

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Радмила Драгишић

**„ПОЛОЖАЈ МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА О
СЛОБОДНОЈ ТРГОВИНИ 'НОВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ' У
ПРАВУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ“**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Бања Лука, 2024. године

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF LAW

Radmila Dragišić

**"STATUS OF INTERNATIONAL TREATIES ON FREE
TRADE OF 'NEW GENERATION' IN EUROPEAN
UNION LAW"**

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2024.

САДРЖАЈ

РЕЗИМЕ.....	1
-------------	---

I ПОСТАВКА АНАЛИЗЕ ПОЛОЖАЈА МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА О СЛОБОДНОЈ ТРГОВИНИ 'НОВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ' У ПРАВУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	5
1. Појмовно и термилошко одређење предмета истраживања.....	5
2. Одабране методе истраживања	16
3. Полазне хипотезе и циљеви истраживања	17
3.1. Полазне хипотезе	17
3.2. Циљеви истраживања	20
II МЕЂУНАРОДНО ОРГАНИЗОВАЊЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ПРИНЦИПИ ДЈЕЛОВАЊА ЊЕНОГ ПРАВА	22
1. Међународно организовање Европске уније.....	22
2. Процедуре Европске уније у преговарању о закључивању међународних трговинских уговора и представљању у међународним организацијама	28
3. Принципи дјеловања права Европске уније.....	31
3.1. Принцип аутономности права Европске уније.....	32
3.2. Принцип супрематије права Европске уније.....	34
3.3. Однос између принципа аутономности и принципа супрематије	35
3.4. Принцип непосредног дејства права Европске уније.....	37
3.5. Критеријуми непосредног дејства	39
3.6. Принцип посредног дејства права Европске уније.....	41
3.7. Принцип непосредне примјене права Европске уније	43
3.8. Принцип искрене сарадње у праву Европске уније	45
III СПОЉНЕ НАДЛЕЖНОСТИ И СПОЉНИ ОДНОСИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ.....	48
1. Појам спољних надлежности Европске уније	48
2. Границе спољних надлежности Европске уније.....	53
3. Имплицитне (подразумијевајуће) спољне надлежности Европске уније.....	60
4. Одабрана пракса Суда правде у области спољних надлежности Европске уније која се угледа на предмет ЕРТА	64
5. Мјешовити уговори.....	73
6. Спољни односи Европске уније	77
IV ПРИКАЗ ОДНОСА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ СА ТРЕЋИМ ЗЕМЉАМА И МЕЂУНАРОДНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА КРОЗ ЕВОЛУЦИЈУ УГОВОРНОГ ОКВИРА	82
1. Опште напомене	82
2. Период прије Уговора из Мاستрихта	84
2.1. Монтан унија.....	84
2.2. Римски уговори.....	86
2.3. Одредбе о заједничкој трговинској политици из Римског уговора	90
2.4. Јединствени европски акт.....	92
3. Карактеристике спољних односа Европске уније након Уговора из Мастрихта	94
3.1. Уговор из Мастрихта	94
3.2. Уговор из Амстердама	97
3.3. Уговор из Нице.....	99
3.4. Уговор из Лисабона	101
V РЕЛЕВАНТНИ ИЗВОРИ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА И ПРАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ.....	109
1. Хијерархија извора међународног права	109
2. Садржина и правна природа извора права Европске уније.....	110
3. Хијерархија прописа Европске уније	115
3.1. Положај међународних уговора које Европска унија закључује са трећим земљама и/или међународним организацијама у хијерархији правних прописа Европске уније	122
3.1.1. Непосредно дејство уговора које Европска унија закључује са трећим државама и/или међународним организацијама	126

3.1.2.	Непосредно дејство уговора са трећим државама и/или међународним организацијама у пракси Суда правде Европске уније	128
3.1.3.	Посредно дејство уговора са трећим државама и/или међународним организацијама	135
3.1.4.	Акти међународних тијела у смислу члана 218(9) УФЕУ као извор права Европске уније...	138
3.1.5.	Уговори које су државе чланице прије приступања Европској унији закључиле са трећим државама или међународним организацијама	140
3.1.6.	Уговори које државе чланице међусобно закључују	141
3.2.	Општа правна начела у праву Европске уније	142
3.2.1.	Опште правно начело солидарности	146
3.2.2.	Опште правно начело узајамног признања.....	151
3.2.3.	Опште правно начело међусобног повјерења	152
3.3.	Уредбе као инструмент за уређивање односа са међународним изворима права	155
3.4.	Директиве као извори права Европске уније.....	157
3.5.	Одлуке као извор права Европске уније	159
VI	ОДНОС МЕЂУНАРОДНОГ И ПРАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ.....	160
1.	О односу међународног и права Европске уније	160
1.1.	„Прагматичне одредбе“ УЕУ	169
1.2.	Приступ Суда правде односу међународног и права Европске уније	171
1.3.	Однос Суда правде према питању непосредног дејства одредби WTO прописа	179
1.4.	Став Суда правде Европске уније у предмету GATT	183
1.5.	Однос Суда правде према Повељи Уједињених нација кроз студију предмета <i>Kadi</i>	184
VII	КЛАСИФИКАЦИЈА МЕЂУНАРОДНИХ ТРГОВИНСКИХ УГОВОРА КОЈЕ ЗАКЉУЧУЈЕ ЕВРОПСКА УНИЈА	191
1.	Опште напомене	191
2.	Различити погледи на класификацију међународних трговинских уговора које закључује Европска унија	194
3.	Уговори о слободној трговини.....	197
3.1.	Класификација уговора о слободној трговини	198
3.2.	Уговори о слободној трговини 'прве генерације'	200
4.	Осврт на дјеловање Европске уније у вези са реформом WTO	202
VIII	МЕЂУНАРОДНИ УГОВОРИ О СЛОБОДНОЈ ТРГОВИНИ 'НОВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ'	205
1.	Опште напомене	205
2.	Однос између уговора о слободној трговини 'нове генерације' и WTO мултилатералног система ..	206
3.	Основне карактеристике уговора о слободној трговини 'нове генерације'	210
3.1.	Повезница између уговора о слободној трговини 'нове генерације' и одрживог развоја	218
3.2.	Обавезе у контексту правних норми из области рада у Уговорима о слободној трговини 'нове генерације'	226
3.3.	Клаузула о људским правима у уговорима о слободној трговини 'нове генерације'	231
3.4.	Повезница између уговора о слободној трговини 'нове генерације' и развојне сарадње.....	235
3.5.	Уговори о слободној трговини 'нове генерације' и инвестициона политика	236
3.6.	Трговински аспекти права интелектуалног власништва у уговорима о слободној трговини 'нове генерације'	242
4.	Природа подјеле надлежности између Уније и држава чланица кроз призму Суда правде Европске уније	245
5.	Инвестиционо СЕТА судовање кроз призму Суда правде	258
6.	Непосредно дејство Уговора о слободној трговини 'нове генерације'	267
7.	Поступање у случају проширивања чланства у Европској унији.....	275
	ЗАКЉУЧАК	278
	БИБЛИОГРАФИЈА И ИЗВОРИ.....	290
	БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА	338

Изјава о ауторству

Изјава којом се овлашћује Универзитет у Бањој Луци да докторску дисертацију учини јавно доступном

Изјава о идентичности штампане и електронске верзије докторске дисертације

ИНФОРМАЦИЈЕ О МЕНТОРУ И ДИСЕРТАЦИЈИ

Ментор: Академик проф. др Радован Вукадиновић, редовни професор на Правном факултету Универзитета у Крагујевцу

Наслов докторске дисертације: „Положај међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације' у праву Европске Уније“

Резиме

Положај међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације' у праву Европске уније одређује се на основу спознаје о мјери утицаја који ови уговори имају на друге изворе права Уније, као и на основу њихове правне природе која се одређује угледањем на њихову садржину. Истраживањем се сагледавају узроци закључивања и детерминанте, еволуција, те правне посљедице примјене уговора о слободној трговини 'нове генерације', као и утицај који они имају на кохерентност и јединственост правног поретка Европске уније.

Од општенаучних метода, због неопходности повезивања емпиријске и теоријске равни, у истраживању се користи правна (догматска) метода, као и нормативна метода. У служби је и хипотетичко - дедуктивна метода, која почива на емпиријско - искуственој основи и аналитичко - дедуктивној процедури, те компаративна (упоредна, историјско - компаративна) метода. Од основних посебних метода користи се хипотетичко - дедуктивна метода, која подразумева употребу метода индукције, апстракције, генерализације, као и аналитичко - дедуктивне процедуре у процесу њиховог критичког преиспитивања, односно, и аналитичких и синтетичких метода. Користи се и метода анализе, примарно структурално - функционалне анализе, док се од аналитичких метода, у истраживању користе и компаративна и узрочно - посљедична анализа.

Аутор указује на околност да су, међународни уговори о слободној трговини 'нове генерације' јединствен извор права и централна саставница трговинске стратегије Европске уније.

Временски оквир истраживања којем је посвећен овај докторски рад подразумева период од Монтан уније до данас. Наиме, Монтан унија је битна јер представља један од првих институционализованих облика међународног организовања држава који је иницијално одударао од „типичних“ међународних организација.

Просторни оквир истраживања предметне појаве доминантно подразумејева простор Европске уније, њених држава чланица и просторе трећих земаља са којима су међународни уговори о слободној трговини закључивани.

Кључне ријечи: право Европске уније, међународни уговори о слободној трговини, непосредно дејство, распоред по правној снази, европеизација

Научна област: Друштвене науке

Научно поље: Право

Класификациона ознака: S 155 ЕВРОПСКО ПРАВО

Тип одабране лиценце Креативне заједнице: CC BY-NC

INFORMATION ON MENTOR AND DISSERTATION

Mentor: Academician, Prof. Dr. Radovan Vukadinović, full professor at the Faculty of Law of the University of Kragujevac

Title of Doctoral thesis: "Status of International Treaties on Free Trade of 'New Generation' in European Union Law"

Résumé

The position of international 'new generation' free trade agreements in the European Union law is determined on understanding the level of impact these agreements have on other sources of Union law, as well as on their legal nature determined by their content. This research examines the causes of concluding, determinants, evolution, and legal consequences of the application of the 'new generation' free trade agreements, as well as their impact on the coherence and uniqueness of the legal order of the European Union.

Of general scientific methods, due to the necessity of connecting the empirical and theoretical levels, this research uses the legal (dogmatic) method, as well as the normative method. The hypothetico-deductive method, resting on the empirical experience and analytical-deductive procedure, as well as the comparative (comparative-historical) method are used. When it comes to basic special methods, the hypothetico-deductive method is used, which includes the use of the methods of induction, abstraction, generalisation and hypothetico-deductive procedures in the process of critically reviewing them, i.e. analytical and synthetic methods. The analysis method is also used, primarily the structural-functional method, and when it comes to analytical methods, this research also uses comparative and cause and effect analyses.

The author points to the circumstance that the 'new generation' free trade agreements are a unique source of law and central component of the trade strategy of the European Union.

The time frame of the research to which this doctoral thesis is dedicated covers the period from the Montan Union till the present day. Namely, the Montan Union is important because it represents one of the first institutionalized forms of international organization of states that initially differed from „typical“ international organizations.

The spatial frame in the research of this phenomenon dominantly includes the European Union, its Member States, and third countries with which the international free trade agreements have been concluded.

Key words: European Union Law, International Treaties on Free Trade, Direct Effect, Schedule by Legal Force, Europeanization

Scientific area: Social science

Field of science: Law

Classification Code: S 155 EUROPEAN LAW

Chosen Creative Commons license: CC BY-NC

I ПОСТАВКА АНАЛИЗЕ ПОЛОЖАЈА МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА О СЛОБОДНОЈ ТРГОВИНИ 'НОВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ' У ПРАВУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

1. Појмовно и термилошко одређење предмета истраживања

Европска унија¹ се у много чему разликује од традиционалних међународних организација јер се координација и сарадња њених наднационалних институција одликује задирањем у подручја која су веома удаљена од глобалног или међународног јавног права. Овај процес „далекосежније“ интеграције покренут је оснивањем трију наднационалних организација – Европске заједнице за угаљ и челик 1951. године, а 1957. године Европске економске заједнице и Европске заједнице за атомску енергију. Иницијални модалитети ових наднационалних организација били су редуковани јер су били ограничени на економску интеграцију. Ипак, Европска унија, у више од седам деценија постојања, своју улогу никада није сматрала искључиво економском и дух њеног дјеловања није био меркантилистички, те су поменути иницијални модалитети институционално и правно надограђени², примарно на основу неофункционалистичких инструкција³ из Шуманове декларације. Сходно тим инструкцијама, интеграција се *ab initio* требала одвијати у сфери црне металургије и временом сукцесивно захватати (*spill-over effect*) и оне области из надлежности држава чланица које нису економске природе.⁴

Економске, историјске, политичке и правне елементе које пројекат Европске уније у себи сублимира потребно је свеобухватно сагледавати. У контексту економских елемената, потребно је увијек изнова указивати и промишљати о самој класификацији

¹ У овом раду користи се израз „Европска унија“ укључујући тамо гдје се односи на Заједницу прије Уговора из Лисабона, осим гдје контекст захтијева другачије.

² О институционалном и правном јачању ЕУ видјети у: Curtin, Deirdre & Dekker, Ige. (2010). „Institutional and Legal Unity out of the Shadows“. In: The European Union from Maastricht to Lisbon, Amsterdam Centre for European Law and Governance, Working Paper Series 2010 – 02, стр. 15 (други пасос). Доступно на: www.jur.uva.nl/ancelg, http://papers.ssrn.com/sol3/cf_dev/AbsByAuth.cfm?per_id=608606

³ Неофункционализам, као теорија европске интеграције припада широј либералној школи међународних односа и још од времена *Ernsta Haasa* руководио се настојањем да се економска матрица искористи за стварање европске политичке уније. У служби европске политичке уније треба да буду правне норме Европске уније, као есенцијални елементи тог права, тј. као његове монаде које ће, под велом штићења економских, заправо штитити њене круцијалне политичке интересе. Видјети: Sandholtz, Wayne & Stone Sweet, Alec. (2010). „Neo-functionalism and Supranational Governance“, стр. 6. и 7. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1585123> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1585123>; О промишљању да су функционалисти економију предвидјели као „маску за политику“ видјети у: Burley, Anne-Marie & Mattli, Walter. (1993). „Europe Before the Court: A Political Theory of Legal Integration“, *International Organization*, 47(1), стр. 73. Доступно на: <http://www.seep.ceu.hu/alpsa/articles/burley.pdf>

⁴ „Ниво интеграције обухвата степен до ког одређено питање или политику управљају наднационалне институције и правила, док се обим интеграције односи на ширину питања која су актуелна на нивоу Европске уније“. Видјети: Bergmann, Julian. (2019). „Neofunctionalism and EU external policy integration: the case of capacity building in support of security and development (CBSD)“, *Journal of European Public Policy*, 26(9), стр. 1256 (први пасос). DOI: 10.1080/13501763.2018.1526204.

регионалних економских интеграција⁵, од којих је најпопуларнија она коју је извео *Balassa*⁶ – зона слободне трговине, царинска унија, јединствено тржиште, економска унија и потпуна (укупна) економска интеграција.⁷ „Потребно је такође имати у виду бројне економске користи на којима почива Европска унија – уклањање трговинских баријера и слободан приступ тржиштима земаља партнера; корист за потрошаче због веће и квалитетније понуде роба и услуга; стимулисање раста извоза; смањење трошкова трговине; раст инвестиција, а посебно директних страних инвестиција; општи раст конкурентности (интерне и екстерне); побољшање пословног амбијента и већа ефикасност пословања предузећа; бржи раст услужног сектора; доступност и кориштење техничког прогреса, информација и комуникација; могућност усклађивања развојних политика између чланица интеграције; јачање међународног положаја свих чланица интеграције и остали фактори“.⁸

Историјске и политичке прилике на равни Европске уније биле су сваколике те је право Европске уније, баш као и међународно право, настајало под упливом тих прилика.⁹ Сама јуриспруденција Суда правде Европске уније (Суд правде) одражавала је веома често калкулације руководећи се „политичком прихватљивошћу“ при тумачењу права Европске уније. На тај начин Суд правде је „газио“ танку линију између проинтеграционе пристрасности засноване на телеолошкој природи и поштовању легитимних захтјева држава чланица за очувањем њихове надлежности, настојећи тако да успостави равнотежу између ова два фактора у складу са преовлађујућом политичком климом. О томе на примјер свједочи Мишљење тог суда о Уговору о успостављању Свјетске трговинске организације (WTO)¹⁰. У контексту међународних трговинских уговора 'нове генерације', сам захтјев упућен Суду правде за давање мишљења о Свеобухватном економском и трговинском уговору између Европске уније и Канаде

⁵ Европска економска интеграција, како наводи *Bongardt*, иницијално се изучавала кроз призму регионалне интеграције. Видјети: Bongardt, Annette. (2015). „The transformation of the Single European from Lisbon Strategy to Europe 2020“, In: Routledge Handbook of European Politics, edited by José M. Magone, Part VII The political economy of Europe, стр. 746.

⁶ Balassa, Bella. (1961). „The Theory of Economic Integration: An Introduction“, Copyright 1961 by Greenwood Publishing Group, стр. 174. и 175.
[http://ieie.itam.mx/Alumnos2008/Theory%20of%20Economic%20Integration%20\(Belassa\).pdf](http://ieie.itam.mx/Alumnos2008/Theory%20of%20Economic%20Integration%20(Belassa).pdf)

⁷ Економске уније подразумевају заједничка правила и екстензивнију координацију националних економских политика, док тотална интеграција уз све то додаје јединствену валуту.

⁸ Поповић, Горан. (2016). „Економија Европске уније“, ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства“ а.д. Источно Ново Сарајево, стр. 48.

⁹ Присјетимо се само, колико је времена и труда уложено у израду Уговора о Уставу за Европу, који је Европски савјет усвојио у јуну 2004. године. Овај уговор је чак и потписан касније исте године и одобрио га је Европски парламент, да би га на националним референдумима одбациле Француска и Холандија.

¹⁰ Opinion 1/94 of 15 November 1994, ECLI:EU:C:1994:384.

(CETA)¹¹ исхођен је услијед одређених политичких околности које су обиљежене великом узнемирености јавности, примарно парламентарца у белгијским регионалним парламентима, у вези са улогом међународног механизма за рјешавање спорова предвиђеног у том међународном уговору. Блокирање валонског парламента, на челу са *Magnetteom*¹², наговјестило је потребу да се преиспита трговина Европске уније, али и њена политичка оријентација те да се суочи са ширим и значајним неповјерењем грађана у неке процесе доношења одлука.¹³ Сам CETA приступ захтијевао је „одобрење Европске комисије, Савјета Европске уније, Европског парламента, али и 38 националних и регионалних парламената држава чланица“.¹⁴ Такође, укључивање одрживог развоја у међународне трговинске уговоре нове генерације и активно дјеловање Европске уније у том смислу, приписује се томе што је у Унији на снази „зелени талас“ који је на изборима довео до нове равнотеже снага у Европском парламенту с јачом улогом „зелених“ странака, као и неким значајним еколошким активностима неколико љевичарских и центристичких политичких покрета.

Из историјске призме, политички уплив на Суд правде вршен је и раније и кулминирао је дебатама о уговорима из Мاستрихта и Амстердама када је неколико држава чланица, предвођених Њемачком и Уједињеним Краљевством Велике Британије и Сјеверне Ирске (Уједињено Краљевство), довело у питање његово дјеловање, те је Суд, доношењем одлука кроз које су уважаване надлежности конституената Европске уније, на уштрб промовисања далекосежније европске интеграције, дјеловао у правцу очувања властите улоге у институционалном здању Уније. Тако је и напријед поменуто мишљење о надлежности за вођење трговинске политике представљало шири тренд судских пресуда које су сигнализирале уздржавање од правосудног активизма у одређеном времену. Међутим, како истичу поједини аутори¹⁵, не може се пренебрегнути да је у контексту покренутих поступака Суд правде био изузетно дјелотворан јер је на примјер „између 1961. и 2014. године одлучио у више од 7000 претходних и иних поступака од

¹¹ Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part, OJ L 11, 14.1.2017.

¹² News from October 14, 2016 from „Politico“. Доступно на: <https://www.politico.eu/article/walloon-parliament-rejects-ceta-deal/>

¹³ Damestoy, Manon & Levrat, Nicolas. (2022). „The continuing Contestation of ERTA Conferral, Effectiveness and the Member States` Participation in Mixed Agreements“. In „The EU and its Member States` Joint Participation in International Agreements, Nicolas Levrat, Yuliya Kaspiarovich, Christine Kaddous and Ramses A Wessel (eds), Hart Publishing, стр. 84. и 85. (A Magnette and the Walloon Veto of CEFTA: A Three Level Interest Game). DOI: 10.5040/9781509945900.ch-004.

¹⁴ Gantz, David. (2017). „The CETA Ratification Saga: The Demise of ISDS in EU Trade Agreements?“, *Arizona Legal Studies Discussion Paper No.17-10*, стр. 1. Доступно на: <https://ssrn.com/abstract=2974439>

¹⁵ Blauberger, Michael & Martinsen, Dorte Sindbjerg. (2020). „The Court of Justice in times of politicisation: ‘law as a mask and shield’ revisited“, *Journal of European Public Policy*, 27(3), стр. 390. DOI: 10.1080/13501763.2020.1712460.

којих се већина односила на област пољопривреде и рибарства, на другом мјесту су интерпретације дате у домену унутрашњег тржишта у вези са слободним кретањем робе и на трећем судске одлуке у другим областима“. Ови аутори истичу да „вјероватно највећи дио тих случајева није био политички контроверзан, већ је ријеч о техничким правним споровима релевантним за укључене стране, али без ширих импликација“. Међутим, Суд правде је на вишедеценијској равни дјеловао не само, како смо поменули, на уштрб промовисања далекосежније европске интеграције, већ је, о чему свједоче познати предмети као што су *Van Gend en Loos*¹⁶ и *Costa v ENEL*¹⁷ из 1963. и 1964. године, дјеловао и у функцији изграђивања новог правног поретка. Суштински, то је и најважнија функција тог правосудног тијела. Интересантно је да се већина влада држава чланица није мобилизирала против изграђеног новог правног поретка, иако су могле покушати ослабити важност Суда правде кроз на примјер ограничавање његове надлежности искључивањем из два од три стуба Уговора из Мастрихта.¹⁸ У коначници, „коегзистенција различитих правних поредака и однос између њих не би се могли сагледати само са чисто правне тачке гледишта јер политички фактори, на овај или онај начин, у крајњем исходу одређују међусобне односе“.¹⁹

Међународни уговори које је закључила Унија протеклих деценија заокупљају пажњу доктрине и праксе, а у оквиру њих посебно мјесто заузимају међународни уговори који уређују трговинске односе који су традиционално били снажан покретач развоја међународних односа. Међународни трговински уговори данас не само да уређују трговинска и генерално економска питања, већ у себи сублимирају одредбе које нису стриктно трговинске и економске природе а што их чини пробитачним, комплетнијим и пријемчљивијим за оне који треба да остваре бенефите њиховом ефективном примјеном. „Премда се економисти тешко слажу око многих питања, корисне посљедице међународне слободне трговине генерално нису једна од њих“.²⁰

Предмет истраживања којем је посвећен овај докторски рад односи се на положај међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације' у праву Европске уније.

¹⁶ Judgment of 5 February 1963, *Van Gend en Loos*, C-26/62, ECLI:EU:C:1963:1.

¹⁷ Judgment of 15 July 1964, *Costa v ENEL*, C-6/64, ECLI:EU:C:1964:66.

¹⁸ Burley, Anne-Marie & Mattli, Walter. (1993). "Europe Before the Court: A Political Theory of Legal Integration" *International Organization*, 1993, 47(1), стр. 73 (Implications and conclusion – The Maastricht treaty). Доступно на: <http://www.seep.ceu.hu/alpsa/articles/burley.pdf>

¹⁹ Gajić, Aleksandar. (2017). „The relationship between international law, EU law and national law in the context of accession to the EU”. In: Law and Transition Collection of Papers, editors: Bojan Milisavljević, Tatjana Jevremović Petrović & Miloš Živković, University of Belgrade – Faculty of Law in cooperation with German Foundation for International Legal Cooperation (IRZ), стр. 111.

²⁰ Ives, Eamonn. (2021). „Clean Free Trade – Championing free trade, economic growth and the environment“, Centre for Policy Studies, стр. 8 (први параграф). Доступно на: <https://cps.org.uk/wp-content/uploads/2021/07/210609191707-CPSCLEANFREETRADE.pdf>

Да бисмо одредили тај положај, примарно морамо сазнати о мјери утицаја који уговори о слободној трговини 'нове генерације' имају на друге изворе права Европске уније, потом одредити и њихову правну природу а у чему нам помаже њихова садржина, будући да се правна природа извора права одређује угледањем на њихову садржину. Наведено нас враћа на промишљања која су својевремено кључно одређивала расправу о правилима и принципима кроз много деценија а према којима свака норма представља или правило или принцип, односно на основу садржине сваке норме може се препознати њена природа као правила или принципа. Према овим промишљањима, поимање правних принципа подразумева значајно одступање од стандардних поимања правне теорије те потпуни отклон од степена општости као параметра за разликовање између те двије врсте правних норми.²¹ Са друге стране, постоји и промишљање да правне норме треба да посједују низ „формалних“ особина да би конституисале стандарде који могу да осигурају дјелотворне смјернице за физичка и правна лица – „морају да буду перспективне, адекватно објављене, јасне, релативно стабилне, док акти у којима се садрже треба да буду вођени отвореним, стабилним, јасним и општим правилима“.²² Стога нам ваља сазнати да ли Европска унија у својим спољним односима иде даље од потоњег промишљања, те открити да ли су норме из уговора који су предмет ове докторске тезе у довољној мјери јасне или су збуњујуће и рудиментарним садржајем карактерисане.

Овим истраживањем се сагледавају и узроци закључивања и детерминанте, еволуција, те правне посљедице и резултати у примјени међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације', што омогућује да се спозна њихов положај у праву Европске уније, као и утицај који имају на кохерентност и јединственост њеног правног поретка. У том смислу се, кроз теоријски и онтолошки оквир разматрања, промишља о одређеним дилемама и отвореним питањима о мјесту уговора о слободној трговини 'нове генерације' у хијерархији правних прописа Уније – да ли се они сврставају у примарне или секундарне изворе права или се налазе негдје „између“ или скупно чине посебну

²¹ Више видјети у: Dworkin, Ronald. (1977). „Taking Rights Seriously“, Cambridge, Harvard University Press, стр. 24. и 25; Alexy, Robert. (1986). „Theorie der Grundrechte“, Verlag Frankfurt am Main – Suhrkamp, 1986, стр. 74; Neves, Marcelo (2021). „From Classic Distinctions Between Legal Principles and Rules“, in: „Constitutionalism and the Paradox of Principles and Rules: Between the Hydra and Hercules“, Oxford online edn., стр. 10. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/oso/9780192898746.001.0001>. Видјети: Спаић, Бојан. (2017). „Два поимања правних принципа“, *Анали Правног факултета у Београду*, година LXV, 1/2017, стр. 112. Доступно на: https://anali.rs/xml/201-/2017c/2017-1c/Anali_2017-1c-245-947-1-pb.pdf

²² Raz, Joseph. (2018). „The Law's Own Virtue“, Columbia Public Law Research Paper No. 14-609, Oxford Legal Studies Research Paper No. 10/2019, King's College London Law School Research Paper No. 2019-17, стр. 3. и 10. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3262030> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3262030>

правну цјелину. Изнимно се води рачуна о томе да мјесто у хијерархијској скали зависи од два кумулативна услова – од значаја и карактера друштвено-економских односа који се међународним уговором уређују и од положаја његовог доносиоца. Одговор на дилеме и отворена питања у поменутом смислу, подразумијевају сложен појмовно–терминолошки алат, којим ће се, уз примјену одабраних научно–истраживачких метода, „освијетлити“ хипотетички ставови којима ћемо се у истраживању руководити.

Поред међународног организовања Европске уније и принципа дјеловања њеног права, о којима је неминовно промишљати како бисмо сазнали о положају уговорница међународног трговинског уговора који закључује ова организација, веома важну категорију свакако представљају појмови спољних надлежности и спољних односа Уније, уз које се, у оквиру општих карактеристика положаја међународних уговора у њеном праву, вежу промјене које сежу од периода прије Мاستрихта. Посебну је пажњу потребно усмјерити на период који се одликовао низом недоумица због „паралелне“ егзистенције заједница и Уније, као и дати преглед одредаба оснивачких аката прије и после Мастрихта које о наведеном говоре, уз осврт на позицију Суда правде када је ријеч о закључењу међународних уговора.

Коначно и контрактуално стицање међународног субјективитета Европска унија, као специфична јединка у оквиру међународног права, остварила је ступањем на снагу Уговора из Лисабона који је донио промјене у правном и институционалном ткиву ове организације. Несумњиво, поступовни дио закључења међународних уговора могуће је обрадити само кроз указивање на одговарајућа уговорна рјешења, положај и овлашћења појединих институција Уније, те кроз дјеловање Суда правде који је интерпретацију одредби оснивачких аката Европске уније вршио кроз рутинско кориштење изузетно широке и тенденциозно растуће зоне дискреционе оцјене при доношењу својих одлука којима је установљавао регуле које тешко да би биле усвојене кроз механизме међувладиног преговарања, јасно изражавајући тежњу да се управо кроз његово дјеловање врши конституционализација тих оснивачких аката.

Посебно је важно размотрити разлоге због којих је Суд правде неким одредбама међународних уговора признао непосредно дејство, а неким опет, као што је то случај са WTO, није. С тим у вези, освртом на положај неких класичних или старих међународних уговора и ставова Суда, у раду се чини „замах“ према оним дијеловима дисертације који се односе на уговоре о слободној трговини 'нове генерације' између Европске уније и трећих земаља, гдје се примјеном метода синтезе избјегавају пуко набрајање и дескрипција, док се умјесто аналитичког и појединачног приказа извлаче заједничке карактеристике уговора. У нашем су фокусу уговори који у последње вријеме све више

интригирају стручну јавност и то: Уговор нове генерације о слободној трговини са Јужном Корејом²³, Уговор нове генерације о слободној трговини између Европске уније и Перуа, Колумбије²⁴ и Еквадора²⁵, Уговор о придруживању са земљама Средње Америке²⁶, Свеобухватни економски и трговински уговор између Европске уније и Канаде²⁷, Уговор о слободној трговини између Европске уније и Сингапура²⁸, Уговор о слободној трговини између Европске уније и Вијетнама²⁹ и Уговор о слободној трговини са Јапаном³⁰.

У контексту предмета истраживања за који смо се определијели, појам међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације' у праву Европске уније схваћен је позитивистички, као феномен регулације одређених питања међународног карактера на нивоу Европске уније, уз помоћ уговора као правних инструмената, те њихово позиционирање у правни, нормативни и оперативни режим ове организације. Консеквенце регулације одређених питања, области или политика у данашњој Европској унији, вишеструке су и у много чему опскурне јер своју специфичност црпе из природе њеног правног поретка, правностваралачког процеса и правних инструмената који се у оквиру њега примјењују, модалитетā обезбјеђења њихове примјене, те правосудне контроле.

Употреба израза *уговори нове генерације*, узимајући у обзир промјене до којих је дошло након ступања Уговора из Лисабона на снагу, у потпуности је оправдана с обзиром да се према тим промјенама спољна трговина мора одвијати у складу са принципима из Поглавља 1 (наслов V) Уговора о функционисању Европске уније (УФЕУ)³¹ који се тичу демократије, владавине права и људских права те одрживости природних ресурса. Наведено имплицира да се трговински уговори које закључује Унија не тичу само економске либерализације. Израз *уговори нове генерације* оправдан је и из

²³ Free trade agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part, OJ L 127, 14.5.2011.

²⁴ Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Colombia and Peru, of the other part, OJ L 354, 21.12.2012.

²⁵ Protocol of Accession to the Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Colombia and Peru, of the other part, to take account of the accession of Ecuador, OJ L 356, 24.12.2016.

²⁶ Agreement establishing an Association between the European Union and its Member States, on the one hand, and Central America on the other, OJ L 346, 15.12.2012.

²⁷ Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part, OJ L 11, 14.1.2017.

²⁸ Free trade Agreement between the European Union and the Republic of Singapore, ST/7972/2018/ADD/5, OJ L 294, 14.11.2019.

²⁹ Free Trade Agreement between the European Union and the Socialist Republic of Viet Nam, ST/6051/2019/INIT, OJ L 186, 12.6.2020.

³⁰ Agreement between the European Union and Japan for an Economic Partnership, ST/7965/2018/INIT, OJ L 330, 27.12.2018.

³¹ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012.

разлога што су на сцени нови приступи у правној регулацији трговинских односа између кључних партнера у подручјима трговине и инвестиционе заштите. Нови приступ произилази посебно из мишљења Суда правде Европске уније о подјели надлежности између Уније и држава чланица при закључивању Уговора о слободној трговини између Европске уније и Сингапура гдје Суд аброгационо закључује о томе шта спада у мјешовите надлежности (заједничке надлежности Европске уније и њених конституената – држава чланица).

Разматрање предмета истраживања биће реализовано кроз међусобно логички и методолошки повезане цјелине.

У *првом дијелу*, даје се поставка анализе положаја међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације' у праву Европске уније, док се у *другом дијелу* анализирају међународно организовање Европске уније и принципи дјеловања њеног права³². У овом дијелу садрже се и одређене напомене о процедурама Европске уније у преговарању и закључивању међународних трговинских уговора и представљању у међународним организацијама, те се сагледавају принципи аутономности, непосредног дејства (укључујући кретијуме непосредног дејства), посредног дејства, непосредне примјене, супрематије и искрене сарадње у праву Европске уније. Принципи непосредног дејства и супрематије протежирају се кроз прописе Европске уније и међусобно се прожимају (што *Weiler* идентификује као „нормативну супранационалност“³³), без обзира на околност да је принцип супрематије Суд правде садржински одредио нешто касније у односу на принцип непосредног дејства. Наиме, показује се да основну хипотезу за примјену принципа непосредног дејства представља управо принцип супрематије права Европске уније који спречава да буде изражена сумња у вези са оправданошћу и ефектима принципа непосредног дејства. Егзистенција оба принципа, који су иницијално идентификовани у контексту одредаба оснивачких аката и постепено се ширили на друге формалне изворе права Европске уније, неопходна је како би се право Уније примјењивало на униформни начин. У *трећем дијелу*, разматра се питање спољних надлежности Европске уније и њихове границе, те се поред

³² У складу са струковном лексикографијом и околношћу да је дискурс права Европске уније дефинисан посебним правним језиком, те потребом специјализоване комуникације, израз „принцип“ у дисертацији не поистовјећујемо са значењем израза „начело“. Ове изразе не користимо као синониме, јер они то из угла права Европске уније и нису, о чему се детаљније образлаже у дијелу дисертације посвећене принципима дјеловања права Европске уније.

³³ *Weiler, Joseph Halevi Horowitz* (1981). „The Community System: the Dual Character of Supranationality“, *Yearbook of European Law*, 1(1), стр. 267. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/yel/1.1.267>; *Weiler, Joseph Halevi Horowitz* (1986). „Eurocracy and Distrust: Some Questions Concerning the Role of the European Court of Justice in the Protection of Fundamental Human Rights Within the Legal Order of the European Communities“, *Washington Law Review*, стр. 1103. Доступно на: <https://digitalcommons.law.uw.edu/wlr/vol61/iss3/17>

имплицитних спољних надлежности сагледавају и проучавају важни аспекти изабраних предмета Суда правде који се дотичу ЕРТА формуле. Такође, у овом дијелу разматрају се и мјешовити уговори и спољни односи Европске уније. У *четвртој дијелу*, тежиште се ставља на питање односа Уније са трећим земљама и међународним организацијама који се мијењао кроз еволуцију уговорног оквира, с посебним освртом на заједничку трговинску политику као базични инструмент спољне политике Европске уније који је активиран у Римском уговору и чија еволуција показује јасну путању замаху интеграције. Према дизајну Лисабонског уговора, трговинска политика је у искључивој надлежности Европске уније, како је наведено у члану 207 УФЕУ, што између осталог значи да државе чланице нису у могућности да самостално усвајају законодавство о трговинским питањима. Генерално, показује се да Лисабонски уговор, консолидацијом претходног система од три стуба у јединствени правни субјекат, ствара правну основу да Европска унија као цјелина усвоји аутономне акте о трговини за све области обухваћене трговинским аспектима јединственог тржишта – да укључи услуге, интелектуално власништво и директне стране инвестиције. У овом дијелу сагледава се период прије Мاستрихта, обрађује се период када је коначно и контрактуално Унија стекла међународноправни субјективитет, односно сагледавају ревизије оснивачких аката у периоду од Мастрихта до Лисабона, које су прошле динамичан реформски пут. На историјској равни, уважава се околност да се доктринарне и јуриспрудентне анализе Европске уније, као субјекта међународног права који врши додијељене надлежности, разликују с обзиром на то да ли говоримо о пред или пост лисабонском периоду. У оквиру предлисабонског периода разликујемо Монтан период³⁴ и Римски период, те период који је започео ступањем на снагу Уговора из Мастрихта, који је спољне надлежности Уније представио у одвојеним али повезаним подручјима, те преко Уговора из Амстердама и Уговора из Нице, као својеврсних модификатора, довео до Лисабонског уговора. Кроз историјску призму јасно се осликава преобразба шесточлане организације, у чијем је примарном фокусу, формално-правно и декларативно, било заједничко тржиште угља и челика, у Европску унију која је данас најдоминантнији субјект међународне трговине који има два основна циља – да оствари домаћи раст и да промовише своје вриједности на међународном плану. Када је ријеч о спољном

³⁴ Монтан унија – Европска заједница за угљ и челик – значајна је, између осталог, ради тога што је 1953. године закључила Уговор о сарадњи са Међународном организацијом рада о сарадњи у промовисању социјалног и економског напретка, унапређењу животних и радних услова и развоју запослености. Сходно том уговору омогућена је размјена информација и статистичких података. Више видјети на: https://aei.pitt.edu/6508/1/000432_1.PDF. Поред тога Суд правде је склон доктрину паралелизма примјенити и на ову заједницу, баш као што ју је примјенио на Европску заједницу.

дјеловању Европске уније, у оквиру Уговора из Лисабона, кључне уговорне одредбе су оне из чл. 21 – 46 УЕУ (спољно дјеловање и заједничка спољна и безбједносна политика) и из чл. 205 – 222 УФЕУ (спољно дјеловање Уније). Циљ ових одредби је да се Европској унији дају потребни инструменти за пружање помоћи, сарадњу и развијање односа и партнерства са трећим земљама, укључујући оне путем међународних уговора, као и оне с међународним, регионалним или глобалним организацијама ради остваривања циљева спољног дјеловања Уније, како је то детерминисано чланом 21 УЕУ – чланом којим се утврђују начела на којима се базирају спољно дјеловање и циљеви Европске уније. Ти циљеви укључују: заштиту вриједности Уније, њених темељних интереса, безбједности, независности и цјеловитости; учвршћивање и подршку демократији, владавини права, људским правима и начелима међународног права; очување мира, спречавање сукоба и јачање међународне безбједности. Одредбама наведеног члана од Уније се захтијева досљедност између њеног спољног дјеловања и осталих подручја политика. Спољно дјеловање Европске уније обухвата шест подручја: заједничку спољну и безбједносну политику, укључујући заједничку безбједносну и одбрамбену политику (чл. 23 – 46 УЕУ); развојну сарадњу (чл. 208 – 211 УФЕУ); хуманитарну помоћ (члан 214 УФЕУ); помоћ, укључујући финансијску, земљама нечланицама Уније које не укључују земље у развоју (чл. 212 – 213 УФЕУ); заједничкау трговинску политику (чл. 205 – 207 УФЕУ); клаузулу солидарности (члан 222 УФЕУ).

У *петом дијелу*, између осталог, промишљамо о значају и правној снази извора права Европске уније тј. њиховом хијерархијском положају у праву ове организације, при чему се руководимо околношћу да се Унија одликује тиме што, поред аутономних прописа које није могуће систематизовати у оквиру „традиционалних правних грана“³⁵, у свом правном систему садржи и међународне трговинске уговоре као древни извор права. Разматрање из петог дијела је неопходно како бисмо у *шестом дијелу* могли анализирати однос и везу међународног и права Европске уније. Веома је важно истаћи да је, у вријеме Европске заједнице за угаљ и челик и ЕЕЗ, па све до Лисабонског уговора, у континуитету присутна нераскидива веза између међународног и права Европске уније. У овом дијелу, између осталог, промишљамо о приступу који је Суд правде имао када је ријеч о односу међународног и права Европске уније те његовом одређењу према питању непосредног дејства WTO прописа. У *седмом дијелу* врши се класификација међународних трговинских уговора, кандидује се питање њихове природе и појашњава

³⁵ Вукадиновић, Радован. (2005). „Покушај систематизације и рангирања (хијерархије) извора права Европских заједница“, *Правни живот*, књ. 496, бр. 12, стр. 529-539; Драгишић, Радмила. (2021). „Номотехника кроз призму преузимања права Европске уније“, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука, стр. 368.

шта се подразумијева под уговорима старе, а шта под уговорима нове генерације, уз сажето освртање на уговоре старе генерације и њихов положај у праву Европске уније. Поред тога указује се на дјеловање Европске уније у вези са реформом WTO.

У осмом дијелу рада се, уз помоћ сагледавања, анализа и промишљања из седам претходних цјелина, изводе садржинско одређење и кључне карактеристике уговора о слободној трговини 'нове генерације', указујући на повезницу између ових уговора и одрживог развоја. Посебно се сагледавају одредбе нове генерације уговора из области људских права, рада и социјалне заштите, те одредбе које чине повезницу ових уговора са развојном сарадњом, инвестиционом политиком и трговинским аспектима права интелектуалног власништва. Такође, разматра се природа подјеле надлежности између Уније и држава чланица кроз призму Суда правде, те се износе базична запажања о инвестиционом СЕТА судовању кроз исту ту призму. Износе се промишљања о непосредном дејству уговора о слободној трговини 'нове генерације' те њиховом мјесту у хијерархијској скали прописа Европске уније које се одређује с обзиром на значај и карактер друштвено-економских односа који се помоћу ових уговора уређују, као и с обзиром на положај њихових уговорница. Сагледавају се и одредбе нове генерације трговинских уговора које се тичу потенцијалних проширивања чланства у Европској унији.

У закључним разматрањима настоје се верификовати или оповргнути хипотезе којима се у истраживању руководимо.

Временски оквир истраживања којем је посвећен овај докторски рад подразумијева период од прије закључења Уговора из Мاستрихта и успостављања Европске уније до данас. На тај начин се обезбјеђује комплетнија слика не само о генези истраживане појаве, односно процесима и активностима које су јој претходиле, већ и о самом контексту у којем долази до њеног настајања, развоја и примјене. С друге стране, просторни оквир истраживања предметне појаве доминантно подразумијева простор Европске уније, њених држава чланица и просторе трећих земаља са којима су међународни уговори о слободној трговини 'нове генерације' закључивани.

У истраживању и изради дисертације кориштена је постојећа научна литература³⁶, као и прописи Европске уније, судска³⁷ и правна пракса. Кориштени су и процеси који

³⁶ У тези се начин цитирања равна према стандарду *Chicago Manual* систему биљешки с пописом литературе.

³⁷ У тези се користи официјелни метод цитирања праксе Суда правде Европске уније. Доступно на: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/P_126035/en/

су обиљежили период од Монтан уније³⁸ до данашњих дана а односе се на међународне трговинске уговоре.

2. Одабране методе истраживања

Анализа сложене организације као што је Европска унија и њених појединачних садржинских елемената, захтијева интердисциплинарни приступ истраживању. Ипак, како је предмет рада положај међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације' у праву Европске уније, његово истраживање примарно реализујемо у оквиру научно - теоријских дисциплина права Европске уније, те међународног права.

Када је ријеч о методолошко - епистемолошком приступу истраживању, оно почива на функционалистичком приступу, којим се повезује развој међународних организација и међународног права, у конкретном случају права Европске уније, са политичком и друштвеном стварношћу. Од посебног значаја је што функционалистички правац подразумијева истраживање узрока друштвених појава, њихових функција, анализу друштвених промјена и активности итд.

Од општенаучних метода, због неопходности повезивања емпиријске и теоријске равни, у истраживању користимо правну (догматску) методу како бисмо, између осталог, вјеродостојно оцијенили стварање права посредством међународног уговора као правног инструмента и дошли до значења правних норми које су у њему садржане али и обавеза које се кроз норме провлаче. Користимо и нормативни метод посредством којег сазнајемо о односу између правних норми, односно правних аката чију садржину представљају и утврђујемо правну снагу правних аката и њихов међусобни однос с обзиром на аспект правне снаге, али и с обзиром на аспект елемената правне норме. У нашој служби је и хипотетичко - дедуктивна метода, која почива на емпиријско - искуственој основи и аналитичко - дедуктивној процедури, те компаративна (упоредна, историјско - компаративна) метода.

Како одабир опште научне методе детерминише и примјену основних посебних метода које користимо у предстојећем истраживању, одређење за хипотетичко - дедуктивну методу подразумијева употребу метода индукције, апстракције,

³⁸ Монтан унија је формирана 18. априла 1951. године потписивањем Уговора о успостављању Европске заједнице за угаљ и челик који је ступио на снагу 24. јула 1952. године и означава интеграцију индустрије за угаљ и челик Западне Европе, односно Европску заједницу за угаљ и челик која се састојала од шест држава чланица (Белгије, Њемачке, Луксембурга, Француске, Италије и Холандије). Уговор је доступан на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:11951K/TXT&from=EN>

генерализације, као и аналитичко - дедуктивне процедуре у процесу њиховог критичког преиспитивања, односно, и аналитичких и синтетичких метода.

С обзиром на то да је предмет конкретног истраживања сложена цјелина правних, институционалних, па и социјалних односа и елемената, неизбјежно користимо методу анализе, и то првенствено структурално - функционалне анализе, која истовремено омогућава спознају структуре истраживане појаве, њених битних, суштинских чинилаца и сегмената, али и веза и односа који егзистирају како унутар истраживане појаве, тако и између ње и њеног окружења. Такође, од аналитичких метода, у истраживању користимо и компаративну и узрочно - посљедичну анализу.

Од научних оперативних метода, за истраживање је од посебног значаја оперативни метод анализе садржаја, који своје мјесто налази у оба нивоа анализе: анализи теоријских ставова аутора који су се бавили овим питањем и постојећих правних рјешења у овом домену, с једне, те анализи елемената релевантних за практичну примјену међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације', с друге стране. Као начин прикупљања података користимо анализу садржаја документа, и то првенствено квалитативну анализу која се, по правилу, користи за утврђивање значења онога што је комуникатор настојао да каже, уз ослањање, у првом реду, на контекст исказаног садржаја. Управо из тог разлога, у оквиру предстојећег истраживања пажња је посвећена контексту исказивања садржаја анализираних правних инструмената и инструмената који нису *stricto sensu* правног карактера, односно околностима у којима су они настајали, како би се дошло до адекватних података неопходних за доказивање постављених хипотеза.

3. Полазне хипотезе и циљеви истраживања

3.1. Полазне хипотезе

Истраживање на тему „Положај међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације' у праву Европске уније“ базира се на неколико полазних хипотетичких ставова, различитог нивоа општости, који ће кроз истраживање, примјеном одабраних научних метода, бити научно верификовани, модификовани или оповргнути.

Општа хипотеза подразумијева да међународни уговори о слободној трговини 'нове генерације' представљају јединствен извор права Европске уније. Томе је допринио развој оснивачких уговора Уније, али и јуриспруденција Суда правде која је била у служби осигурања јасноће правне норме. Наиме, Суд правде је предузимао мјере у

правцу развоја и унутрашње и спољне аутономности правног поретка Европске уније и веома је често заговарао већи степен економске, али и интеграције на генералној равни јер иако су базично техничке природе, *уговори нове генерације* имају дубоке импликације по људска права, животну средину и демократију.

Општу хипотезу слиједи и конкретизују подхипотезе од којих прва подразумева да су међународни уговори о слободној трговини који су закључени између Европске уније и трећих земаља, као релативно ефикасни правни инструменти, примарно били изложени опскурној комунитаризацији, а потом опскурној европеизацији³⁹, што је за уговорнице произвело вишеструке последице у нормативном, регулаторном и оперативном смислу. Стриктно говорећи, израз *европеизација* упућује на специфичан облик регулисања одређених питања или области на нивоу Европске уније, уз помоћ њених инструмената и механизма, какви се не проналазе код типичних међународних организација. Истовремено, узимајући у обзир постепену пролиферацију питања која се уређују на нивоу Уније и на нивоу трећих земаља, *европеизација* уједно представља и процес, чије крајње исходиште још увијек није могуће одредити. Наиме, неспорно је да *европеизација* примарно реферише на модалитет регулисања заједничког дјеловања на нивоу Европске уније, али у себи обухвата још један битан моменат, а он се тиче

³⁹ „Гашењем *стубовног концепта* до којег је дошло у Уговору из Лисабона, те престанком постојања Европске заједнице и њеним преобраћењем у институционално оснажену Европску унију, израз *комунитаризација* изгубио је своју употребну вриједност. И не само то, проширењем интегративног модела заједничког дјеловања, који је некада био инхерентан искључиво комунитарној сфери Европске заједнице, на готово све области у оквиру Уније, изузев Заједничке спољне политике и политике безбједности, иако су и ту "отшкринута врата" за примјену неких његових механизма, израз *европеизација* је готово у потпуности преузео садржински супстрат некадашњег израза *комунитаризација*, изузев, као што је речено, у уском домену спољнополитичког дјеловања на нивоу Европске уније, које још увијек почива на механизмима међувладине сарадње. Када је ријеч о стриктном изразу *европеизација*, разликујемо неколико ситуација. Најопштија *европеизација* је свакако она која се односи на измјене и допуне оснивачког акта, те додјеливање Европској унији на такав начин овлашћења да у одређеној мјери уреди конкретна питања, самостално или у сарадњи са државама чланицама, зависно од природе надлежности која је овој организацији уговорно дата. Регулација питања која спадају у искључиву надлежност Европске уније представља најтврђи облик *европеизације*, јер претпоставља минималну или, најчешће, непостојећу регулаторну улогу држава чланица. Код питања која спадају у категорију тзв. подијељених надлежности Европске уније и њених чланица, а која у себи сублимира читав спектар веома диференцираних регулаторних модела и инструмената који се у оквиру њих користе, *европеизација* се појављује као дјелимична или непотпуна, јер се на нивоу Европске уније најчешће дефинише заједнички оквир, циљ или вриједност која се настоји постићи, док државе чланице задржавају значајан квантум регулаторне аутономије. Инструменти који се користе при регулацији ових питања на нивоу Уније по правилу су мање ригидног карактера од оних у првом случају, остављајући државама чланицама широку дискрециону маргину у њиховом дјеловању. Други "крај клатна" у овом контексту чине питања која спадају, на примјер, у категорију координирајућих или потпомажућих надлежности Европске уније, код којих је регулаторна улога Европске уније, а самим тим и њихова *европеизација* минималног или секундарног карактера.“ Наведено према: Драгишић, Радмила. (2018). „*Институт унапријеђене сарадње у функцији „европеизације“ норми међународног приватног права*“, ЈУ Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука, стр. 15-19. О правној садржини и модалитетима европеизације видјети и у: Вукадиновић, Радован. (2002). „За и против европеизације приватног права“, *Европско законодавство*, год. 1, бр. 2, стр. 2; Вукадиновић, Радован. (2002). „Европеизација приватног права: контекст интернационализације и глобализације права“, *Правни живот*, год. 51, књ. 472, бр. 12, стр. 395-398.

непосредног односа Уније и других субјеката у оквиру њеног правног поретка - држава чланица. Сасвим је оправдано поставити питање да ли се међународни уговор о слободној трговини као правни инструмент на својеврстан начин *европеизује* како би се уподобио и придобио наклоност Уније као економске силе и тржишта у оквиру којег дјелује 27 држава чланица и у оквиру којег живи више од 550 милиона становника. Наведено би подразумевало да би под изразом *европеизација*, а раније *комунитаризација* могли да подразумевамо и појаве које се остварују не само уз помоћ атипичних правних инструмената Уније, већ и помоћу древних међународних правних инструмената (међународних трговинских уговора) који бивају уподобљени за примјену од стране Европске уније. Дакле, *европеизација*, као феномен укључивања Европске уније у регулацију све већег броја питања и области, реализује се на различите начине и по различитим основама а што може довести до одређених промјена у погледу положаја и мјеста међународних трговинских уговора у праву ове организације.

Сљедећа подхипотеза подразумева да је Суд правде Европске уније по питањима закључења међународних уговора о слободној трговини нове генерације поступао на начин да је подржавао став Европске комисије да су ти уговори платформе Европске уније за унапријеђену сарадњу, те основа за ангажман са важним тржиштима дијелом свијета, посебно азијско-пацифичким регионом, Латинском Америком и Карибима.⁴⁰ Европска унија данас заговара отворену стратешку аутономност, опредјељујући се истрајно за очување њеног правног поретка и основних постулата на којима он почива а што се чини употребом опробаних принципа (аутономност, непосредно дејство, супрематија, посредно дејство и др). Наведено ипак не значи да позиција Суда правде, кроз његово вишедеценијско дјеловање, није била и неће бити корјенито измијењена уколико Суд оцијени да је то у интересу очувања и функционисања правног поретка Европске уније, али и устрајног његовања до сада оствареног интегритета Суда у оквиру институционалног здања ове организације.

Суд правде је, према наредној подхипотези, својим одређењем у погледу обима наднационалних надлежности које је дато у вези са на примјер СЕТА значајно допринио разграничењу надлежности између Уније и држава чланица. Захтјев да, уз наднационални ниво, национални парламенти одобравају трговинске уговоре повод је, како то истиче *D'Erman*⁴¹, за размишљање и вођење дискусија о већ поменутом

⁴⁰ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Trade Policy Review – An Open, sustainable and Assertive Trade Policy, COM(2021) 66 final, стр. 8.

⁴¹ D'Erman, Valerie. (2020). „Mixed competences and ‘second generation’ trade agreements: a consideration of EU disintegration“, *Political Research Exchange*, 2(1), стр. 3. DOI: 10.1080/2474736X.2020.1806003.

неофункционалистичком *spill-over* ефекту, могућностима за *spill-back* ефекат и динамици процеса потенцијалне дезинтеграције након многобројних нестабилности насталих услјед на примјер кризе државног дуга у еврџу, мигрантске кризе или *Brexita*⁴². Практично, преседани створени са СЕТА мишљењем Суда правде Европске уније наговјештавају више компликација у будућим трговинским преговорима у виду мање амбициозних трговинских уговора, мањег броја трговинских партнера или обоје.

Такође, одређујући се у погледу Уговора о слободној трговини између Европске уније и Сингапура, који је као и остали уговори 'нове генерације' дуго преговаран, Суд поима да индиректне стране инвестиције (портфолио инвестиције) и рјешавање спорова припадају у домен заједничких надлежности. Наведеним дјеловањем, Суд доприноси јасноћи у смислу да пружа подршку садржинском одређењу питања о којима би требало заједно да преговарају Унија и државе чланице или уобличавању посебних уговора који прате различите поступке ратификације *мјешовитих уговора* у односу на оне који су у искључивој надлежности Европске уније.

3.2. Циљеви истраживања

Пред истраживањем се постављају научни (теоријски), те друштвени (практични) циљеви.

Основни научни циљ истраживања „Положаја међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације' у праву Европске уније“, као сложене, вишедимензионалне појаве, поред већ донекле израженог фонда научних сазнања, односно развијених научно - теоријских сазнања о наведеном проблему, треба да буде не само научна дескрипција, већ и научно објашњење свих фактора који предметни феномен детерминишу, те утичу не само на комплексност његове природе, већ и на спецификум његове примјене. Поред тога, настојаће се омогућити и научно предвиђање даљег правца развоја међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације' у оквиру правног поретка Европске уније.

Друштвени циљ истраживања огледа се у доприносу бољем разумијевању, проширивању и продубљењу постојећих сазнања о анализираној појави, што је изузетно значајно јер Европска унија и европски интеграциони процес уопште, представљају

⁴² Скраћеница која је настала од спајања двију енглеских ријечи *Britain* и *exit* (излазак) те се користи за означавање политичког процеса и медијску кампању која је повезана са британским напуштањем Европске уније. О иступању из Европске уније видјети у: Радован, Вукадиновић и Вукадиновић Марковић, Јелена. (2020). „Увод у институције и право Европске уније“, осмо издање, Службени гласник, стр. 373-375.

динамичну и промјењиву појаву, у оквиру које се стално јављају нова својства и феномени.

Поред тога, с обзиром на то да чланство у Европској унији представља један од основних спољнополитичких циљева, али и покретача општих друштвених реформи у Републици Српској, Босни и Херцеговини и региону, за стручну, али и ширу јавност, од великог значаја је да се упозна са свим релевантним аспектима правног поретка ове организације, те захтјевима који се у овом контексту постављају пред њене постојеће или будуће чланице. На генералној равни, а у контексту земаља које су у фази приступања Европској унији, захтијева се прогресивно усклађивање њихових политика према трећим земљама и њихових позиција у оквиру међународних организација, као што су на примјер WTO и OECD, са политикама и ставовима које су усвојиле Европска унија и њене државе чланице.

II МЕЂУНАРОДНО ОРГАНИЗОВАЊЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ПРИНЦИПИ ДЈЕЛОВАЊА ЊЕНОГ ПРАВА

1. Међународно организовање Европске уније

Успостављање Европске уније као међународне организације темељи се на међународним мултилатералним уговорима којима су на генералној равни садржински одређени њени принципи, циљеви и задаци. Институције Европске уније, примарно Европска комисија, у односу на коју је Суд правде дјеловао као *Conseil d'État*⁴³, тврдили су и тврде да се не може сматрати да је Европска унија генерички дефинисана међународна организација, те да се њене специфичне карактеристике нарочито вежу за околност да, за разлику од других мање интегрисаних међународних организација, ова организација „почива на пуном преносу надлежности у одређеним областима у којима су се државе истих (привремено) одрекле у корист сталних структура на наднационалном нивоу а ради постизања одређених заједничких циљева“.⁴⁴

Утврђивање природе Европске уније у једнакој мјери окупира и право и политику, а све теорије о овом питању⁴⁵ у свом нуклеусу имају и „политичку климу и политичке перспективе периода у којем су изњедрене“.⁴⁶ Европска унија данас, након више од седамдесет година од започињања „европског пројекта“, представља самостални субјекат међународног права, аутономне правне природе, који с обзиром да су му државе чланице додијелиле одређена права и дужности, располаже колективном правном вољом у којој су сублимиране појединачне воље држава чланица. Она бивствује одвојено од својих држава чланица а о њеном статусу међународне организације оснивачки уговори не говоре – не одређују се уопште у том погледу тј. не дају одговор о њеној правној природи, при чему је извјесна њена међународна присутност. Донекле је апсурдно то што се о правној природи Европске уније изјашњавају највише националне instance држава

⁴³ Срп. „Државни савјет“.

⁴⁴ D'Aspremont, Jean. (2013). „A European Law of International Responsibility?“, The Articles on the Responsibility of International Organizations and the European Union, V. Kosta, N. Skoutaris and V. Tzevelekos (eds.), The EU Accession to the ECHR (Hart, 2014), Amsterdam Law School Research Paper No. 2013-19, Amsterdam Center for International Law No. 2013-04, стр. 3. и 4. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2236070>

⁴⁵ Федералистичке, чији су представници у политиколошкој сфери – Monnet, Schuman, Spaak, Adenauer, De Gasperi, Hallstein, а у правној – Ophiels, Wohlfarth, Jaenicke, Schlochauer, Schwarzenberger, Heraud, Cartou и интернационалистичке које нису у стању да објасне основне карактеристике и правни поредак Европске уније – на примјер аутономни поступак за ревизију уговора, аутономно стварање правних правила, супрематију над националним прописима, непосредно дејство и др.

⁴⁶ Prodromos D. Dagoglou. (1981). Commission of the European Communities. „Thirty years of Community Law“, Rudolf Bernhardt et al., *The European Perspectives Series*, ECSC-EEC-EAEC, Brussels · Luxembourg, стр. 61 (Поглавље II – Правна природа Европске заједнице – Прелиминарна запажања, тачка 2).

чланица, попут Савезног уставног суда Њемачке, које Европску унију, посебно након ступања на снагу Уговора из Лисабона, поимају као асоцијацију суверених држава (тзв. концепт *Verbund*).⁴⁷

Као и свака међународна организација, Европска унија је предиспонирана да обавља веома вриједне функције за своје конституенте (државе чланице) који су јој посредством мултилатералних међународних уговора додијелиле одређена права и дужности и омогућили јој стицање одређеног статуса, као што је статус правног лица на унутрашњем и међународном плану. У правној литератури се истиче да је „посебна, самостална независна воља међународне организације друго име за њену независну правну личност и да она заправо означава међународну организацију као правно лице према националном праву држава, с једне, и као субјекта међународног права, с друге стране“.⁴⁸ Наиме, ако суверенитет поимамо као највећу моћ заповиједања на одређеном државном територију, онда ћемо се прије сврстати у онај дио стручне јавности која разумије разлику између израза *суверенитет* и *надлежност* и која схвата да су државе чланице Европској унији повјериле вршење надлежности (права и дужности) које њима аутохтоно припадају те да се нипошто нису одрекле свог суверенитета па чак ни у најмањем сегменту. Било би прилично неувјерљиво и претјерано наивно тврдити да Европска унија има највећу моћ заповиједања на територијама својих држава чланица – то напросто није реално.⁴⁹ Све тврдње о преносу суверенитета са држава на међународне организације представљају метафоре и не одговарају стварности а што ће се показати нарочито важним за разумијети у дијелу тезе у којем се образлаже о принципу аутономности права Европске уније, односно о принципу који је временом сасвим сигурно прерастао у јуриспрудентну доктрину која је ставила печат на међународне уговоре о слободној трговини „нове генерације“.

⁴⁷ Wessel, Ramses A. & Larik, Joris. (2020). „EU External Relations Law: Text, Cases and Materials“, 2nd edition, Oxford: Hart Publishing, стр. 2. и 4.

⁴⁸ Мишчевић, Тања. (2016). „Међународне владине организације – савремена пракса као израз самосталне воље“, *Анали Правног факултета у Београду*, година LXIV, 2/2016, стр. 127. Доступно на: <https://anali.rs/arhiva/anali-2016-vol-64-2/>

⁴⁹ Међународни суд правде је још 1949. године утврдио да је између независних држава поштовање територијалне суверености базично у контексту међународних односа те да на принципу суверености држава почива читаво међународно право, а само питање суверенитета је од значаја за примјену међународног права. С тим у вези, традиционална јуриспруденцијална теорија заснива се на политичким концептима суверенитета према којима држава као суверен и ствара и проводи право а у међународној арени свака држава је суверена унутар своје територије и равноправна са свим другим државама у међународним питањима. Суверенитет показује мјесто једне државе у међународноправном поретку. *Cour Internationale de Justice, Affaire du Détroit de Corfou, Arrêt du 9 avril 1949: C. I. J. Recueil 1949, стр. 4.* Доступно на: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-FR.pdf>. Видјети и: Кошутић, Будимир. (2019). „Енигме о немачкој суверености и европској безбедности“, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књига CLXXXIII, Одељење друштвених наука, књига 43, „Државни поредак: суверенитет у времену глобализације“, Зборник радова са симпозијума, стр. 161.

У међународној арени ипак не постоји врховна власт која би и стварала и проводила право. Упркос овој проблематици, друга половина XX вијека обиљежена је импозантним развојем међународног трговинског права и ту је Европска унија (тадашња Европска економска заједница) кроз јуриспруденцију Суда правде развила принцип непосредног дејства као кључни основ за стварање и примјену комунитарног права пред националним судовима својих држава чланица.⁵⁰

Поједини представници доктрине сматрају да је Европска унија „виртуознија од других међународних актера“⁵¹, док други⁵² иду много даље (а и јуриспруденција Суда правде стоји на истом колосјеку), тврдећи да се уласком у чланство међувладине организације каква је Европска унија, државе чланице одричу дијела свог суверенитета⁵³ који преносе на ову организацију. „Доктрина о хијерархији у међународним односима, сасвим је јасно искристалисала ставове о томе да државе у међународном систему имају слободу да се удружују и делегирају низ суверених прерогатива“.⁵⁴ Међутим, значи ли то да конституенти (државе чланице), зарад партиципације у заједничком потхвату, иницијално и примарно (формално и декларативно) инспирисани трговинским и економским бенефитима уистину суспрежу дио свог суверенитета⁵⁵ у корист међународне владине организације каква је Европска унија? Према неким ауторима⁵⁶

⁵⁰ Brand, Ronald. (1996-1997). „Direct Effect of International Economic Law in the United States and the European Union“, 17 *Nw. J. Int'l L. & Bus.* 17(1), стр. 572. Доступно на: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2376357

⁵¹ De Búrca, Gráinne. (2013). „EU External Relations: The Governance Mode of Foreign Policy“, in Bart Van Vooren, Steven Blockmans, and Jan Wouters (eds), *The EU's Role in Global Governance: The Legal Dimension*, Oxford, online edn, Oxford academic, стр. 39.

Доступно на: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199659654.003.0004>

⁵² Amhlaigh, Mac. (2011). „Late Sovereignty in Post-integration Europe: Continuity and Change in a Constitutive Concept“, *University of Edinburgh School of Law Working Papers*, no. 2011/35, стр. 1. Доступно на: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1951930>; Brack, Nathalie; Coman, Ramona & Crespy, Amandine. (2019). „Sovereignty conflicts in the European Union“, *Dans Les Cahiers du Cevipol*, 2019/4 (N° 4), стр. 3. Доступно на: <https://www.cairn.info/revue-les-cahiers-du-cevipol-2019-4-page-3.htm>

⁵³ Суверенитет је израз француског поријекла и долази од ријечи *souveraineté* те означава врховну власт, неограничену власт, потпуну државну независност.

⁵⁴ Sharman, Jason. (2013). „International hierarchies and contemporary imperial governance: A tale of three kingdoms“, *European Journal of International Relations*, 19(2), стр. 189-207. DOI:10.1177/1354066111425262.

⁵⁵ Крећа истиче да сувереност подразумијева двије ствари: прво, *suprema potestas* под којим се подразумијева да држава нема изнад себе никакву власти изузев међународног права (у држави мора постојати власт која је стварно независна од било које друге државе) и друго, *summa potestas*, у смислу стварне, фактичке власти на државној територији. Видјети: Крећа, Миленко. (2023). „Међународно јавно право“, четрнаесто допуњено, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за издаваштво, стр. 161 и 162; Погледати и: Eckes, Christina. (2020). „The autonomy of the EU legal order“, 4(1), стр. 1, *Europe and the World: A law review*, [19]. DOI: <https://doi.org/10.14324/111.444.ewlj.2019.19>; Етински, Родољуб; Ђајић Сања и Тубић Бојан. (2021). „Међународно јавно право“, девето измењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, стр. 136; Pellet, Alain. (2019). „Values and Power Relations – The 'Disillusionment' of International Law“, KFG Working Paper Series, No. 34, Berlin Potsdam Research Group „The International Rule of Law – Rise or Decline?“, Berlin, стр. 5, 7, 8 & 10. Доступно на: https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/43581/file/kfg_wp34.pdf

⁵⁶ Boudreaux, Donald & Ghei, Nita. (2017). „The Benefits of Free Trade: Addressing Key Myths“, Policy Brief, George Mason University, стр. 4. Доступно на: <https://www.mercatus.org/research/policy-briefs/benefits-free-trade-addressing-key-myths>

перцепција да трговински уговори захтијевају „предају суверенитета“ представља мит те у стварности ти уговори јачају слободу и посебно су вриједни јер садрже одредбе које помажу владама да избјегну највећу штету коју би протекционизам могао нанијети њиховим грађанима. Они истичу да клаузуле о „најповлаштенијој нацији“ и „националном третману“ из Општег споразума о царинама и трговини (ГАТТ) захтијевају да државе једнако третирају све трговинске партнере и да не праве разлику између домаће и увезене робе те стога овај захтјев реципроцитета помаже владама да осигурају да ће добит од трговине бити доступна свима. На генералној равни, Заједница је у стицању стварног спољашњег легитимитета сазрела до 1994. године јер је потреба за дубљом повезаношћу између спољне економске политике и спољне политике нормативно правно уређена Уговором из Мастрихта. Уговорне стране у оквиру ГАТТ-а, а сада у оквиру WTO, прихватањем Европске заједнице као уговорне стране у члану XI⁵⁷, биле су све спремније да прихвате јединствено заступање комунитарних интереса. Они би чак прихватили да Европска комисија преузме јединствено представљање „свих њених држава чланица у WTO на основу искључивих надлежности које признаје Суд правде. У овом контексту чинило се необичним да сама Европска комисија, истина кроз Мишљење Суда правде, презентује и реализује концепцију о мјешовитој надлежности а што за последицу има то да државе чланице, поред Заједнице, буду уговорне стране у оквиру WTO⁵⁸, у чијем је дјелокругу одлучујућа регулаторна моћ међународне трговине“.⁵⁹ Ова је регулаторна моћ резултат тога што „право WTO инаугурише слободу трговине као равноправну тржишну утакмицу и та слобода се може посматрати у ужем и ширем смислу, при чему у ужем смислу подразумеива слободу међународне размјене робе и услуга без нетарифних забрана и ограничења, док садржина стандарда слободне трговине у ширем смислу обухвата и слободу новчаног промета и инвестирања у индустријске пројекте, слободу обављања транспортних и других услужних дјелатности на унутрашњем и на међународном тржишту земље пријема инвестиције, слободу кретања радне снаге, као и слободу привредног удруживања те се односи и на директне стране инвестиције“.⁶⁰

⁵⁷ Сходно члану 1 лисабонског УЕУ, Европска унија је постала правни сљедбеник Заједнице и као таква и чланица WTO.

⁵⁸ Meunier, Sophie & Nicolaïdis, Kalypso. (1999). „Who Speaks for Europe? The Delegation of Trade Authority in the EU“, *Journal of Common Market Studies*, 37(3), стр. 491. Доступно на: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=tYGzwOIAAAAJ&citation_for_view=tYGzwOIAAAAJ:UeHWp8X0CEIC

⁵⁹ Ágoston, Mohay. (2017). „The Status of International Agreements Concluded by the European Union in the EU Legal Order“, *Pravni vjesnik*, god. 33, br. 3-4, стр. 156. DOI: <https://doi.org/10.25234/pv/5534>

⁶⁰ Ћирић, Александар. (2013). „Начело слободе међународне трговине и преференцијално порекло робе“, *Теме*, вол. XXXVII, Но 4, стр 1604. Доступно на: <http://teme2.junis.ni.ac.rs/index.php/TEME/issue/view/7>

Колективна правна воља којом располаже Европска унија има двије димензије – унутрашњу димензију у којој се огледају национални интереси држава чланица и Уније и екстерну димензију у којој се огледају међународни интереси Уније и држава чланица. Ово нас доводи до закључка да посебност Европске уније, њен специјални статус, не произилази само из односа са њеним државама чланицама (који ову организацију уистину одваја од других међународних организација), већ и из њеног положаја у односу на међународно право. Суд правде у континуитету апострофира постојање „специјалне позиције“ правног поретка Европске уније. Ова правосудна институција упућује на „аутономни“ правни поредак који је креиран и у којем однос између држава чланица није више примарно уређен међународним, већ правом Европске уније. Ипак, без међународног права, Европска унија не би постојала будући да је установљена на основу уговора закључених под окриљем међународног уговорног права. Истовремено, треће земље у принципу нису везане уговорима на основу којих је установљена Европска унија јер је у односу на њих овдје ријеч о уговору између других који не обавезује, у складу са начелом *pacta tertiis nec nocent nec prosunt* које је инкорпорирано у члану 34 Бечке конвенције о праву међународних уговора⁶¹. Наведено подразумјева да у својим спољним правним односима, Унија треба да дјелује у складу са међународним правом, међутим, то може довести до сукоба са правним нормама Уније и стога је годинама на Суду правде задатак да пронађе рјешења за те сукобе.⁶² Такође, у домену рјешавања спорова у вези са тумачењем и примјеном, готово сви међународни трговински уговори нове генерације које закључује Европска унија садрже позив на Бечку конвенцију о праву међународних уговора, о чему више говоримо у дијелу тезе у којем образлажемо о основним карактеристикама уговора о слободној трговини 'нове генерације'.

Институционална сарадња држава чланица која се манифестује кроз Европску унију далеко је сложенија и захтјевнија од оне која се манифестује код типичних међународних организација, док је једна од основних специфичности њеног права степен аутономности какав не налазимо код других међународних организација, премда је свим међународним организацијама својствено да протеком времена дају нормативну предност свом унутрашњем правном поретку у односу на обавезе које произилазе из међународног права. Дакле, иако је принцип аутономности референтан, респектабилан и примјењив на правне поретке свих међународних организација, посебности правног

⁶¹ Бечка конвенција о праву међународних уговора (са анексима) закључена је у Бечу 23 маја 1969. године. Аутентични текстови су: енглески, француски, кинески, руски и шпански. 1155 U.N.T.S. 331, 8 I.L.M. 679, На снагу је ступила 27. јануара 1980. године.

⁶² Wessel, Ramses A. & Larik, Joris (2020). „EU External Relations Law: Text, Cases and Materials“, 2nd edition, Oxford: Hart Publishing, стр. 5.

поретка Уније почивају на његовим изворима, субјектима чији положај они уређују, односу према националним правима држава чланица, те односу према међународном праву. „Вансеријска посебност тиче се јуриспрудентних постигнућа Суда правде која додатно обликују право Уније. Валидност права Европске уније не зависи од норми које потичу изван њеног правног поретка, било националног или међународног, што у пракси значи да Суд правде има искључиву надлежност да одреди коначно значење, обим и валидност права Уније. Тврдња о нормативној аутономности је дефанзивна у смислу да има за циљ да заштити право Европске уније од спољног уплитања, али то не значи да би институције Уније, укључујући Суд правде, требало да буду у позицији да креирају или чак тумаче међународно или национално право изван правног поретка Европске уније“.⁶³

Показује се да Европска унија представља много више од „вишестраним уговорима основаног трајног облика институционализованог општења три или више држава, с посебним статусом и сталним органима, у оквиру којих се, на начин предвиђен статутима и другим основним документима Уније, одвијају процеси мултилатералних преговора и заједничког одлучивања држава чланица у одговарајућим областима међународне сарадње“.⁶⁴ Примјена правних норми и њихова ваљаност на равни Европске уније почивају на регулама и критеријумима чији је творац управо ова организација, а не национални или међународни фактор. Управо је зато Европска унија међународна организација са аутономним правним поретком, која посредством принципа супрематије и непосредног дејства осигурава једнако тумачење и примјену правне тековине Европске уније (*acquis*)⁶⁵ у државама чланицама, при чему су од великог значаја импликације спољне аутономности права Европске уније из угла из којег на њих гледа Суд правде. Наиме, ултимативну основу дјеловања Уније на спољном плану, поред оснивачких

⁶³ Eckes, Christina. (2023). „The Autonomy of the EU Legal Order: The Case of the Energy Charter Treaty“, Amsterdam Centre for European Law and Governance, Research Paper No. 01, Amsterdam Law School Research Paper No. 10, European Papers in 2023 as part of a special issue, Forthcoming, стр. 4. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4362209>

⁶⁴ Рачић, Обрад и Димитријевић, Војин. (1988). „Међународне организације“, четрто издање, Савремена администрација, Београд, стр. 16.

⁶⁵ Прије ступања на снагу Уговора из Лисабона, за означавање правне тековине Европске уније користио се израз *acquis communautaire* који је означавао скуп права и обавеза које све државе чланице и обавезује и повезује унутар Уније. Израз *acquis communautaire* представља шири појам од класичног појма права с обзиром на то да обухвата: садржај, начела и политичке циљеве оснивачких уговора; законодавство усвојено примјеном оснивачких уговора и пресуде и мишљења Суда правде Европских заједница, декларације и резолуције које је усвојила Европска унија, мјере које се односе на заједничку спољну и безбједносну политику, мјере које се односе на правосуђе и унутрашње послове, међународне уговоре које је закључила Европска унија, као и уговоре између држава чланица у подручју дјеловања Уније. Такође, потребно је подсјетити да је у периоду постојања европских заједница било исправно користити израз *acquis communautaire*, међутим, ступањем на снагу Уговора из Лисабона, 1. децембра 2009. године, те престанком постојања европских заједница, исправан је искључиво термин *acquis* Европске уније.

уговора, чини управо јуриспруденција овог Суда, те је запажена тенденција ове правосудне институције да врши контролу не само у домену обликовања права Европске уније, већ и међународног права – посебно у контексту његовог односа са правом Уније и националним правима држава чланица. Самим Уговором о Европској унији, у члану 3. став 5. прописано је између осталог да Унија у својим односима са свијетом подржава и промовише своје вриједности и интересе и доприноси заштити својих грађана. Стога је логично да вриједности Европске уније утичу на обликовање међународног права, а то се посебно види и кроз одредбе уговора које у домену слободне трговине закључује са трећим земљама. Наиме, одредбе о трговини, одрживом развоју, људским правима и инвестицијама из тих уговора готово су идентичне одредбама из правне тековине Уније те је активан ангажман њених институција када је ријеч о обликовању међународног права, посебице кроз поступак преговарања, више него јасан.

Суд правде се веома добро руководи чињеницом да норме и правила не функционишу механички – оне су увијек предмет оспоравања, тумачења и реинтерпетације. Међутим, при њиховом оспоравању, тумачењу и реинтерпетацији, односно спознаји, управо је правна норма та која поставља термине у оквиру којих се интерпетативни дискурс одвија. Извјесно је наиме да је Суд правде увијек водио рачуна о томе да право Европске уније тумачи на начин којим се одражава економска и друштвена стварност времена у којем је своје одлуке доносио, о чему између осталог говоре и његова мишљења која је у вези са уговорима између Уније и трећих земаља или међународних организација давао у складу са поступком прописаним у члану 218 УФЕУ.⁶⁶

2. Процедуре Европске уније у преговарању о закључивању међународних трговинских уговора и представљању у међународним организацијама

За преговоре о међународним уговорима са трећим земљама или међународним организацијама, опште процедуре Европске уније, прописане су чланом 218⁶⁷ те подлијежу свим посебним процедурама садржаним у члану 207 УФЕУ. Генерално, о отварању преговора о међународним уговорима Савјет одлучује на препоруку Комисије или, у случају уговора који се односе на заједничку спољну и безбједносну политику Уније, по препоруци Високог представника за спољну и безбједносну политику. Када је

⁶⁶ Opinion 1/15 of 16 July 2017, ECLI:EU:C:2017:592; Opinion 2/15 of 16 May 2017, ECLI:EU:C:2017:376.

⁶⁷ Bruno, Paolo. (2022). „Navigating Art. 218 TFEU: Third States’ Accession to International Conventions and the Position of the EU in This Respect“, *European papers*, 7(1), стр. 333. DOI: 10.15166/2499-8249/563.

ријеч о члану 218 УФЕУ, потребно је експлицитно водити рачуна о томе да тај члан предвиђа право и дужност Суда правде да утврди усклађеност међународних уговора са примарним изворима права Европске уније прије њиховог закључења.⁶⁸ Међутим, он не предвиђа могућност таквог утврђивања када уговор ступи на снагу и постане обавезујући за Унију и њене државе чланице. С тим у вези, Суд правде је у Мишљењу 3/94⁶⁹ констатовао да није прихватљива аналогна примјена тадашњег члана 300(6) УЕЗ⁷⁰, (сада члана 218(11) УФЕУ)⁷¹. Ипак, основ за своју надлежност да врши такву оцјену усклађености Суд је налазио у члану 263 УФЕУ (некад члану 230 УЕЗ) који се односи на поступак по тужби за поништај и члану 267 УФЕУ (некад члану 234 УЕЗ) који се односи на поступак о претходном питању. Међутим, упитно је да ли се ове одредбе могу примијенити у конкретној ситуацији и да ли се у њима садржи таква врста надлежности Суда. Суштински, контрола се може вршити само над интерним актом одобрења међународног уговора о чему се Суд одредио у случају *French Republic v Commission of the European Communities*⁷², закључивши да мора бити ријеч о интерном акту комунитарних институција који производи правно дејство према трећим лицима у смислу тадашњег члана 230 УЕЗ, сада члана 263 УФЕУ.⁷³

Када упоредимо процедуре за преговарање међународних уговора у оквиру заједничке трговинске политике са претходним правилима из ранијег члана 300 УЕЗ нећемо наћи значајне промјене. Комитет за трговинску политику и радне групе помажу Комисији у преговорима у вези са имплементацијом заједничке трговинске политике. На састанцима Комитета, све државе чланице учествују у раду (обично једном недељно у Бриселу) на нивоу званичних представника држава, Комитет се састаје једном мјесечно у сједишту Савјета или у држави која предсједава Савјетом и/или у вези са преговорима WTO у Женеви. Радне групе се такође редовно састају. Од стране Комисије, надлежна дирекција за заједничку трговинску политику остаје Генерална дирекција за трговину⁷⁴,

⁶⁸ О „анатомији“ члана 2018. УФЕУ видјети у: Dashwood, Alan. (2018). „EU Acts and Member State Acts in the Negotiation, Conclusion, and Implementation of International Agreements“, EU Legal Acts: Challenges and Transformations, in: Marise Cremona (ed.), Claire Kilpatrick (ed.), стр. 191-194.

⁶⁹ Opinion 3/04 of 13 December 1995, Opinion pursuant to Article 228 (6) of the EC Treaty - GATT - WTO - Framework agreement on bananas, ECLI:EU:C:1995:436, paragraph 13.

⁷⁰ О члану 300(6) УЕЗ видјети у: Zagel, Gudrun Monika. (2005). „Agreements between the European Community and One or More Member States or International Organizations: A Commentary on Art. 300 Tec. Law of the European Union“. In H. Smit, P. Herzog, C. Campbell, & G. Zagel (Hrsg.), Smit & Herzog on The Law of the European Union, стр. 4, 6, 38. Доступно на: <https://ssrn.com/abstract=862005>

⁷¹ Драгишић, Радмила. (2013). „Правило `Suum cuique` у служби браћења примата и аутономије права Европске уније“, *Модерна управа – часопис за управну и правну теорију и праксу*, Бања Лука, стр. 151.

⁷² Judgment of 9 August 1994, *French Republic v Commission of the European Communities*, C-327/91, ECLI:EU:C:1994:305, paragraph 14.

⁷³ Schuster, Gunnar. (1995). „French Republic v. Commission of the European Communities“, *American Journal of International Law*, 89(1), стр. 136-142. DOI: <https://www.jstor.org/stable/2203903>

⁷⁴ https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/trade_en

иако Европска служба за спољне послове преговара о другим уговорима⁷⁵. О преговорима и закључивању међународних уговора, Савјет одлучује квалификованом већином, уз неке изузетке који захтјевају једногласност. У оквиру заједничке трговинске политике изузеци постоје у контексту усвајања интерних правила и тичу се неких уговора о трговини услугама, трговинских аспеката права интелектуалног власништва и страних директних инвестиција. Измјене су урађене и у поступку закључивања трговинских уговора у односу на Европски парламент. УФЕУ такође садржи мандат Уније да успостави сарадњу са међународним организацијама, експлицитно са Уједињеним нацијама, Савјетом Европе, OEBS-ом и OECD-ом.

Мандат представљања врше високи представник за спољне послове и безбједносну политику и Комисија. За представљање Уније у трећим земљама и у међународним организацијама успостављају се дипломатске мисије као делегације Европске службе за спољне послове под руководством Високог представника за спољну политику и безбједност. У односу на заједничку трговинску политику, кључно представљање је у WTO, гдје су раније биле заступљене и појединачне државе чланице и Европска заједница. Конкретно, када је ријеч о WTO, преговори ће се и даље водити на основу јединствених мишљења припремљених и координираних између Комисије и држава чланица, у оквиру Комитета за трговинску политику у Бриселу или на координационим састанцима у Женеви. Што се тиче кључних позиција, одлуке доноси Савјет. Међутим, новост у овој процедури односи се на улогу Европског парламента, који је према лисабонским рјешењима у могућности да уђе у преговоре и буде редовно информисан о њиховим исходима. Заједничка трговинска политика је такође повезана са чланством и активностима у другим међународним организацијама, као што су OECD или UNCTAD, онедавно и са чланством у организацијама које се баве услугама (Међународна унија за телекомуникације, Поштанска унија и Свјетска здравствена организација) и правима интелектуалног власништва (WIPO). У овим организацијама, као резултат промјена од стране Лисабонског уговора, све преговоре и радње, у вези са трговином у било ком аспекту, Комисија треба да предузме једнообразно по доношењу одлуке која кореспондира осталим елементима заједничке трговинске политике.

⁷⁵ https://www.eeas.europa.eu/_en

3. Принципи дјеловања права Европске уније

Принципи дјеловања права Европске уније базично су везани за искрену сарадњу, отворену економију и слободну конкуренцију, супрематију права Европске уније у односу на право држава чланица, његову аутономност, непосредну примјену, непосредно дејство итд. С обзиром на то да ли су инкорпорирани у оснивачке акте, дијелимо их на именоване (нпр. принцип искрене сарадње, принцип отворене економије и слободне конкуренције, принцип непосредне примјене) и неименоване (нпр. принцип аутономности, принцип непосредног дејства, принцип посредног дејства). Њихова је заједничка карактеристика да одражавају суштину природе правног поретка Уније, при чему се не користе за попуњавање правних празнина, већ имају претежно оперативни карактер, фундаментални су и императивни те се не могу надјачати. Оперативни карактер огледа се у томе што су принципи на којима почива правни поредак Европске уније такви да се њима обезбјеђује дејство његових правних норми у националним правним системима, али се и дефинише његов однос према међународном праву (обликује се природа односа између права Европске уније и међународног права), те се обезбјеђује ефикасна и једнообразна примјена права Европске уније. Тако се на примјер у СЕТА мишљењу Суда правде сасвим јасно разазнаје да је принцип аутономности неприкосновено важан за правни поредак Европске уније, али и за међународно право у ширем смислу, те се разоткрива начин на који Суд обликује аутономност при чему врши утицај и на међународне партнере – треће земље и међународне организације, у сврху, како он то наводи у својој устаљеној пракси, спречавања подривања правног поретка Европске уније. Суд правде још увијек покушава да пронађе баланс између заштите аутономности правног поретка Европске уније и отворености према међународном праву која прожима одредбе њених оснивачких уговора. Управо развијањем правних принципа кроз процес тумачења одредби оснивачких уговора Европске уније, Суд правде је, практикујући уставни активизам кроз исцрпљивање начела *effet utile* али истовремено пријетворно фаворизујући судску уздржаност, вршио обогаћење тих аката.⁷⁶

Државе чланице (њихови законодавни, извршни и судски органи) дужни су да поштују правне принципе на којима почива правни поредак Европске уније. Оне су дужне то да чине и када је ријеч о надлежностима које нису додијелиле тој организацији. Конкретно, када је ријеч о принципу искрене сарадње, државе чланице су дужне искрено

⁷⁶ Наведено према: Драгишић, Радмила. (2023). „Основни принцип искрене сарадње у праву Европске уније“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, књ. 83, бр. 2/23, Нови Сад, стр. 612 и 613.

да сарађују, како међусобно (хоризонтални ниво), тако и са самом Европском унијом (вертикални ниво), те да се уздржавају од предузимања било каквих мјера којима би се могло угрозити постизање циљева из Уговора. Наведено није лако, с обзиром да су државе чланице, као есенцијални субјекти међународног права, суочене са константним проблемом лојалности према националном, регионалном и међународном правном поретку.

3.1. Принцип аутономности права Европске уније

Принцип аутономности⁷⁷ подразумијева да се важење, ваљаност и примјена права Европске уније ослања на критеријуме сопственог, а не другог права. Ријеч је о принципу који се не помиње у оснивачким уговорима, већ је проистекао из праксе Суда правде, базиран на јединственим одликама правног поретка Уније и с изворним унутрашњим фокусом – развијен је са задатком да ојача нормативне потенцијале правног поретка који је тада био у зачетку а како би допринио опирању изазовима националног права држава чланица. Протеком времена, овај принцип је добио своју спољну димензију⁷⁸.

Јуриспрудентна доктрина данас сасвим јасно говори у прилог томе „да је аутономност права Европске уније обликована кроз два правца. Први правац је усмјерен на тражење одговора на питање шта право Европске уније није, док други правац тежи да одговори на питање шта оно јесте“.⁷⁹ Припадници ове доктрине сматрају да је још кроз случај *Van Gend en Loos* установљена аутономност правног поретка Европске уније у односу на међународно право, те да управо принцип аутономности, који је иманентан правном поретку Европске уније, јасно одваја право Уније и од националног и од

⁷⁷ Аутономност се садржински одређује као однос у оквиру којег одређени ентитет има капацитет да садржински одређује свој начин управљања, без уплива других, без детерминисања циљева од стране других и без надзора других.

⁷⁸ О аутономности видјети и: Weiler, Joseph Halevi Horowitz & Haltern, Ulrich. (1996). „The Autonomy of the Community Legal Order – Through the Looking Glass“, *Harvard International Law Journal*, стр. 424. и 425. Доступно на: <https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/96/9610-II-2.html>; Schilling, Theodor. (1996). „The Autonomy of the Community Legal Order: An Analysis of Possible Foundations“, *Harvard International Law Journal*, стр. 389. и 390. DOI:10.1017/9781108584531.006. Moreno-Lax, Violeta & Ziegler, Katja. (2021). „Autonomy of the EU Legal Order – A General Principle? On the Risks of Normative Functionalism and Selective Constitutionalisation“, European University Institute, Robert Schuman Centre, стр. 3-5. Доступно на: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/73306/LAW%20WP%202021_15.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

⁷⁹ Lenaerts, Koen; Gutiérrez-Fons José & Adam, Stanislas. (2021). “Exploring the Autonomy of the European Union Legal Order”, *ZaöRV* 81 (2021), стр. 47. и 48. DOI: 10.17104/0044-2348-2021-1-47

међународног права.⁸⁰ Међутим и други аутори⁸¹, промишљајући о томе да ентитет који посједује аутономност има право да изабере пут сам, без утицаја, усмјеравања и контроле других, признају да аутономност права Уније посједује унутрашњу и спољну димензију. Када је ријеч о усклађености међународног и права Европске уније, принцип аутономности нарочито долази до изражаја и ставља се у функцију, „при чему остаје отворен за тумачење и примјену“⁸².

У дијелу овог рада у којем се, додуше веома кратко односно тек толико колико је то неопходно у контексту теме којом се бавимо, елаборира о СЕТА инвестиционом судовању и како се на ово судовање гледа кроз призму Суда правде, казује се да како год да се врши интерпретација принципа аутономности, било кроз уску или широку интерпретацију, увијек се осигурава да се аутономност правног поретка Европске уније не подрива. То осигуравање у континуитету врши пракса Суда правде о аутономности која уистину и обликује природу односа између међународног и права Европске уније. У контексту односа између међународног инвестиционог права и права Европске уније, у различитим контекстима, аутономност правног поретка ове организације је стављена у први план.⁸³ Примјер за то је случај *Achmea* гдје је њемачки суд поставио питања о компатибилности арбитражног поступка утврђеног билатералним инвестиционим уговорима (БИТ)⁸⁴ између Чехословачке и Холандије са примарним правом Европске уније. Општи правобранилац *Vathelet* изнио је мишљење у којем говори о односу симбиозе између БИТ-ова унутар ЕУ (интер ЕУ БИТ) и права ЕУ. Он је тврдио да ни принцип аутономности ни искључива надлежност Суда нису нарушени одредбом о инвестиционој арбитражи у БИТ-овима између држава чланица. Према његовом

⁸⁰ Van de Beeten, Jacob. (2023). „On Metaphor and Meaning: The Autonomy of EU Legal Order Through the Lens of Project and System“, *LSE Legal Studies Working Paper*, No. 10/2023, стр. 14. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4408114> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4408114>

⁸¹ Odermatt, Jed. (2016). „When a Fence Becomes a Cage: The Principle of Autonomy in EU External Relations Law“, *EUI Working Papers, MWP* 2016/17, стр. 1. Доступно на: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/41046/MWP_2016_07.pdf?sequence=1&isAllowed=y; Öberg, Marja-Liisa. (2020). „Autonomy of the EU Legal Order: A Concept in Need of Revision?“, *European Public Law*, 26, no. 3, стр. 712. и 734.

⁸² Kassoti, Eva & Odermatt, Jed. (2020). „The principle of autonomy and international investment arbitration: Reflections on Opinion 1/17“, *Questions of International Law*, 73, стр. 6. Доступно на: http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2020/09/01_ADR_Kassoti-Odermatt_FIN.pdf

⁸³ Kochenov, Dimitry & Lavranos, Nikos. (2020). „Rule of Law and the Fatal Mistake of Achmea: Could the Intra-EU BIT's Have Been the Last Hope for Justice in Captured Illiberal Member States?“, Working Paper No. 12 – November 2020, стр. 24. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3728663> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3728663>

⁸⁴ О ставу Европске комисије о компатибилности БИТ-ова, видјети у: Вукадиновић, Радован. (2017). „Штетно дејство арбитражног решавања спорова из интерних споразума Европске уније о заштити страних инвестиција на правни поредак Европске уније“, *Анали Правног факултета у Београду*, 65(3), стр. 58. DOI: 10.5937/AnaliPFB1703050V.

мишљењу, право ЕУ и БИТ се схватају као двије различите правне сфере чије интеракције не морају да угрожавају међусобно функционисање.⁸⁵

У контексту уговора о слободној трговини 'нове генерације', у правној литератури се често принцип аутономности правног поретка Европске уније назива „принципом свих принципа“⁸⁶.

3.2. Принцип супремације права Европске уније

Принцип супремације права Европске уније подразумева да ће право ове организације имати примат у случају да постоји неусаглашеност између тог права и националног права државе чланице. Дакле, проблем супремације јавља се само у оним подручјима која су истовремено уређена и правом Европске уније и националним правом. Супремација није својство оригиналног правног поретка Европске уније. Она није била укључена у УЕЕЗ и развио ју је Суд правде, изводећи оригинални УЕЕЗ изван подручја међународног права и учинивши га основом „новог правног поретка“. Наведено дјеловање довело је до тога да однос између Европске уније и њених држава чланица више није био регулисан правилима међународног јавног права, већ уставним принципима новог и аутономног правног поретка, способног да продре и има предност над правним порецима држава чланица.⁸⁷

Суд правде је фаворизовао формат апсолутне супремације, примарно кроз предмет *ENEL*, према којем су сви прописи из правног поретка⁸⁸ Европске уније супериорнији од прописа правних поредака држава чланица, без обзира да ли се пропис актуелно примјењује или још није ступио на снагу. Међутим, постоје и додатни примјери из праксе тог суда којима је извршена потврда принципа супремације права Европске уније.⁸⁹ Уопштено говорећи, државе чланице су признале праву Уније такав капацитет све док оно не крши одређене основне националне уставне вриједности и док Европска унија не дјелује изван својих надлежности, при чему принцип супремације не

⁸⁵ Драгишић, Радмила. (2022). „Утицај случаја 'Achmea' на положај интра-ЕУ билатералних инвестиционих уговора“, Зборник радова са XXX Сусрета правника у привреди Републике Србије, Удружење правника у привреди Србије, Београд, стр. 66. DOI: 10.55836/Zbornik_PiP_2204A.

⁸⁶ Fanou, Maria. (2020). „The CETA ICS and the Autonomy of the EU Legal Order in Opinion 1/17 – A Compass for the Future, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 22(2020), стр. 106. DOI: 10.1017/cel.2020.4.

⁸⁷ Gáspár-Szilágyi, Szilard. (2015). „The 'primacy' and 'direct effect' of EU international agreements“, *European Public Law*, 21(2), стр. 6. Доступно на: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3527683.

⁸⁸ Фран. *l'ordre juridique*.

⁸⁹ Judgment of 5 February 1963, *Van Gend & Loos*, C-26/62, ECLI identifier: ECLI:EU:C:1963:1; Judgment of 17 December 1970, *Internationale Handelsgesellschaft*, C-11/70, ECLI:EU:C:1970:114; Judgment of 9 March 1978, *Simmenthal*, C-106/77, ECLI:EU:C:1978:49; Judgment of 13 November 1990, C-106/89, *Marleasing*, ECLI:EU:C:1990:395.

подразумијева аутоматски престанак важења правних аката држава чланица који нису усклађени са правом Уније, већ обавезу институција држава чланица да у случају сукоба норми, примијене правну норму Уније. Што се тиче правила *lex posteriori* (новија норма укида ранију норму исте правне снаге која јој противрјечи), оно се овдје не примјењује. Од значаја је поменути да према појединим ауторима право Уније, иако надређено, није страни право, већ је по својој природи национално право сваке државе чланице.⁹⁰

Државе чланице Европске уније потврдиле су принцип супрематије својом Декларацијом о примату коју је Конференција представника влада држава чланица усвојила уз финални акт Лисабонског уговора, а у којој се наводи да на основу сталне праксе Суда правде, уговори и правне норме које је усвојила Унија на основу Уговора имају предност у односу на право држава чланица, под условима утврђеним наведеном праксом. Када је ријеч о супрематији међународних уговора које је закључила Унија над њеним секундарним изворима права она подразумијева да се секундарни извори права Европске уније тумаче, што је више могуће, досљедно и у складу са тим међународним уговорима.

3.3. Однос између принципа аутономности и принципа супрематије

Будући да аутономност као есенцијална карактеристика правног поретка Европске уније представља хипотезу за развијање принципа супрематије, то су везе између ова два принципа веома дубоке и дуготрајне. Поријекло појма аутономности лежи у већ помињаном случају *Costa v ENEL* када је Суд правде утврдио супрематију комунитарног над националним правом јер је комунитарно право произашло из независног извора права (*une source autonome*), те је додатно афирмисан почетком 90-тих година XX вијека у Мишљењу 1/91 када је Суд јасно утврдио да међународно право не може утицати на јединствену правосудну структуру Заједнице, да би у случају *Kadi*⁹¹ појам аутономности то правосудно тијело употребило да изрази своју бригу за „уставни интегритет правног поретка Европске уније“, изражавајући склоност према дуалистичком приступу који, *per se*, ограничава дејство међународних правних норми у оквиру правног поретка Европске уније. Овакво утврђење Суда изњедрило је

⁹⁰ Lenaerts, Koen. (2020). „The Primacy of EU Law and Principle of the Equality of the Member States before the Treaties“, *VerfBlog*. Доступно на: <https://verfassungsblog.de/no-member-state-is-more-equal-than-others/>

⁹¹ Judgment of 18 July 2013, *Kadi*, Joined cases C-584/10 P, C-593/10 P & C-595/10 P, ECLI:EU:C:2013:518.

промишљања о томе да је аутономност довела до потпуног одвајања комунитарног од међународног права.⁹²

У два суштинска постлисабонска одређења Суда правде, Мишљењу 2/13 и пресуди у већ поменутом случају *Achmea*⁹³, вршен је позив на принцип супрематије као суштинску карактеристику која доприноси успостављању аутономности правног поретка Уније. Према тој судској пракси, специфичне карактеристике права Европске уније су то да оно произлази из уговора као „независног извора права, да постоји супрематија над националним правом и непосредно дејство многих његових одредби. У пресуди *Achmea* додаје се да ове кључне карактеристике оправдавају аутономност права Уније у односу на национално и међународно право, као и да су оснивачки уговори, да би се очувала аутономност и специфичне карактеристике правног поретка Уније, успоставили правосудни систем који треба да обезбиди досљедност и једнообразност у тумачењу њеног права“.⁹⁴ Наиме, не постоји право које је перфектно, па тако ни право Уније није перфектно и захтјева да буде тумачено. Суштински, није новост да Суд правде нема „релаксиран“ однос са другим међународним судовима и тешко је вјеровати да ће Суд правде пронаћи други међународни суд који ће бити усклађен са правом Европске уније, посебно ако имамо у виду устаљену судску праксу овог суда⁹⁵. Предмет *Achmea* је нарочито добар примјер из којег се јасно види начин дјеловања Суда правде у вршењу провјере да ли је међународни систем рјешавања спорова усклађен са правом Европске уније.⁹⁶ С тим у вези, *Duarte*⁹⁷ истиче да се на основу низа савјетодавних мишљења,

⁹² De Witte, Bruno. (2010). „European Union Law: How Autonomous is its Legal Order?“, *Z öffentl Resht* 65, стр. 141. Доступно на: <https://doi.org/10.1007/s00708-010-0043-5>.

⁹³ Judgment of 6 March 2018, *Achmea*, C-284/16, ECLI:EU:C:2018:158.

⁹⁴ Rauegger, Clara. (2021). „Four Functions of the Principle of Primacy in the ECJ’s Post-Lisbon Case Law“, Forthcoming in: Katja Ziegler, Päivi Neuvonen and Violeta Moreno-Lax (eds), *Research Handbook: The General Principles of EU Law*, Edward Elgar, стр. 16. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3724541>

⁹⁵ Opinion 1/91 of 14 December 1991, *Draft agreement between the Community, on the one hand, and the countries of the European Free Trade Association, on the other, relating to the creation of the European Economic Area*, ECLI:EU:C:1991:490; Opinion 1/91 of 10 April 1992, *Draft agreement between the Community, on the one hand, and the countries of the European Free Trade Association, on the other, relating to the creation of the European Economic Area*, ECLI:EU:C:1992:189; Opinion 1/00 of 18 April 2002, *Proposed agreement between the European Community and non-Member States on the establishment of a European Common Aviation Area*, ECLI:EU:C:2002:231; Opinion 1/09 of 8 March 2011, *Draft agreement - Creation of a unified patent litigation system - European and Community Patents Court*, ECLI:EU:C:2011:123; Opinion 2/13 of 18 December 2014, *Draft international agreement — Accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, ECLI:EU:C:2014:2454.

⁹⁶ Вукадиновић, Радован и Вукадиновић Марковић Јелена. (2019). „Арбитрабилност инвестиционих спорова из Уговора о Енергетској Повели“, *Право и привреда*, вол. 57. бр. 4-6, стр. 542. и 543; Repousis, Odysseas & Risvas, Michail. (2020). „The Achmea decision and the battle between the EU and International Rule of Law or two conceptions of Rule of Law in conflict“, ed. by Leal-Arcas, Rafael. In: „International Trade, Investment and the Rule of Law“, Eliva Press, стр. 148-153; Raporot, Cécile. (2023). „Setting Norms and Promoting a Rules-Based International Legal Order: Enhancing Strategic Autonomy Through the Autonomy of the EU Order“, *European Papers*, 8(2), стр. 451. DOI: 10.15166/2499-8249/666.

⁹⁷ De Abreu Duarte, Francisco. (2019). „Autonomy and Opinion 1/17 – a matter of coherence?“. Доступно на: <https://europeanlawblog.eu/2019/05/31/autonomy-and-opinion-1-17-a-matter-of-coherence/>; De Abreu Duarte,

случаја *Mox Plant*⁹⁸ и случаја *Achmea* може тврдити да је Суд створио три основна захтјева којих се мора придржавати било који механизам за рјешавање спорова који има за циљ тумачење, непосредно или посредно, права Европске уније и у том смислу овај аутор промишља да је: у домену расподјеле надлежности између држава чланица Уније, Суд користио монопол као забрану спољним судовима да доносе пресуде о подјели надлежности између Уније и држава чланица; у домену поштовања механизма претходног одлучивања, Суд је од правосудног тијела захтијевао да посматра постојање система претходног одлучивања као основу правног система Уније; у домену контроле права Европске уније, Суд је искористио свој монопол као јемство поштовања прописа Уније, блокирајући сваку спољну активност коју Суд не може контролисати путем санкција.

3.4. Принцип непосредног дејства права Европске уније

„Непосредно дејство одредби права Европске уније подразумијева њихов капацитет или својство да се њима додјељују права индивидуалним субјектима које су судови дужни штитити“.⁹⁹ „У доктрини наилазимо на уже и шире схватање садржине овог принципа. Према ужем схватању, под непосредним или директним дејством права Европске уније подразумијева се способност или капацитет његових одредби да непосредно стварају права и намећу обавезен (објективно непосредно дејство) на које се могу позвати појединци, без интервенције управних или судских органа – да утичу на настанак, промјену или престанак неког правног односа. У ширем смислу, непосредно дејство подразумијева и право појединаца да од судских и управних органа траже заштиту тако додјељених субјективних правила без било какве накнадне интервенције државе чланице или Европске уније (субјективно непосредно дејство)“.¹⁰⁰ Ако бисмо, ради лакшег разумијевања принципа у складу са којима дјелује право Европске уније, поредили принцип непосредног дејства и принцип супрематије, могло би да се каже и „да је непосредно дејство способност норме права Европске уније да се примјењује у

Francisco. (2020). „A New External Equilibrium: Revisiting the 'Transformation of Europe' Under the Principle of the Autonomy of the European Union“, EUI Department of Law Research Paper No. 2020/06, стр. 7. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3624720> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3624720>

⁹⁸ Judgment of 30 May 2006, *Mox plant*, C-459/03, ECLI:EU:C:2006:345.

⁹⁹ Тучић, Борис. (2016). „Суверенитет, јуриспруденција и уставни плурализам: оглед о правном поретку Европске уније“, ЈУ Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука, стр. 129.

¹⁰⁰ Вукадиновић, Радован и Вукадиновић Марковић, Јелена. (2020). „Увод у институције и право Европске уније“, осмо издање, ЈП „Службени гласник“, стр. 149. и 150.

националним судским поступцима, док супрематија означава способност те норме да превлада недоследне норме националног права у националним судским поступцима“.¹⁰¹

Принцип непосредног дејства углавном се користи у ситуацијама паралелне примјене два или више правних система на исте субјекте у датом времену а оправдање за његово кориштење садржи се у потреби успостављања обавезујућих и непосредно извршивих права и обавеза индивидуалних субјеката у односу на државу (вертикално непосредно дејство) те индивидуалних субјеката једних према другима (хоризонтално непосредно дејство).¹⁰² Непосредно дејство је у функцији увођења децентрализованог система обезбјеђења ефикасније примјене права Европске уније – да би се индивидуални субјекти у односу на државу (вертикално дејство) могли непосредно позивати на право Европске уније и да би се индивидуални субјекти на право ове организације могли непосредно позивати у односу једних према другима (хоризонтално дејство). Дакле, непосредно дејство је механизам обезбјеђења непосредне примјене права Европске уније. Прецизније речено, непосредна примјена представља ништа друго до механизам помоћу којег се у одређени правни систем уводи страно право, док је непосредно дејство додатни механизам обезбјеђења примјене тог страног права.

Своје исходиште принцип непосредног дејства није проналазио у формалним рјешењима оснивачких уговора Европске уније, већ искључиво у оквирима праксе Суда правде. Инаугурисан је у случају *Van Gend en Loos* и то примарно због потребе да се направи дистинкција између права Европске уније и међународног права¹⁰³, као и због потребе да се спријечи угрожавање ефикасног остваривања Уговорних циљева услијед различите правне традиције држава чланица.¹⁰⁴

Принцип непосредног дејства је обиљежен терминолошким и садржинским недореченостима, при чему се терминолошке одражавају у неспретном изједначавању тог принципа са принципом непосредне примјене.¹⁰⁵ Садржинско одређење принципа непосредне примјењивости односи се на начин икорпорирања прописа Уније у национални правни систем држава чланица, па су тако непосредно примјењиви они

¹⁰¹ De Witte, Bruno. (2021). “Direct Effect, Primacy, and the Nature of the Legal Order”, in Paul Craig, and Gráinne de Búrca (eds), *The Evolution of EU Law*, 3rd edn, Oxford University Press, стр. 187. (други пасос).

¹⁰² Тасев, Јелисавета. (2019). „Поимање хоризонталног непосредног дејства извора права ЕУ”, Европско законодавство, бр. 18(68), стр. 46.

¹⁰³ Martines, Francesca. (2014). „Direct Effect of International Agreements of the European Union“, *The European Journal of International Law*, 25(1), стр. 137. (последњи пасос). DOI: 10.1093/ejil/chu007.

¹⁰⁴ О традицији права, као формативној снази правног система, видјети у: Paczolay, Péter. (2014). “Нови правци у функционисању уставних судова Европе – улога правне традиције и континуитета у тумачењу уставности”, Конференција поводом обиљежавања 50 година Уставног суда Србије, Београд, стр. 84. Доступно на: <http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Publikacije.pdf>

¹⁰⁵ О томе како „непосредно дејство“ није на општи начин садржински одређено у Европској унији, видјети у: Errico, John. (2011). „The WTO in the EU: Unwinding the Knot“, *Cornell International Law Journal*, vol. 44, стр. 182. (I. Direct Effect). Доступно на: <https://www3.lawschool.cornell.edu/research/ILJ/upload/Errico-final.pdf>

прописи Уније који ступањем на снагу постају дио националног правног система држава чланица и не захтијевају, без да то изричито прописују, доношење било каквих додатних прописа у националним правним системима. Ово ипак не значи да је у пракси извор права, поред тога што је непосредно примјењив, истовремено и непосредно дјелујући.

Разлика између принципа непосредне примјене и принципа непосредног дејства огледа се и у томе што се принцип непосредне примјене односи на начин инкорпорирања одређеног прописа Уније у национални правни систем држава чланица, док се принцип непосредног дејства односи на интерпретацију и правне посљедице које производе прописи Уније који испуњавају услове да буду непосредно дјелујући. Како смо напријед навели принцип непосредне примјене је инкорпориран у оснивачке акте, док то није случај са принципом непосредног дејства.

Пратећи генезу развоја принципа непосредног дејства сасвим јасно разазнајемо његову иницијалну субјективну димензију која је до изражаја дошла кроз предмет *Van Gend en Loos*, да би кроз судску праксу која је услиједила добио и своја објективна обиљежја, о чему се подробније говори у наставку.

3.5. Критеријуми непосредног дејства

Могло би да се каже да је у принцип непосредног дејства уклопљен скуп критеријума за одабир норме из правне тековине која ће се примјенити или не на одређени случај. Прве критеријуме које је потребно испунити да би одредбе прописа Уније биле непосредно дјелујуће установио је Суд правде кроз напријед поменути предмет *Van Gend en Loos*. Одредба члана 12 УЕЕЗ установила је забрану за државе чланице да у међусобној трговини повећавају постојећа и уводе нова царинска оптерећења. Без обзира што је ријеч о одредби која садржи забрану и није изричито садржински одредила права индивидуалних субјеката, Суд правде је сматрао да чињеница да су одредбе члана 12 УЕЕЗ упућене државама чланицама, те да изричито не дају права индивидуалним субјектима, не представља препреку да она буде непосредно дјелујућа. Прецизније, према *Van Gend* формули, критеријуми да би уговорне одредбе биле непосредно дјелујуће су да одредба мора садржавати прецизну и безусловну обавезу државе чланице која не подразумијева чињење, већ уздржавање од чињења, као и да предметна обавеза не смије бити подвргнута никаквој резерви држава чланица која би њену примјену учинила овисном о доношењу позитивног прописа државе чланице.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Judgment of 5 February 1963, *Van Gend en Loos*, C-26/62, ECLI:EU:C:1963:1, First question, B – On the Substance of the Case, paragraph 7.

Након предмета *Van Gend en Loos*, Суд правде је дјеловао како у правцу смањења броја критеријума које одредбе морају задовољавати да би биле непосредно дјелујуће, тако и у правцу њиховог далеко ширег тумачења. Кроз предмет *Lütticke*¹⁰⁷ изоставио је критеријум да се мора радити о „негативној обавези“, односно обавези која подразумјева одређену забрану за државе чланице, па је у пресуди непосредно дејство изричито признао одредби из првог параграфа члана 95 оснивачког уговора која установљава „позитивну обавезу“ за државе чланице и која је „потпуна, правно перфектна и самим тим у капацитету да призведе непосредно дејство на правни однос између држава чланица и лица под њиховом јурисдикцијом“.¹⁰⁸ У коначници, кроз предмет *Reyners*¹⁰⁹, цијенивши да ли је одредба члана 52 УЕЕЗ непосредно дјелујућа, Суд је представио три критеријума која и данас принцип непосредног дејства подразумијева – одредба мора бити јасна, прецизна и недвосмислена; мора садржавати безусловну обавезу и њено провођење не смије да зависи од додатних мјера држава чланица или институција Уније. На генералној равни, кроз судску праксу седамдесетих година XX вијека, принцип непосредног дејства је модификован¹¹⁰ те критеријум јасноће, прецизности и недвосмислености највише зависи од начина стварања права, док критеријум безусловности подразумијева да право које је нормом предвиђено не зависи од става или дискреционе оцјене било ког националног или тијела на равни Уније.¹¹¹ Прецизније речено, Суд одбија признати непосредно дејство ако држава чланица има дискрециона овлашћења, ма колико она била минимална када је ријеч о провођењу одређене одредбе. Тако је Суд у предмету *Kaefer & Procacci*¹¹² потврдио да је дотична одредба безусловна јер државама чланицама није остављала дискрецију и стога је имала непосредно дејство. Шест година раније, у предмету *Van Colson*¹¹³, Суд је истакао да дискреционо право којим државе чланице располажу представља препреку да одредба буде непосредно дјелујућа, али је касније изнио другачији став, те се на примјер у предмету *Frankovich*¹¹⁴, јасно одредио да уколико би појединцу било онемогућено да ужива извјесна минимална

¹⁰⁷ Judgment of 16 June 1966, *Lütticke*, C-57/65, ECLI:EU:C:1966:34, Grounds of judgment.

¹⁰⁸ Mohay, Ágoston. (2017). "The Status of International Agreements Concluded by the European Union in the EU Legal Order", *Pravni vjesnik*, god. 33, br. 3-4, crp, 155. DOI: <https://doi.org/10.25234/pv/5534>

¹⁰⁹ Judgment of 21 June 1974, *Reyners*, C-2/74, ECLI:EU:C:1974:68, pp. 26, 27, 30 & 32.

¹¹⁰ Judgment of 27 March 1974, *SABAM*, C-127/73, ECLI:EU:C:1974:6, pp. 17-21 & Judgment of 8 April 1976, *Deffrene*, C-43/75, ECLI:EU:C:1976:56, pp. 24 & 40.

¹¹¹ Judgment of 23 February 1994, *Commission v Italy*, C-236/92, ECLI:EU:C:1994:60, pp. 8-11; Judgment of 19 January 1982, *Becker*, C-8/81, ECLI:EU:C:1982:7; Judgment of 4 December 1986, *Netherlands v Federatie Nederlandse Vakbeweging*, C-71/85, ECLI:EU:C:1986:465; Judgment of 3 April 1968, *Molkerei-Zentrale Westfalen*, C-28/67, ECLI:EU:C:1968:17.

¹¹² Judgment of 12 December 1990, *Kaefer & Procacci*, joined cases C-100/89 and C-101/89, ECLI:EU:C:1990:456, Grounds – paragraph 26.

¹¹³ Judgment of 10 April 1984, *Van Colson*, C-14/83, ECLI:EU:C:1984:153.

¹¹⁴ Judgment of 19 November 1991, *Frankovich*, Joined cases C-6/90 and C-9/90, ECLI:EU:C:1991:428.

права, без обзира на то на који начин држава чланица користи своје право дискреционе оцјене, одредба би, у тим оквирима, могла имати непосредно дејство. Прецизније, у предмету *Frankovich*, јасно је детерминисано да када су појединци претрпјели губитак због пропуста државе чланице да имплементира директиву чије одредбе установљавају индивидуална права (чак и ако та права сама по себи нису непосредно дјелујућа), против те државе може се поднијети тужба за накнаду штете. При том, стоји ограничење које је у континуитету присутно и односи се на околност да процесна правила и услове изјављивања правног лијека за насталу штету уређују државе чланице у складу са својим правом и та правила и услови не смију бити мање повољни од оних која регулишу сличне националне поступке.

Парцијално признавање непосредног дејства уочавамо и у предмету *Marshall Southampton*¹¹⁵. Додатно, у предмету *Cotter*¹¹⁶ се показује да је Суд правде био одлучнији у намјери да од националних судова захтјева да игноришу национална процесна и јурисдикциона ограничења у погледу омогућавања правних лијекова, тамо гдје је директно дјелујуће право повријеђено.

Критеријум да непосредно дјелујуће одредбе у својој имплементацији не смију зависити од даљих активности институција Европске уније или држава чланица, подразумевао је између осталог правило да ако одредба Уније која садржи рок за њено спровођење није спроведена у остављеном року, та одредба може стећи карактер непосредно дјелујуће одредбе, односно може имати непосредно дејство. Уколико је одредба могла бити примјењена пред националним судом, готово је сигурно да би била проглашена као непосредно дјелујућа. Једино, у ситуацијама у којима би непосредно дејство одређених одредби стварало велике практичне проблеме, било би одлучено да оне непосредним дејством не располажу. Важно је поменути да су, у складу са принципом искрене сарадње, као једним од веома важних принципа којим је регулисан однос између права Уније и националног права држава чланица, национални судови дужни да обезбједе заштиту оних права индивидуалних субјеката која су резултат непосредног дејства одредби права Европске уније.¹¹⁷

3.6. Принцип посредног дејства права Европске уније

¹¹⁵ Judgment of 26 February 1986, *Marshall v Southampton*, C-152/84, ECLI:EU:C:1986:84, pp. 55-56.

¹¹⁶ Judgment of 13 March 1991, *Cotter*, C-377/89, ECLI:EU:C:1991:116.

¹¹⁷ Judgment of 14 July 1994, *Paola Faccini*, C-91/92, ECLI:EU:C:1994:292, paragraph 30.

Принцип посредног дејства устоличен је кроз предмет *Van Colson*, те се назива још и принципом конзистентне интерпретације. Ријеч је о принципу који представља „суплемент“ унапређењу дејства извора права Европске уније у националним правним системима држава чланица. У поменутом предмету, Суд правде је утврдио обавезу да националне судије, у границама у којима им национално право оставља могућност дискреционог одлучивања, националне мјере које су усвојене у циљу спровођења секундарног извора права Уније тумаче у складу са захтјевима из тих секундарних извора.¹¹⁸ Другим ријечима, обавеза је националних судија да, у *границама у којима им национално право оставља могућност слободног просуђивања*, националне мјере које су усвојене у циљу имплементације директиве интерпретирају у складу са захтјевима права Европске уније.

Полази се од хипотезе да су самим усвајањем националних прописа у циљу транспозиције одређеног извора права, државе чланице имале намјеру да дотични извор спроведу у цијелости. Из наведеног произлази да се под принципом посредног дејства подразумијева обавеза националних судова да приликом тумачења националног права у највећој могућој мјери воде рачуна о значењу одредби права Европске уније – да национално право тумаче у складу са одредбама права Уније.

Треба да се има у виду да посредно дејство није дејство које је у подређеном положају у односу на непосредно дејство, већ је оно самостално, тј. код посредног дејства, извор права индивидуалних субјеката представљају одредбе националног права тумачене од стране националних судова у контексту значења одредби права Европске уније.¹¹⁹ Конкретан одговор на питање о досегу посредног дејства Суд правде је дао у предметима *Marleasing*¹²⁰, *Pfeiffer*¹²¹ и *Pupino*¹²², при чему је потоњи предмет интересантан и по томе што се у параграфу 58 пресуде утврђује да, у складу са чланом 6(2) УЕУ, Унија мора поштовати основна права гарантована Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, потписаном у Риму 4 новембра 1950. године јер она, као општа правна начела, произилазе из уставних традиција које су заједничке државама чланицама.

Понекад и када уговор са трећом земљом не обавезује Унију или нема непосредно дејство, Суд је утврдио да он треба бити тумачен у свјетлу међународног права те је и на

¹¹⁸ Paragraph 28.

¹¹⁹ Craig, Paul & De Búrca, Gráinne. (2020). „EU Law: Text, Cases and Materials“, Oxford University Press, 7th ed, стр. 259.

¹²⁰ Judgment of 13 November 1990, *Marleasing*, C-106/89, ECLI:EU:C:1990:395, paragraph 13.

¹²¹ Judgment of 5 October 2004, *Pfeiffer*, C-397/01 – 403/01, ECLI:EU:C:2004:584, pp. 113-114.

¹²² Judgment of 16 June 2005, *Pupino*, C-105/03, ECLI:EU:C:2005:386, paragraph 61.

тај начин озваничио принцип конзистентне интерпретације који произилази из дужности Уније да поштује међународне уговоре из члана 216(2) УФЕУ. Препостављало се да ће примјена овог принципа бити корисно оруђе за отклањање разлика између двије или више норми без потребе да се прибјегава њиховој модификацији кроз законодавни процес. Прецизан обим у којем је потребно испуњавати ову обавезу остао је непознат, а сам Суд правде је ипак задржао право да даје аутономно значење одређеним изразима. Наиме, нису ријетки случајеви у којима извори права Европске уније не дефинишу одређене изразе и концепте, иако се њима служе. У одређеним случајевима они упућују изричито на националне правне системе како би се утврдило њихово значење, док у другим ситуацијама то не чине, те једино преостаје да се о таквим ситуацијама одреди Суд правде. У случајевима у којима се Суд правде одређује обично говоримо да је ријеч о изразу или концепту који би се требао тумачити као аутономан појам, дакле као појам који није националан, већ је европеизован.¹²³

3.7. Принцип непосредне примјене права Европске уније

Принцип непосредне примјене базично је везан за начин на који се правни пропис Европске уније инкорпорира у правни систем државе чланице. Дакле, постоје прописи усвојени у институцијама Европске уније који су, након њиховог објављивања у „Службеном гласнику Европске уније“, непосредно примјениви¹²⁴ на права и обавезе физичких и правних лица у државама чланицама. У том смислу се не захтијевају било какве активности у правцу њихове примјене, осим ако то није аброгационо одређено правним прописом Уније.

Разлика између принципа непосредне примјене и принципа непосредног дејства огледа се у томе што се принцип непосредне примјене, како смо указали, односи на начин инкорпорирања одређеног прописа Уније у национални правни систем држава чланица, док се принцип непосредног дејства односи на интерпретацију и правне посљедице које производе прописи Уније који испуњавају услове да буду непосредно дјелујући. Како смо напријед навели принцип непосредне примјене је инкорпориран у оснивачке акте, док то није случај са принципом непосредног дејства. У неким случајевима, непосредна

¹²³ Драгишић, Радмила. (2022). „Концепт редовног боравишта кроз одабране изворе међународног приватног права и јуриспруденцију Суда правде Европске уније – функционални приступ насупрот стриктног текстуализма“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, број 94, год. LXI, стр. 146.

¹²⁴ Могуће је да је израз „непосредна примјенивост“ плеоназам (фигура семантичког преобиља) стога што када кажемо да је правна норма примјенива, то значи да она утиче на настанак, промјену или престанак неког правног односа. Наиме, објективна правна норма ствара субјективна права, па би могло у том смислу да се закључи да спорни израз представља непотребно гомилање ријечи са истим или готово истовјетним значењем.“

примјењивост резултира тиме да државе чланице дођу у ситуацију да нису у могућности да раде на побољшању свог законодавства у одређеној области. Предметна ситуација је позната под називом *Sperrwirkung*¹²⁵.

Gáspár-Szilágyi, изводећи непосредну примјену и непосредно дејство међународних уговора из телеолошког а не формално-правног основа, промишљајући примарно о непосредном хоризонталном дејству међународних уговора (случајеви који се воде између приватних страна – индивидуалних субјеката), упозоравајући да се они не садрже у члану 288 УФЕУ, указује да треба да се има на уму да није довољно угледати се само на природу уговорних страна. Наиме, потребно је угледати се и на контекст (материјалну садржину) у којем је уговор закључен, различите домаће и спољне интересе (који су увијек економски а уз то све чешће политички) те политику коју слиједи Суд правде када настоји да обезбиједи примјену конкретног међународног уговора. Овај аутор указује да ако Суд одлучи да природа, структура и сврха међународног уговора не дозвољавају да се он непосредно примјењује, онда политичка тијела Европске уније треба да предузму даље мјере у настојању да имплементирају уговор те ни хоризонтално ни вертикално непосредно дејство међународног уговора није могуће. Док је, како истиче *Gáspár-Szilágyi*, истина да међународне уговоре закључује Савјет посредством одлуке, која представља акт институције Европске уније, уговори су сами по себи резултат међународних преговора са трећим земљама и међународним организацијама и не усвајају се кроз унутрашње законодавне процедуре Европске уније. С тим у вези, иако Суд сматра међународне уговоре интегралним дијелом права Европске уније, узео је у разматрање њихово међународно поријекло када им додјељује непосредно дејство. Поред тога, члан 288 УФЕУ чини разлику између непосредне примјењивости уредби и обавезе држава чланица да транспонују директиве у своје правне поретке, док члан 216(2) УФЕУ само реферише на обавезујући карактер међународних уговора које закључује Европска унија, те не говори ништа о њиховој примјени унутар Европске уније и у правним порецима држава чланица, а што опет даје Суду правде више слободе у одлучивању да ли је међународни уговор подобан за непосредну примјену, будући да нема усмјерења какво је оно из члана 288 УФЕУ које се односи на директиве.¹²⁶ У прилог тврдњи о слободи Суда, неизоставно се примјењује да су често одлуке Суда садржавале

¹²⁵ *Срп.* „Ефекат препрека“.

¹²⁶ Више видјети у: Szilárd Gáspár-Szilágyi. (2015). „'Horizontal Direct Effect' of EU International Agreements: Is the Court Avoiding a Clear Answer?“, *Legal Issues of Economic Integration*, 42(2), стр. 96. Доступно на: <https://eprints.keele.ac.uk/id/eprint/8826/1/The%20Horizontal%20Direct%20Effects%20of%20EU%20International%20Agreements.pdf>

констатацију да је потребно узети у обзир не само тренутно стање права Заједнице у предметној области, већ и његов будући развој, у мјери у којој је то могуће.

Важно је нагласити да примјена права Европске уније може имати неповољан, скуп, компликован и узнемирујући исход за државу чланицу уколико се непосредно примјенљивим одредбама приступи на неадекватан начин. Са друге стране, како смо напријед већ навели, непосредно примјењиви акти се не одликују увијек и непосредно дјелујућим карактером, те не испуњавају увијек услове које је садржински одредио Суд правде да би одређени пропис могао бити непосредно дјелујући.

3.8. Принцип искрене сарадње у праву Европске уније

Иако по својој правној природи нешто шири, у односу на остале принципе којима је уређен однос између права Европске уније и унутрашњег права држава чланица, принцип лојалне¹²⁷ или према лисабонским рјешењима „искрене“ сарадње представља један од централних садржајних и развојних градивних елемената на којима почива правни поредак Европске уније.¹²⁸ Принцип искрене сарадње поразумијева уговорно преузету обавезу и опредјељеност држава чланица да, узимајући у обзир све расположиве мјере, дјелују у правцу што ефикасније реализације обавеза које по њих произлазе из права Европске уније, као и уздржавање од предузимања мјера које би могле угрозити остваривање циљева Европске уније. Неиспуњавање уговорне обавезе у напријед наведеном смислу, представљало би, како је Суд правде још почетком 70-тих година прошлог вијека истакао у предмету *Commission v Italian Republic*¹²⁹, неиспуњавање преузетих обавеза од стране држава чланица, а самим тим и атак на саме темеље правног поретка Европске уније. На спољном плану Суд правде је дјеловао у два правца – развио је ЕРТА учење које је његовало позицију имплицитних надлежности према којој се унутрашње и спољне надлежности врше паралелно (установио је правило о рефлексији унутрашње надлежности Европске уније на њену спољну компоненту)¹³⁰ и

¹²⁷ Уговор о успостављању Европске заједнице за угаљ и челик садржавао је у члану 86 прву важну одредбу о лојалности, према којој су се државе чланице обавезале на предузимање свих општих и посебних мјера које ће осигурати извршење њихових обавеза сходно одлукама и препорукама институција Заједнице, као и омогућити извршење комунитарних циљева. Више видјети у: Klamert, Marcus. (2014). „Loyalty in the EU Treaties“, published to Oxford Scholarship Online, стр. 10. (2. Loyalty before Treaty of Lisbon). Доступно на: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199683123.003.0001>

¹²⁸ Wouters, Jan; Hoffmeister, Frank; De Baere, Geert & Ramopoulos, Thomas. (2021). „The Law of EU External Relations: Cases, Materials, and Commentary on the EU as an International Legal Actor“, 3rd ed, Oxford University Press, стр. 24 (International Representation of the EU / 2.3 International Representation after Lisbon / 2.3.1 Constitutional principles applying to the International representation of the EU)

¹²⁹ Judgment of 7 February 1973, *Commission of the European Communities v Italian Republic*, C-39/72, ECLI:EU:C:1973:13, paragraph 25.

¹³⁰ Alihodžić, Jasmina. (2010). „Uticaj vanjske nadležnosti EU na sklapanje međunarodnih ugovora država članica u oblasti međunarodnog privatnog prava“, *Analiza Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, 3/2010, No 06, стр. 77.

установио је принцип искрене сарадње и ставио га у службу у ситуацијама, додуше изузетним, када у недостатку унутрашњих прописа надлежност може бити додијељена Европској унији. Ипак, у контексту међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације', можебитна повреда овог принципа ће доћи до изражаја у поступку преговарања које је Европска унија вршила са Сингпуром, гдје ће Комисија, без обзира што је преговарачким смјерницама било предвиђено закључивање мјешовитог уговора, тај уговор иницијално испреговарати као уговор између Европске уније и Сингапура, без држава чланица.¹³¹

У правној теорији се води расправа о томе да ли је у случају принципа искрене сарадње ријеч о јединственом принципу или о скупу више принципа, општих правних начела и начела карактеристичних за поједине области, као и базичних ставова Суда правде.¹³² Углавном се сматра да ће пракса Суда у будућности дати коначан одговор, при чему ће највероватније фундамент тог одговора бити антологијски предмети *Van Gend en Loos* и *Costa v ENEL*, који су позиционирали право Заједнице као аутономан правни поредак у оквиру којег су и индивидуалним субјектима гарантована права, и то не само она која су експлицитно наведена оснивачким актом, већ и она која они црпе из обавеза које право Уније намеће како другим индивидуалним субјектима, тако и државама чланицама и институцијама Заједнице. Од не мање важности је и пресуда суда у предмету *Frankovich* гдје је, између осталог, констатовано да потпуна дјелотворност комунитарног права не би постојала, а заштита права индивидуалних субјеката била би знатно ослабљена уколико би им било онемогућено да надокнаде штету за нарушавање права до којег је дошло услјед кршења права Заједнице од стране држава чланица.¹³³ Везивни елемент за све наведено, подразумејева ступање на сцену принципа искрене сарадње у контексту реализације уговорних циљева, а што произлази из његовог садржинског одређења и функције коју има у праву Уније.

Извјесно је да је принцип искрене сарадње најсроднији принципу аутономности права Европске уније, те да по значају за развој правног система ове организације, као и по томе што граничи са сфером државних интереса и политичког живота, припада основним принципима уставног поретка Европске уније.¹³⁴ Међутим, не треба

¹³¹ Параграф 83 Мишљења општег правобраниоца у предмету 2/15

¹³² Van Iersel, Desiree. and Ramaglia Mota, Carlos Gabriel. (2022). "Federalising tendencies of the Principle of Sincere Cooperation in the area of Common Foreign and Security Policy", *Warwick Undergraduate Law Journal*, стр. 7. (Title II Assessing federalising tendencies). Доступно на: https://wawrick.ac.uk/fac/soc/law/aboutus/wulj/article_2.pdf

¹³³ Параграф 33.

¹³⁴ Лукић Радовић, Маја (2018). „Лојалност унутар Европске уније – правна или само политичка обавеза“, *Анали Правног факултета у Београду*, 66(3), стр. 235.

пренебрегнути чињеницу да принцип искрене сарадње омогућује бивствовање одређених начела као што је начело ефикасности¹³⁵ а што се види из предмета *Rewe*¹³⁶, те да се ослања на поступак о претходном питању који се проводи пред Судом правде¹³⁷, иако у оквиру те своје прелиминарне јурисдикције Суд правде, као и неколико других међународних и националних трибунала, представља првостепени и последњи суд. Наведену ситуацију *Weiler* и *Sarmiento* називају “непријатном правном ситуацијом“, истичући да је комфорније живјети са „непријатним одлукама“ ако их се преиспита и потврди од стране вишег суда.¹³⁸

¹³⁵ Klamert, Marcus. (2014). „The Principle of Loyalty in EU Law“, Oxford University Press, стр. 252. (Deconstructing Loyalty / 1. Introduction, paragraph 2). Доступно на: <https://library.oapen.org/bitstream/id/405e1d9f-8b26-4202-affc-ced6591a6578/468331.pdf>

¹³⁶ Judgment of 16 December 1976, *Rewe*, C-33/76, ECLI:EU:C:1976:188.

¹³⁷ О виђењу претходног поступка као комплексног и збуњујућег поступка видјети у: Glavina, Monika (2020). “To Refer or Not to Refer, That Is the (Preliminary) Question: Exploring Factors which Influence the Participation of National Judges in the Preliminary Ruling Procedure”, 16 CYELP 25, стр. 25. DOI: 10.3935/cyelp.16.2020.366; Тучић, Борис и Драгишић, Радмила. (2022). „Поступак о претходном питању између интерпретативног и правностваралачког деловања Суда правде Европске уније“, Зборник радова – „Право између стварања и тумачења“, Том I, Универзитет у Источном Сарајеву, Правни факултет, стр. 134. Доступно на:

https://www.pravni.ues.rs.ba/Download/Zbornik-Pravo_izmedju_stvaranja_i_tumacenja/Tom_1.pdf

¹³⁸ Weiler, Joseph Halevi Horowitz & Sarmiento, Daniel. (2020). „The EU Judiciary After Weiss – Proposing a New Mixed Chamber of the Court of Justice“, *EU Law Live*, стр. 52. Доступно на: <https://ceridap.eu/the-eu-judiciary-after-weiss-proposing-a-new-mixed-chamber-of-the-court-of-justice-a-position-paper/?lng=en>

III СПОЉНЕ НАДЛЕЖНОСТИ И СПОЉНИ ОДНОСИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

1. Појам спољних надлежности Европске уније

Европска унија се обично сматра посебном или *sui generis* организацијом, чији посебан статус не произилази само из односа са њеним државама чланицама, већ и из њене позиције према међународном праву. У прилог њене посебности говоре тезе о томе да се Европска унија више не може разумјети у оквирима постојећих категорија вестфалског система¹³⁹ и да она чини нови субјект међународног права. Према овим тезама, из унутрашње перспективе грађана Европске уније¹⁴⁰, она се може идентификовати као „демократска унија демократских држава“, док се на нивоу глобалног система управљања Унија може категоризовати као нова врста регионалне организације, која се може описати као „демократска регионална организација“.¹⁴¹ У сваком случају, као субјект међународног права, Унија је носилац одређених права и дужности.¹⁴² У том својству носиоца права и дужности на међународној равни, Европска унија има правну способност (*capacitas iuridica*), која је есенцијално својство субјекта права у сваком правном поретку. Улажењем у правне односе са другим субјектима међународног права потврђује се постојање и непосредне пословне способности (*capacitas agendi*) у међународном правном поретку и то кроз остварење способности закључивања међународних уговора (*ius contrahendi*) и остварењем права посланства (*ius legationis*).¹⁴³

¹³⁹ О систему успостављеном Вестфалским миром видјети у: Кривокапић, Борис. (2023). „Значај Вестфалског мира (1648) за међународно право“, *Ревизија Копачичке школе природног права*, 5(1), стр. 63; Patton, Steven. (2019). „The Peace of Westphalia and its Affects on International Relations, Diplomacy and Foreign Policy“, *The Histories*, 10(1), Article 5, стр. 97; Jurišić, Ksenija. (2015). „Henry Kissinger: Svjetski poredak“, *Međunarodne studije XV*, br. 4, стр. 68. Доступно на: <https://hrcak.srce.hr/181459>.

¹⁴⁰ О функцији грађанства ЕУ видјети, на примјер у: Тучић, Борис и Драгишић, Радмила. (2023). „Тест сразмјерности у функцији трансформације грађанства Европске уније из деривативног у базични статус“, *Паневропски универзитет Апеирон, Годишњак Факултета правних наука*, број 13. година 13, стр. 107. Доступно на: https://gfpn-au.com/sites/default/files/Godisnjak_13-2023.pdf

¹⁴¹ Steenhard, Rens. (2021). „Categorizing EU as a New Subject of International Law“, *The Peace Palace Library*. Доступно на: <https://peacepalacelibrary.nl/blog/2021/categorizing-eu-new-subject-international-law>

¹⁴² Frid, Rachel. (1995). „The Relations Between the EC and International Organizations: Legal Theory and Practice“, *The Hague: Kluwer Law International*, стр. 19. и 20; Andrassy, Juraj; Bakotić; Božidar & Vukas, Budislav. (1998). „Međunarodno pravo“, sv. 1, Zagreb, стр. 53; Gerd, Droebe. (2020). „Subject of International Law and International Legal Personality“. In book: *Membership in International Organizations – Paradigms of Membership Structures, Legal Implications of Membership and the Concept of International Organization*, стр. 205. (Subjects of International Law and International Legal Personality / 6.1 Subjects of International Law).

¹⁴³ Petrašević, Tunjica i Duić, Dunja. (2010). „Međunarodnopravni subjektivitet Evropske unije“, *Pravni vijesnik Pravnog fakulteta Sveučilišta Josipa Juraja Štrosmajera u Osijeku*, god. 26, br. 1, стр. 56. i 57. (1.3. Pravne posljedice stjecanja međunarodnopravnog subjektiviteta). Доступно на: <file:///C:/Users/User/Downloads/Pravni-vjesnik-2010-1.pdf>

Спољне надлежности Европске уније односе се на њено право и дужност (капацитет) да као субјект међународног права улази у уговорне односе са другим субјектима међународног права (да дјелује на међународној равни), док се спољни односи Уније тичу самог кориштења тог капацитета и обично представљају подручје у којем се међународно и право Европске уније суочавају.¹⁴⁴ Као субјект међународног права за чије су стварање инспирацију представљали, прије свега, политички мотиви (*finalité politique*)¹⁴⁵, Европска унија, од Монтан уније до Лисабонског уговора, располагала је извјесним квантумом спољних надлежности, односно извјесним правима и дужностима које је у име и за рачун држава чланица или заједно са њима вршила на међународном плану. При том, иницијално није остављено много простора за јасну контрактуалну подјелу спољних надлежности између Уније и држава чланица, те је есенцијалну улогу у том смислу одиграо Суд правде у служби тумача уговора а о чему говори његова пракса која се односи на међународне трговинске уговоре 'нове генерације'. У сваком случају, спољна надлежност Европске уније се континуирано развијала како би се прилагодила унутрашњим и међународним трендовима, при чему се од Уговора из Лисабона афирмише свеобухватнији приступ питањима међународне трговине и инвестиција.¹⁴⁶ Афирмација се врши примарно кроз нову генерацију уговора о слободној трговини а ради постизања либерализације трговине и инвестирања.

Ипак, у једном дијелу доктрине оцјењује се да је Суд правде, упркос фундаменталном и неопходном доприносу европском интеграционом процесу, током свог дјеловања ипак показао да има „слабу тачку“ која се огледа у томе да се није показао стриктним гарантом контроле ограничења надлежности Европске уније. Истичући наведено, *Weiler* и *Sarmiento* указују на потенцијало погрешно схватање визије федерализма која се повезује са пресумптивним централистичким схватањем према којем се у случају сумње сматра да надлежност припада Европској унији. Наведено изазива, како то ови аутори наводе, забринутост националних судова, примарно оних са оштријим осјећајем логике федерализма.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Cremona, Marise. (2021). "External Relations of the European Union: The Constitutional Framework for International Action", In: *The Evolution of EU Law*, ed. Paul Craig & Gráinne de Búrca, Oxford University Press, стр. 431.

¹⁴⁵ Лопандић, Душко (1999). „Уговор о Европској унији (Рим-Мастрихт-Амстердам)“, Међународна политика и СЈП „Службени лист“, Правни факултет у Београду, Факултет политичких наука у Београду и Институт економских наука у Београду, стр. 3.

¹⁴⁶ Ћирић, Александар и Цветковић, Предраг. (2014). „Карактеристике правног режима страних директних инвестиција у праву ЕУ“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 68/2014, стр. 680. Доступно на: <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z68/36z68.pdf>

¹⁴⁷ Weiler, Joseph Halevi Horowitz & Sarmiento, Daniel. (2020). „The EU Judiciary After Weiss – Proposing a New Mixed Chamber of the Court of Justice“, *EU Law Live*, стр. 52. Доступно на: <https://ceridap.eu/the-eu-judiciary-after-weiss-proposing-a-new-mixed-chamber-of-the-court-of-justice-a-position-paper/?lng=en>

Када је ријеч о надлежности Европске уније да закључује међународне уговоре, Суд правде је кроз своје дјеловање извршио јасну диференцијацију између постојања надлежности за њихово закључење и питања правне природе те надлежности о чему говоре иницијални примјери из његове јуриспруденције. Тако је још у Мишљењу Суда правде 1/75¹⁴⁸ истакнуто да је у предузимању мјера неопходних за имплементацију принципа из одредби о заједничкој трговинској политици, а нарочито оних из члана 113 УЕЕЗ, Заједница овлашћена, због надлежности које има, не само да усвоји унутрашња правила у комунитарним оквирима, већ и да закључи уговоре са трећим земљама сходно члану 113(2) и члану 114 Уговора. У овом мишљењу, које попут предмета *ERTA* и других предмета из овог раног периода биљежи тренутак у којем Заједница почиње да игра значајну улогу у међународном преговарању, Суд је први пут јасно раздвојио питања постојања и искључивости спољне надлежности а његово темељно образложење је још увијек актуелно и видљиво у савременим расправама о трговинској политици.¹⁴⁹ Суштински, на овај је начин ускраћено право државама чланицама да закључују међународне уговоре те да усвајају прописе који се односе на трговинску политику, па чак и у случају да Заједница још није дјеловала у одређеном подручју¹⁵⁰ из своје надлежности. Надаље, у Мишљењу 1/76¹⁵¹, констатовано је да овлашћење Заједнице да закључи уговор из домена Заједничке транспортне политике, није изричито предвиђено у Уговору. Међутим, како се наводи, Суд је већ имао прилику да заузме став у својој пресуди *Kramer*¹⁵², да надлежност за преузимање међународних обавеза може произићи не само из изричите Уговорне одредбе, већ и имплицитно из његових одредаба. Стога је оцијењено да када је год у правној тековини предвиђен основ за дјеловање Заједнице на унутрашњем плану ради постизања одређеног циља, Заједница је овлашћена да преузима међународне обавезе неопходне за постизање тог циља, чак и у одсуству изричите одредбе у том смислу. Суштински, спољна надлежност Заједнице не укључује само оно што је детерминисано УЕЕЗ (члан 113 о трговинској политици и члан 238 о придруживању) већ и све оно што је природно услиједило из тог уговора кроз проширења унутрашње надлежности. У Мишљењу Суда 1/94¹⁵³ заузета је позиција да кад год Заједница у своје интерне прописе укључи одредбе које се односе на третман

¹⁴⁸ Opinion 1/75 of 11 November 1975, ECLI:EU:C:1975:145.

¹⁴⁹ О важности Мишљес 1/75 видјети у: Cremona, Marise & Kukavica, Jaka. (2022). "Common commercial policy and the determination of exclusivity: opinion 1/75 (local cost standard)", in Graham BUTLER and Ramses A. WESSEL (eds), EU external relations law: the cases in context, Oxford: Hart Publishing, 2022, стр. 46. Доступно на: <http://hdl.handle.net/1814/74498>

¹⁵⁰ Judgment of 15 December 1976, *Criol and Schou*, C-41/76, ECLI:EU:C:1976:182, pp. 24, 32 & 38.

¹⁵¹ Opinion 1/76 of 26 April 1977, ECLI:EU:C:1977:63.

¹⁵² Judgment of 14 July 1976, *Kramer and others*, Joined cases 3, 4 and 6-76, ECLI:EU:C:1976:114.

¹⁵³ Opinion 1/94 of 15 November 1994, ECLI:EU:C:1994:384, paragraph 95.

држављана земаља нечланица или изричито пренесе својим институцијама овлашћења да преговарају са земљама нечланицама, она стиче искључиву спољну надлежност у подручјима обухваћеним тим прописима. У вези са приступањем Заједнице Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, у Мишљењу Суда правде 2/94¹⁵⁴, констатовано је да начело додијељених надлежности треба поштовати и у унутрашњем и у међународном дјеловању Заједнице. И у Мишљењу Суда 1/03¹⁵⁵, које се тиче надлежности Заједнице да закључи нову Конвенцију из Лугана о надлежности, признању и извршењу пресуда у грађанским и трговачким стварима¹⁵⁶, истакнуто је да надлежност Заједнице за закључење међународних уговора може произилазити не само из изричитог додјеливања те надлежности у Уговорима него и прећутно из других њихових одредби те из аката које су у том домену донијеле институције Заједнице. Много година раније, у Мишљењу 1/78¹⁵⁷, Суд је заузео став да, што се тиче других страна уговорница, није потребно утврдити ни одредити подјелу надлежности између Заједнице и држава чланица, јер се то може промијенити током времена. Довољно је, како наводи Суд, саопштити другим странама уговорницама да нека материја отвара питање подјеле надлежности унутар Заједнице, подразумијевајући да је тачна природа ове подјеле унутрашња ствар у коју треће стране не треба да се уплићу.

Нема сумње да се Суд правде налази у средишту наднационалног правног поретка Европске уније. Међутим, његов рани институционални дизајн¹⁵⁸, иако оформљен према моделу међународне јурисдикције, није био потпуно инхерентан суду међународне организације, већ је имао атипичне одлике (нпр. обавезна искључива надлежност, поступци против држава чланица). Временом су функције тог суда све више помјеране према уставним и управним питањима која су постала све доминантнија, с обзиром на улогу тог суда у обезбјеђивању јединствене примјене права Европске уније. Ипак, како се показује, Суд правде никада није могао да се у потпуности „ослободи“ свог међународног статуса, баш као што се Европска унија није у потпуности еманциповала у односу на своје поријекло као међународне организације. Он то није успио иако се прогласио јединим и коначним ауторитетом у питањима права Европске уније, одбацујући могућност попуштања одлукама спољних правосудних органа које би, према

¹⁵⁴ Opinion 2/94 of 28 March 1996, ECLI:EU:C:1996:140, paragraph 24.

¹⁵⁵ Opinion 1/03 of 7 February 2006, ECLI:EU:C:2006:81, paragraph 114.

¹⁵⁶ Convention on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters, OJ L 339, 21.12.2007, pp. 3-41.

¹⁵⁷ Opinion 1/78 of 4 October 1979, ECLI:EU:C:1979:224.

¹⁵⁸ Драгишић, Радмила. (2019). „Положај, структура и организација Суда правде Европске уније у Монтан унији и римским уговорима“, *Правна ријеч*, Правни факултет Универзитета у Бањој Луци, стр. 670. DOI: 10.7251/PR5919669D.

његовом мишљењу, могле да угрозе темеље Уније. Није спорно да је, како наводе *Doroga* и *Mercescu*, у тријади правосудних парадигми – међународне, уставне, административне – Суд правде веома рано стварао простор за јачање своје улоге, међутим он је истовремено ипак очувао повезницу Уније са међународним и националним правним заједницама. Данас је потпуно извјесно да је есенцијални принцип аутономности права Уније произашао из позиције и дјеловања њеног правосудног система у односу на друге правосудне системе.¹⁵⁹

Концепт аутономног правног поретка Европске уније, како је изникао из јуриспруденције Суда правде, може да се представи као празан балон који је чврсто склизнуо између међународног јавног права и уставног права те би наведена ситуација испрва могла да произведе трвења, али не и неку већу забринутост. Ипак, значајнија трвења са међународним правом почела су да се појављују брзим ширењем интеграционог процеса, како у смислу суштинске покривености, тако и у погледу територијалног обима, због сталног преноса надлежности на Унију. Сваким новим проширењем Европске уније аутоматски се убацује више ваздуха у балон, а пуњење балона има за директну последицу да се све више међународног права (и уставног права држава чланица) систематски истискује.¹⁶⁰

Процес европске интеграције неизбежно повећава трвења и отпор даљем ширењу аутономног правног поретка Европске уније. Парадоксално је, међутим, то што државе чланице у капацитету доминантних креатора оснивачких уговора, додјељују Европској унији више надлежности са сваком њиховом ревизијом, вршећи при свакој тој ревизији кодификовање судске праксе Суда правде. Паралелно са наведеним дјеловањем, државе чланице учвршћују уставни оквир спољних односа Европске уније јер желе да повећају своје капацитете на начин што ће кроз Европску унију управљати процесима на глобалној равни¹⁶¹. Улога Европске уније се повећава а што је опет последица

¹⁵⁹ Doroga, Sorina & Mercescu, Alexandra. (2021). „A Call to Impossibility: The Methodology of Interpretation at the European Court of Justice and the PSPP Ruling“, *European Journal of Legal Studies*, 13(2), стр. 92. Доступно на: <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/72948/5.-EJLS-132-Doroga-and-Mercescu.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

¹⁶⁰ Govaere, Inge. (2018). „Interconnecting Legal Systems and the Autonomous EU Legal Order: A Balloon Dynamic“, *Research Paper in Law*, 2/2018, College of Europe, стр. 3 (I The Balloon Dynamic of the Autonomous EU Legal Order). Доступно на: http://aei.pitt.edu/97368/1/researchpaper_2_2018_ingegovaere.pdf

¹⁶¹ „Данас је сасвим сигурно да је процес глобализације веома сложен, а сложеност се огледа у томе што је овај процес присутан у свим областима људске активности, док вишеслојност глобализације подразумева да се овај процес одвија у више равни: у економској, политичкој и правној. Стога је тешко разумјети правне аспекте глобализације ако се не ставе у контекст економских, политичких и геополитичких циљева који се њоме желе постићи. С тим у вези, као процес усвајања и наметања заједничких норми глобализацију је потребно анализирати у контексту унификације и хармонизације као средстава стандардизације права.“. Наведено према: Вукадиновић, Радован и Вукадиновић Марковић Јелена. (2017). „Утицај глобализације права на нови светски поредак“, *Српска политичка мисао*, 55(1), стр. 107. и 108. Доступно на: <https://doi.org/10.22182/spm.5512017.5>

прикривене еволуције међународног права које све више схвата и прихвата недржавне актере (међународне организације) као аутономне субјекте. Самим тим долази до јачања спољних акција Уније и у националним правним порецима. Истовремено, кроз проширивање спољних надлежности развија се уставни поредак Уније.¹⁶²

2. Границе спољних надлежности Европске уније

Формално и декларативно говорећи, границе надлежности Европске уније нису одређене арбитрарно, већ су утврђене у складу са принципом додијељених надлежности¹⁶³ који је иманентан свакој међународној организацији.¹⁶⁴ Овај принцип подразумева да Унија дјелује у границама надлежности које су јој уговорима додијелиле државе чланице (чл. 2 и 7 УФЕУ) те да не може, без њихове сагласности, сама стварати нити проширивати додијељене надлежности, баш као што не може ни да одлучује о властитој надлежности. Чланом 5(1) (2) УЕУ децидирано је прописано да су границе надлежности Уније уређене начелом додјељивања, те да у складу са тим начелом Унија дјелује само у границама надлежности које су јој државе чланице оснивачким уговорима дале како би постигла њима утврђене циљеве. Надлежности које оснивачким уговорима нису дате Унији, задржавају државе чланице. „Овом одредбом недвосмислено је исказано да Унија не располаже генералним овлашћењем стварања права. Њена легислативна овлашћења проистичу из специфичних одредаба Уговора, које је овлашћују на стварање права у одређеним областима“.¹⁶⁵

Подсећања ради, државе према међународном праву уживају тзв. надлежност за надлежност (*compétence de la compétence*, *Kompetenz-Kompetenz*). Будући да међународне организације нису суверене државе, оне немају капацитет да утврђују сопствене надлежности, па тако тај капацитет нема ни Европска унија која, сходно члану 5(2) УЕУ може да дјелује само у складу са надлежностима које су јој додијелиле државе чланице. Дакле, међународне организације располажу само појединачним овлашћењима, те се њихова активност мора одвијати у оквирима додијељених надлежности. У супротном, ријеч је о дјеловању међународних организација *ultra vires*,

¹⁶² Eckes, Christina. (2019). “The Paradox of EU External Relations: Taking Back Control“, (Inaugural lecture; No. 601), стр. 7 & 17. Universiteit van Amsterdam. Доступно на: https://pure.uva.nl/ws/files/38010050/Eckes_The_Paradox_of_EU_External_Relations_inaugural_lecture_2018_11_09.pdf

¹⁶³ *Attributed powers, conferred powers, compétence d’attribution*

¹⁶⁴ Радивојевић, Зоран. (2019). „Врсте овлашћења Европске уније“, *Зборник радова „Право и вриједности“*, Источно Сарајево, стр. 31.

¹⁶⁵ Кошутић, Будимир; Ракић, Бранко и Милисављевић, Бојан. (2012). „Увод у право европских интеграција“, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 254. (12.2. Начело ограничених овлашћења).

које може за посљедицу да има правну неваљаност аката донесених изван повјерених овлашћења.¹⁶⁶

У одређеним ситуацијама стиче се утисак да Суд правде, као институција која својим маневрисањем утиче на сваковремено измјештање маргине надлежности са националног на ниво Европске уније, може доприњети одређеним промишљањима о томе да Унија, када је ријеч о границама њених надлежности, ипак дјелује у *ultra vires* маниру. У прилог овим промишљањима иде и чињеница да Суд у Мишљењу 2/15 у којем се одређује о расподјели надлежности између Европске уније и држава чланица у погледу закључивања Уговора о слободној трговини 'нове генерације' између Европске уније и Републике Сингапур ни једном рјечју не реферише на начело додијељених надлежности. Умјесто тога Суд правде је „закмурио“ на засебну групу правних норми посвећених трговини и одрживом развоју из Одјелка С (чл. 12.6 до 12.17) Уговора са Сингапуром у којој уговорнице уређују питања из области на примјер рада и основних синдикалних права, за које се баш и не може рећи да су области које су државе чланице додијелиле у надлежност Европској унији. У сваком случају, уставно преиспитивање међународног уговорног акта у сврху отклањања неусаглашености између уговорних обавеза и националног уставног поретка могу да врше само национални уставни судови – дакле само они о томе могу да се одреде. Такав је случај са на примјер чешким Уставним судом у предмету *Landtová*¹⁶⁷ или у скорије вријеме Пољским уставним трибуналом који се укључио у конфликт између Европске уније и Пољске у области владавине права. Средиште овог потоњег случаја садржано је у питањима домаћаја принципа супрематије права Уније, односа националног и „европског“ права те локације „основне норме“ која детерминише свеукупне односе у сложеној правној и регулаторној структури какву Унија представља. Одлукама Уставног трибунала оспорене су есенцијалне одредбе УЕУ и нападнут је „нуклеус“ правног поретка Уније јер је питање супрематије националног или права Уније од кључног значаја за даље функционисање правног поретка Уније, те обезбјеђење једнообразне и ефикасне примјене њеног права у државама чланицама.¹⁶⁸ Наравно, аргументација уставних трибунала¹⁶⁹ Чешке и Пољске

¹⁶⁶ Кнежевић Предић, Весна и Радивојевић, Зоран. (2018). „Границе надлежности Европске уније – начело поверених овлашћења“, *Анали Правног факултета у Београду*, година LXVI, 3/2018, стр. 110.

¹⁶⁷ Judgment of the Court of 22 June 2011, *Landtová*, C-399/09, ECLI:EU:C:2011:415.

¹⁶⁸ О позадини предметног конституционалног сукова више видјети у: Тучић, Борис и Драгишић, Радмила. (2021). „Прерогативи националног и европског конституционализма на примјеру сукоба Пољске и Европске уније у области владавине права“, Зборник радова „Противрјечја савременог права“, Источно Сарајево, стр. 228-230.

¹⁶⁹ Пракса Суда правде успоставила је критеријуме у складу са којима се одређује шта се сматра под изразом „суд или трибунал“. У том смислу се израз „суд или трибунал“ тумачи врло екстензивно. На примјер у пресуди *Syfait and others* се у тачки 29, између осталог, наводи да према устаљеној судској пракси, у настојању да се одреди да ли тијело на које се упућује треба да се сматра судом или трибуналом

била је различита. Чешки уставни трибунал се позвао на *ultra vires*, додуше не толико ригидно те је накнадно кроз разне „политичке канале“ исказивао спремност на одређену кооперативност у том смислу. Са друге стране Уставни трибунал Пољске је био ригидан и искључив у нападима на принцип супрематије права Европске уније. Наведено не чуди, будући да је још у првој половини 2003. године, у вријеме изјашњавања о усклађености приступног уговора са Уставом Пољске, а на захтјев групе чланова Сејма, Уставни трибунал Пољске прецизирао да Унија не представља наднационалну организацију, већ „специфичну међународну организацију“, те да *ultra vires* акти које усвајају институције Европске уније неће имати супрематију над законодавством Пољске. На овом мјесту важно је поменути да Уговор из Лисабона не садржи ниједан члан којим се формално потврђује супрематија права Уније у односу на национално законодавство, али је Уговору приложена Изјава број 17, с мишљењем Правне службе Савјета у којем се подсећа на устаљену праксу Суда правде Европске уније о том питању.

Европска унија може да преговара о међународним уговорима у оквиру три различите врсте надлежности: искључиве надлежности, надлежности за „подршку, координацију или допуну“ активности држава чланица и заједничке надлежности. Уговори о којима је преговарала Унија и који укључују одредбе изван њене искључиве надлежности требало би да буду закључени као „мјешовити“ а што подразумијева да морају бити ратификовани не само у складу са процедурама утврђеним оснивачким уговорима (члан 218 УФЕУ), већ и националним поступцима ратификације држава чланица.¹⁷⁰

У члану 3(1) УФЕУ садрже се подручја у којима Унија има искључиву надлежност, а то су, између осталог, царинска унија, очување морских биолошких ресурса у оквиру заједничке политике рибарства и заједничка трговинска политика (тј. спољна трговинска надлежност Европске уније која је сада кодификована у чл. 206 и 207 УФЕУ). Заједничка трговинска политика један је од ријетких примјера потпуно спољне надлежности Уније и чини један од кључних елемената њеног уговорног система и од елементарне је важности за развој система њених спољних односа. Такође, сматра се

у смислу УЕЗ, Суд узима у обзир бројне факторе, попут оног да ли је тијело успостављено законом, да ли је стално, да ли је његова надлежност обавезујућа, да ли тијело спроводи поступке *inter partes*, да ли примјењује прописе и да ли је независно. Видјети: Judgment of 31 May 2005, *Syfait and others*, C-53/03, ECLI:EU:C:2005:333, paragraph 29; Judgment of 17 September 1997, *Dorsch Consult*, Case C-54/96, ECLI:EU:C:1997:413, paragraph 23; Judgment of 21 March 2000, *Gabalfria and Others*, Joined Cases C-110/98 to C-147/98, ECLI:EU:C:2000:145, paragraph 33; C-195/98 *Österreichischer Gewerkschaftsbund*, ECLI:EU:C:2000:145, paragraph 24; Judgment of 30 May 2002, *Schmid*, C-516/99, ECLI:EU:C:2002:313.

¹⁷⁰ Conconi, Paola; Herghelegiu, Cristina & Puccio, Laura. (2021). „EU Trade Agreements: To Mix or Not to Mix, That Is the Question“, *Journal of World Trade*, Kluwer Law International BV, The Netherlands, 55(2), стр. 232. Доступно на: https://respect.eu.eu/wp-content/uploads/sites/6/2022/02/to_mix_or_not_to_mix.pdf

језгром интеграционог пројекта.¹⁷¹ У прилог овој тврдњи говори чињеница да је у члану 207(2) УФЕУ садржано овлашћење према којем Европски парламент и Савјет усвајају мјере којима се утврђује оквир за провођење заједничке трговинске политике а то подразумева доношење уредби¹⁷² у складу с редовним законодавним поступком. Такве уредбе представљају мјере спољног дјеловања које су у функцији уређивања трговине са трећим земљама. Такође, обим заједничке трговинске политике је експоненцијално растао кроз реформе оснивачких аката Уније последњих деценија, налазећи своје оправдање у потреби преговарања и закључивања мултилатералних и билатералних уговора, али и у потреби да се имплементирају прописи. Укључивање услуга, трговинских аспеката интелектуалног власништва и директних страних инвестиција у досег искључиве надлежности Уније кроз лисабонску реформу, имало је за циљ да прилагоди обим ексклузивности заједничке трговинске политике садржини савремене трговинске политике уопште, а посебно преференцијалним трговинским и инвестиционим уговорима Европске уније са трећим земљама.

У члану 3(2) УФЕУ, који одражава и већином кодификује ранију судску праксу Суда правде, садрже се три основа за постојање искључиве надлежности Уније за закључивање међународног уговора и то – када је његово закључивање предвиђено законодавним актом Уније, ако је такав уговор потребан како би Унији омогућио извршавање њене унутрашње надлежности или у мјери у којој би његово закључивање

¹⁷¹ Lorenzmeier, Stefan. (2021). „Exclusive and Shared Competences After the Singapore Opinion of the European Court of Justice: 2/15 Revisited“, In EU External Relations Law – Shared competences and shared values in agreements between EU and Its Eastern Neighbourhood, Stefan Lorenzmeier, Roman Petrov, Christoph Vedder editors, Springer, стр. 36. (2.2 Common Commercial Policy, Art. 107 TFEU).

¹⁷² За означавање ових правних аката Европске уније некада се користио израз „правило“. Израз уредба се, како истиче Вукадиновић, користи из разлога уважавања преовлађујуће праксе и полазећи од чињенице да је избор адекватног термина ствар конвенције. Овај аутор истиче да и даље остају примједбе које се односе на неадекватност термина у погледу његове стварне садржине из разлога што се под уредбама у унутрашњем праву подразумевају подзаконски општи акти управних и извршних органа, које ови органи могу доносити само на основу изричитих овлашћења. Даље истиче да се према критеријуму овлашћења разликују уредбе донесене на основу општег уставног овлашћења од уредби донесених на основу посебних законских овлашћења. По органима који их доносе, сличност између овако схваћених уредби и уредби Европске уније је само дјелимична и условна. Видјети: Вукадиновић, Радован и Вукадиновић Марковић, Јелена. (2020). „Увод у институције и право Европске уније“, ЈП „Службени гласник“, 128; Поједини аутори сматрају да је израз „регулатива“ најближи оригиналном називу овог акта на енглеском и француском језику, те је најприхватљивији из разлога што остали изрази заправо представљају превод оригиналног назива. Израз „регулатива“ се садржи у радовима аутора као што су: Зоран Радивојевић и Весна Кнежевић-Предић. (2009). „Како настаје и делује право Европске уније“, *Службени гласник Србије*, Београд 2009; Маја Станивукловић. (2001). „Регулатива Савета о надлежности и признању и извршењу судских одлука у грађанским и трговинским стварима“, *Европско законодавство*, Институт за међународну политику и привреду, Београд. У Републици Србији, у оквиру превода члана 288 УФЕУ, умјесто израза „регулатива“ користи се израз „уредба“ док се ријеч „directives“ преводи као „директиве“. У том смислу, погледати превод пречишћене верзије Уговора о Европској унији и Уговора о функционисању Европске уније – доступно на: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/ugovor_o_eu_i_funkcionisanju_eu_prociscena_verzija_jul_20.pdf

могло утицати на заједничка правила или измијенити њихов обим. Наиме, сваки пут кад право Уније додјељује институцијама овлашћења на унутрашњем плану како би оствариле одређени циљ, Заједница је надлежна за преузимање међународних обавеза које су потребне за његово постизање, чак и ако не постоји аборгациона одредба у том смислу. Суштински, искључива спољна надлежност у контексту члана 3(2) УФЕУ подразумева стварање права на равни Европске уније у области подијељене надлежности, чиме се онемогућавају конституенти (државе чланице) да закључују уговоре са спољним партнерима. Потоњи случај је актуелно уређен и у члану 216 (1) УФЕУ, којим је прописано (надконфирмација) да Унија може закључити уговор с једном или више трећих земаља или међународних организација ако тако предвиђају Уговори или ако је закључивање уговора потребно ради постизања неког од циљева из Уговора, у оквиру политика Уније, или ако је то предвиђено којим правно обавезујућим актом Уније или би могло утицати на заједничка правила или промијенити њихово подручје примјене. Наведено је резултат ЕРТА учења, о којем се због његовог великог значаја образлаже у засебном дијелу дисертације. Поменимо само да је Суд у развоју тог учења кроз своју пред и пост лисабонску праксу, настојао учинити разумљивим своје схватање о имплицитним надлежностима и развио прилично ексцентричан стандард за продуковање ЕРТА дејства – није неопходно да подручје које покрива међународни уговор и комунитарно законодавство у потпуности коинцидирају. Штавише Суд је сматрао да на досег комунитарних правила могу утицати или га могу мијењати међународне обавезе у случају када се такве обавезе односе на област која је већ у великој мјери покривена таквим правилима. Суд је такође сматрао да је неопходно имати у виду не само тренутну позицију комунитарног права у одређеној области, већ и њен будући развој. Стога, детаљан обим имплицитних искључивих надлежности подразумева одређену динамику и развој, било паралелно или комплементарно са обимом вршења искључивих надлежности од стране Европске уније. Самим тим је обим искључивих имплицитних надлежности недоречен и нејасан и подстиче реакцију Суда правде који се, баш као и Комисија, служи либералним ЕРТА учењем за оправдање искључивости надлежности у погледу садржаја уговора о слободној трговини 'нове генерације'. При том, наилази се на отпор држава чланица, посебно код мјешовитих уговора када долази не само до дугих и тешких преговора, већ и до проблема у ратификацији од стране националних тијела. Генерално, на спољном плану, Суд правде је дјеловао у два правца – развијао је ЕРТА учење које је његовало позицију имплицитних надлежности према којој се унутрашње и спољне надлежности врше паралелно и установио је принцип

искрене сарадње и ставио га у службу у ситуацијама, додуше изузетним, када у недостатку унутрашњих прописа надлежност може бити додијељена Европској унији.

Ставови о начину примјене либералног ЕРТА учења потврђени су кроз Мишљење Суда 1/13¹⁷³, које се односи на приступање трећих земаља Хашкој конвенцији о грађанскоправним аспектима међународне отмице дјете¹⁷⁴ и у којем се Суд одредио тако што је заузео став да надлежност Уније за склапање међународних уговора може произлазити не само из изричите правне основе у Уговору већ и имплицитно из других одредби Уговора и мјера које су институције Уније предузеле у оквиру тих одредби. Овај, као и многи други предмети које је разматрао Суд правде, почива на учењу о имплицитним надлежностима које је своје контуре добило кроз поменути антологијски предмет ЕРТА. Међутим, оно што интригира баш у овом предмету је оцјена Суда правде да је питање евентуалне немогућности Европске уније да формално постане страна међународног уговора потпуно небитно јер се та надлежност може извршавати посредством држава чланица које дјелују у интересу Уније.

Надлежности које нису Уговорима додијељене Унији, у складу са чланом 5(1) (2) УЕУ, задржавају државе чланице, у својству *господара уговора*. Такође, према Изјави број 18 у вези са разграничењем надлежности у изјавама приложеним Завршном акту Међувладине конференције на којој је донесен Уговор из Лисабона¹⁷⁵, прописано је да када је Уговорима Унији у одређеном подручју додијељена надлежност коју она дијели с државама чланицама, правне акте у том подручју могу доносити и усвајати Унија и државе чланице. Државе чланице своју надлежност извршавају у оној мјери у којој Унија не извршава своју надлежност или у којој је Унија своју надлежност одлучила престати извршавати. Наиме, у члану 4(2) УФЕУ као подијељене надлежности наводе се, између осталог, унутрашње тржиште; социјална политика за аспекте утврђене УФЕУ; пољопривреда и рибарство, осим очувања морских биолошких ресурса; животна средина; промет; енергетика. Додатно, када је ријеч о извршавању подијељене надлежности, у Протоколу број 25¹⁷⁶ наводи се да с обзиром на члан 2(2) УФЕУ о подијељеној надлежности, када Унија у одређеном подручју предузме дјеловање, обим тог извршавања надлежности обухвата само оне елементе који се уређују предметним актом Уније и стога не обухвата читаво подручје. Међутим, поједини аутори, као што је

¹⁷³ Opinion 2/13 of 18 December 2014, ECLI:EU:C:2014:2454, paragraph 67.

¹⁷⁴ О Конвенцији видјети: Драгишић, Радмила. (2021). „Садржај и досег члана 10. Регулative Брисел II бис“, *Sui Generis*, Дирекција за европске интеграције, година VIII, број 8, Сарајево, стр. 109. и 110.

¹⁷⁵ Declaration in relation to the delimitation of competences, OJ 2016 C 202, p. 335.

¹⁷⁶ Protocol on the Exercise of Shared Competence, OJ 2012 C 326, p. 307.

на примјер *Verellen*¹⁷⁷, прагматично градећи своје аргументе на аргументима које су својевремено изнијели *Eedkhout* и *Timmermans*, истичу да је члан 2(2) УФЕУ потребно разумијевати у свјетлу принципа искрене сарадње. Такво тумачење, према њему, захтијева да се, узимајући у обзир садржину судске праксе, попут оне из Мишљења 1/76, признају одређена ограничења у кориштењу мјешовитих уговора као правних инструмената чак и у сфери подијељених надлежности између Европске уније и држава чланица.

Упркос значају принципа о додијељеним надлежностима, који је постао кључним интеграционим инструментом, показује се да је он у пракси тешко проводив због ходања по „танком леду“ када је ријеч о дистрибуцији надлежности између држава чланица и Европске уније. И управо дистрибуција надлежности представља кључно питање свих оснивачких уговора и свих њихових ревизија, на које није конкретно одговорено.¹⁷⁸

Циљеви који се остварују на бази додјељених права и дужности (надлежности) не могу се уводити ради пренебрегавања тих права и дужности и у том погледу су одредбе Уговора стриктне. Остаје отворено питање да ли је и у којој мјери могуће увијек удовољити тој стриктности. У сваком случају, могло би да се каже да данас способност Уније да преузима међународне обавезе, закључује међународне уговоре и учествује у раду међународних организација проистиче из одредбе члана 47 УЕУ сходно којој Европска унија има својство правног лица.

Прије преласка на детаљнију обраду имплицитних надлежности Европске уније, поменимо да је кроз устаљену праксу Суда правде, која је изњедрена још у другој половини осамдесетих година XX и првој половини XXI вијека, установљена формула према којој избор правног основа за доношење прописа Европске уније, укључујући и за закључивање међународног уговора, мора бити утемељен на објективним елементима који су погодни за судски надзор, а то су нарочито циљ и садржина одређеног прописа. Конкретно, у контексту организације надлежности Заједнице, избор правне основе за одређену мјеру не може се оснивати само на увјерењу институције, већ мора бити базиран на објективним факторима.¹⁷⁹ Ако анализа прописа покаже да је његов циљ или садржај двојак, а један циљ односно садржај може се утврдити као преовлађујући, а

¹⁷⁷ Verellen, Thomas. (2016). „Shared powers: the elephant in the room in the division of powers-debate“, [verfassungsblog.de /shared-powers-the-elephant-in-the-room-in-the-division-of-powers-debate/](http://verfassungsblog.de/shared-powers-the-elephant-in-the-room-in-the-division-of-powers-debate/)

¹⁷⁸ О подијељеним надлежностима видјети у: Wessel, Ramses. (2008). „The EU as a party to international agreements: Shared competences, mixed responsibilities“, In: Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape, Centre for European Studies, University of Twente, Netherlands, стр. 184. (6.5 Conclusion: mixed responsibilities for the Union and its member states).

¹⁷⁹ Judgment of 26 March 1986, *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*, C-45/86, ECLI:EU:C:1987:163, paragraph 11; Judgment of 11 June 1991, *Commission v Council*, C-300/89, ECLI:EU:C:1991:244, paragraph 10.

други само као акцесоран, пропис се мора оснивати само на једном правном основу, тј. оном који захтијева онај циљ или садржај који је преовлађујући. Изузетно, ако се утврди да пропис има више неодвојиво повезаних циљева од којих ниједан није секундаран или посредан у односу на други, такав пропис мора бити утемељен на различитим одговарајућим правним основима. Међутим, кумулирање двају правних основа искључено је ако су њима предвиђени поступци неспојиви.¹⁸⁰

3. Имплицитне (подразумијевајуће) спољне надлежности Европске уније

Антологијски предмет ЕРТА¹⁸¹ сматра се најважнијим предметом у праву спољних односа Европске уније¹⁸² и предметом у којем су, између осталог, развијене контуре учења о имплицитној (подразумијевајућој) спољној надлежности Уније.¹⁸³ Предмет ЕРТА и доктрина која из њега произилази и данас су кључни за одређивање обима и природе надлежности Уније за закључивање међународних уговора.¹⁸⁴ Само учење о имплицитним надлежностима није „откровење“ Суда правде Европске уније, будући да су се тим питањем бавили и други судови, о чему на примјер свједочи Савјетодавно мишљење Међународног суда правде из 1949. године (Reparation case).¹⁸⁵ Међутим, са аспекта Европске уније ријеч је уистину о првом предмету на основу којег је развијен логички утемељен и подробно разрађен систем учења о имплицитним надлежностима¹⁸⁶, које је у марту 2021. године прославило свој 50-ти рођендан. Сходно том учењу, постојање надлежности на равни Уније подразумијева и предузимање свих мјера неопходних за њихово дјелотворно и разумно остварење. Под изразом „предузимање свих мјера“ подразумијева се да Европска унија, у домену повјерених

¹⁸⁰ Judgment of 11 June 2014, *European Commission v Council of the European Union*, C-377/12, ECLI:EU:C:2014:1903, paragraph 34. Видјети и: Judgment of 19 July 2012, *European Parliament v Council of the European Union*, C-130/10, ECLI:EU:C:2012:472, pp. 42-45.

¹⁸¹ Judgment of 31 March 1971, *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*, ECLI:EU:C:1971:32

¹⁸² Govaere, Inge. (2022). „Implied Powers of the EU, Limits to Political Expediency and Internationally Inspired Pragmatism: Commission v Council (ERTA)“, in: *EU external relations law – The cases in context* – edited by Graham Butler and Ramses Wessel, 1st edition, Hart Publishing, стр. 11. DOI:10.5040/9781509939725.ch-001.

¹⁸³ Бордаш, Бернадет. (2009). „Осврт на последице надлежности Европске заједнице у материји Међународног приватног права“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2009, стр. 88.

¹⁸⁴ О „ERTA“ тесту и његовим елементима, видјети у: Kuisma, Mirka & Larik, Joris. (2022). „The continuing Contestation of ERTA Conferral, Effectiveness and the Member States` Participation in Mixed Agreements“, in „The EU and its Member States` Joint Participation in International Agreements“, Nicolas Levrat, Yuliya Kaspiarovich, Christine Kaddous and Ramses A Wessel (eds), Hart Publishing, стр. 45. (II. A Reading of ERTA Premised on the Protection of the Union`s Policy-Setting Space).

¹⁸⁵ Wessel, Ramses. (2016). „Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations“ [1949] ICJ Rep 174, in: Cedric Ryngaert, Ige F Dekker, Ramses A Wessel, Jan Wouters (eds), *Judicial Decisions on the Law of International Organizations*, Oxford University Press, стр. 11.

¹⁸⁶ *Implied powers doctrine, doktrine der impliziten Kompetenzen, doctrine des pouvoirs implicites*

надлежности од стране држава чланица, остварије и надлежност на спољном плану у подручјима у којима јој је она повјерена, без обзира што тако није експлицитно одређено оснивачким уговорима.

У случају Европске уније, стоји недвосмислена чињеница да теорија имплицитних надлежности чини суштину дјеловања ове организације, и да је утврђена на двоструки начин: њеним основним уговорима и праксом Суда правде. Члан 5 (ex E) УЕУ утврђује да органи Уније врше своја овлашћења у складу са циљевима и под условима које утврђује овај уговор; одредбе УЕЗ дају надлежност органима (Савјету, Комисији и Европском парламенту) да када се појави потреба за дјеловањем у складу са циљевима Европске заједнице у области заједничког тржишта, предузимају посебне мјере и усвајају одлуке. Надаље, *Klabbers* тврди да је ступањем на снагу Уговора из Лисабона и први пут унесеним одредбама о подјели надлежности између држава чланица и Уније, дошао крај и имплицираним надлежностима, бар у односу на Унију.¹⁸⁷

Показаће се да је пресуда у предмету ЕРТА, додуше захваљујући Суду правде којем су Уговори додијелили надлежност да тумачи њихове одредбе, те кроз тражења модуса за излагање из уговорима задатих оквира, дала допринос развоју уставне, унутрашње и спољне структуре правног поретка Уније. Ова је пресуда означила прекретницу у његовом развоју баш као и пресуде попут *Van Gend en Loos* о непосредном дејству и *Costa v ENEL* о супрематији права Европске уније из којих заправо произилази да Суд правде оснивачке уговоре не види као међународне уговоре, већ као правне акте уставног карактера (конституционални приступ Суда).¹⁸⁸

Као иновативна пресуда, ЕРТА пресуда, захваљујући динамичном слиједу реферисања Суда на наводе комунитарних институција у спору, сугерише да су побољшање положаја Заједнице у међународној заједници и осигуравање аутономности њеног правног поретка веома важни. Наиме, о предмету ЕРТА говоримо као о првом предмету у којем су се Комисија и Савјет, у својству комунитарних институција,

¹⁸⁷ Мишчевић, Тања. (2016). „Међународне владине организације – савремена пракса као израз самосталне воље“, *Анали Правног факултета у Београду*, година LXIV, 2/2016, стр. 134.

¹⁸⁸ У доктрини је расправљано о односу између ових и осталих пресуда Суда правде, те се обично пресуда *Van Gend en Loos* најчешће поима као најважнија пресуда тог суда из простог разлога што је била међу најчешће цитираним судским предметима како у пресудама Суда, тако и у правној литератури. Прате је пресуде *Francovich* и *Keck*, али у истом рангу су и пресуде *Bosman* и *Dassonville*, а близу су и пресуде *Defrenne II*, већ поменута пресуда *Costa v ENEL*, *Brasserie du Pecheur* и *United Brands*. Из наведеног произилази да је пресуда у предмету ЕРТА занемарена, према нашој оцјени потпуно неоправдано, јер је ријеч о пресуди која је „икона“ права спољних односа Европске уније, које се налази на раскрижју између права Европске уније и међународног права, што као резултат има сложене правне констелације. У том смислу видјети: Derlén, Mattias & Lindholm, Johan. (2014). “Goodbye van Gend en Loos, Hello Bosman? Using Network Analysis to Measure the Importance of Individual CJEU, Judgments”, *European Law Review*, 20(5), стр. 667. Доступно на: [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1468-0386](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1468-0386); Eeckhout, Piet. (2011). „EU External Relations Law“, 2nd edition, Oxford University Press, стр. 71. (3. The doctrine of implied powers).

непосредно сукобили пред Судом правде због различитог схватања својих надлежности у поступку преговарања и закључивања међународног уговора. Ове двије институције различито су гледале на досег демаркационе линије између унутрашњих и спољних надлежности Европске уније.

Комисија Европских заједница поднијела је тужбу Суду правде против Савјета Европских заједница тражећи поништење закључка Савјета од 20. марта 1970. године о преговарању држава чланица Европске економске заједнице и закључивању Европског споразума о раду посаде на возилима која обављају међународни друмски превоз (Европски споразум). Претходно, како би се осигурао концепцијски и идеолошки континуитет, али и учинио доступним јавности једини „канал“ кроз који може да се спозна контроверза конкретних правних и фактичких питања, услиједило је Мишљење 1/76¹⁸⁹ које је дао општи правобранилац *de Lamonthé*. Мишљење овог правобраниоца је садржавало веома моћно упозорење Суду, будући је он сматрао да је закључивање уговора са трећим земљама од стране Заједнице, у подручјима у којима су јој државе чланице повјериле надлежност, могуће само у изузетном случају *директног и неопходног проширења надлежности*. Нагласио је да стандарди Суда правде и његов старалачки процес не би требало да иду изван тога. Прецизније, *de Lamonthé* је предлагао тзв. релативно стриктно тумачење, према којем надлежности Заједнице морају бити виђене као повјерене надлежности (*competences d`attribution*) које се могу само у изузетном случају широко конструисати а то би било у случају *непосредног и неопходног проширења надлежности које је повезано са унутрашњим питањима Заједнице*. Његов аргумент је био да потписници оснивачких уговора нису размишљали другачије од њега, тј. нису се широко протезале њихове тенденције. Наиме, били су више на релацији унутрашњих а не спољних питања. У сврху давања образложења за своје схватање општи правобранилац је упозорио да Заједница не познаје *подразумјевајуће надлежности* и упутио на одредбе члана 235 тадашњег УЕЕЗ, које су јој дале довољно широка овлашћења и самим тим учиниле непотребним било какво излагање из њихових оквира.

Иако Суд у ЕРТА пресуди не помиње израз *подразумјевајуће надлежности*, ипак се идеја да такве надлежности постоје појављује, према аргументима Суда, као основа за закључивање уговора са трећим земљама. Суд није конкретно одговорио на аргументе Савјета о томе да је неопходно да постоји изричита одредба о повјеравању надлежности, већ је ноншалантно указао да се, у недостатку такве изричите одредбе, треба усмјерити на *генерални систем комунитарног права*. При одлучивању је

¹⁸⁹ Opinion 1/76 of 26 April 1977, ECLI:EU:C:1977:63; Opinion 2/91 of 19 March 1993, ECLI:EU:C:1993:106.

представио два израза – „капацитет“ и „надлежност“, при чему их није садржински одредио, закључујући да члан 210 УЕЕЗ, који одређује да Заједница има својство правног лица, значи да она у својим спољним односима располаже капацитетом да успостави уговорне везе са трећим земљама у сфери свих циљева дефинисаних у Дијелу I Уговора. У погледу надлежности, Суд је истакао да надлежност Заједнице да преговара и закључује међународне уговоре, у сваком посебном случају, мора бити одређена с обзиром на „комплетну схему Уговора а не само његове материјалне одредбе“. Закључио је да надлежности не произилазе само из изричитог прописивања у Уговору, већ могу произлазити из других његових одредби и мјера које су у оквиру тих одредби усвојиле институције Заједнице.

Оправдано је указати на аргументе које је *Tizzano*, судија Суда правде, својевремено изнио у вези са предметним случајем и тумачењем члана 235 УЕЕЗ¹⁹⁰ а које је опречно мишљењу које је изнио општи правобранилац *de Lamonthé*. *Tizzano* је истакао да интервенција Суда правде понекад завршава тако далекосежним посљедицама које имају тенденцију да замагле границу између широког тумачења и проширења надлежности Заједнице и доводе до ситуације у којој чак и нормативи ионако ограничене верзије доктрине имплицитних надлежности буду прекорачени. Овај проблем се, како наводи, јавља углавном у вези са овлашћењем Европске економске заједнице да закључује уговоре. Све док Суд није донио своје пресуде, ван сваке сумње се сматрало да Уговор не дозвољава вршење надлежности без изричитог овлашћења из Уговора. Међутим, ослањајући се на општа правна начела која је сам развио, Суд правде, подржан великим дијелом „правничког имагинарија“, одлучио се за потпуно супротно становиште и постепено је дефинисао принципе паралелизма између унутрашњих и спољних надлежности Заједнице, при чему повећање потоњих зависи од повећања обима унутрашњих надлежности. Стога, дјеловање Суда представља много флексибилнију и артикулисану површинску слику јер се, према оцјени тог судије, има сматрати да је употреба члана 235 и аналогних одредби неопходна само када не постоји апсолутно никаква могућност додјеле надлежности институцијама Заједнице било на основу изричитих уговорних одредби или примјеном свих, годинама развијаних, правних принципа и општих правних начела од стране Суда правде усмјерених на реконституисање и дефинисање њеног правног система.

¹⁹⁰ Tizzano, Antonio. (1983). „Thirty years of Community Law, Commission of the European Communities“, The European Perspectives Series, ISBN 92-825-2652-6, Luxembourg, стр. 49. Доступно на: <http://aei.pitt.edu/93493/1/1983.pdf>

4. Одабрана пракса Суда правде у области спољних надлежности Европске уније која се угледа на предмет ЕРТА

Напријед поменути предмет ЕРТА, остаће између осталог упамћен и по томе да је, упркос другачијем поимању општег правобраниоца, донесена пресуда која је установила доктрину имплицитних (подразумијевајућих) спољних надлежности. Доктрина у себи, између осталог, садржи три битна правила. Прво се појављује у параграфу 17 пресуде ЕРТА гдје је Суд закључио да сваки пут када Заједница у погледу имплементације заједничке политике предвиђене Уговором, усваја одредбе које садрже заједничка правила, државе чланице више немају право да ступају у уговорни однос са трећим земљама који утиче на та правила. Самим тим, када год Заједница усвоји заједничка правила у сврху провођења заједничке политике из Уговора, она има надлежност да преузима обавезе у односима са трећим земљама које утичу на заједничка правила. У параграфу 18 ЕРТА пресуде, лоцирано је друго правило које је исказано у подстицајном (афирмативном) дјеловању према којем када Заједница усваја заједничка правила у сврху провођења заједничке политике из Уговора, она је овлашћена да преузима и извршава обавезе према трећим земљама које би утицале на цјелокупну сферу примјене правног система Заједнице. У коначници, треће правило, попут првог правила, базира се на забрани дјеловања држава чланица и инкорпорирано је у параграфу 22 ЕРТА пресуде у којем стоји да када Заједница усваја заједничке одредбе у сврху постизања уговорних циљева, у мјери у којој су те одредбе промулгиране да би се постигли ти циљеви, она је овлашћена да преузме обавезе према трећим земљама које би могле утицати на та правила или промијенити њихов обим.¹⁹¹ Забрана дјеловања државама чланицама примјењива је и на спољно дјеловање како би се осигурало јединство, досљедност и пуна ефикасност комунитарног права. Хипотетички, могућа је и ситуација у којој је Заједница, данас Европска унија, донијела пропис и на тај начин спријечила државе чланице да дјелују, али је такође могуће да цијела област није обухваћена правом Европске уније, па државе чланице морају дјеловати у правцу њеног уређивања. Како би се очувало јединство унутрашње правне тековине споља, Суд је увек примјењивао формулу „област која је већ у великој мјери обухваћена прописом Заједнице“, што значи да ако је то подручје у великој мјери покривено њеним правом, онда сама надлежност држава чланица да дјелују у неким аспектима свог унутрашњег

¹⁹¹ Lerman, Eve. (1985). “The doctrine of implied powers in the area of treaty-making: a study of decisions of the European Court of Justice”, Florence: European University Institute, EUI LLM theses, Department of Law, стр. 19. Доступно на: <http://hdl.handle.net/1814/49304>. Retrieved from Cadmus, EUI Research Repository.

правног поретка не искључује да надлежност Уније буде искључива у њеном спољном дјеловању. Формула се одувијек заснивала на испитивању обима, садржаја и природе мјера.

Лисабонски уговор кодификовао је и становиште Суда правде по коме извор надлежности Европске уније да закључује међународне уговоре, па тако и међународне уговоре о слободној трговини 'нове генерације', могу бити и обавезујући секундарни извори права Уније. На тај начин су институције Европске уније добиле могућност да својим актима изричито овласте Унију да преговара и закључи међународни уговор са трећим субјектима. Такво овлашћење мора бити садржано у обавезујућем акту, што искључује могућност повјеравања овлашћења за закључење међународног уговора путем тзв. меког права (*soft law*). Уз то, акт о поверавању овлашћења мора бити пуноважан што значи да има ваљан правни основ и да је усвојен у складу са предвиђеном процедуром и у прописаној форми.

У постлисабонском добу, спорови пред Судом правде у вези са доктрином имплицитних спољних надлежности која призилази из предмета ЕРТА су настављени а што се приписује еволуирању примјене доктрине на нове ситуације. У том контексту, веома су важни сљедећи предмети из јуриспруденције Суда правде – предмет *European Commission v Council of the European Union*¹⁹², Мишљење 1/13, *COTIF I*¹⁹³ и Мишљење 2/15¹⁹⁴.

У предмету *European Commission v Council of the European Union* Комисија је тражила пред Судом правде поништење Одлуке Савјета и представника влада држава чланица окупљених у оквиру Савјета од 19. децембра 2011. године о учешћу Уније и њених држава чланица у преговорима о Конвенцији Савјета Европе о заштити права организација за радиодифузију. Комисија је тврдила, а истог мишљења је био и Европски парламент, да у складу са судском праксом развијеном још од предмета ЕРТА, а лисабонским рјешењима кодификованом у члану 3(2) УФЕУ, Унија има искључиву спољну надлежност када међународне обавезе улазе, барем у великом дијелу, у подручје примјене заједничких правила која је ова организација успоставила. Истицала је, између осталог, и да ће се преговори у Савјету Европе о заштити сродних права организација за радиодифузију оснивати нарочито на правној тековини Уније у том подручју, те да, када

¹⁹² Judgment of 4 September 2014, *European Commission v Council of the European Union*, C-114/12, ECLI:EU:C:2014:2151.

¹⁹³ Judgment of 5 December 2017, *Federal Republic of Germany v Council of the European Union*, C-600/14, ECLI:EU:C:2017:935.

¹⁹⁴ Opinion 2/15 of 16 May 2017, *Free Trade Agreement between the European Union and the Republic of Singapore — 'New generation' trade agreement negotiated after the entry into force of the EU and FEU Treaties*, ECLI:EU:C:2017:376.

неки скуп прописа, поступно уведених правом Уније, достигне поодмаклу фазу и када предвиђени међународни уговор има за циљ консолидовати и незнатно побољшати заштиту носилаца о којима је ријеч у погледу споредних питања која тренутно нису обухваћена тим правом, Унија мора имати искључиву надлежност.

Савјет је, уз подршку одређеног броја чланица (Чешка, Њемачка, Холандија, Пољска и Уједињено Краљевство) тврдио да Конвенција Савјета Европе не улази у подручје подијељених надлежности између Уније и држава чланица, односно подручје унутрашњег тржишта, које укључује и заштиту интелектуалног власништва, те је сматрао да би и Унија и државе чланице требале бити укључене у будуће преговоре, уско сарађујући у свим фазама поступка како би се осигурало јединствено спољно заступање Уније. Тврдио је да чињеница да дио предвиђеног међународног уговора, иако значајан, улази у подручје које је обухваћено заједничким правилима Уније није довољна за закључак да је надлежност Уније за вођење преговора о том уговору искључива. Указао је да задњи дио реченице члана 3 (2) УФЕУ (ситуација у којој би закључивање међународног уговора могло утицати на заједничка правила или измијенити њихов обим) мора да се разматра заједно са Протоколом број 25 о извршавању подијељене надлежности. Међутим, Суд правде је стао на страну Комисије и поништио је Одлуку Савјета и представника влада држава чланица окупљених у оквиру Савјета у преговорима о Конвенцији Савјета Европе о заштити права организација за радиодифузију.

Разлози Суда садржани су, између осталог, у задњем дијелу реченице члана 3(2) УФЕУ коју је овај правосудни орган упоредио са параграфом 22 пресуде ЕРТА, у којем је дефинисана природа међународних обавеза које државе чланице не могу преузимати изван оквира институција Уније када су донесена заједничка правила ради постизања циљева Уговора. Штавише, Суд је указао да ту реченицу треба тумачити узимајући у обзир појашњења која је Суд у вези с њима дао у пресуди ЕРТА и судској пракси која је услиједила. Прецизније, Суд је у предмету ЕРТА, у параграфу 30, истакао да, будући да предмет Европског споразума о раду посаде на возилима која обављају међународни друмски превоз припада у досег Уредбе 543/69, Заједница је овлашћена да преговара и закључи предметни уговор од дана ступања на снагу поменуте уредбе. Такође, у предмету *Commission of the European Communities v Kingdom of Denmark*¹⁹⁵, који се односио на закључивање и примјену билатералног уговора о „отвореном небу“ између државе чланице и Сједињених Америчких Држава (САД), у параграфу 82, Суд је поновио

¹⁹⁵ Judgment of 5 November 2002, *Commission of the European Communities v Kingdom of Denmark*, C-467/98, ECLI:EU:C:2002:625, paragraph 82.

да је, према његовој пракси, ријеч о случају када међународне обавезе припадају у дјелокруг заједничких правила или у сваком случају у подручје које је већ у великој мјери регулисано таквим правилима. Том је приликом подсетио и на своје Мишљење 2/91¹⁹⁶, гдје је у параграфима 25 и 26, у вези са Конвенцијом Но 170 Међународне организације рада о заштити у кориштењу хемикалија на раду, констатовано да иако не постоји контрадикција између релевантних одредби Конвенције и одређених директива из тачке 22 тог мишљења, ипак мора да се прихвати да се Дио III Конвенције односи на област која је већ у великој мјери обухваћена правилама Заједнице, која су постепено усвајана од 1967 године у циљу постизања све већег степена хармонизације, и осмишљена, с једне стране, да уклоне баријере у трговини које произлазе из разлика у законодавствима држава чланица и, с друге стране, да у исто вријеме заштите здравље људи и животну средину. У тим околностима, став Суда је да се мора узети у обзир да су обавезе које произлазе из наведеног дијела Конвенције а које су обухваћене наведеним директивама, такве врсте да утичу на правила Заједнице утврђена директивама и да сходно томе државе чланице не могу да преузму такве обавезе изван оквира институција Заједнице, те је у изреци констатовао да Конвенција обухвата области које спадају у заједничку надлежност држава чланица и Заједнице. Надаље, у Мишљењу 1/03¹⁹⁷ које је Суд дао у вези са надлежношћу Заједнице да закључи нову Лугано конвенцију о надлежности и признавању и извршењу пресуда у грађанским и трговачким стварима, Суд је поновио да није неопходно да се области обухваћене међународним уговором и законодавством Заједнице у потпуности подударају. Када се треба примјенити формулу „области која је у већој мјери обухваћена прописима Заједнице“, оцјена се мора заснивати не само на обиму дотичних правила, већ и на њиховој природи и садржини. Такође, као што смо већ навели, често су одлуке Суда садржавале констатацију да је потребно узети у обзир не само тренутно стање права Заједнице у предметној области, већ и његов будући развој, у мјери у којој је то могуће.

Корисно је указати и на то да се Суд у предмету *European Commission v Council of the European Union* изјаснио да на претходну анализу не утичу аргументи Савјета, Холандије и Уједињеног Краљевства који се оснивају, од ступања на снагу Лисабонског уговора, на наводно стриктнијем поимању искључиве спољне надлежности Уније. Поред тога, Суд је у наставку појаснио да Протокол број 25 о извршавању подијељене

¹⁹⁶ Opinion 2/91 of 19 March 1993, Convention N° 170 of the International Labour Organization concerning safety in the use of chemicals at work, ECLI:EU:C:1993:106, pp. 25-26.

¹⁹⁷ Opinion 1/03 of 7 February 2006, Competence of the Community to conclude the new Lugano Convention on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters, ECLI:EU:C:2006:81.

надлежност, у свом једином члану прописује да „када Унија у одређеном подручју предузме дјеловање, обим тог извршавања надлежности обухвата само оне елементе који се уређују предметним актом Уније и стога не обухвата читаву област“. Наведено се односи само на члан 2(2) УФЕУ те самим тим има за циљ да садржински одреди обим извршавања надлежности коју Унија дијели са државама чланицама и која јој је призната Уговорима, али не и да ограничи обим искључиве спољне надлежности Уније у случајевима предвиђеним у члану 3(2) УФЕУ. Суд је децидирано указао на потребу да, с обзиром на то да Унија има само додијељене надлежности, њихово постојање, посебно оних искључивих, мора да се оснива на закључцима изведеним из конкретне анализе односа између разматраног уговора и важећег права Уније, из које слиједи да такав уговор може утицати на заједничка правила Уније или измијенити њихов обим.

На ЕРТА формулу Суд правде се позвао и у предмету у којем је разматрао приступ трећиз земаља Хашкој конвенцији о грађанскоправним аспектима међународне отмице дјете. Рије је о предмету у којем је Европска комисија Суду правде, на основу члана 218(11) УФЕУ поднијела захтјев за доношење мишљења о томе припада ли прихват приступања трећих земаља Хашкој конвенцији од 25. октобра 1980. године о грађанскоправним аспектима међународне отмице дјете (Хашка конвенција) у искључиву надлежност Европске уније. Питање је релевантно и у контексту лисабонских измјена у погледу расподјеле надлежности између Уније и држава чланица. Примарно је важно прецизирати да су све државе чланице истовремено и чланице Хашке конвенције, док сама Унија то није јер Конвенција не дозвољава да јој приступе међународне организације. Без обзира на наведено, Комисија, подржана од стране Европског парламента, сматрала је да могућност прихвата приступа трећих земаља наведеној конвенцији припада у искључиву спољну надлежност Уније те да је нужно да га државе чланице не чине индивидуално и у своје властито име, већ све заједно истовремено те у интересу Уније. Свој став Комисија је правдала истичући да је ријеч о закључивању међународног уговора који може утицати на заједничка правила или измијенити њихов обим у смислу члана 3(2) УФЕУ, те је указала и на ризик од „преклапања“ па чак и сукоба с Уредбом Савјета (ЕС) 2201/2003 о надлежности, признавању и извршењу судских одлука у брачним споровима и у стварима повезаним с родитељском одговорношћу, којом се ставља ван снаге Уредба (ЕС) 1347/2000 (Уредба 2201/2003).¹⁹⁸ Савјет и већина држава чланица одбили су приједлоге одлука које је израдила Комисија и доставила

¹⁹⁸ Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction, recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and matters of parental responsibility repealing Regulation (EC) No 1347/2000, OJ L 338, 23.12.2003.

Савјету, с обзиром да су оне већ прихватиле приступ бар једне треће земље Конвенцији. Конкретно, радило се у томе да су Арменија, Албанија, Сејшели, Мароко, Сингапур, Габон, Андора и Русија једна за другом на различите датуме положили инструменте приступа Хашкој конвенцији. Сматрајући да подручје међународне отмице дјецe припада у подручје искључиве надлежности Уније, Комисија је 21. децембра 2011. године усвојила осам приједлога одлука који се односе на изјаве држава чланица, у интересу Уније, о прихвату приступа тих осам трећих земаља Хашкој конвенцији.

У Мишљењу 1/13 Суд се осврнуо на квалификацију изјаве о прихвату приступа као конститутивног елемента „уговора“ и указао да према члану 2(1)(а) Бечке конвенције о праву међународних уговора међународни уговор може бити садржан у уједначеној исправи или у два или више повезаних инструмената који могу представљати сагласност воља два или више субјеката међународног права које су у њима садржане. У конкретном случају Хашка конвенција у члану 38 предвиђа два повезана инструмента – инструмент приступа и изјаву о прихвату приступа – чији је циљ да се створи обавеза билатералне примјене Конвенције. Та два инструмента, како наводи Суд, будући да изражавају сагласност воља одређених држава, представљају међународни уговор. Изјава о прихвату приступа коју положи држава чланица представља конститутиван елемент међународног уговора закљученог са трећом земљом, те стога изјава потпада под појам „уговора“ у смислу члана 218(1) и (11) УФЕУ, али под условом да је ријеч о уговору који предвиђа Унија у смислу тих одредаба.

Што се тиче аргумента о немогућности Уније да приступи Хашкој конвенцији, Суд се вратио на своје устаљено тумачење¹⁹⁹, према којем његово мишљење може да се затражи и о питањима која се односе на области које спадају у подијељену надлежност између Уније и чланица а у сврху закључивања међународног уговора, те је оцијенио, како смо напријед већ навели, да је питање евентуалне немогућности Европске уније да формално постане страна међународног уговора потпуно небитно јер се та надлежност може извршавати посредством држава чланица које дјелују у интересу Уније, како је то већ констатовано у Мишљењу 2/91, у којем је Суд представио изузетак од ставова које је изнио у ЕРТА пресуди. Наиме, према налазу Суда у овом мишљењу, конвенција Међународне организације рада (МОП) није могла да утиче на заједничка правила у

¹⁹⁹ Opinion 1/03 of 7 February 2006, *Competence of the Community to conclude the new Lugano Convention on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters*, ECLI:EU:C:2006:81, paragraph 112; Opinion 1/08 of 30 November 2009, *General Agreement on Trade in Services (GATS) - Schedules of specific commitments - Conclusion of agreements on the grant of compensation for modification and withdrawal of certain commitments following the accession of new Member States to the European Union*, ECLI:EU:C:2009:739, paragraph 109.

конкретном случају јер су она предвиђала само минималне стандарде заштите здравља и безбједности на раду. Са друге стране сама Конвенција МОР-а имала је за циљ да подигне лествицу више (а не ниже) у домену заштите здравља и безбједности на раду. Дакле, у случају поводом којег је Суд дао Мишљење 2/91, државе чланице су дјеловале на основу властите надлежности и ту је представљен изузетак „минималне хармонизације“, јер су међународне норме нудиле виши степен заштите од оних које су нудила заједничка комунитарна правила.

Код одређења Суда у погледу постојања надлежности Уније, Суд се позвао на ЕРТА формулу констатујући да надлежност Уније за закључење међународних уговора може произлазити не само из изричите додјеле у Уговорима већ и имплицитно из других одредаба Уговора и мјера које су институције Уније предузеле у оквиру тих одредаба, те да је сваки пут када право Уније успоставља надлежности, Унији додијељана надлежност за преузимање међународних обавеза нужних за остваривање тог циља, чак и у недостатку изричите одредбе у том погледу. Прецизније, Суд је навео да се Хашка конвенција односи на грађанску сарадњу у подручју прекограничног одвођења дјете, те се тако односи на подручје породичног права са прекограничним елементом у којем Унија има унутрашњу надлежност на основу члана 81(3) УФЕУ и извршавала је ту надлежност посредством Регулative 2201/2003. У тим околностима, према оцјени Суда, Унија располаже спољном надлежношћу у подручју које је предмет Хашке конвенције.

Суд се одредио и у погледу тога да ли закључење међународног уговора припада у искључиву надлежност Уније у мјери у којој би његово закључење могло утицати на заједничка правила или измијенити њихов обим. Подсећајући, између осталог, на ЕРТА пресуду, Суд је утврдио да одредбе Уредбе 2201/2003 у великом дијелу обухватају оба поступка која уређује Хашка конвенција – повратак незаконито одведене дјете и остваривање права на контакт.²⁰⁰ Однос између Хашке конвенције и Уредбе 2201/2003 прецизиран је у члану 60 Уредбе, према којем та уредба има предност у односу на Конвенцију, у мјери у којој се предмети које та два правна извора уређују преклапају. Стога, према оцјени Суда, ту конвенцију треба сматрати обухваћеном правилима Уније те прихват приступа треће земље Хашкој конвенцији припада у искључиву надлежност Уније. У сваком случају, Суд правде, у складу са доктрином функционалне сукцесије тумачи право Европске уније у свјетлу међународних обавеза које су преузеле све државе чланице.

²⁰⁰ Драгишић, Радмила. (2021). „Примјена Регулative Брисел II бис на остваривање права на контакт са дјететом ширег породичног круга лица“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 60(90), стр. 197. и 198. DOI: 10.5937/zrpfno-31490.

Управо на мишљење у предмету 1/13 (приступ трећих држава Хашкој конвенцији) Суд правде ће се позвати у Мишљењу 2/15 (Мишљење о уговору о ослободној трговини између Европске уније и Сингапура), у дијелу у којем се одређује о пружању услуга међународног поморског промета. Наиме, Суд ће се одређивати у вези са „утицајем на заједничка правила и измјену њиховог досега“, као и о томе да ли се подразумева да се подручја обухваћена међународним обавезама и подручја обухваћена правилима уније подударају у цијелости.²⁰¹

У предмету COTIF ријеч је о спору између Њемачке и Савјета у вези одлуке Савјета о утврђивању позиције коју треба усвојити у име Уније на сједници Одбора за ревизију Конвенције о међународном жељезничком превозу (COTIF) и њених прилога. Њемачка је истакла три тужбена захтјева, од којих се први темељи на повреди начела додјелјивања надлежности, други на повреди обавезе образлагања и трећи на повреди начела искрене сарадње, повезано с начелом дјелотворне судске заштите. У нашем је фокусу први тужбени захтјев.

Како наводи општи правобранилац *Szpunar*²⁰², што се тиче спољне надлежности Уније да закључује уговоре са трећим земљама или међународним организацијама, Уговором из Лисабона први пут се у историји Европске уније концизно појашњавају случајеви у којима Унија има такву надлежност. Чланом 216(1) УФЕУ предвиђена је спољна надлежност Уније у четири случаја, која донекле потврђују праксу Суда у погледу спољне надлежности. Унија може закључити уговор с једном или више трећих земаља или међународних организација – ако се тако предвиђа Уговорима или ако је закључивање уговора потребно ради постизања неког од циљева из Уговорâ, у оквиру политика Уније, или ако је то предвиђено неким правно обавезујућим актом Уније или би могло утицати на заједничка правила или промијенити њихово подручје примјене. Међутим, у члану 216(1), како наводи *Szpunar*, нема одговора на питање да ли је спољна надлежност искључива или подијељена. У сваком случају, Суд правде је одбио у цијелости тужбени захтјев Њемачке, појаснивши да се подијељена надлежност у области транспорта може извршавати без постојања одговарајућег унутрашњег прописа јер је на основу члана 216(1) УФЕУ за извршавање спољне надлежности довољно да се у оквиру политика Уније оствари један од циљева предвиђених Уговорима.

У предмету COTIF се чини повезница са предметом ЕРТА кроз указивање на члан 3(2) УФЕУ кроз који је извршена нормативна експресија основних поставки из

²⁰¹ Видјети пара. 179-181 Мишљења 2/15 Суда правде.

²⁰² AG Opinion of 5 September 2017, *Federal Republic of Germany v Council of the European Union*, C-600/14, ECLI:EU:C:2017:296, paragraph 65.

антологијског предмета. То се чини и посредством упућивања на садржинско одређење природе међународних обавеза које државе чланице не смију преузети изван оквира институција Уније с обзиром на то да су заједничка правила Уније донесена како би се остварили циљеви УФЕУ, као и кроз јасно разумијевање да се текст члана 3(2) УФЕУ мора тумачити с обзиром на појашњења из ЕРТА пресуде (у овом случају примарно кроз осврт на њен параграф 22).

Суд правде је, на захтјев Европске комисије, дао и Мишљење у вези са надлежношћу Уније да самостално закључи Уговор о слободној трговини са Републиком Сингапур. Ријеч је о првом уговору о слободној трговини са земљом која припада Асоцијацији земаља Југоисточне Азије (ASEAN²⁰³) који је означио нови стратешки приступ Европске уније азијском континенту након ступања на снагу Уговора из Лисабона а уједно је то и трећи уговор Европске уније са азијским земљама (пored уговора са Јапаном и Јужном Корејом). У правном смислу, Уговор са Сингапуром требало би да буде у пакету са два додатна уговора – Уговором о заштити инвестиција и Уговором о партнерству и сарадњи – након што их ратификују парламенти држава чланица Европске уније. Наиме, управо је Мишљење Суда правде о Уговору са Сингапуром утицао да дође до раздвајања на уговор о слободној трговини (који потписује Европска унија) и на уговор о заштити инвестиције (који потписују и Европска унија и државе чланице), те је и Уговор између Уније и Вијетнама који је услиједио пратио исту матрицу.

У дијелу Мишљења 2/15 у којем се Суд реферише на индиректне стране инвестиције²⁰⁴, чини се повезница са ЕРТА пресудом, конкретније са лисабонском компилацијом, кроз позив на задњу реченицу члана 3(2) УФЕУ за који се у параграфу 231 Мишљења конкретно истиче да вуче поријекло из антологијске пресуде. Понавља се да сваки пут кад Заједница у циљу провођења заједничке политике предвиђене Уговором усвоји одредбе којима се прописују заједничка правила, без обзира на то у којем су облику, државе чланице више немају право, било да дјелују самостално или чак заједнички, према трећим државама преузимати обавезе које утичу на та правила. Такође, када и ако се успоставе таква заједничка правила, једино је Заједница у положају да преузме и испуни обавезе према трећим државама. Због наведеног, приликом провођења одредби Уговора, није могуће одвојити систем унутрашњих мјера Заједнице од система спољних односа. Подсјећа се и на констатацију из ЕРТА пресуде да су

²⁰³ Енг. *Association of Southeast Asian Nations*. ASEAN је основан 1967. године Бангкошком декларацијом између Индонезије, Малезије, Филипина, Сингапура и Тајланда. Брунеј, Камбоџа, Лаос, Мјанмар и Вијетнам су од тада приступили организацији.

²⁰⁴ Пара. 229-241.

„заједничка правила” одредбе секундарног права које је Заједница, која је постала Унијом, поступно уводила и за које, ако је Унија извршавала своју унутрашњу надлежност, она паралелно мора имати искључиву спољну надлежност како би спријечила да државе чланице преузимају међународне обавезе које би могле утицати на заједничка правила или измијенити њихов обим. Конкретно, кроз ЕРТА формулу, Суд је образложио зашто Унија нема искључиву надлежност за склапање међународног уговора са Републиком Сингапур с обзиром на то да се тај споразум односи на заштиту страних инвестиција које нису директне. О предметном мишљењу Суда правде више говоримо у дијелу дисертације у којем образлажемо о природи подјеле надлежности између Европске уније и држава чланица кроз призму Суда правде, док у наставку промишљамо о основним карактеристикама мјешовитих уговора које закључује Европска унија.

5. Мјешовити уговори

Међународни уговори могу бити закључени од стране Европске уније, њених држава чланица или заједнички – од стране Европске уније и држава чланица (укључују и Европску унију и њене државе чланице као уговорне и ратификационе стране). Мјешовити уговори се најчешће садржински одређују према својствима уговорних страна, те обухватају уговоре које су закључиле Унија и државе чланице, као једна уговорна страна и, трећа држава или међународна организација, као друга уговорна страна.²⁰⁵

Говорећи правним ријечником, одлука о томе да ли уговор закључује само Европска унија или је ријеч о мјешовитом уговору зависи од обима и природе спољних надлежности које Европска унија има у поступку преговарања и закључивања уговора. Обим надлежности се тиче расподеле надлежности између Европске уније и држава чланица тј. он одређује да ли и које надлежности су државе чланице додијелиле Унији. Природа надлежности Европске уније са друге стране квалификује обим њених надлежности у важним аспектима – она идентификује до које границе је Унији дозвољено извршавање надлежности независно од држава чланица. Лисабонски УФЕУ прописује да природа спољних надлежности Уније може бити искључива или подијељена. Ако је Европска унија искључиво надлежна, државе чланице не могу дјеловати на националном нивоу и не могу преговарати нити улазити у међународне обавезе.

²⁰⁵ Вукадиновић, Радован и Вукадиновић Марковић, Јелена. (2020). „Увод у институције и право Европске уније“, ЈП „Службени гласник“, стр. 125.

Ослањајући се на појмовну разлику између искључивих надлежности Европске уније, заједничких надлежности Европске уније и држава чланица и искључивих надлежности држава чланица, у правној литератури наилазимо на подјелу међународних уговора Европске уније на искључиво ЕУ уговоре, мјешовите уговоре и факултативне уговоре.²⁰⁶ Аутори који су извели ову подјелу сматрају да је огољена двострука структурна слабост Европске уније као спољног актера јер је управо укључивање држава чланица као независних уговарача у процес закључивања међународних уговора, Ахилова пета европског спољног дјеловања. Они као прву слабост Европске уније наводе демократско представљање, као и чињеницу да је изборна јединица од 3,5 милиона становника у стању да кредибилно запријети и блокира потписивање уговора који иначе подржавају политички представници 500 милиона грађана Европске уније појачала већ постојеће подстицаје на политичке уцјене и довела до политичке парализе вишестепеног економског управљања. Додају и да садашњи облик „мјешовитог“ закључивања уговора ставља судбину Европске уније као међународног актера у руке „регионалних војвода“, а не грађана Уније и њених легитимних политичких институција. Такође, у литератури се указује да „СЕТА процес“, у најбољем случају, може послужити као посљедње упозорење да ће Европска унија ускоро изгубити способност да дјелује у областима политика које чине саму срж њене сврхе²⁰⁷, те да према најгорем сценарију може да се памти као једна од посљедњих епизода заједничког спољног дјеловању у зору новог доба европског национализма.

Мјешовите уговоре можемо разврстати и према броју уговорница, као другом критеријуму. Сходно овом критеријуму, разликујемо потпуне мјешовите уговоре, непотпуне мјешовите уговоре, билатералне мјешовите уговоре и вишестране мјешовите уговоре. У случају непотпуних мјешовитих уговора, Европска унија је страна уговорница међународног уговора уз само дио својих држава чланица.²⁰⁸

Без обзира на глобалне амбиције Европске уније – као што су на примјер оне које се препознају у чл. 3(5) и 21 УЕУ – државе чланице се показују као незамјењиве стране

²⁰⁶ Kleimann, David & Kübek, Gesa. (2018). „The Signing, Provisional Application, and Conclusion of Trade and Investment Agreements in the EU - The Case of CETA and Opinion 2/15“, *Legal Issues of Economic Integration*, 45(1), Kluwer Law International BV, The Netherlands, стр. 12. (II. 'EU-only' vs. 'Mixed' Trade and Investment Agreement: A Question of Competence). Доступно на: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/43948/RSCAS_2016_58.pdf?sequence=1&isAllowed=y

²⁰⁷ Dolle, Tobias & Simões, Bruno. (2016). „Mixed Feelings about 'Mixed Agreements' and CETA's Provisional Application“, *European Journal of Risk Regulation*, 7(3), стр. 617. DOI: 10.1017/S1867299X00006139.

²⁰⁸ Heliskoski, Joni & Kübek, Gesa. (2022). „A Typology of EU Mixed Agreements Revisited“, in: *The EU and Its Member States' Joint Participation in International Agreements*, in „The EU and its Member States' Joint Participation in International Agreements, Nicolas Levrat, Yuliya Kaspiarovich, Christine Kaddous and Ramses A Wessel (eds), Hart Publishing, стр. 34. (III. The Number of Parties as a Criterion for a Tipology). DOI:10.5040/9781509945900.ch-001.

у многим међународним правним односима у које Унија ступа. Иако, у доктрини се упозорава да мјешовити уговори доводе до одређених потешкоћа, будући да поступак потписивања и ратификације тих уговора укључује правни и политички ризик јер национални парламенти могу блокирати њихово закључивање.²⁰⁹ Са друге стране, Суд правде је прилично често наглашавао да државе чланице и некадашње комунитарне, данас институције Европске уније, имају обавезу да, када закључују мјешовите уговоре, блиско сарађују у испуњавању преузетих обавеза које припадају у заједничку надлежност. Тако је у мишљењу поводом закључивања WTO, GATS и TRIPS Суд правде подсјетио да је кад је подручје уговора или конвенције дијелом у надлежности Заједнице, а дијелом у надлежности држава чланица потребно осигурати уску сарадњу између држава чланица и институција Заједнице како у погледу поступка преговора и закључивања тако и у погледу извршења преузетих обавеза. Подсјетио је и да та обавеза сарадње произилази из захтјева јединства међународног представљања Заједнице, те нагласио да се обавеза сарадње још више јавља у случајевима споразума као што су они у прилогу Споразуму о WTO.²¹⁰ Ово своје утврђење Суд правде је поновио и у предмету *Dior and others*²¹¹, децидирано утврдивши да државе чланице и комунитарне институције имају обавезу да блиско сарађују у погледу испуњавања обавеза преузетих у оквиру заједничких надлежности када закључују WTO споразум, укључујући TRIPS. Исто је Суд учинио и у предмету *Mox plant* одлучујући о обавезама које произлазе из мјешовитог уговора који се односи на заштиту и очување морске средине.²¹²

У предмету *Haegeman*²¹³ дато је прво одређење Суда правде у вези с мјешовитим међународним уговором. Данас, по протеклу готово педесет година од доношења пресуде у наведеном предмету, Суд правде се позиционирао као кључна институција која у Европској унији одређује шта припада у искључиве надлежности ове организације, а шта у надлежности држава чланица. Наведено је видљиво баш на примјеру дијела међународних трговинских уговора о слободној трговини 'нове генерације' за које је Суд правде утврдио да регулишу области у којима државе чланице имају надлежност²¹⁴, те је нужно да ти уговори због тога прођу сложен процес ратификације, како на равни Уније, тако и на равни држава чланица. Наведено је довело до тога да се из одређеног дијела

²⁰⁹ Conconi, Paola; Herghelegiu, Cristina & Puccio, Laura. (2021). „EU Trade Agreements: To Mix or Not to Mix, That Is the Question“, *Journal of World Trade*, 55(2), стр. 250.

²¹⁰ Opinion 1/94 of 15 November 1994, Competence of the Community to conclude international agreements concerning services and the protection of intellectual property, ECLI:EU:C:1994:384, pp. 108-109.

²¹¹ Judgment of 14 December 1990, *Dior and others*, Joined Cases C-300/98 and C-392/98, ECLI:EU:C:2000:688, paragraph 36.

²¹² Judgment of 30 May 2006, *Mox plant*, C-459/03, ECLI:EU:C:2006:345, pp. 175-176.

²¹³ Judgment of 30 April 1974, *Haegeman v Belgium*, C-181/73, ECLI:EU:C:1974:41, pp. 2-6

²¹⁴ На примјер, Уговор између Европске уније и Сингапура.

тих међународних уговора, у процесу њиховог преговарања, настоје издвојити области за чије су уређивање надлежне државе чланице и о тим областима преговарати у форми тзв. споредног уговора, а све како би се олакшала ратификација основног уговора који уређује области које, када је ријеч о Унији, спадају у њену искључиву надлежност. Промишљајући о дјеловању Суда правде, потребно је ипак водити рачуна о томе да се његово дјеловање само наизглед може оцијенити дјеловањем које је наклоњено државама чланицама. У прилог оцјени да је ријеч о пријетворном фаворизовању држава чланица иду двије чињенице – прва, сходно којој не постоји у теорији и пракси, сем када је ријеч о Суду правде Европске уније, случај да правосудна институција одређује шта је у надлежности међународне организације, а шта у надлежности њених конституената; друга, Суд правде је, „испод жита“ прискрбио надлежност Европској унији да на спољном плану, путем уговора о слободној трговини уређује и области које нису у њеној искључивој надлежности (заштита животне средине, заштита фундаменталних права итд.).

Када је ријеч о статусу мјешовитих уговора у Уговору из Лисабона, поједини аутори²¹⁵ потпуно исправно запажају да у Лисабонском уговору мјесто не налазе двије врсте уговора које закључује Унија – мјешовити уговори и уговори које Унија закључује са недржавним ентитетима. Наведена ситуација, иако честа у уговорној пракси, необична је с обзиром на практични значај који мјешовити уговори имају у области спољних односа Уније. Међутим, Уговори су увијек били уздржани по овом питању а то се можда дешава због неизвјесности у крајњем дometу уговорног капацитета Европске уније. Тако је Уговор из Нице само предвидио мјешовите уговоре у бившем члану 133(6) УЕЗ (које заједно закључују Заједница и државе чланице), барем признајући њихово постојање. У Лисабонском уговору не постоје правила о таквим уговорима а у члану 218 УФЕУ садрже се одредбе које се тичу „чистих“ уговора. Због недостатка ове врсте, Суд правде је био позиван да одлучује у споровима који укључују мјешовите уговоре. Као примјере закључења уговора са недржавним ентитетима ти аутори наводе Уговор о сарадњи и узајамној административној помоћи у царинским питањима са Хонконгом²¹⁶ и Споразум о стабилизацији и придруживању између ЕУ и Косова*²¹⁷.

²¹⁵ Кнежевић, Предић Весна и Радивојевић, Зоран. (2018). „Уговорна способност Европске уније: шест деценија после“, *Српска политичка мисао*, број 1/2018. год. 25. vol. 59, стр. 85-87. DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.5912018.4>

²¹⁶ Agreement on Cooperation and Mutual Administrative Assistance in Custom Matters, OJ EC, 1999, L 151/21

²¹⁷ Stabilisation and Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and Kosovo, of the other part, OJ EU, 2016, L 71.

Недостатак осврта на мјешовите уговоре у лисабонском УЕУ и УФЕУ изазива чуђење будући да су мјешовити уговори један од најважнијих инструмената које Унија користи за организовање и спровођење својих односа са међународним организацијама и трећим земљама.²¹⁸ Иако ћемо се мјешовитим уговорима у сфери трговинских односа Европске уније са трећим земљама и међународним организацијама бавити и у посебном дијелу дисертације, кратко ћемо поменути да се у литератури оцјењује парадоксалним околност да се, упркос проширењу Заједничке трговинске политике у Лисабонском уговору, сви пост-лисабонски уговори о слободној трговини потписују као мјешовити уговори. Дакле, упркос проширењу ексклузивитета Уније у области заједничке трговинске политике, пост-лисабонски режим спољних односа остаје нејасан у контексту тачне подјеле надлежности, остављајући Суду правде да одлучује о линији разграничења спољних надлежности Уније и држава чланица.²¹⁹

6. Спољни односи Европске уније

Како смо већ навели, спољни односи Европске уније уско су повезани са надлежностима и самим кориштењем права и дужности које овој организацији припадају. Стога, свака студија правног поретка Уније мора укључивати њене спољне односе јер ће се тако најбоље разумјети његове суштинске особине уопште. Кроз спољне односе Европске уније уређује се њен ангажман са свијетом – међународним организацијама и трећим земљама. Они представљају симбол капацитета Уније да опстане у међународном поретку. Премда нема недоумице у вези с тим да је унутрашње тржиште једна од исконских карактеристика европске интеграције и нуклеус њеног економског права, интеграција спољних (међународних) односа је, иако нов, веома важан феномен, док се спољна димензија јединственог тржишта све више разматра и проучава. Комплексан однос између међународног и права Европске уније резултат је сложености спољне димензије европске интеграције. Импликације сложености огледају се у искривљеном развоју права Европске уније који је започео међународним уговорима те се, уз дјеловање Суда правде трансформисао у аутономан правни поредак.

²¹⁸ Schmidt, Julia. (2011). "Mixed Agreements Revisited: The EU and its member states in the world", Christophe Hillion and Panos Koutrakos (eds), Oxford: Hart Publishing, *The Edinburgh Law Review*, vol. 15, стр. 336. DOI: 10.3366/elr.2011.0051.

²¹⁹ Van der Loo, Guillaume & Wessel, Ramses. (2017). „The non-ratification of mixed agreements: legal consequences and solutions“, *Common Market Law Review*, 54, стр. 739. и 740. Доступно на: https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/20336120/non_ratification.pdf

Спољни односи Европске уније могу се разврстати у три групе – трговина, безбједност и политичко-дипломатска област.²²⁰ Право спољних односа Европске уније, обухвата све односе између Европске уније и трећих земаља или међународних организација и бави се надлежностима и процерама (институционална димензија) и нормама и правилима из уговора који су закључени са трећим странама (супстанцијална димензија).²²¹

Спољнотрговинска политика представља основу система спољних односа Уније и стратегију коју она примјењује у регулисању међународне трговинске активности, односно спољне трговине, како кроз доношење унутрашњих мјера, тако и у међународним трговинским односима, доношењем међународних прописа у сарадњи са другим субјектима међународног права а у циљу остварења интереса Уније у спољној трговини.

Разматрајући доминацију Европске уније кроз трговину а у контексту оквира тродимензионалне моћи (директне, индиректне и структуралне) који је развио *Lukes*²²², *Urquijo* је запазио да начини на које Европска унија структурално врши трговинску моћ нису довољно изучени. Сама структурална моћ, како истиче, односи се на моћ стварања исплата у међународном трговинском систему у којем Унија има предност – ова организација је приморана да се понаша на одређени начин, сходно правилима игре, међутим она остварује своју предност преко свог привилегованог положаја у кључним институцијама везаним за трговину, као што је Међународни монетарни фонд, гдје државе чланице Европске уније имају 30% права гласа. Она предност остварује, како подсјећа *Urquijo*, и преко евра – друге највеће резервне валуте на свијету. Наведено има важне импликације на трговински режим Европске уније, а тиме и њену снагу, јер обезбјеђује веома стабилан девизни курс који привлачи друге државе да своје валуте везују за еврo како би имале користи од његове стабилности. Што се директне моћи тиче, Унија је остварује на неколико начина, од којих је најдоминантнији онај који се тиче потребе да се поштује уговор између Уније и треће земље, при чему тај уговор

²²⁰ Вид. Dominguez, Roberto. (2016). „The EU Governance System of External Relations“, *Journal of Contemporary European Research*. 12 (1), стр. 519. Доступно на: <file:///C:/Users/User/Downloads/lis1md,+Journal+manager,+519+Dominguez+700+complete.pdf>

²²¹ Ott, Andrea & Wessel, Ramses. (2006). „The EU's External Relations Regime: Multilevel Complexity in an Expanding Union“, In: S. Blockmans & A. Łazowski (eds.), *The European Union and Its Neighbours*, 2006, T.M.C. Asser Instituut, The Hague, стр. 19. (1. Introduction: Definition of EU's External Relations). Доступно на:

https://www.researchgate.net/publication/254884431_The_EU's_External_Relations_Regime_Multilevel_Complexity_in_an_Expanding_Union

²²² Stephen Lukes разматрао је три димензије моћи које су биле утицајан приступ разумијевању како моћ функционише у организацијама. Више видјети у: Robbins, John. (1993). „The third dimension of power“, *International Review of Sociology*, 4(2), стр. 212. 10.1080/03906701.1993.9971140.

неизоставно садржи неке врсте условљавања било кроз предуговорне или постуговорне захтјеве. Други се тичу инструментализације трговинске моћи Уније кроз предвиђање рестриктивних мјера и механизма трговинске одбране (борба против нелојалне конкуренције). Индиректну моћ, са друге стране, Европска унија више преферира из разлога што је „нормативна сила“ увијек боља од отворене конфронтације која може угрозити дугорочне аспирације а и не доноси велику краткорочну вриједност. Европска унија остварује своју трговинску моћ кроз још један вид индиректне моћи а то је политички дијалог који се одвија у разним форматима, од формалних владиних комуникација до коминикација са цивилним друштвом.²²³

Од ступања на снагу Уговора из Лисабона, пажња стручне јавности је увелике усмјерена на промијењену природу институционалног правног оквира Уније који се односи на спољно дјеловање.²²⁴ Фокус се ставља на „подешавање“ међународних циљева Уније, примарне организационе принципе њених спољних односа, те улогу коју у преговарању имају државе чланице и институције Уније.²²⁵ Према неки оцјенама Европска унија је седам деценија после свог настанка изградила солидан правни оквир уговорног регулисања својих односа са „спољним свијетом“.²²⁶ Са друге стране постоји неколико промјена у праву спољних односа које је представио Лисабонски уговор – чланом 47 УЕУ формализована је све доминантнија пракса закључивања међународних уговора на начин што је озваничено да Европска унија има правни субјективитет; формално је напуштена пракса тростубне структуре кроз интеграцију трећег стуба (полицијска и правосудна сарадња у кривичним стварима) у исти оквир у који су смјештене друге политике Уније, остављајући при том Заједничку спољну и безбједносну политику одвојену (остала је смјештена у УЕУ, а не у УФЕУ); канцеларија Високог представника Европске уније за спољне послове и безбједносну политику је формирана; дипломатски корпус, назван Служба за спољне послове Европске уније (EEAS) је формирана, интеграцијом службеника и ЕУ дипломата из Комисије, Савјета и држава чланица; проширен је обим искључиве заједничке трговинске политике (спољне

²²³ Urquijo, Daniel Hakan. (2020). „How Does the EU Exercise Its Power Through Trade?“, *E-International Relations*, стр. 3. Достуно на: <https://www.e-ir.info/2020/04/07/how-does-the-eu-exercise-its-power-through-trade/>

²²⁴ О широкој и комплексној мрежи спољних односа ЕУ након Уговора из Лисабона видјети у: Donu, Marianne. (2009). „The EU’s external relations and their evolving legal framework“, in: *The European Union and Global Governance*, 1st edition, Routledge, стр. 25.

²²⁵ Blockmans, Steven & Wessel, Ramses. (2012). „Introduction: Principles and Practices of EU External Representation“, in: *Principles and Practices of EU External Representation*, стр. 7-11, (CLEER working papers; Nr. 2012/5). T.M.C. Asser Press.

²²⁶ Кнежевић Предић, Весна и Радивојевић, Зоран. (2018). „Уговорна способност Европске уније: шест деценија после“, *Српска политичка мисао*, број 1/2018. год. 25, vol. 59, стр. 75. DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.5912018.4>

трговине); међународно дјеловање Европске уније сада је основано на заједничком каталогу вриједности, начела и циљева; Уговор је кодификовао дио комплексне праксе Суда правде о имплицитним (подразумијевајућим) спољним надлежностима.²²⁷

Постлисабонска ера спољних односа је донекле живописнија и ера је у којој је Европска унија закључила значајније и далекосежније уговоре са неким од водећих економија развијеног свијета – Јапаном, Канадом, Сингапуром, Јужном Корејом и др. Многи постлисабонски уговори у области трговине су отворенији и представљају снажнији облик међународног трговинског права који има за циљ прогресивнија партнерства. Ова ера по свему судећи пројектована је да буде прекретница у спољним односима, како с обзиром на увођење правног субјективитета Уније, тако и због евидентне потребе за већом кохерентношћу и јединством у међународним односима. Међутим, да ли ће то тако бити, тешко је унапријед знати. Наиме, с обзиром на законодавна и рјешења из јуриспруденције Суда правде, у досадашњој постлисабонској ери, није баш могуће јасно закључити да ли су савремени циљеви спољне политике Европске уније данас телеолошки и базирани на препознатим и договореним, а самим тим и збирним циљевима и приоритетима. Стиче се утисак да су више отвореног типа, а такви су били и прије ступања на снагу, односно актуелне примјене Уговора из Лисабона.

Проучавање права спољних односа Европске уније привукло је значајну научну пажњу протеклих деценија и оно је специфично на два начина – прво, то је дио правног поретка Европске уније који је назван новим правним поретком који се треба разликовати од међународног права и друго, усредсређује се на Европску унију као међународног актера који се разликује од других међународних организација.²²⁸ Извори права Европске уније у области спољних односа се састоје од непосредно примјењивог законодавства које не захтијева транспоноване у национално право и које у суштини представља резултат мултилатералних и билатералних обавеза Европске уније у области трговине, као и низа аутономних трговинских мјера. Додуше, у области извозних кредита и робе двоструке намјене, неке директиве захтијевају транспоноване у национално законодавство.

Од великог значаја је судска пракса Суда правде у области спољних односа Европске уније јер се кроз њу афирмише настојање Суда да сачува своју искључиву надлежност за тумачење права Европске уније. Ова судска пракса углавном се односи на

²²⁷ Craig, Paul & De Búrca, Gráinne. (2020). „EU Law: Text, Cases and Materials“, Oxford University Press, 7th ed, стр. 367.

²²⁸ Larik, Joris. (2020). “EU external relations law and Brexit: *When Pluto was a planet*”, 4(1), *Europe and the World: A law review* [18], стр.3. (2. EU external relations law: A doubly peculiar field of scholarship). Доступно на: <https://journals.uclpress.co.uk/ewlr/article/pubid/EWLR-4-3/>

учешће Уније и држава чланица у облицима судског рјешавања спорова изван концепата који су етаблирани у Уговорима. Суд је сматрао да, на генералној равни, Унија и њени конституенти имају слободу да користе међународним уговорима предвиђене начине рјешавања спорова, међутим поставио је и услове за наведено, од којих је најдоминантнији онај према којем такво учешће у рјешавању спорова не смије да наруши аутономност правног поретка Европске уније. Наведено подазумијева да ниједно правосудно тијело, осим Суда правде није у стању да тумачи и примјењује право Европске уније, чак ни посредно. Жеља Суда да осигура једнообразно и досљедно тумачење права Уније представља ваљан разлог за потврђивање аутономности. Дакле, Суд није руковођен само потребом да очува сопствене прерогативе будући да би међународни судови и трибунали, који би евентуално били у функцији тумача права Европске уније и који би тумачење вршили на начин који одступа од оног које даје Суд правде, подривали јединство и досљедну примјену права Уније те би истовремено утицали и на дјелотворно учешће Европске уније у међународном правном поретку.

IV ПРИКАЗ ОДНОСА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ СА ТРЕЋИМ ЗЕМЉАМА И МЕЂУНАРОДНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА КРОЗ ЕВОЛУЦИЈУ УГОВОРНОГ ОКВИРА

- Заједничка трговинска политика као базични инструмент спољне политике Европске уније -

1. Опште напомене

Правни субјективитет прије ступања на снагу Уговора из Лисабона имале су европске заједнице као правна лица са сопственим оснивачким актима, а не Европска унија, која је представљала оквир за различите врсте заједничког дјеловања држава чланица у областима интеграције. Свеукупан органиграм ове међународне структуре перципиран је као „грчки храм“ који је сачињен од три одвојена стуба са заједничким темељем и кровом, који су били исказани у општим и завршним, те институционалним одредбама УЕУ, које су се такође примјењивале и на Заједнице. Области заједничког дјеловања које су биле у надлежности европских заједница и на које је примјењиван посебан модел заједничког дјеловања, чиниле су први стуб „храма“. Овај посебан модел јесте модел према којем су Заједнице релативно самостални правни субјекти утемељени на сопственим оснивачким актима и дјеловању које их снажно одваја од осталих међународних организација. Области које су уговорно дате (додијељене) у надлежност Уније и које су подразумијевале механизме и принципе заједничког дјеловања, припадале су другом и трећем стубу.

Концизно речено, Европска унија се у предлисабонском периоду одликовала веома конфузном правном и институционалном структуром са бројним инкомпатибилностима у својој матрици. Уговор из Лисабона је донио промјене на начин што је поједностављена организациона концепција и „срушени су“ стубови на којима је почивала Унија, те је дотадашњи модел Заједнице пренесен на Европску унију. Као што смо већ истакли, нестајањем Европске заједнице, термин „комунитарни“ је изгубио своју терминолошку употребну вриједност, с тим да се не може пренебрегнути да је његов садржински супстрат и по лисабонским уговорним рјешењима задржан. Такође, суштинске одлике правног система из доба Заједнице, нису промијењене.

Трговинска политика Европске уније била је мултилатерална у већем периоду након Другог свјетског рата и дјеловала је у капацитету покретачке снаге стварања WTO 1995. године, оснивајући се на начелима транспарентности, прогресивне либерализације и недискриминације и сукцесивним круговима преговора који су осигурали значајна

смањења увозних царина, проширујући се на трговину услугама и заштиту права интелектуалног власништва. Заједнице су биле снажно усмјерене на унутрашњу и спољну трговину и на заједнички трговински приступ у трговини са трећим земљама. Успостављене су и заједничке политике за пољопривреду (која регулише и производњу и спољну трговину) и за транспорт (ваздухом, морем и жељезницом). Развојна политика је била једнако важна спољна активност и односила се испрва на одржавање добрих односа са бившим колонијама те је проширена на споразуме о придруживању с медитеранским земљама и општу подршку земљама у развоју кроз Конференцију Уједињених нација за трговину и развој (UNCTAD) и пружање билатералне помоћи. Као посљедица тога, спољна политика се брзо развијала у два смјера – спољна политика са ширим односима с трећим земљама²²⁹ и спољна трговинска политика вођена потребом за интеракцијом с главним трговинским партнерима. Трговинска политика је била у средишту збивања док је Заједница прелазила с билатералних односа са својим сусједима на велике трговинске односе са САД и Јапаном, а такође и на учешће у мултилатералним преговорима под окриљем ГАТТ.

Постоје промишљања да је сасвим логично и природно то што је прво подручје спољног дјеловања ЕЕЗ било отварање према спољном свијету кроз трговинске споразуме с Грчком и Турском, сусједним земљама, почетком 60-тих година XX вијека, с тим да је Заједница паралелно учествовала у мултилатералним преговорима у *Dillon* и *Kennedy* рунди јер је од самог почетка ЕЕЗ дефинисана као царинска унија која је усклађена са ГАТТ. Приступ Заједнице међународној трговини и структура одлучивања о трговинским питањима постали су прва тачка њене спољне политике те је својим учешћем у преговорима на међународном нивоу брзо постала кључни играч у трговинским питањима и створила снажну позицију спољне политике у међународним тијелима. Све наведено не чуди с обзиром да је заједничка трговинска политика промовисала изградњу Заједнице те је самим тим била афирмативнија, док су се друге политике – заједничка пољопривредна политика²³⁰ и политике као што су конкуренција и индустријски развој на примјер – спроводиле спорије, односно развијене су још касније.²³¹ Прекоморски развој је такође био веома важна саставница спољне политике

²²⁹ О помјерању фокуса са интра-ЕУ плана на план спољних односа ЕУ видјети у: De Baere, Geert. (2008). „Constitutional Principles of EU External Relations“, 1st edition, Oxford University Press, стр. 315. (2.3.3.2. Non-exclusive competence flowing from the legal basis for external action in the Treaty).

²³⁰ О томе да Заједничка трговинска политика представља политику којом ЕУ остварује успостављање унутрашњег тржишта као глобални економски циљ, видјети у: Вукадиновић, Радован. (1997). „Право Европске уније у области пољопривреде“, *Право и привреда*, вол. 35, бр. 11-12, стр. 23. и 24.

²³¹ О спољним политикама ЕУ видјети у: Abbott, Roderick. (2019). „A personal history of EU trade policy“, edited by San Bilal and Bernard Hoekman, Centre for Economic Policy Research (CEPR), A VoxEU.org eBook,

ЕЕЗ, што се експлицитно наводи у преамбули Уговора²³². Римски уговор је омогућио Европској комисији да има кључна овлашћења у преговорима о трговинским уговорима у име држава чланица а неки од првих уговора о слободној трговини, које је закључила Европска унија и који датирају из седамдесетих година XX вијека, још су увијек на снази (као што су они потписани са Норвешком, Исландом и Швајцарском).

2. Период прије Уговора из Маастрихта

2.1. Монтан унија

Монтан унија је представљала први стуб европске економске интеграције.²³³ Сви оснивачки уговори Европске уније закључени су на неограничено вријеме, осим Уговора о успостављању Европске заједнице за угљ и челик који је закључен на период од 50 година.²³⁴

Заједница је имала својство правног лица и у међународним односима је уживала правни капацитет неопходан за обављање својих задатака и постизање својих циљева. Члан 14 Уговора, који се односио на преговоре са трећим земљама, одређивао је да ће Висока власт (данас Европска комисија) након свог формирања отворити преговоре са владама трећих земаља. У тим преговорима Висока власт је поступала у складу са инструкцијама које је једногласно усвајао Савјет. Представници држава чланица су могли присуствовати преговорима.

стр. 61. и 62. Доступно на: https://cepr.org/system/files/publication-files/60130-perspectives_on_the_soft_power_of_eu_trade_policy.pdf

²³² С тим у вези, правни основ је консолидован међународним конвенцијама попут конвенција из *Yaoundéa* и *Loméa*, а географски обухват је проширен седамдесетих година XX вијека и то прво проширењем на АКП бивше британске колоније, затим су афирмисани Споразуми о придруживању са земљама Средоземља. Из историјске перспективе, преговори о трговинским уговорима започели су покушајем тражења ближег односа са сусједним земљама, било кроз продубљивање политичких веза или кроз прибављања неке економске предности, а често обоје. Зато су услједили рани контакти ЕЕЗ са Швајцарском – која је окружена Заједницом – и споразуми Европске уније са Грчком и Турском те групом Европског удружења за слободну трговину (ЕФТА) формираног 1962. године те низом медитеранских земаља. Све се одвијало у циљу економске надградње постојећих трговинских токова и чињенице да двије стране имају интерес од међусобног трговања.

²³³ Del Bo, Dino. (1967). „European Community 10th – Common Market · Coal and Steel Community · EURATOM“, Commemorating the Signing the Rome Treaties, стр. 5. Доступно на: <http://aei.pitt.edu/43747/1/A7486.pdf>

²³⁴ Прије његовог истека, Уговор је допуњаван и мијењан у различитим приликама сљедећим уговорима: Уговором о спајању 1965. године који је спојио извршне органе Европске заједнице за угљ и челик, Европске економске заједнице и Еуратом-а; Уговорима којима су измијењене одређене финансијске одредбе 1970. и 1975. године; Уговором о Гренланду 1984. године; Јединственим европским актом 1986. године; Уговором о Европској унији 1992. године; Уговором из Амстердама 1997. године; Уговором из Нице 2001. године и уговорима о приступању (Данска, Ирска и Уједињено Краљевство 1972. године; Грчка 1979. године; Шпанија и Португал 1985. године; Аустрија, Финска и Шведска 1994. године).

Када је ријеч о трговинској политици према трећим земљама, уговорне одредбе (Поглавље X, чл. 71-75) нису задирале у одговорност држава чланица у сфери њихове сопствене трговинске политике а што је било сметња успостављању ефективног заједничког тржишта које је захтијевало јединствен систем заштите од стране конкуренције. Заједница је имала низ овлашћења као што су она која су се тичала одређивања максималних и минималних стопа за царине и надзор над издавањем увозних и извозних дозвола, као и права да буде информисана о трговинским уговорима који су се односили на угаљ и челик. Висока власт је, такође, могла да интервенише у случају дампинга.

Спољна политика Заједнице била је недјелива. Питања која су се односила на спољну политику нису била одвојена од заједничке трговинске политике²³⁵, која традиционално представља најважније подручје у којем Европска унија располаже искључивом надлежношћу, док спољнотрговинска политика, која је на равни Уније прилично интегрисана, представља чврст стуб система њених спољних односа.²³⁶ Показује се да је заједничка трговинска политика, која данас представља најпроминентнију политику којом Унија управља у оквиру својих супранационалних надлежности²³⁷, оригинарно била базирана на експлицитној Уговорној одредби²³⁸, премда искључива природа те надлежности није била кристално јасна прије 11. новембра 1975. године²³⁹ када је Суд правде у већ поменутом Мишљењу 1/75 први пут изричито потврдио да заједничка трговинска политика припада у подручје ексклузивне (искључиве) надлежности Уније. Међутим, када је ријеч о спољној политици, која је како смо навели била недјелива, показује се да Европска унија ни прије ступања на снагу и актуелне примјене Уговора из Лисабона, дакле кроз више од седамдесет година свог бивствовања, није располагала јединственим збиром циљева своје спољне политике, док

²³⁵ European Parliament – 50th birthday series (2009). „Building Parliament: 50 years of European Parliament history 1958-2008“, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, стр. 261. Доступно на: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/11573/Building_Parliament.pdf

²³⁶ Dominguez, Roberto. (2016). „The EU Governance System of External Relations“, *Journal of Contemporary European Research*, Volume 12(1), стр. 522. Доступно на: <file:///C:/Users/User/Downloads/lis1md,+Journal+manager,+519+Dominguez+700+complete.pdf>

²³⁷ Meunier, Sophie & Nicolaidis, Kalypso. (2005). „The European Union as a Conflicted Trade Power“, *Journal of European Public Policy*, 13:6, стр. 908. Доступно на: https://www.researchgate.net/profile/Kalypso-Nicolaidis/publication/29993481_The_European_Union_as_a_Trade_Power/links/0912f513fbf240d9fb000000/The-European-Union-as-a-Trade-Power.pdf

²³⁸ Одредбе из Поглавља X Уговора о успостављању Европске заједнице за угаљ и челик (чл. 71 до 75) говоре о Трговинској политици и представљају рудиментарне основе за развој Заједничке трговинске политике која је касније уређена одредбама Поглавља 3 Уговора о успостављању Европске економске заједнице (чл. 110 до 116).

²³⁹ Rosas, Allan. (2015). „EU External Relations: Exclusive Competence Revisited“, *Fordham International Law Journal*, 38(4), стр. 1077. Доступно на: <https://ir.lawnet.fordham.edu/ilj/vol38/iss4/6/>

су савремени циљеви њене спољне политике и даље нетелеолошки, без изричито препознатих и договорених приоритета, отвореног су типа.

2.2. Римски уговори

Уговор о Европској економској заједници²⁴⁰, у контексту историјског стремљења ка наднационалној надлежности у трговинској политици, био је иновативан правни акт. Овај је уговор садржавао неуобичајено широка ограничења за слободну трговину на унутрашњој равни, међутим новом наднационалном ентитету је дао спољну способност и овлашћење да разради детаље преговора и спроводи све аспекте трговинских односа са остатком свијета. У пракси, то је учињено успостављањем заједничке трговинске политике утемељене на три основне карактеристике – заједничкој вањској тарифи, заједничким трговинским уговорима са трећим земљама и јединственој примјени финансијских трговинских инструмената у државама чланицама.²⁴¹ Уз овај, потписан је и Уговор о Европској заједници за атомску енергију (Еуратом) а оба се називају римским уговорима, међутим, често се и сам УЕЕЗ назива Римским уговором.²⁴²

Уговором о ЕЕЗ (члан 232), посредством *генералне колизионе клаузуле*, садржински је одређен однос између те заједнице и Еуратом-а. То је било нужно јер је ЕЕЗ била активна у низу области које се тичу атомске енергије. Према клаузули, одредбе УЕЕЗ нису могле одузимати дејство одредбама Уговора о Еуратом. Суд правде је генералну клаузулу потврдио кроз своју јуриспруденцију о чему свједочи, на примјер, Мишљење тог суда 1/94 о Уговору о успостављању WTO, гдје у параграфима 22 до 24 стоји да су вишестрани уговори о трговини робом обухваћени искључивом надлежношћу Заједнице коју она има у подручју заједничке трговинске политике, те да се одступања односе само на посебна питања. Наведено је да Комисијин захтјев за искључиву надлежност Заједнице ради склапања вишестраних уговора о трговини робом под условом да се примјењују на производе Еуратом-а, нису оспоравали ни Савјет ни државе чланице које су поднијеле изјашњења, међутим због тражења Комисије у Мишљењу је закључено да одредбе УЕЗ не одступају од одредаба Уговора о Еуратом који не садржи ниједну одредбу о спољној трговини, те се управо због тога ништа не противи томе да се

²⁴⁰ Уговор је доступан на страници: <https://www.equalrightstrust.org/sites/default/files/ertdocs/rometreaty.pdf> Потписан је у Риму 25. марта 1957. године, а на снагу је ступио 1. јануара 1958. године.

²⁴¹ Meunier, Sophie. (2006). „Trading Voices: the European Union in International Commercial Negotiations“, Princeton University Press, 4(04), Princeton and Oxford, стр. 22. DOI:10.1017/S1537592706770475.

²⁴² Gazzo, Emanuele. (1967). „European Community 10th – Common Market · Coal and Steel Community · EURATOM“, Commemorating the Signing the Rome Treaties, стр. 5. Доступно на: <http://aei.pitt.edu/43747/1/A7486.pdf>

уговори закључени на основу члана 113 УЕЗ прошире на међународну трговину производима Еуратом-а.²⁴³ Конкретно, иако је наведено мишљење Суда било потврдно у смислу да је заузета позиција да Заједница има искључиво право и дужност да закључује међународне уговоре о трговини робом, Суд је сматрао да државе чланице и Заједнице права и дужности дијеле када је ријеч о трговини која се не односи на робу. У погледу услуга, Суд се у великој мјери ослањао на садржинско одређење трговине услугама из члана I(2) GATS заснованог на разликовању између четири начина пружања услуга²⁴⁴. Суд је сматрао да је само први начин (прекогранично снабдијевање, обично преко комуникационих мрежа) аналоган трговини робом и стога је закључено да само услуге којима се тргује на овај начин спадају у искључиву надлежност Заједнице. Остала три начина пружања услуга требало је да буду искључена из досега члана 113, пошто су се односиле на кретање лица преко граница и стога су биле обухваћене одредбама Уговора које се разликују од оних које се односе на трговинску политику. На истој основи, Суд је одлучио да међународни уговори о транспорту (поморском и ваздухопловном) не спадају у надлежност трговинске политике Заједнице јер су били предмет посебног наслова Уговора о ЕЗ, Глава IV. Што се тиче права интелектуалног власништва, Суд је одлучио да само одредбе о трговинским аспектима права интелектуалног власништва (TRIPS) које забрањују пуштање у слободан промет фалсификоване робе спадају у надлежност Заједнице. Судије су тврдиле да све док друге мјере за заштиту права интелектуалног власништва нису усклађене на комунитарном нивоу, Заједница не може имати искључиву надлежност у овој области на међународној равни. Доктрина је предвидјела да ће Суд рестриктивно тумачити трговинску надлежност Заједнице а то своје предвиђање је оснивала на чињеници да у члан 113 није било инкорпорирано садржинско одређење трговинске политике, при чему није спорно да је Суд могао изабрати и други пут – могао је дјеловати у корист искључиве надлежности Заједнице. Ширим и „растезљивијим“ тумачењем Римског уговора могло се другачије дјеловати а разлози за то садржани су у захтјеву за конзистентношћу (спољно дјеловање треба да буде под утицајем унутрашњег дјеловања). Међутим, 1970. године, Суд је одбацио

²⁴³ Opinion 1/94 of 15 November 1994, Competence of the Community to conclude international agreements concerning services and the protection of intellectual property - Article 228 (6) of the EC Treaty. ECLI:EU:C:1994:384, pp. 22-24.

²⁴⁴ Члан I(2) GATS гласи: „За потребе овог уговора, трговина услугама се дефинише као испорука услуге: а) са територије једне чланице на територију било које друге чланице; б) на територије једне чланице потрошачу услуга било које друге чланице; в) од стране добављача услуга једне чланице, путем трговинског приступа на територији било које друге чланице; г) од стране добављача услуга једне чланице, кроз присуство физичких лица чланице на територији било које друге чланице.

принцип енумерације надлежности у корист доктрине према којој су уговором повјерене надлежности у коегзистенцији са унутрашњим надлежностима.

Већ смо навели да је Суд правде отишао даље 1976. године представљајући доктрину према којој је Заједница надлежна да дјелује на међународном плану у питањима у вези са којима има надлежност да дјелује на унутрашњем плану, да би како ће се показати, кроз процјењивање уговора о слободној трговини 'нове генерације' у контексту њихове усклађености са правом Европске уније, одређивао шта се има сматрати искључивим надлежностима држава чланица, а шта припада у искључиве надлежности Европске уније. Молго би да се промишља и на начин да Суд својим ставовима исказаним кроз Мишљења о међународним уговорима о слободној трговини, по протеку готово 50 година о ЕРТА пресуде, дјелује заобилазним путем, без остварења међувладине сарадње која је неопходна да би се интервенисало у оснивачке уговоре, утичући „споља“ на интра ЕУ питања – на надлежности и Европске уније и држава чланица. Ова правосудна институција, дакле, ослања се на једну врсту надлежности да би етабирала другу *in favorem* Европске уније.

Од велике је важности то што је у члану 101(1) Еуратом-а била садржана генерална одредба којом је Заједници повјерено да „у границама својих овлашћења и надлежности” преузима обавезе путем закључивања међународних уговора са трећим земљама, међународним организацијама или држављанима трећих земаља. Овакву општу клаузулу није садржавао Римски уговор. Он је садржавао одредбе у складу са којима је ЕЕЗ имала надлежност да закључује само трговинске уговоре и споразуме о придруживању. Управо наведена „скученост“ у одредбама произвела је ставове сходно којима надлежност за закључивање међународних уговора може произлазити и из других одредаба комунитарног права. Прецизније, право ЕЕЗ да закључује уговоре са трећим субјектима међународног права, осим изричито, може бити и имплицитно *i.e.* произлазити и из неких других одредаба оснивачког уговора. Заступници овог становишта сматрали су нелогичним да се ЕЕЗ додијели надлежност да својим актима на обавезујући начин уређује одређену материју на унутрашњем плану, а да јој се ускрати право да ту исту материју регулише у односима са трећим субјектима путем међународних уговора.

На генералној равни, Суд правде је давао мишљење о закључивању међународног уговора на основу правних основа из члана 228 УЕЕЗ, члана 103 Еуратом и члана 95 Уговора о успостављању Европске заједнице за угаљ и челик. Сходно члану 228 УЕЕЗ, Савјет, Комисија или држава чланица могли су затражити од Суда правде мишљење о томе да ли је предвиђени уговор у складу са оснивачким актима. Када је мишљење Суда

негативно, уговор је могао ступити на снагу само у складу са чланом 236 УЕЕЗ. Одредбе чл. 107 и 108 Пословника Суда правде јасно су наводиле да се мишљење Суда може бавити не само питањем да ли је предвиђени уговор компатибилан са одредбама УЕЕЗ, већ и питањем да ли Заједница или било која комунитарна институција има надлежност да закључи тај уговор. Није постојала стриктна обавеза обављања консултација са Судом, али његово мишљење, једном дато, било је обавезујуће.²⁴⁵

Потребно је да се на овом мјесту још једном нагласи да су управо Римским уговором утврђене заједничке политике између држава чланица и то заједничка пољопривредна политика, заједничка трговинска политика²⁴⁶ и транспортна политика, уз остављену могућност креирања и других заједничких политика у будућности у случају потребе.²⁴⁷ Под утицајем Римског уговора услиједиле су постепене реформе спољнотрговинске политике држава чланица и унутаревропско смањење царина чиме је директно уведена царинска унија као кључна база заједничке трговинске политике која је, као што смо навели, управо овим уговором конституисана.²⁴⁸ Увођење царинске уније није прошло без одговора других европских земаља, па је 60-тих година XX вијека као нуспојава уведена Европска зона слободне трговине (ЕФТА). Либерализација трговине између држава чланица је у одређеној мјери утицала и на мултилатералне либерализације

²⁴⁵ Правна истраживања околности везаних за Мишљење 1/75 подстакнута су отварањем архива Суда правде Европске уније у Историјском архиву Европске уније у Фиренци. Интригантан је поступак давања мишљења Суда правде у тим раним годинама, будући да није било усмене расправе, а општи правобраниоци су своје ставове изнјели колективно у затвореном простору током расправе. Вид. Kukavica, Jaka. (2021). "The Garden Grows Lusher: Completing the Narratives on Opinion 1/75". In: *Using the Historical Archives of the EU to Study Cases of CJEU – Second Part* – edited by Marise Cremona, Claire Kilpatrick and Joanne Scott, *European Papers*, 6(2), стр. 622. DOI: 10.15166/2499-8249/500. Видјети: Opinion 1/76 of the Court of 26 April 1977, ECLI:EU:C:1977:63; Ruling 1/78 of the Court of 14 November 1978, Ruling delivered pursuant to the third paragraph of Article 103 of the EAEC Treaty - Draft Convention of the International Atomic Energy Agency on the Physical Protection of Nuclear Materials, Facilities and Transports, ECLI:EU:C:1978:202; Opinion 1/78 of the Court of 4 October 1979, Opinion given pursuant to the second subparagraph of Article 228(1) of the EEC Treaty - International Agreement on Natural Rubber. ECLI:EU:C:1979:224.

²⁴⁶ Devuyt, Youri. (2011). „The European Union's Competence in International Trade after the Treaty of Lisbon“, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, стр. 647. Доступно на: <https://digitalcommons.law.uga.edu/gjicl/vol39/iss3/14/>

²⁴⁷ Сматра се да су у раној фази интеграције постојала три пројекта – Европска заједница за угљ и челик, царинска унија и заједничка пољопривредна политика – која су уклонили унутрашње економске границе и формирале заједничко тржиште за производе од угља и челика, а касније и за индустријске и пољопривредне производе. Видјети: Schimmelfennig, Frank. (2021). „Rebordering Europe: external boundaries and integration in the European Union“, *Journal of European Public Policy*, 28(3), стр. 318, DOI: 10.1080/13501763.2021.1881589.

²⁴⁸ Напоменимо још и то и да је, када је ријеч о Еуратом, један од првих случајева који се тиче спољних односа био случај у којем је Суд утврдио да је учешће држава чланица у конвенцији која се односи на физичку заштиту нуклеарних материјала, објеката и транспорта, као што је конвенција о којој се преговарало у оквиру Међународне агенције за атомску енергију, компатибилно са одредбама Уговора Еуратом само под условом да је, што се тиче њених властитих овлашћења и надлежности, Заједница као таква потписница Конвенције баш као што су то и државе. Испуњавање обавеза преузетих Конвенцијом треба да се обезбједи од стране Заједнице, у контексту институционалног система успостављеног Уговором о Еуратом, у складу са расподелом надлежности између Заједнице и њених држава чланица. Видјети: Ruling of the Court 1/78 of 14 November 1978, ECLI:EU:C:1978:202.

(усклађено смањење трговинских баријера у оквиру ГАТТ/ВТО), а утицај је вршен и касније (Европско јединствено тржиште и Сјеверноамеричка зона слободне трговине). Спољне надлежности у контексту Римског уговора и под његовим окриљем одражавале су се у већ поменути два одвојена сегмента: један се односио на заједничку трговинску политику, а други на уговоре о придруживању.²⁴⁹

2.3. Одредбе о заједничкој трговинској политици из Римског уговора

Још у вријеме Римског уговора Савјет је његовао рестриктивно гледиште о општој надлежности Заједнице за склапање међународних уговора које је било супротно гледишту које је заступала Комисија и које је подржавао Суд правде. Гледиште Комисије и Суда подразумевало је да Заједница посједује исти степен надлежности да се бави спољним пословима као и унутрашњим питањима.²⁵⁰

Однос са тијелима Уједињених нација регулисан је чланом 229 Уговора, којим је Комисији повјерен мандат да брине о свим односима (одржава односе-контакте) са тим тијелима (специјализованим агенцијама), као и да брине о ГАТТ. Предвиђено је да ће Комисија такође одржавати односе уколико је то примјерено са свим међународним организацијама, те да Заједница у складу са чл. 230 и 231 успоставља све примјерене облике сарадње са Савјетом Европе и блиску сарадњу са OECD.

Према одредбама из Поглавља 3 Уговора (чл. 110-116), успостављање царинске уније између држава чланица иде у прилог заједничком интересу, усклађеном развоју свјетске трговине, прогресивном укидању препрека у међународној трговини и смањењу царинских баријера. Предвиђено је да ће Заједничка трговинска политика уобзирити позитивна дејства до којих ће довести укидање царина између држава чланица и које ће повећати конкуренцијску снагу привредних друштава у тим државама.²⁵¹ Државе чланице су, према наведеним одредбама Уговора, координирале своје трговинске односе

²⁴⁹ У доктрини је развијен и приступ према којем Уговор из Рима разликује четири врсте спољних надлежности и то оне које припадају трговинској политици (чл. 113, 114 и 116), придруживању (чл. 131 до 136), међународним уговорима (чл. 229 до 231) и пријему нових чланца (чл. 228 и 238). Вид: Van Son, Paul. (1983). "The Treaty Power of the European Economic Community", *Denver Journal of International Law & Policy*, 12(2), стр. 188-191. (Some Situational Models for an Analysis of the Treaty Power). Доступно на: <https://digitalcommons.du.edu/djilp>

²⁵⁰ Norton, Joseph. (1973). „The Treaty-Making Power of the European Economic Community A Constitutional Crisis Facing the EEC“, *International Lawyer*, 7(3), стр. 602. Доступно на: <https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3954&context=til>

²⁵¹ Због тога што је Римски уговор ставио снажан нагласак на отклањање баријера у конкуренцији, појединци, као што је *Drew Shonfield*, су при његовом закључивању износили закључке о томе да је суштински циљ дјеловања да се организује масовни европски повратак принципима *laissez-faire laissez passer le monde va de lui même*.

са трећим државама како би до краја транзиционог периода²⁵² створиле услове за имплементацију заједничке политике у подручју спољне трговине. Комисија је израђивала и подносила Савјету приједлоге процедура за заједничко дјеловање које су државе чланице требале поштовати у току транзиционог периода, као и процедуре у погледу постизања усаглашености у трговинским политикама држава чланица. Такође, Комисија је подносила Савјету препоруке за преговоре о царинским тарифама са трећим земљама, а Савјет је давао овлашћење Комисији да отвори такве преговоре, с тим да је Комисија преговоре проводила у сарадњи са посебним комитетом који је формирао Савјет како би асистирао Комисији у обављању тог задатка. У обављању ових послова, Савјет је иницијално одлучивао једногласно а касније квалификованом већином.

Насупрот уговорима о придруживању, трговински уговори који су преговарани сходно члану 113 а закључени сходно члану 114 УЕЕЗ, захтијевали су само већину гласова у Савјету у сврху њиховог одобравања. Стога, према Римском уговору, Заједница је могла закључивати трговинске уговоре чак и ако нека од држава чланица са тим није сагласна. Овакво рјешење је знак супранационалности и представља корак ка независној спољној политици, барем у области трговине.²⁵³

Када је ријеч о придруживању других земаља Заједници, према члану 237 свака европска земља је могла аплицирати за чланство у Заједници и у ту сврху доставити апликацију Савјету који је, након прибављања мишљења Комисије, о томе једногласно одлучивао. Услови за приступање и измјене Уговора неопходне у ту сврху били су предвиђени уговорима између држава чланица и државе апликанта. Такав споразум се достављао државама уговорницама за потребе ратификације у складу са њиховим респектабилним уставним правилима. Према члану 238 Заједница је могла закључити са трећом земљом, унијом земаља или међународном организацијом уговоре о придруживању којима се уређују узајамна права и обавезе, заједничке акције и посебне процедуре. Као што смо већ навели, такве уговоре је Савјет закључивао једногласно, уз консултовање Скупштине. Када су такви уговори захитјевали измјене УЕЕЗ, оне су усвајане у складу са процедуром из члана 236, у складу са којим су влада било које државе чланице или Комисија могли Савјету да поднесу приједлоге за ревизију Уговора. Ако је Савјет након консултовања Скупштине и, када је прикладно, Комисије, изразио

²⁵² Члан 8 Римског уговора је прописивао да ће заједничко тржиште бити прогресивно успостављено у транзиционом периоду од 12 година који ће бити подијељен у три дијела од по четири године сваки. Трајање сваког дијела може бити модификовано.

²⁵³ Van Son, Paul. (1983). „The Treaty Power of the European Economic Community The Treaty Power of the European Economic Community“, *Denver Journal of International Law & Policy*, 12(2), стр. 187. Доступно на: <https://digitalcommons.du.edu/djilp>

мишљење у прилог сазивању конференције представника влада држава чланица, такву конференцију сазивао је предсједник Савјета а због потребе дефинисања у заједничком споразуму амандмана на овај уговор. Ти амандмани ступали су на снагу након ратификације у државама чланицама у складу са њиховим респектабилним уставним правилима. Протеком времена Заједничка трговинска политика постала је базични инструмент спољне политике Европске уније.²⁵⁴

2.4. Јединствени европски акт

Ревизија римских уговора извршена је *Јединственим европским актом*²⁵⁵, те је утврђена обавеза да се усвоје мјере у правцу прогресивног успостављања унутрашњег тржишта до 31. децембра 1992. године (члан 13) а што је, између осталог, подразумевало обезбјеђење слободе кретања лица, робе, услуга и капитала.

У дијелу Јединственог Европског акта који садржи одредбе којима се мијења и допуњава Римски уговор, конкретно у члану 9, предвиђено је да Заједница може закључити са трећом земљом, унијом земаља или међународном организацијом уговоре о придруживању посредством којих ће утврдити узајамна права и обавезе, заједничке акције и посебне процедуре.

У члану 25 Јединственог европског акта извршене су допуне УЕЕЗ додавањем одредаба из области заштите животне средине и њима је, између осталог, предвиђено да ће, у складу са својим надлежностима у тој области, Заједница и државе чланице сарађивати са трећим земљама и релевантним међународним организацијама о чему се може сачинити уговор између Заједнице и трећих страна. О таквом уговору се такође преговарало у складу са чланом 228 Уговора. Наведене одредбе нису пренебрегавале надлежност држава чланица да у оквиру међународних тијела преговарају и закључују међународне уговоре (члан 130 р став 5).²⁵⁶ На генералној равни, у посљедњих 24 године

²⁵⁴ Tkachuk, Artsiom. (2016). „Common Commercial Policy of the European Union and its significance to the world trade“, Transatlantic Trade and Investment Partnership case study, Rocznik integracji europejskiej, стр. 484. DOI: 10.14746/rie.2016.10.30.

²⁵⁵ Single European Act, OJ L 169, 29.6.1987, 1-28 (ES, DA, DE, EL, EN, FR, IT, NL, PT). Уговор је потписан у Луксембургу и Хагу, у фебруару 1986. године, а ступио је на снагу 1. јула 1987. године.

²⁵⁶ Премда, укључивање одредби које се експлицитно односе на животну средину није карактеристично само за Јединствени европски акт. Наиме, сматра се да је Римски уговор о оснивању Европске економске заједнице из 1957. године био први преференцијални трговински уговор који је укључивао одредбу која се односи на животну средину – општи изузетак који дозвољава држави чланици да забрани или ограничи увоз, извоз или робу у транзиту на основу потребе за заштитом здравља и живота животиња или биљака све док ове забране или ограничења нису биле произвољне или дискриминаторне (члан 36 Римског уговора). Важан дио дебате о трговини и животној средини лежи у томе како обезбиједити да се либерализација трговине и заштита животне средине међусобно подржавају. Примјера ради, иако је однос

свједоци смо брзог пораста броја и регулаторне покривености животне средине преференцијалним трговинским уговорима.²⁵⁷ Штавише, интересно је да се у првој деценији XXI вијека у доктрини појављују схватања како Унија користи трговинске уговоре да промовише Париски споразум о клими – његове циљеве и принципе савремене политике и права животне средине у цјелини.²⁵⁸

Додатно, у циљу унапређења унутрашње политике Заједнице у одређеним областима, Актом је уведена могућност међународног дјеловања, што је означило развој спољних овлашћења Заједнице и то од трговинске политике и закључивања споразума о придруживању до истраживања и технологије и политике заштите животне средине. Показаће се да ће у каснијим ревизијама уговорних рјешења (уговори из Мадрида, Амстердама и Нице) бити предвиђено проширење обима Заједничке трговинске политике, али и спољних овлашћења у развојној политици, монетарним питањима, сарадњи са трећим земљама у области културе, образовања, здравства и трансевропских мрежа. Наведено ће укључити и нове правне основе за економску, финансијску и техничку сарадњу са трећим земљама. Јединствени европски акт, кроз своју преамбулу, чини први корак према институционализацији људских права у оквиру примарног права утврђујући да је циљ Заједнице да промовише демократију на основу фундаменталних права признатих у уставима и законима држава чланица и Конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и Европској социјалној повељи, примарно слободу, једнакост и социјалну правду. Ипак, то не значи да је у контексту Европске економске заједнице у области заштите људских права и основних слобода начињен значајан правни помак. Уговор из Мадрида ће обавезивати Европску унију да поштује фундаментална права кроз свој члан F (Заједничке одредбе), док ће Уговор из Амстердама направити значајан искорак ступилишући да је поштовање фундаменталних права услов за чланство у Европској унији и уводећи могућност санкционисања према држави чланици која та права не поштује (члан 7 УЕУ).

између либерализације трговине и заштите животне средине детаљно размотрен у оквиру WTO, ниједан од уговора те организације не захтијева никакве мјере заштите животне средине.

²⁵⁷ Monteiro, Jose-Antonio & Trachtman, Joel. (2020). „Environmental Laws“, in: Handbook of Deep Trade Agreements, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Edited by Aaditya Mattoo, Nadia Rocha, and Michele Ruta, стр. 573. и 582. Доступно на: https://elibrary.worldbank.org/doi/10.1596/978-1-4648-1539-3_ch18.

²⁵⁸ Hackenesch, Christine; Bergmann, Julian & Orbic, Jan. (2021). „Development Policy under Fire? The Politicization of European External Relations“, *Journal of Common Market Studies (CMS)*, 59(1), стр. 4. DOI: 10.1111/JCMS.13145.

3. Карактеристике спољних односа Европске уније након Уговора из Мاستрихта

3.1. Уговор из Мастрихта

Израз „Европска унија“ појавио се средином седамдесетих година XX вијека када је, између осталог *Tindemans*, белгијски премијер, био задужен да изради концепт нацрта извјештаја који се бавио новом фазом у историји редифинисања Европске уније и који је требало да обједини различите споне међувладине сарадње и комунитарне области. Међутим, тек је кроз *Уговор из Мастрихта* овај концепт представљен у правном поретку Европске уније. Наиме, *Уговором из Мастрихта* основана је Европска унија, међутим тој организацији није додијељена уговорна способност, већ је право закључивања уговора остало резервисано за европске заједнице.²⁵⁹ Овим је уговором успостављена Европска унија као нови енитет који је означио наставак процеса европске интеграције започет оснивањем европских заједница. У доктрини ћемо наићи на запажања да је управо Уговор из Мастрихта „поткопао“ правно јединство додавањем два нова међувладина „стуба“ новој Унији²⁶⁰, али је и продубио контрадикторности кроз давање Унији својеврсне надлежности за закључивање уговора у подручју заједничке спољне и безбједносне политике из Главе V УЕУ (сада чл. 24 и 38 УЕУ), те у подручју полицијске и правосудне сарадње (Глава VI). Наиме, прописано је да о тим уговорима преговара предсједништво а закључује их Савјет у својству институције Уније а не међувладина конференција.²⁶¹

²⁵⁹ Treaty on European Union, OJ C 191, 29.7.1992, pp. 1-112. Сматра се да су главне „архитекте“ Уговора из Мастрихта били њемачки канцелар Helmut Josef Michael Kohl и француски предсједник François Maurice Adrien Marie Mitterrand. За вријеме трајања Уговора дошло је до највећег проширења икад када су 2004. године у чланство приступили: Кипар, Чешка, Естонија, Мађарска, Летонија, Литванија, Малта, Пољска, Словачка и Словенија. Уговор је требао да ступи на снагу 1. јануара 1993. године али је због кашњења са ратификацијом уговора у Данској, Њемачкој и Уједињеном Краљевству ступио на снагу 1. новембра 1993. године.

²⁶⁰ Davies, Bill & Rasmussen, Morten. (2012). „Towards a New History of European Law“, *Contemporary European History*, 21(3), Cambridge University Press, стр. 308. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0960777312000215>

²⁶¹ Према члан 24 УЕУ прописује да је могуће да држава чланица затражи да проведе национални поступак ратификације у изузетним случајевима те без обзира што Декларација број 4 која је приложена уговору предвиђа да члан 24 не подразумијева пренос надлежности, остаје чињеница да су државе чланице, формално одбијајући признати Унији својство правног лица, ипак то својство (имплицитно) њој додијелиле у домену закључивања уговора у поменутом смислу а што је једна од основних карактеристика садржана у својству правног лица на међународном плану. Касније је, кроз Уговор из Нице, извршена модификација члана 24, чији је став 3. указивао на то да, у одређеним ситуацијама, уговор може бити одобрен у Савјету од стране квалификоване већине, док је став 6. извршио конфирмацију оног што је уобичајено а то је да закључени уговори обавезују институције Уније. Све наведено доводи до закључка о постојању правног субјективитета у сегменту способности закључивања уговора, што је једна од двије специфичне карактеристике процјене нивоа међународне правне способности (друга се односи на

Унија се, према одредама члана А(3) Уговора, темељила на европским заједницама које су допуњаване политикама и облицима сарадње чији је задатак био да се на сувисао и солидаран начин уреде односи између држава чланица и међу њиховим народима. У том смислу, државе чланице су се определијиле за побољшања у економској интеграцији кроз упоредни напредак у другим областима и кроз провођење заједничке спољне и безбједносне политике. Наиме, управо један од циљева етаблираних у члану Б Уговора представља афирмација идентитета Уније на међународној сцени, међутим, у постмастрихтском периоду (1992-2013) показало се да се двије трећине састанака Европског савјета односило углавном на економско управљање и спољне послове. Закључци Европског савјета постајали су изнимно детаљни, дајући јасне инструкције другим институционалним актерима, с тим да се Комисија све више појављивала у улози преносника политичких преференција Европског савјета дјелујући као принципал-агент његових чланова.²⁶²

Уговор из Мاستрихта садржи одредбе о измјени Уговора о оснивању Европске економске заједнице ради оснивања Европске заједнице (Глава II, члан Г). Наведено подразумева да је израз „Европска економска заједница“ замијењен изразом „Европска заједница“. Члан 3. УЕЕЗ замијењен је новим чланом 3, у чијим је тачкама (б) и (р), прописано да активности Европске заједнице обухватају заједничку трговинску политику и придруживање прекоморских земаља и подручја ради повећања обима трговине и заједничког подстицања привредног и социјалног развоја. Наиме, подстицаји и њихове разноврсне варијанте су биле и остале најпроблематичније и најконтроверзније подручје међународног трговинског права. Владе су одувијек подстицале секторе и индустрије у оквиру својих привреда.²⁶³

У одредбе о заједничкој трговинској политици из УЕЕЗ, УЕУ интервенисао је, између осталог, кроз измјену члана 113 у којем је било прописано да се заједничка трговинска политика темељи на јединственим начелима, посебно у односу на промјене

способност успостављања билатералних дипломатских односима са другим субјектима међународног права – активно и пасивно право легације).

²⁶² Bressanelli, Edoardo & Chelotti, Nicola. (2016). „The shadow of the European Council: Understanding legislation on economic governance“, *Journal of European Integration*, 38(5), стр. 9. Доступно на: https://eprints.lse.ac.uk/67540/1/Chelotti_The%20Shadow%20of%20the%20European%20Council.pdf

²⁶³ Суштински, циљеви политике подстицаја могу имати позитивне и негативне ефекте, посебно у ситуацији енормно глобализоване економије када често долази до прекограничних *spill-over* дејстава. Наиме, потреба да се мјере подстицаја арбитрирају на међународној равни појавила се као кључни приоритет међународног права још од времена Бриселске конвенције о шећеру из 1902. године, те се не везује искључиво за Европску унију. Текст Конвенције доступан на: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1902/d70>. Видјети и: Taylor, Benjamin. (1909). „The Brussels Sugar Convention“, *The North America Review*, vol. 190, стр. 350-352; Fakhri, Michael. (2014). „The institutionalisation of free trade and empire: a study of the 1902 Brussels Convention“, *London Review of International Law*, 2(1), стр. 49. и 50. DOI:10.1093/lril/lru006.

царинских стопа, закључивање царинских и трговинских уговора, постизање уједначености мјера либерализације, извозну политику и мјере за заштиту трговине попут оних које се предузимају у случају дампинга или субвенција. Приједлоге за провођење заједничке трговинске политике Савјету је подносила Комисија а када је било потребно преговарати о закључивању уговора са једном или више држава или међународних организација, Комисија је давала препоруке Савјету након чега би Савјет овластио Комисију да започне потребне преговоре. Комисија је преговоре водила уз савјетовање са посебним одбором који је именовао Савјет у сврху подршке Комисији у обављању задатака које јој је Савјет могао дати. Савјет је у вршењу наведених послова одлучивао квалификованом већином. Наведено говори у прилог томе да је заједничка трговинска политика са Уговором из Маастрихта постајала све више централизована.

Када је ријеч о Развојној сарадњи, додавањем члана 130у утврђено је да политика Заједнице у овој области доприноси општем циљу развоја и учвршћвању демократије и владавине права те поштовању људских права и основних слобода, те да Заједница и државе чланице поштују преузете обавезе и воде рачуна о циљевима које су одобриле у оквиру Уједињених нација и осталих надлежних међународних организација. У складу са чланом 130у, у оквиру својих надлежности, Заједница и државе чланице сарађивале су са трећим земљама и надлежним међународним организацијама. Чланом 228(6) била је предвиђена могућност да Савјет, Комисија или држава чланица затраже мишљење Суда правде о усклађености планираног уговора са одредбама Уговора о Европској заједници. Ако је мишљење Суда негативно, уговор је могао ступити на снагу само у складу са чланом Н Уговора о Европској унији. Уговори закључени у складу са условима из члана 228 били су обавезујући за институције Заједнице и државе чланице.

Према рјешењима измијењеног члана 231, Заједница је успостављала блиску сарадњу са OECD, чије су се појединости утврђивале заједничком сагласношћу. Управо је кроз наведене одредбе УЕУ прописао заједничку процедуру за израду уговора у области комунитарних надлежности и она се примјењивала при закључивању међународних уговора. Од великог је то било значаја за процес институционализације спољних односа Уније, без обзира што је била „обухваћена“ само комунитарна компонента.

Европска унија као нови ентитет била је сачињена из три стуба. Први стуб је обухватао постојеће европске заједнице, други стуб је обухватао систем заједничке спољне и безбједносне политике, а трећи стуб је обухватао област правде и унутрашњих послова. Пиларизована структура из Маастрихта је формализовала „разбијање“ сфере спољних односа Уније на заједничку спољну и безбједносну политику и комунитарне

политике.²⁶⁴ Ван сваке сумње, средином 90-тих година XX вијека Унија је проширила свој утицај на треће земље кроз системске трансфере политике и управљања.²⁶⁵ У УЕУ апострофирано је да је слободно кретање лица веома важно за остваривање циљева Уније те су у том смислу, у члану К.1, државе чланице први пут јасно идентификовале подручја од заједничког интереса.²⁶⁶

3.2. Уговор из Амстердама

Ступању на снагу Уговора из Амстердама о измјени Уговора о Европској унији, уговорâ о оснивању европских заједница и одређених с њима повезаних аката²⁶⁷ претходили су више од годину дана дуги преговори о новој реформи Европске уније крунисани ванредним засједањем Европског савјета одржаним у Амстердаму 16. и 17. јуна 1997. године. Тај уговор представља трећу круцијалну реформу Европске уније. Најзначајније промјене односе се на питања тзв. „трећег стуба сарадње“ (сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова – наслов VI Уговора из Мастрихта). Међутим, до значајних промјена је дошло и у „другом стубу сарадње“ (заједничка спољна и безбједносна политика). Извршена је надградња неких надлежности Европске заједнице

²⁶⁴ Moskalenko, Oleksandr. (2015). "The European Parliament in EU external relations after Maastricht: applying the federal paradigm", *Evropský politický a právní diskurz*, 2(1), стр. 74. Доступно на: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-1/11.pdf>

²⁶⁵ Tömmel, Ingeborg. (2016). "EU Governance of Governance: Political Steering in a Non-Hierarchical Multilevel System", *Journal of Contemporary European Research*, 12(1), стр. 413. DOI: <https://doi.org/10.30950/jcer.v12i1.695>

²⁶⁶ Прописано је да у та питања спадају: политика азила; правила која уређују прелазак лица преко спољних граница држава чланица и обављање одговарајућих контрола; имиграциона политика и политика која се односи на држављане трећих земаља (с обзиром на: услове улаза и кретања држављана трећих земаља на државном подручју држава чланица; услове за боравак држављана трећих земаља на државном подручју држава чланица, укључујући спајање породица и доступност запослења; борбу против неовлашћене имиграције, боравак и рада држављана трећих земаља на државном подручју држава чланица); борбу против овисности о дроги; борбу против превара на међународној равни; правосудну сарадњу у грађанским стварима; правосудну сарадњу у кривичним стварима; царинску сарадњу; полицијску сарадњу ради спречавања и борбе против тероризма, незаконитог трговања дрогом и других тешких облика међународног криминала, укључујући, ако је то потребно, одређене аспекте царинске сарадње, у вези са организацијом система широм Уније за размјену података у склопу Европске полицијске канцеларије (EUROPOL). Међутим, УЕУ се експлицитно не одређује у погледу питања подјеле надлежности између Уније и држава чланица, а одговор у том смислу није давала ни тадашња јуриспруденција. У литератури се, поред анализа о развоју Европске уније као „међународне државе“, појављују размишљања да би одговор о питању подјеле надлежности требало тражити у природи правног режима Европске уније. Видјети: Caporaso, James. (1996). „The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Post-Modern?“, *Journal of Common Market Studies*, стр. 29. и 30. Доступно на: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1996.tb00559.x>; Ott, Andrea & Wessel, Ramses. (2006), "The EU's external relations regime: multilevel complexity in an expanding Union", *The European Union and its neighbours*, стр. 30. Available at: https://www.academia.edu/26455818/The_Eu_S_External_Relations_Regime_Multilevel_Complexity_in_an_Expanding_Union

²⁶⁷ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts OJ C 340, 10.11.1997. Уговор је потписан је 2. октобра 1997. године, а ступио је на снагу 1. маја 1999. године.

(први стуб сарадње) у одређеним подручјима (запошљавање, здравствена политика, животна средина итд), као и извјесне промјене у начину одлучивања и функционисања органа. Омогућено је флексибилније функционисање Европске уније кроз „ближу сарадњу“ између мањег броја чланица²⁶⁸. У коначници, предузете су по први пут мјере у области поједностављења корпуса примарног права, односно пречишћавање старијих текстова, елиминисање превазиђених чланова, те је уређен ниво нумерисања тако добијених чланова у пречишћеном тексту УЕУ и Уговорима о оснивању три Заједнице. Прецизно говорећи, тек са Уговором из Амстердама Европска унија је стекла изричиту надлежност да закључује уговоре у области заједничке спољне политике и политике безбједности и полицијске и правосудне сарадње у кривичним стварима. У тим одредбама, које су делимично измијењене Уговором из Нице, истина, не помиње се Европска унија као уговорна страна, већ се уређује поступак преговарања и закључивања међународних уговора у овим областима чији су главни носиоци Савјет, његово предсједништво и Комисија. Поред наведеног, одредбе овог уговора посвећене су и јачању улоге Економског и социјалног комитета и Комитета региона.

Одредбе о заједничкој трговинској политици, због дотадашњих пренумерација, садржане су у чл. 131 до 134 Уговора из Амстердама (ex чл. 110 – 115), с тим да оне садржински не одступају од напријед наведених одредби УЕЕЗ које се односе на предметну политику. Суштински, овим је конститутивним актом омогућено Савјету да једногласно, на приједлог Комисије и након консултација са Парламентом, прошири примјену одредаба о заједничкој трговинској политици на услуге и интелектуално власништво – дозвољено је да комунитарне институције, уз испуњење наведених хипотеза, прошире поље својих искључивих надлежности. С тим у вези, поједини аутори²⁶⁹ оцјењују да је баш са Уговором из Амстердама започела консолидација одредби о заједничкој трговинској политици. Поједини аутори²⁷⁰ наводе да је норма о одрживом развоју, која је једна од есенцијалних дијелова међународних уговора о

²⁶⁸ О флексибилнијем приступу овом институту до којег је дошло у Уговору из Нице, видјети у: Драгишић, Радмила. (2018). „Институт унапријеђене сарадње у функцији „европеизације“ норми међународног приватног права“, ЈУ Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука, стр. 55; Тучић, Борис и Драгишић, Радмила. (2023). „Институт унапријеђене сарадње у праву Европске уније – очекивања и постигнути резултати“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, број 99, година LXII/2023, стр. 245.

²⁶⁹ Svoboda, Ondřej. (2019). „The Common Commercial Policy After Opinion 2/15: no simple way to make life easier for free trade agreements in the EU“, *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 19(1), стр. 192. DOI:10.3935/cyelp.15.2019.350.

²⁷⁰ Manners, Iann. (2002). „Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?“ *Journal of Common Market Studies*, 40(2), стр. 243. Доступно на: <https://www.princeton.edu/~amoravcs/library/mannersnormativepower.pdf>

слободној трговини 'нове генерације', постала важна због Свјетског самита у Рију²⁷¹, након којег је увршена у Уговор из Амстердама.

3.3. Уговор из Нице

Завршни преговори везани за закључивање Уговора из Нице вођени су у децембру 2000 године, под предсједавањем Француске Савјетом, а значајни су превасходно по томе што је још за њиховог трајања започела нова „конституционална“ дебата о будућности Уније. Уговор из Нице, којим су допуњени уговори из Мастрихта и Рима,²⁷² садржавао је реформске одредбе које су послужиле за спровођење институционалне реформе да би се Европска унија оспособила за функционисање у проширеном саставу, а у контексту петог круга проширења. Одредбе Уговора из Нице садржавале су промјене у вези са ограничавањем броја чланова Комисије, проширење гласања квалификованом већином и ново пондерисање гласова унутар Савјета Европске уније, као и флексибилније уређење ближе сарадње држава чланица. Уз наведено, овим су уговором обухваћена и питања заштите основних права, безбједносна и одбрамбена политика итд.

У УЕУ интервенисано је, између осталог, кроз измјену члана 133 према којем се заједничка трговинска политика оснива на јединственим начелима, посебно у дијелу промјене царинских стопа, склапања царинских и трговинских уговора, постизања уједначености мјера либерализације, извозну политику и мјере заштите трговине попут оних које се предузимају у случају дампинга или субвенција. Приједлоге за провођење заједничке трговинске политике Комисија је, према рјешењима из Нице, подносила Савјету. Када је било потребно преговарати о закључивању уговора са једном или више држава или међународних организација, Комисија је давала препоруке Савјету. Савјет је потом овлашћивао Комисију да започне потребне преговоре. И Савјет и Комисија су били одговорни за осигуравање да су уговори о којима се преговара у складу са унутрашњим политикама и прописима Заједнице. Наведене преговоре је водила Комисија уз савјетовање са посебним одбором који је именовао Савјет како би помогао Комисији а у складу са смјерницама које јој је могао упутити Савјет. Комисија је редовно подносила извјештаје о напретку преговора посебном одбору. При извршавању

²⁷¹ United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992. Доступно на: <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>

²⁷² Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, OJ C 80, 10.3.2001. Уговор је потписан 21. децембра 2001. године, а ступио је на снагу 1. фебруара 2003. године.

наведеног, Савјет је одлучивао квалификованом већином. Све наведено није утицало на право држава чланица да задрже и закључују уговоре са трећим земљама или међународним организацијама, у мјери у којој су такви уговори у складу са правом Заједнице и другим одговарајућим међународним уговорима. Савјет није могао закључити уговор уколико је он саржавао одредбе којима би се прекорачиле унутрашње надлежности Заједнице, посебно ако би оне имале за посљедицу усклађивање прописа држава чланица у области у којој је такво усклађивање искључено Уговором. Експлицитно је утврђено у овом члану Уговора да уговори који се односе на трговину културним и аудиовизуелним услугама, услуге у области образовања те услуге у области социјалних и здравствених услуга спадају у том смислу у подијељену надлежност Заједнице и њених држава чланица, као и да је за преговоре о таквим уговорима потребна и заједничка сагласност држава чланица. Интелектуално власништво је подијељено на двије компоненте: "трговински аспекти интелектуалног власништва" спадају у искључиву надлежност Заједнице, а сви остали аспекти интелектуалног власништва су у заједничкој надлежности Заједнице и држава чланица. Међутим, Савјет је могао једногласно одлучити да се одредбе релевантне за искључиву надлежност могу проширити и на потоњу – последњи ехо застарелог амстердамског компромиса. Уговором из Нице се, на својеврстан начин, уклања бипартиција између преговора и закључивања међународних уговора и усвајања унутрашњих правила Заједнице те на сцену ступа хипотеза о томе да може постојати унутрашња надлежност Заједнице и у тим областима.

У трећем дијелу Уговора додата је Глава XXI (економска, финансијска и техничка сарадња са трећим земљама) гдје је у члану 181.а прописано, између осталог, да Заједница у оквиру својих надлежности проводи мјере економске, финансијске и техничке сарадње са трећим земљама и да те мјере допуњују мјере које проводе државе чланице те да су у складу са развојном политиком Заједнице. Прописано је да политика Заједнице у овој области доприноси општем циљу развоја и учвршћивања демократије и владавине права те поштовању људских права и основних слобода. Мјере усваја Савјет квалификованом већином, на приједлог Комисије и након савјетовања са Европским парламентом. Када је ријеч о споразумима о придруживању држава кандидаткиња за чланство, о њима је Савјет одлучивао једногласно. Заједница је такође била надлежна да склапа међународне уговоре са другим државама и међународним организацијама, између осталог, и у питањима међународног приватног права Европске уније за која има

право и дужност да их уређује секундарним изворима комунитарног права.²⁷³ Треба да се укаже да је наведени члан 300 претрпио одређене измјене кроз рјешења из Нице, према којима се поступак који је прописан за закључивање уговора између Заједнице и једне или више земаља или међународних организација сада примјењује и на одлуку о суспензији примјене неког уговора или на заузимање позиције која се у име Заједнице усваја у оквиру тијела које је основано уговором, ако је то тијело овлашћено да доноси одлуке са правним дејством, не укључујући одлуке којима се допуњује или мијења институционални оквир тог уговора. Такође, према рјешењима из Нице Европски парламент се без одгађања и у потпуности обавјештавао о свим одлукама које се односе на привремену примјену или суспензију уговора или на заузимање позиције коју Заједница заступа у неком тијелу које је основано уговором. Европски парламент, Савјет, Комисија или држава чланица могли су затражити мишљење Суда правде о усклађености приједлога уговора с одредбама Уговора. Ако је мишљење Суда негативно, уговор је могао ступити на снагу само под условима прописаним у члану 48 УЕУ. У том члану су били прописани и услови који морају бити испуњени да би се приступило измјени Уговора (субјекти овлашћени за подношење приједлога за измјену, поступак измјене и ступање на снагу).

3.4. Уговор из Лисабона

*Лисабонским уговором*²⁷⁴ извршена је промјена дотадашњих оснивачких уговора на „устаљени“ начин, кроз уношење амандмана у постојећи текст Уговора, при чему су обједињени амандмани на Римски уговор из 1957. године којим је успостављена ЕЕЗ и Уговора из Мастрихта којим је основана Европска унија. Уговор о Европској унији је сачувао своје име, док је Римски УЕЕЗ преименован у Уговор о функционисању Европске уније.²⁷⁵ Измјена техничког карактера односи се на измјену (пренумерацију) чланова.

²⁷³ Vid. Bouček, Vilim. (2011). „Međunarodni ugovori – izvori Međunarodnog privatnog prava na području Evropske unije“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 61(6), str. 1798. Dostupno na: https://www.pravo.unizg.hr/zbornik/broj6/dr._sc._v._boucek

²⁷⁴ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, OJ C 306, 17.12.2007. Доступно на: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9e8d52e1-2c70-11e6-b497-01aa75ed71a1.0006.01/DOC_1&format=PDF

²⁷⁵ Међувладина конференција која је израђивала Европски реформски уговор са радом је почела 23. јула 2007. године, а текст Уговора је одобрен на састанку председника држава и влада у Лисабону, 18. и 19. октобра 2007. године. Уговор је потписан 13. децембра 2007. године, а претходно су председници Европског парламента, Комисије и Савјета у Парламенту прогласили Повељу о основним правима Европске уније. Уговор је ступио на снагу 1. децембра 2009. године.

Европска унија је ступањем на снагу Уговора из Лисабона стекла својство правног лица²⁷⁶ што, између осталог, подразумијева да је правно способна да преговара и закључује међународне уговоре у властито име²⁷⁷, тј. да има права и дужности у том подручју, која су јој додијељена чл. 3, 4, 207. и 216. УФЕУ.²⁷⁸ Поред тога, све компоненте спољног дјеловања Европске уније, од заједничке спољне и безбједносне политике до сарадње са трећим земљама и хуманитарне помоћи, односа са међународним организацијама и заједничке трговинске политике су већим дијелом подвргнути истим принципима и циљевима из чл. 3 и 21 УЕУ. Ти принципи укључују људска права, добру владавину, заштиту животне средине и одрживи развој. У суштини, посматрано кроз историјски ходограм, рјешењима из Уговора из Лисабона, Европска унија доведена је у позицију партнера на међународној равни који у свему што се односи на њено спољно дјеловање мора да одговара за обавезе које преузима.

Уговором из Лисабона одређено је, између осталог, да Парламент има право и дужност да институције Уније позове на одговорност, као и да је ова институција чувар Повеље о основним правима Европске уније и права грађанске иницијативе које грађанима, уколико скупе за своју представку милион потписа, омогућава да затраже нове приједлоге законодавних и других мјера. На генералној основи, Уговором из Лисабона дате су нове законодавне надлежности Европском парламенту, те је он постао равноправан партнер Савјету Европске уније у доношењу одлука које се односе на дјеловање Уније, начин трошења новца и право одлучивања о прихватању или одбацивању међународних уговора.

Унија развија своје спољне односе на начин да они кореспондирају одредби из члана 3(5) УЕУ, која представља програмску изјаву инкорпорирану у Уговору из Лисабона, у којој је прописано да у својим односима са свијетом Унија подржава и промовише своје вриједности и интересе и придоноси заштити својих грађана, те да придоноси миру, сигурности, одрживом развоју Земље, промовисању солидарности и узајамног поштовања међу народима, слободној и поштеној трговини, искорјењивању сиромаштва и заштити људских права, посебно права дјетета и строгом поштовању и

²⁷⁶ Својство правног лица утврђено је чланом 47 УЕУ.

²⁷⁷ Fry, James. (2018). "Rights, Functions and International Legal Personality of International Organizations", *Boston University International Law Journal*, vol 36:221, стр. 230. Доступно на: <https://www.bu.edu/ilj/files/2020/04/221-248.pdf>

²⁷⁸ Nijman, Janne Elisabeth. (2004). „The Concept of International Legal Personality”, Book subtitle: An Inquiry into the History and Theory of International Law, T.M.C. Asser Press The Hague, стр. 25. (1.3.3. Contextualisation of the concept of International Legal Personality), ISBN: 978-90-6704-183-6.

развоју међународног права, укључујући поштовање начела Повеље Уједињених нација.²⁷⁹

Чланом 32 УФЕУ одређено је да Комисија руководи потребом промовисања трговине између држава чланица и трећих земаља, док се дио V УФЕУ односи се на спољно дјеловање Уније и према општој норми из Главе I (члан 205), дјеловање Уније на међународној равни оснива се на начелима, остварује циљеве и проводи се у складу са општим одредбама о спољном дјеловању Уније из Главе V Поглавље 1 УЕУ.

У Глави II УФЕУ, која се односи на Заједничку трговинску политику, у члану 206 одређено је да успостављањем царинске уније, Унија у заједничком интересу доприноси сљедећим циљевима – складном развоју свјетске трговине, потпуном укидању ограничења међународне трговине и директних страних инвестиција те смањењу царинских и осталих препрека. Треба истаћи да је, за разлику од претходних рјешења из оснивачких уговора, у којима је веома мало речено о циљевима заједничке трговинске политике (само је у члану 122 УЕЗ поменута униформност у контексту функционисања унутрашњег тржишта, док је трговинска либерализација као циљ поменута у члану 133 УЕЗ), у одредбама члана 206 УФЕУ начињена исправка у том смислу.²⁸⁰ Надаље, у члану 207 одређено је да се Заједничка трговинска политика оснива на јединственим начелима, посебно у односу на промјене царинских стопа, склапање царинских и уговора о трговини робом и услугама те трговинске аспекте интелектуалног власништва, директне стране инвестиције и постизање уједначености мјера либерализације, извозну политику и мјере за заштиту трговине попут оних које се предузимају у случају дампинга или субвенција.

Заједничка трговинска политика, или како се мање прецизно назива „спољна трговина“, од ступања на снагу Уговора из Лисабона, како смо напријед навели, припада у област спољног дјеловања Уније и води се у контексту начела и циљева примјенивих у том подручју, те се уређује и у УЕУ и у УФЕУ.²⁸¹ Спољна трговина ту припада, заједно

²⁷⁹ Одредба члана 3(5) ТЕУ, која се односи на спољне односе, кореспондира одредби из члана 2 УЕУ према којој се Унија оснива на вриједностима поштовања људског достојанства, слободе, демократије, једнакости, владавине права и поштовања људских права, укључујући и права припадника мањина. Те су вриједности заједничке државама чланицама у друштву у којем превладавају плурализам, недискриминација, толеранција, правда, солидарност и једнакост жена и мушкараца. Дакле, ријеч је о, како то запажа, Savorskaya, о конзистенцији нормативне моћи Уније на унутрашњој и спољној равни. Видјети: Savorskaya, Ekaterina. (2015). „The concept of the European union’s normative power“, *Baltic Region*, 4(26), стр. 72. DOI:10.5922/2079-8555-2015-4-5.

²⁸⁰ О томе да лисабонска рјешења теже да допринесу кохерентности у спољном дјеловању Европске уније говоре и одредбе члана 3 УФЕУ које се тичу односа Уније са свијетом и укључују промоцију људских права у оквиру заједничке трговинске политике чији је коначан циљ слободна и фер трговина. Такође, члан 21 УФЕУ говори о отклањању рестрикција у међународној трговини.

²⁸¹ На генералној равни, Уговор из Лисабона интервенисао је у сваку одредбу примарног права Европске уније која се односи на заједничку трговинску политику. Видјети: Kleimann, David. (2017). „The

са спољном политиком, развојном сарадњом, хуманитарном помоћи и међународном политиком заштите животне средине. Проширене су искључиве надлежности Уније на све више трговинских питања и директна улагања.²⁸² Трговинска политика је сада регулисана у складу са редовном законодавном процедуром, што значи између осталог да Европски парламент дјелује као пуноправни сазаконодавац. Такође, Лисабонски уговор дозвољава изузетке за области трговине који се сматрају културолошки осјетљивим или у оквиру пружања јавних услуга као што су здравство или образовање. Наведено не чуди јер је спољна трговина, с обзиром на своју историју, најдуже и најдубље интегрисана политика у Европској унији и представља одлучујући тест за увијек актуелну институционалну расправу о расподјели надлежности између „центра“ и држава чланица као и расправу о томе да ли политички субјект може на спољној равни да пројектује јединство или заправо праву суштину представља остварени степен интеграције конститутивних јединица центра. Међутим, одредбама Уговора из Лисабона није ближе дефинисан оквир заједничке трговинске политике, баш као што тим одредбама нису садржински одређене директне стране инвестиције, иако њихово укључење у искључиве надлежности Европске уније представља, ван сваке сумње, најважније проширење права и дужности ове организације.²⁸³ Оквири заједничке трговинске политике ће, умјесто конститутивним актом, бити одређени Мишљењем 2/15, односно праксом Суда правде.

Према лисабонским рјешењима, мјере којима се утврђује оквир за провођење заједничке трговинске политике, кроз доношење уредби и у складу са редовним законодавним поступком, усвајају Европски парламент и Савјет као равноправни сазаконодавци. Интересантна је чињеница да су се, у периоду од 1983 до 2019 године, Европски парламент и Савјет међусобно спорили 47 пута.²⁸⁴ У преговорима о уговорима с једном или више трећих земаља или међународних организација, када је потребно закључивати те уговоре, примјењује се члан 218 УФЕУ. У складу са тим чланом,

transformation of EU external economic governance: law, practice, and institutional change in common commercial policy after Lisbon”, Florence: European University Institute, Retrieved from Cadmus, European University Institute Research Repository, стр. 13. (1. Introduction and Overview). Доступно на: <http://hdl.handle.net/1814/49330>

²⁸² Woolcock, Stephen. (2010). „The Treaty of Lisbon and the European Union as an actor in international trade”, ECIPE Working Paper, No 01/2010, стр. 2. Доступно на: <https://ecipe.org/wp-content/uploads/2014/12/the-treaty-of-lisbon-and-the-european-union-as-an-actor-in-international-trade.pdf>

²⁸³ Woolcock, Stephen. (2010). „EU Trade and Investment Policymaking After the Lisbon Treaty”, *Intereconomics*, London School of Economics, стр. 22. Доступно на: eu-trade-and-investment-policymaking-after-the-lisbon-treaty.pdf

²⁸⁴ Sánchez-Barrueco, Maria-Luisa. (2020). „Litigation as a means to solve conflicts between the European Parliament and the Council: one size does not fit all“, in: *Research Handbook on the Politics on EU Law*, edited by Paul James Cardwell and Marie-Pierre Granger, Edward Elgar Publishing Publishing, стр. 50. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781788971287.00012>

Комисија даје препоруке Савјету, који препоруке прихвата или одбија (чл. 207(3)(2) УФЕУ) да Комисија започне потребне преговоре. У случају прихватања препоруке, Савјет и Комисија су одговорни за осигуравање усклађености споразума о којима се преговара са унутрашњим политикама и правилима Уније. Преговоре води Комисија уз савјетовање са посебним одбором који именује Савјет и који помаже Комисији у обављању тог задатка те у оквиру директива које јој може упутити Савјет. О току преговора Комисија редовно извјештава посебан одбор (Одбор за трговинску политику у Савјету²⁸⁵) и Европски парламент (Одбор за међународну трговину²⁸⁶) (чл. 207(3)(3) УФЕУ). Дакле, откако је Лисабонски уговор ступио на снагу, право Европског парламента на информације постало је питање које се разматра у контексту спољног дјеловања Европске уније, с огромним импликацијама на заједнички спољну и безбједносну политику. Конкретно, сходно члану 218 (10) УФЕУ, Европски парламент мора у потпуности и у свим фазама поступка да буде обавијештен о закључивању свих међународних уговора. Дакле, Лисабонски уговор је од Европског парламента изградио готово нормалан парламент, са пуним буџетским овлашћењима.²⁸⁷ Када су преговори успјешни и када се Комисија усагласи са трећом страном о финалном тексту уговора, Савјет може овластити Комисију да уговор о слободној трговини потпише у име Европске уније. Након тога, Комисија доставља Уговор и Парламенту и Савјету, који треба да се сагласе по принципу натполовичне већине гласова посланика, док се Савјет изјашњава квалификованом већином, при чему се, у случајевима када уговор о слободној трговини спада под члан 207(4)(3) УФЕУ изјашњава једногласно. У случају да уговор о слободној трговини третира области из мјешовите надлежности, неопходна је и ратификација националних парламената.

Држава чланица, Европски парламент²⁸⁸, Савјет или Комисија могу прибавити мишљење Суда о томе ја ли предвиђени уговор у складу са Уговорима. Ако је мишљење

²⁸⁵ Одбор за трговинску политику савјетује Савјет у преговорима са трећим земљама и у вези са WTO. Састаје једном мјесечно у конфигурацији пуноправног чланства, а замјеници чланова Одбора састају се једном седмично. Одбор има и посебне конфигурације – за услуге и инвестиције, челик, текстил и друге индустријске секторе и уговоре о међусобном признавању.

²⁸⁶ Одбор за међународну трговину је одбор посланика који прате трговинску политику и израђују извјештаје за шири Парламент и усвајају резолуције о трговинским преговорима и трговинској политици.

²⁸⁷ Kuijper, Pieter Jan. (2018). „Recent Tendencies in the Separation of Powers in EU Foreign Relations: An Essay”, in: Constitutional Issues of EU External Relations Law, Eleftheria Neframi/Mauro Gatti (eds.), стр. 210. Доступно на: www.nomos-elibrary.de/10.5771/9783845277134.pdf?download_full_pdf=1

²⁸⁸ Овакво мишљење, након ступања на снагу Уговора из Лисабона, Европски парламент је први пут затражио у предмету Opinion 1/15 of 26 July 2017, *Transfer of Passenger Name Record data from the European Union to Canada*, ECLI:EU:C:2016:656. Дакле, испитивање усклађености проширено је, поред УЕУ и УФЕУ, и на Повељу о основним правима Европске уније. Суд је у свом мишљењу требало да први пут испита досег члана 16(2) УФЕУ који је уведен Уговором из Лисабона, као и међуоднос тог члана с одредбама УФЕУ о области слободе, безбједности и правде. Такође, ријеч је о томе да Суд први пут треба

Суда негативно, предвиђени уговор може ступити на снагу само ако се измијени или ако се ревидирају Уговори.

У Глави III (Сарадња са трећим земљама и хуманитарна помоћ) у поглављу I (Развојна сарадња) у члану 208 утврђује се, између осталог, да се политика Уније у области развојне сарадње проводи у оквиру начела и циљева спољног дјеловања Уније. Такође, утврђује се да Унија и државе чланице поштују преузете обавезе и воде рачуна о циљевима које су одобриле у оквиру Уједињених нација и осталих надлежних међународних организација. У члану 209 одређује се да Европски парламент и Савјет мјере потребне за провођење политике развојне сарадње усвајају у редовном законодавном поступку, те да Унија може са трећим земљама и надлежним међународним организацијама закључити било какав уговор којим се помаже постизање циљева из члана 21 УЕУ (одредбе о спољном дјеловању Уније, гдје се у ставу 2 у тачки (е) говори о подстицању интеграције свих земаља у свјетску економију, укључујући и поступним укидањем у међународној трговини, а у тачи х) о подстицању међународног система утемељеног на снажнијој мултилатералној сарадњи и добром глобалном управљању) и члана 208 УФЕУ (Развојна сарадња). У складу са чланом 210 а у сврху подстицања комплементарности и ефикасности њиховог дјеловања, Унија и државе чланице координирају своје политике развојне сарадње и међусобно се савјетују, укључујући и у оквиру међународних организација и међународних конференција, о свим програмима помоћи.

Остајући још на терену преговора, посебно је важно разумјети да је питање надлежности одувијек утицало на поступак одлучивања у Европској унији. У фази преговора о међународним уговорима, о оним уговорима који спадају под окриље заједничке трговинске политике преговара Европска комисија као јединствен актер, који ради у име Уније као цјелине. У предлисабонско вријеме о мултилатералним уговорима који укључују трговинске одредбе, али и друге циљеве који су дјелимично у надлежности држава чланица (као што је заштита животне средине), често је преговарало предсједништво Савјета министара, заједно са Комисијом. Уговор из Лисабона сада аброгационо предвиђа да ће Комисија обезбиједити цјелокупно спољно представљање организације (осим Заједничке спољне и безбједносне политике). Наведено се може тумачити тако да укључује преговоре о уговорима који покривају заједничке

донијети одлуку о усклађености нацрта међународног уговора са Повељом о основним правима Европске уније, посебно са правима која се односе на заштиту личних података из њеног члана 8.

надлежности. Ипак, чини се да су државе чланице одлучне да наставе са праксом мјешовитих уговора о којима преговара, бар дјелимично, предсједништво Савјета.²⁸⁹

У Поглављу 3 УФЕУ садрже се одредбе о хуманитарној помоћи гдје се, између осталог, утврђује да се активности Уније у том домену проводе у оквиру начела и циљева спољног дјеловања организације. Те су активности намијењене пружању *ad hoc* помоћи и подршци и заштити људима у трећим земљама који су жртве природних непогода и несрећа изазавних људским дјеловањем.

Што се односа Уније са међународним организацијама и трећим земљама те делегација Уније тиче, они су регулисани у Глави VI Дијела V УФЕУ који се односи на спољно дјеловање Уније (чланови 220 и 221). Суштину ових односа представља успостављање одговарајућих облика сарадње Уније са тијелима Уједињених нација и њиховим специјализованим агенцијама, Савјетом Европе, Организацијом за безбједност и сарадњу у Европи (OEBS) и OECD. Наравно, Унија, ако је то примјерено, одржава такве односе и са другим међународним организацијама, а за провођење те сарадње задужен је Високи представник Уније за спољне послове и безбједносну политику. Унију у трећим земљама и при међународним организацијама заступају њене делегације које су под вођством Високог представника Уније за спољне послове и безбједносну политику и које дјелују у блиској сарадњи са дипломатским и конзуларним мисијама држава чланица.

Клаузула солидарности регулисана је у Глави VII (члан 222). Према њој, Унија и државе чланице заједнички дјелују у духу солидарности ако је нека држава чланица мета терористичког напада, жртва природне непогоде или несреће изазване људским дјеловањем. Унија покреће све инструменте с којима располаже, укључујући и војна средства која су јој на располагање ставиле државе чланице, како би спријечила терористичку пријетњу на државном подручју држава чланица (заштитила демократске институције и цивилно становништво од било каквог терористичког напада или помогла држави чланици на њеном државном подручју, на захтјев њених политичких тијела, у случају терористичког напада) или помогла некој држави чланици на њеном државном подручју, на захтјев њених политичких тијела, у случају природне непогоде или несреће изазване људским дјеловањем. Ако нека држава чланица постане метом терористичког напада или жртвом природне непогоде или несреће изазване људским дјеловањем, остале јод државе чланице помажу на захтјев њених политичких тијела. У ту се сврху

²⁸⁹ Devuyst, Youri. (2011). „The EU` International Trade Competences After the Treaty of Lisbon“, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 39:639(3), стр. 644. Доступно на: <https://digitalcommons.law.uga.edu/gjicl/vol39/iss3/14>

државе чланице међусобно координирају у Савјету. Мјере Уније за провођење клаузуле солидарности утврђују се одлуком коју доноси Савјет одлучујући на заједнички приједлог Комисије и Високог представника Уније за спољне послове и безбједносну политику. Савјет одлучује у складу са чланом 31 став 1 УЕУ када се та одбрамбена одлука односи на одбрамбена питања. О томе се обавјештава Европски парламент, који у 2012. години одбио АСТА уговор²⁹⁰, и то је био први случај да је ова институција ставила вето на међународни трговински уговор.

²⁹⁰ Мултилатерални трговински уговор против кривотворења потписан ради успостављања међународног правног оквира за борбу против кривотворења робе, генеричких лијекова, кршења ауторских права на интернету, те стварања новог управљачког тијева изван постојећих форума као што су WTO, WIPO – Свјетска организација за интелектуално власништво или Уједињене нације. Видјети: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2010-0432_EN.html

V РЕЛЕВАНТНИ ИЗВОРИ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА И ПРАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

1. Хијерархија извора међународног права

У разумијевању природе сваког, па тако и међународног права, помажу његови извори. Међутим, питање извора међународног права једно је од најконтроверзнијих питања, будући да се дотиче његове природе, законитости, нормативности и легитимитета.²⁹¹ На генералној равни, међународно право карактеришу фрагментираност и релативизам, док норме које га чине не доноси централизована власт, а не постоји ни традиционална хијерархија правних норми, типична прије свега за континенталне правне системе. У доктрини је указивано на потребу да се изнађу одговори на питања да ли треба о међународном праву размишљати као о нормама или као о процесу, као и да ли слика правника који одређује садржај норме и понашање субјеката који се у складу са њом владају или не владају заиста обухвата међународни правни процес, те да ли ће хијерархија норми испричати праву причу о томе шта је важно, а шта неважно у међународном праву.²⁹² Правна хијерархија, чак и она концептуална, артикулише и консолидује одређену расподелу богатства и моћи. Супротност јој је анархија (потпуно одсуство хијерархије).²⁹³ Када је ријеч о међународном праву, оно је временом постало мање анархично јер је у односу између коегзистенције и сарадње, доминантнија постала сарадња.²⁹⁴

У литератури наилазимо на промишљања да међународно право карактерише феномен релативне нормативности, који примарно подразумева ситуацију у којој се готово и не назире граница између правне и ванправне норме, те се додјељује одређена нормативна снага актима међународних организација. Сходно овим промишљањима, наведена ситуација је веома опасна јер доприноси ерозији јасноће и предвидљивости, те

²⁹¹ Besson, Samantha & d'Aspremont, Jean. (2017). „The sources of International law“, The Oxford Handbook of the Sources of International Law, Oxford Handbooks, стр. 1. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/law/9780198745365.001.0001>

²⁹² Weiler, Joseph Halevi Horowitz & Paulus, Andreas. (1997). „The Structure of Change in International Law or is there a Hierarchy of Norms in International Law?“, *European Journal of International Law*, 8(4), стр. 554. (B. Is There a Hierarchy of Norms in International Law). Доступно на: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.ejil.a015606>

²⁹³ Koskeniemi, Martti. (1997). „Hierarchy in International Law: A Sketch“, *European Journal of International Law*, 8(4), стр. 570. и 571. Доступно на: <https://academic.oup.com/ejil/article/8/4/566/438129>

²⁹⁴ Salcedo, Juan Antonio Carrillo. (1997), „Reflections on the Existence of a Hierarchy of Norms in International Law“, *European Journal of International Law*, 8(4), стр. 588. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.ejil.a015608>

самим тим ствара пријетње по правну сигурност у међународном праву.²⁹⁵ Додатно, циклично се јављају покушаји класификације међународног права, при чему је најзначајнија енумерација представљена у члану 38 Статута Међународног суда правде²⁹⁶. Према одредбама овог члана, Суд чија је дужност да своје одлуке у споровима који му се упућују доноси саобразно међународном праву примјењује: међународне уговоре, било опште било посебне, који постављају правила изричито призната од парничних држава; међународни обичај као доказ опште праксе признате за право; општа правна начела призната од цивилизованих нација; придржавајући се одредаба члана 59 Статута, судске одлуке²⁹⁷ и доктрину најпозванијих стручњака из области јавног права разних народа као помоћно средство за одређивање правних правила.²⁹⁸

Творци оснивачких уговора нису укључили „клаузулу о инкорпорацији“ у примарно право Уније, која би разјаснила правни статус и ранг општег међународног права у оквиру Европске уније. Укључивање „клаузуле о инкорпорацији“ би можда спријечило Суд правде Европске уније да слиједи флексибилан приступ међународном праву, док је „ћутање“ Уговора у напријед поменутом смислу учинило да међународна правила не утичу на аутономност правног поретка Европске уније.²⁹⁹

2. Садржина и правна природа извора права Европске уније

У контексту правне природе правног поретка Европске уније, аутономност значи да су норме које чине правни поредак самореферентне и да се не ослањају на друге норме како би се одредило њихово значење или њихова правна ваљаност. Самим тим, постоји захтјев за постојањем сопствених институција које ће обезбједити да се норме примјењују и да се спорови рјешавају. Размишљајући о овим условима, постаје јасно зашто је питање да ли постоји правни поредак Европске уније веома релевантно.

²⁹⁵ Knop, Karen. (2020). „Introduction to the Symposium on Prosper Weil, 'Towards Relative Normativity in International Law'“, *American Journal of International Law*, vol. 114, published online by Cambridge University Press, стр. 68. Доступно на: <https://doi.org/10.1017/aju.2020.19>

²⁹⁶ Statute of the International Court of Justice. Доступно на: <https://www.icj-cij.org/en/statute>

²⁹⁷ Овдје се примарно мисли на јуриспруденцију међународних судова (Међународног суда правде и арбитражних судова), иако у пракси извјесну тежину Међународни суд правде признаје и пракси националних судова по међународним питањима. Погледати у: Крећа, Миленко. (2023). „Међународно јавно право“, четрнаесто допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за издаваштво, стр. 124.

²⁹⁸ Statute of the International Court of Justice. Доступно на: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf

²⁹⁹ Gragl, Paul. (2014). „The Silence of the Treaties: General International Law and the European Union“, *German Yearbook of International Law*, vol. 57, стр. 3. Доступно на: [https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/bitstream/handle/123456789/10808/Gragl%20-%20The%20Silence%20of%20the%20Treaties%20%282015%2C%20Accepted%20version%29.pdf?sequence=](https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/bitstream/handle/123456789/10808/Gragl%20-%20The%20Silence%20of%20the%20Treaties%20%282015%2C%20Accepted%20version%29.pdf?sequence=1)

Уобичајено је да се појам правног поретка примарно везује са територијом државе и хијерархијом норми које регулишу вршење јавне власти и односе међу грађанима у било којој држави. Међутим, шта то значи у контексту Европске уније? Такође, уколико правни поредак Европске уније постоји, да ли је он замијенио правне поретке држава чланица или постоји поред тих правних поредака? Надасве, какве су импликације по владавину права и демократску легитимацију вршења власти? Веома је тешко процијенити релевантност ових питања. Европска унија се састоји од 27 држава чланица које појединачно имају значајне економске, финансијске, политичке, одбрамбене и друге надлежности. Међутим Унија је моћан фактор, не само интерно, односно у односу на поједине државе чланице, већ и споља, односно у односима са трећим земљама, па чак и међународним организацијама. Она има посебне, независне институције које, иако немају свеопшту законодавну моћ, ипак имају веома широке надлежности које су им повјерене оснивачким актима Уније и имају константно повећан обим тих надлежности. Такође, не може се пренебрегнути одговорност Уније за незаконито понашање њених институција или службеника. Унија има право и дужност да прогласи пропис државе чланице супротним пропису Уније, приморавајући ту државу чланицу да усклади свој пропис са прописом Уније. Самим тим, та држава чланица мијења сопствени правни поредак. Индивидуални субјекти могу да исходују да пропис Уније примјењују државни органи државе чланице. У односима са трећим земљама, Европска унија може увести трговинске санкције на увоз из трећих земаља. Све наведене интервенције Уније подразумијевају постојање правне форме, међутим пропис мора бити дјелотворан и логично је питање да ли и у којој мјери Унија може да обезбиједи ову дјелотворност сама по себи, односно да ли и у којој мјери зависи од националног поретка држава чланица.

Данас готово са сигурношћу можемо рећи да, барем дјелимично, у свим наведеним интервенцијама и њиховим резултатима кључну улогу имају напријед поменути принципи у складу са којима дјелује право Европске уније који сами по себи имају конституционални карактер а њихова иницијална сврха исцрпљивана је ради осигурања да национални уставни судови прихватају супрематију права Европске уније. Они су кључни за постојање али и ограничавање Европске уније у њеним односима са државама чланицама, индивидуалним субјектима, трећим земљама и међународним организацијама, те њихово разумијевање може помоћи у разумијевању правног поретка Уније и начина на који се он остварује – дјелује. Да не бисмо погрешно разумјели, треба да имамо у виду да Европска унија нема устав, примарно из разлога што не постоји воља држава чланица па ни грађана Европске уније да се он изгласа на равни ове организације. Оно што постоји јесте одлука држава чланица да дио својих надлежности пренесу на

Унију као међународно правно тијело које је управо из овог разлога дјелотворно у оној мјери у којој то дозвољавају правни пореци држава чланица те стога правни поредак Европске уније постоји управо захваљујући ограничавању одређених права и дужности њених конституената – држава чланица. Иако Суд правде упорно стоји на позицији да правни поредак Уније одбацује све националне правне поретке својих конституената, неке националне правосудне институције изразиле су резерве у том погледу. Ипак, са аспекта конституената Европске уније, данас једва да постоји било која државна активност на коју Унија не утиче. Такође, показује се да је Суд правде на многобројне начине преузео функције уставног суда унутар Европске уније и доминантно је у многим аспектима обликовао њен правни поредак. Чак и у области заједничке спољне и безбједносне политике, гдје је улога Суда углавном ограничена, чак и након ступања на снагу Уговора из Лисабона³⁰⁰, Суд примјењује неке од својих устаљених резонавања, стварајући „службену збирку кључних ставова Суда³⁰¹“.

Обухват надлежности Европске уније, кроз историју њеног постојања, се у континуитету повећавао. Садржинско одређење било које, па тако и спољне трговинске политике, кроз развој Европске уније је подразумијевало њено повећано учешће и доминацију у односу на државе чланице а све кроз оправдавање потребе да се отворе нова подручја дјеловања зарад очувања мира, слободе и благостања грађана Уније. Такође, развој Европске уније, праћен је континуираним растом надлежности њених институција (Европског праламента, на примјер). Напријед смо указали на значај начела додијељених надлежности за дјеловање међународних оргнизација, међутим *compétence d'attribution* на равни Европске уније није вршена у традиционалном маниру. Наиме, иницијално је то и могао бити случај. Међутим, праћењем развоја Европске уније јасно се уочава потреба за дубљим проучавањем значаја и обима додијељених надлежности, посебно у контексту подразумијевајућих (имплицитних) надлежности Уније које су од примарног значаја за дјеловање Европске уније на међународном трговинском плану. Ово из разлога што је сам израз „подразумијевајуће“ у конфликту са начелом додијељених надлежности, али и правилом према којем у праву ништа не би требало да се подразумијева, већ треба да се прописује.

У типологији инструмената који се користе за спровођење акција Европске уније могу се разликовати инструменти који се доносе у оквиру правног поретка Уније

³⁰⁰ Формулисана је изнимка за оцјену законитости спољнополитичких санкционих мјера против физичких и правних лица.

³⁰¹ Wessel, Ramses. (2009). „The Dynamics of the European Union Legal Order: An Increasingly Coherent Framework of Action and Interpretation“, *European Constitutional Law Review*, 5, стр. 134. DOI:10.1017/S1574019609001175.

(интерни – закључци Европског савјета, закључци Савјета, саопштења Комисије, заједничка саопштења, зелене књиге, бијеле књиге, заједнички документи, заједничка писма, резолуције, стратегије, аранжмани, резолуције, акције, планови, извјештаји, пивремени извјештаји, извјештаји о напретку, програми, меморандуми) и оне које Унија усваја у међународном поретку (међународни). То могу бити инструменти које је усвојила сама Унија (аутономни) или могу бити резултат споразума између Уније и друге уговорне стране (конвенционални). Ови инструменти тада могу бити правно обавезујући (тврдо право) или могу бити обавезујући на друге начине (меко право). Инструменти меког права чине важан дио управљачке машинерије, док су уредбе, директиве и одлуке представљене као обавезујуће. Члан 288 УФЕУ прописује да препоруке и мишљења немају обавезујућу снагу, с тим да је у правној стварности разлика мање јасна јер су различити инструменти који се користе за регулисање одређене области политике често повезани.³⁰² Стога, поред два необавезујућа инструмента поменута у Уговорима, постоје многе друге мјере које се генерално називају меко право.³⁰³

Дефиниција система заснованог на правилима базично почива на прихватању међународних норми меког права, као што су оне развијене у OECD, GATT, Међународној организацији рада, WTO, Свјетској организацији за интелектуално власништво или мултилатералним уговорима о животној средини и њиховом спровођењу кроз „строги закон“. Према неке државе као субјекти међународног права примјењују међународне норме у садржини у којој оне егзистирају, приступ Европске уније је такав да треба да се дјелује прогресивније и свеобухватније.³⁰⁴ Ово подразумијева да се улога Европске уније у трговини и улагањима руководи, између осталог, кодексима и најбољом праксом који су развијени у оквиру наведених међународних организација а затим прилагођени специфичностима стварања унутрашњег тржишта и усвојени у облику правне тековине Уније. Кориштење међународних инструмената од стране Европске уније и синергија између њих и правне тековине Уније логична је услед тога што су кључне државе чланице Уније биле активне

³⁰² Wessel, Ramses. (2021). „Normative transformations in EU external relations: the phenomenon of ‘soft’ international agreements“, *West European Politics*, 44(1), стр. 76. DOI: 10.1080/01402382.2020.1738094.

³⁰³ „Меко право“ је, према схватању М. Креће израз за широку групу инструмената који се налазе у некој врсти сиве зоне између права и политике, правне и политичке обавезе. Он оцјењује да је израз „меко право“ конфузан и неодређен, те да је добар дио његових састојака теоријски исправније одредити као скуп вриједности, из кога се, законодавном техником међународног права, могу стварати и стварају правна правила. Видјети: Крећа, Миленко. (2023). „Међународно јавно право“, четрнаесто допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за издаваштво, стр. 135.

³⁰⁴ Woolcock, Stephen. (2019). "The role of the European Union in the international trade and investment order" , Jean Monet Centre of Excellence in International Trade and Globalization, Discussion Papers, No 2019/02, стр. 14. Доступно на: <https://iit.adelaide.edu.au/ua/media/259/Discussion%20Paper%202019-02%20S%20Woolcock.pdf>

чланице напријед наведених међународних организација. Стога је „нормативна моћ“ Европске уније у трговини заправо посљедица њеног провођења у „чврстом праву“ претежно добровољних норми развијених на међународној равни. Могло би да се каже да се на равни Европске уније одвија фазни поступак стварања трговинских норми.

Уговори не предвиђају закључивање меких аранжмана са трећим земљама и међународним организацијама и они измичу процедуралним правилима и дејству члана 218 УФЕУ, јер се вјерује да нису обуваћени општом дефиницијом међународних уговора коју је дао Суд у Мишљењу 1/75³⁰⁵ према којој је међународни уговор свака обавеза коју су предузели субјекти који подлијежу међународном праву и која има обавезујућу снагу, без обзира на њену формалну ознаку. Међутим, велики дијелови спољних односа Уније обликовани су на основу неформалног права те стога закључивање меких међународних аранжмана није искључено Уговорима. Тако је, на примјер, чланом 16(1) УЕУ, између осталог прописано да Савјет обавља дужности утврђивања политике и координације на начин утврђен Уговорима, док је чланом 17(1) УЕУ прописано да Комисија промовише опште интересе Уније и у ту сврху предузима одговарајуће иницијативе; осигурава примјену Уговора и мјера које институције усвајају на основу Уговора; надгледа примјену права Уније под надзором Суда правде; обавља послове везане за буџет и управља програмима; обавља координационе, извршне и управне функције утврђене Уговорима; осим у области заједничке спољне и безбједносне политике, те у осталим случајевима предвиђеним Уговорима, Комисија осигурава спољно заступање Уније; покреће годишње и вишегодишње програме Уније ради постизања међуинституционалних уговора. Из наведеног јасно произлази да упркос „неправној“ природи меки правни аранжмани могу бити и политички и правно важни у међународним односима и не могу да се занемаре у правном поретку Уније. Они могу да представљају образац за тумачење уговора.

Будући да свако право, па тако и право Европске уније, треба да представља кохерентан, тј. непротиврјечан скуп правних норми, да садржи прописе који су међусобно усклађени те да су прописи ниже правне снаге усклађени с прописима више правне снаге, у наставку промишљамо о хијерархији прописа Европске уније.

³⁰⁵ Opinion 1/75 of the Court of 11 November 1975, Opinion given pursuant to Article 228 (1) of the EEC Treaty, ECLI:EU:C:1975:145.

3. Хијерархија прописа Европске уније

У сваком праву правни акти своје мјесто у хијерархиској скали заузимају, односно њихова правна снага зависи од значаја и карактера друштвено-економских односа које уређују и од положаја њиховог доносиоца. Наведено подразумева да постоји утврђен распоред по значају и правној снази аката (хијерархија) при чему се не може сматрати да су нижи правни акти мање обавезујући од неког вишег правног акта. Наиме, виши правни акт никад у потпуности не може да одреди садржај нижег правног акта.

У поређењу са другим међународним организацијама, Европска унија има прилично развијене механизме помоћу којих се усаглашеност са њеном правном тековином може спровести. Она се убрзано шири и то у свим регулаторним подручјима, захватајући широк распон друштвених односа, њихова превирања и промјене. Иако су се издиференцирале различите правне дисциплине (као што су право спољних односа, конкуренцијско право, право родне равноправности и др.), ипак нису успјели парцијални покушаји класификације права Европске уније и оно се не може сврстати у традиционалне правне гране.³⁰⁶ Правна тековина Европске уније садржи аутономне прописе које није могуће хијерархијски поредати на начин који је својствен националним правним системима у којима се правни акти угледају на устав као прави акт који има примат у односу на све друге правне акте и који доноси национални парламент. У оснивачким уговорима не постоји повезница између правних аката и специфичних процедура за њихово доношење, нити су у њима садржане егзактне одредбе о легислативној и егzekутивној природи правних аката. Умјесто тога, сваки пут када се доносе прописи на равни Европске уније, институције ове организације верификују своју надлежност, поступак доношења и правни акт који ће се користити према релевантној правној основи у оснивачким уговорима. Појашњења ради, оснивачким уговорима могу бити спецификоване врсте аката који треба да се донесу, међутим то није чест случај. С тим у вези, чланом 296 УФЕУ је прописано да ће тамо гдје уговори нису спецификовали врсту акта који треба да се усвоји, институције вршити избор у сваком појединачном случају, у складу са адекватним процедурама и принципом пропорционалности.

³⁰⁶ О хијерархији прописа ЕУ видјети у: Szudoczky, Rita. (2014). „The Sources of EU Law and Their Relationships: Lessons for the Field of Taxation”, *IBFD Doctoral Series*, стр. 55. (3.3.1. Hierarchy between primary and secondary law). Доступно на: https://pure.uva.nl/ws/files/1701555/129841_thesis.pdf; Craig, Paul & de Búrca, Gráinne. (2020). „EU Law: Text, Cases and Materials“, Oxford University Press, 7th ed, стр. 136; Драгишић, Радмила. (2021). „Номотехника кроз призму преузимања права Европске уније“, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука, стр. 368.

Одредбама тог члана утврђена је обавеза навођења разлога за доношење правног акта а што укључује прављење повезнице са свим приједлозима, иницијативама, препорукама, захтјевима или мишљењима на које се упућује у оснивачким уговорима.

Када се говори о наведеној проблематици, у литератури се досљедно подсећа на антологијски предмет *French Republic, Italian Republic and United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v Commission of the European Community*³⁰⁷ у којем је Суд правде побио тврдњу Уједињеног Краљевства о томе како је јасно из одредби Уговора којима се уређује дјелокруг комунитарних институција да су све изворне надлежности за доношење прописа сконцентрисане у Савјету, док Комисија има само надлежност надзора и имплементације. Том је приликом Суд правде утврдио да границе надлежности које су повјерене Комисији специфичним одредбама Уговора не треба закључивати из општег принципа, већ из тумачења конкретног текста одређене одредбе анализиране у свјетлу његове сврхе и његовог мјеста у оквиру Уговора. Стога је редосљед комунитарних аката предмет расподјеле надлежности а не хијерархије између њихових различитих врста. Посљедице одсуства хијерархије између институција и поступака усвајања у правном поретку Уније јесте таква да сваки од њених различитих аката може послужити као основа у избору за регулисање одређене области или, супротно од тога, може садржавати одређене техничке имплементационе мјере. Конкретније, избор уредбе, директиве или одлуке само по себи не почива на њиховој легислативној или егzekутивној природи која одређује њихово усвајање и не говори нам ништа о њиховом положају у праву Европске уније.³⁰⁸ Правна снага тих аката цијени се сходно демократском легитимитету њихових доносилаца и процедуре у оквиру које се доносе. Ипак, оно што је сасвим сигурно јесте да у правном систему Европске уније своје мјесто налазе и извори међународног права. Исто тако, сасвим је сигурно да Суд правде дјелује у служби „помагача“ у разумијевању неубичајене хијерархије правних аката Европске уније, када већ одредбе оснивачких аката не разликују прецизно легислативне од егzekутивних надлежности. Надасве, атипичности правних аката које доносе институције Уније се и огледају се у значајном утицају праксе Суда правде на садржину свих ревизија оснивачких уговора. Свака од антологијских пресуда Суда правде може се посматрати из многобројних визура, при чему увијек треба да имамо у виду да је управо она у предмету *Van Gend en Loos* означила почетак разликовања правног поретка

³⁰⁷ Judgment of 6 July 1982, *French Republic, Italian Republic and United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v Commission of the European Community*, Joined cases 188 to 190/80, ECLI:EU:C:1982:257.

³⁰⁸ Lenaerts, Koen & Desomer, Marlies. (2005). “Towards a Hierarchy of Legal Acts in the European Union? Simplification of Legal Instruments and Procedures”, *European Law Journal*, 11(6), стр. 746. Доступно на: <https://iow.eui.eu/wp-content/uploads/sites/18/2014/05/Curtin-04-Background-01-Lenaerts-Desomer.pdf>

Европске уније од правног поретка типичних међународних организација, дефинишући тадашњи комунитарни правни поредак новим поретком, али и дијелом међународног права, одређујући критеријуме за непосредно дејство комунитарног права у националном правном поретку и отварајући расправу о подјели надлежности између Суда правде и националних судова при одлучивању о претходним питањима. У осврту на разлику између оснивачких и „обичних“ међународних уговора, Суд правде је у предмету *ENEL*, осам година након оснивања ЕЕЗ, утврдио да је, за разлику од тих „обичних“ међународних уговора, УЕЕЗ успоставио сопствени правни поредак који је његовом актуелном примјеном постао саставни дио правних система држава чланица и који су њихови судови дужни да примјењују.³⁰⁹ Из наведеног се може сасвим јасно констатовати да је Суд правде *ab initio* дјеловао у правцу изналагања разлога за суштинско разликовање правног система Европске уније од других правних система, па тако и од међународног. Такво дјеловање Суда актуелно је и данас, премда се тим дјеловањем никада неће моћи пренебрегнути иницијалне дебате о томе како правно артикулисати европску интеграцију – преговарачи Париског и Римског уговора свјесно су изабрали да не стварају уставни поредак, већ поредак заснован на класичним уговорима због континуираног утицаја парадигме међународног права.³¹⁰ Суштински, већина представника академске заједнице у континуитету посматра оснивачке уговоре и институције Европске уније кроз стандардну призму међународног права.³¹¹ Међутим, не треба пренебрегнути да „иако произашло из међународног права, право Заједнице не посједује сва његова обиљежја; технике и доктрине права Заједнице имају више заједничког са неким гранама унутрашњег права, као што су уставно и управно, него са гранама међународног права“.³¹²

Кроз Уговор из Лисабона извршена је реформа правних аката или, боље речено, направљен је искорак у циљу осигурања јединства правног поретка Европске уније кроз утврђивање редосједа општих правних аката према њиховој снази, тј. хијерархији. Када

³⁰⁹ Judgment of 15 July 1964, *Costa v E.N.E.L.*, C-6/64, ECLI:EU:C:1964:66, On the submission the court was obliged to apply the national law.

³¹⁰ О томе како су државе чланице 60-тих година XX вијека очекивале да Суд правде кроз позиције у својим пресудама тумачи Римски уговор у стриктном и литерарном маниру, видјети у: Boerger-De Smedt, Anne. (2012). “Negotiating the Foundations of European Law, 1950–57: The Legal History of the Treaties of Paris and Rome”, *Contemporary European History*, Towards a New History of European Law, 21(3), Cambridge University Press, стр. 339. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0960777312000239>

³¹¹ Davies, Bill & Rasmussen, Morten. (2012). Towards a New History of European Law, *Contemporary European History*, 21(3), Cambridge University Press, стр. 316. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0960777312000215>

³¹² Hartley Trevor. (1998). „Основи права Европске заједнице: Увод у уставно и управно право Европске заједнице“, Правни центар, Фонд Отворено друштво БиХ Сарајево, стр. 95.

је ријеч о правном систему Европске уније, у врху хијерархије налазе се оснивачки уговори ове организације и Повеља о основним правима Уније³¹³.

Сходно члану 288 УФЕУ, Унија располаже са пет фундаменталних инструмената посредством којих врши своја права и дужности, између којих не постоји формална хијерархија, што значи да је погрешно сматрати да су једни супериорнији од других. То су уредбе, директиве, одлуке, препоруке и мишљења. Уредбе, директиве и одлуке се користе за уређивање области и политика из надлежности Уније и могу попримити форму легислативних, делегирајућих или имплементирајућих аката.

У доктрини постоје различити модалитети у складу са којима се покушава извршити класификација извора права Европске уније³¹⁴, а кроз историјски развој Европске уније, постало је уобичајено да се оно и у теорији и пракси хијерархијски дијели на примарне, секундарне и остале изворе. Ријеч је о класификацији кроз коју се, ослањајући се примарно на правну природу правних аката који чине правни систем Европске уније, веома добро може разумјети правна снага и положај извора међународног права, па тако и међународних трговинских уговора, у оквиру права Европске уније, те се управо на ову класификацију и ослањамо у овој дисертацији.³¹⁵ Иако ова изведена класификација не припада класификацији заснованој на оснивачким уговорима, треба да се укаже да се израз *примарно право* помиње у неким прописима Уније, као што је то случај са Пословником Европског парламента³¹⁶, као и у појединим

³¹³ Charter of Fundamental Rights of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012.

³¹⁴ Вукадиновић, Радован и Вукадиновић Марковић, Јелена. (2020). „Увод у институције и право Европске Уније“, осмо издање, Службени гласник, Београд, стр. 112; Кошутић, Будимир; Ракић, Бранко и Милисављевић, Бојан. (2015). „Увод у право европских интеграција“, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015, стр. 263.

³¹⁵ Осим наведене подјеле, у литератури се проналази и подјела норми права Европске уније на пет главних нивоа, а то су, према опадајућем редосљеду – конститутивни уговори и Повеља о основним правима; општа правна начела; законодавни акти; делегирани акти; provedбени акти. Проналазе се и хијерархијски принципи у оквиру оснивачких уговора према којима обавезујуће право Уније има предност над националним правом; такозвано секундарно право Уније мора бити у складу са примарним правом Уније; међународни уговори имају предност над секундарним правом Уније; обавезујуће право Уније има предност у односу на необавезујуће право Уније; имплементациони акти треба да су у складу са актом за чију су имплементацију намијењени; акти који су касније донесени имају предност над претходним актима исте врсте; акти посебне природе превладавају над актима општег обима. Више видјети у: Lenaerts, Koen & Desomer, Marlies. (2005). „Towards a Hierarchy of Legal Acts in the European Union? Simplification of Legal Instruments and Procedures“, *European Law Journal*, 11(6), стр. 745.

³¹⁶ Синтагма „примарно право“ помиње се у Анексу VI Пословника Европског парламента, у тачки XVI, у којој се елаборира о дјелокругу Одбора за правна питања Европског парламента. Доступно на: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RULES-9-2023-05-08-TOC_EN.html. Додатно, на службеној страници Европског парламента садржана је сљедећа расподела по правној снази извора права Европске уније: УЕУ, УФЕУ и њихови протоколи (37 протокола, 2 анакса и 65 декларација који су приложени Уговорима без да су инкорпорисани у њих); Повеља о основним правима Европске уније; Еуратом; међународни уговори; општа правна начела; секундарни извори права. Видјети на: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/6/sources-and-scope-of-european-union-law>

пресудама Суда правде као што је то на примјер био случај са пресудом некадашњег првостепеног суда у предмету *Kadi*³¹⁷.

У примарно право Европске уније сврставају се правни акти највише правне снаге из којих се изводе законодавна овлашћења институција Уније. Оно је непосредно примјењљиво у државама чланицама и има примат у односу на национално законодавство. Чине га оснивачки уговори. Такође, чланом 6 УЕУ прописано је да Унија признаје права, слободе и начела одређена Повељом Европске уније о основним правима од 7 децембра 2000 године, како је прилагођена у Стразбуру 12 децембра 2007 године, која има исту правну снагу као Уговори.³¹⁸ Могло би да се каже да и у доктрини и у јуриспруденцији постоји општи консензус о томе да оснивачки акти представљају примарне изворе њеног права.³¹⁹

Изостанак консензуса је доминантан када је ријеч о другим правним актима који би потенцијално могли да се придруже оснивачким уговорима јер је примјетан тренд да се у категорију примарних извора права Уније уврштавају и међународни уговори које Унија закључује самостално или заједно са државама чланицама, као и општа правна начела. Поједини аутори, у осврту на предмет *Haegeman*, не спорећи главни допринос тог предмета који се односи на уређење статуса међународних уговора у комунитарном правном поретку³²⁰ и њихову аутоматску инкорпорацију у тај поредак, цијени допринос који овај предмет има за међународно право уопште и у оквиру распореда по правној снази (хијерархији) разликују: оснивачке уговоре Европске уније, међународно право које обавезује Европску унију и секундарне изворе права ове организације. Управо у том предмету разјаснило се да се међународни уговори (или, у ствари, одредбе одређеног уговора) требају посматрати као да припадају праву Уније. Такође, у доктрини проналазимо и промишљања о томе да примарне изворе права Европске уније чине

³¹⁷ Judgment of 21 September 2005, Case T-315/01, *Kadi*, ECLI:EU:T:2005:332, paragraph 190.

³¹⁸ Charter of Fundamental Rights of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012.

³¹⁹ Lenaerts, Koen & Gutiérrez-Fons, José. (2013). "To Say What the Law of the EU Is: Methods of Interpretation and the European Court of Justice", AEL 2013/9 Academy of European Law Distinguished Lectures of the Academy, стр. 21; Trstenjak, Verica. (2013). "National Sovereignty and the Principle of Primacy in EU Law and Their Importance for the Member States", *Beijing Law Review*, 4(2), стр. 71; Schütze, Robert. (2021). „European Constitutional Law“, Third Edition, Oxford University Press, стр. 156; Tridimas, Takis. (2019). „Indeterminacy and legal uncertainty” in EU law in Joana Mendes (Ed), *EU Executive Discretion and the Limits of the Law*, OUP, *Penn State Law Research Paper* No. 07-2019, стр. 22-23; Lenaerts, Koen. (2019). "The Autonomy of European Union Law", стр. 8-9, AISDUE. Доступно на: https://www.aisdue.eu/wp-content/uploads/2019/04/001C_Lenaerts.pdf. Вид. Judgment of 23 April 1983, *Les Verts*, C-294/83, ECLI:EU:C:1986:166; Judgment of 19 November 2009, *Sturgeon*, Joined Cases C-402/07 and C-432/07, paragraph 48.

³²⁰ Judgment of 10 September 1996, *Commission v Germany*, C-61/94, ECLI:EU:C:1996:313, paragraph 52; Judgment of 1 April 2004, *Bellio F.lli*, C-286/02, ECLI:EU:C:2004:212, paragraph 33; Judgment of 10 January 2006, *IATA*, C-344/04, paragraph 35; Judgment of 12 January 2006, *Dordrecht*, C-311/04, ECLI:EU:C:2006:23, paragraph 25; Judgment of 18 October 2007, *Agrover*, C-173/06, ECLI:EU:C:2007:612, paragraph 17.

уговори о оснивању са свим каснијим измјенама и допунама, протоколи, декларације, одлуке и уговори о пријему нових држава чланица, као и општа начела права и људска права.³²¹

Оснивачки уговори не садрже изричите одредбе о својој супрематији у односу на међународне уговоре или друге изворе права Европске уније, њихова супрематија произилази из оних уговорних рјешења која су везана за утврђивање ништавости акта Уније ради његове неусклађености са одредбама оснивачких уговора. Она произилази и из конституционалне нарави оснивачких уговора и околности да Суд правде не располаже овлашћењем да преиспитује њихову ваљаност, већ само овлашћењем да их тумачи. Наведено може довести до закључка да је најподесније само оснивачке уговоре смјестити у корпус примарног права, наравно уз Повељу о основним правима за коју је у члану 6(1) УЕУ прописано да има исту правну вриједност као и оснивачки уговори³²², односно да има статус обавезујућег правног прописа у односу на унутрашњу и спољну политику Уније (спољне импликације). Члан 51(1) Повеље садржински одређује подручје њеног дејства, при чему не укључује упућивање на територијални досег примјене, из чега поједини аутори³²³ изводе закључак да се обавезе које из ње произилазе примјењују када год Унија дјелује. На генералној равни чл. 52 УЕУ и 355 УФЕУ нису од превелике користи, будући да мало говоре о територијалном досегу, указујући само на територије држава чланица на којима се УЕУ и УФЕУ примјењују.³²⁴ Из перспективе права Европске уније, закључивање новог међународног трговинског уговора или усаглашавање са постојећим који ограничава било које од основних права из Повеље о основним правима представља дерогацију од Повеље и стога подљеже њеном члану 52(1).³²⁵ Како је објаснио Суд, клаузула о дерогацији се подједнако примењује и на

³²¹ Вукадиновић, Радован и Вукадиновић Марковић, Јелена. (2020). „Увод у институције и право Европске уније“, ЈП „Службени гласник“, стр. 116.

³²² Rossi, Lucia Serena. (2017). “Same Legal Value as the Treaties”? Rank, Primacy, and Direct Effects of the EU Charter of Fundamental Rights”, *German Law Journal*, 18(4), стр. 771. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2071832200022161>

³²³ Van Elsuwege, Peter. (2020). „The nexus between Common Commercial Policy and Human Rights: Implications of the Lisbon Treaty“, in: *Law and practice of the Common Commercial Policy: the first 10 years after the Treaty of Lisbon*, Brill/Martinus Nijhoff, стр. 7. Доступно на: <https://biblio.ugent.be/publication/8689952>.

³²⁴ Kassoti, Eva & Wessel, Ramses (2020) (eds), „EU Trade Agreements and the Duty to Respect Human Rights Abroad: Introduction to the Theme“, Centre for the Law of EU external relation (CLEER), T.M.C. Asser Institute, стр. 6. Доступно: https://www.asser.nl/media/679745/cleer020-01_web_final.pdf

³²⁵ Према овој одредби, свако ограничење у остваривању права и слобода признатих Повељом мора бити предвиђено прописом и поштовати суштину тих права и слобода. У складу са принципом пропорционалности, ограничења се могу вршити само ако су неопходна и истински испуњавају циљеве од општег интереса које признаје Унија или потребу да се заштите права и слободе других. Конститутивне одредбе о јемству основних права имају дејство да прожимају читав правни систем сваке државе, али и правни систем Европске уније и обавезују све институције Европске уније, будући да се правне норме о устројству институција морају угледати на њих. Ово се дејство у њемачкој уставноправној теорији назива „дејство зрачења“ (Ausstrahlungswirkung).

унутрашње и на спољне законодавне акте Уније, као што су међународни уговори. Потврђујући супрематију Повеље над међународним уговорима Европске уније, Суд је потврдио да Унија не може ни закључити нити спровести путем свог законодавног акта било који међународни уговор (или одлуку међународног судског тијела засновану на том уговору) ако услови постављени у овој клаузули о дерогацији, наиме, тестови пропорционалности и 'неопходности' (тј. 'тест неопходности из Повеље ЕУ') нису испуњени. Затим, као што смо већ навели, члан 218(11) УФЕУ предвиђа механизам којим се осигурава да је међународни трговински уговор компатибилан са уставним оквиром Уније прије него што га она закључи. Одредба наведеног члана омогућава држави чланици, Европском парламенту, Савјету или Европској комисији да затраже мишљење Суда правде у вези са компатибилношћу предложеног међународног уговора са Уговорима Европске уније, укључујући Повељу. Ако Суд одлучи да такав уговор није у складу са Уговорима, међународни уговор не може ступити на снагу све док и ако се не усклади са Уговорима. Да би вршио овакве процјене, Суд се, створивши богату праксу која је утицала на обликовање и развој улоге Европске уније као међународног актера, поред механизма давања мишљења из члана 218(11) УФЕУ, који датира још из доба ЕЕЗ, ослањао на различите модалитете ревизије, као што је механизам правних средстава опште примјене (поступак поништења³²⁶, поступак због кршења права³²⁷ или поступак о претходном питању који иницирају национални судови држава чланица³²⁸). Сви ови поступци омогућавају Суду правде Европске уније да цијени усклађеност међународних уговора са правом Европске уније а што наводи на промишљање да овај суд уистину врши улогу уставног суда у подручју спољних односа Уније.

Када је ријеч о односу Повеље и принципа непосредног дејства, у бројним одлукама из 2018 године и након жустрих шпекулација у доктрини³²⁹, Суд правде одлучио је да Повеља о основним правима или барем неке њене одредбе могу имати хоризонтално непосредно дејство. Прихватање хоризонталног непосредног дејства одређених одредби Повеље, као такво, није ништа револуционарно, већ се уклапа у низ случајева у којима је то дејство прихваћено у сегменту основних права. Тако је у трећем ставу изреке пресуде у предмету *Vera Egenberger*³³⁰ Суд правде утврдио начин

³²⁶ Чл. 263-264 УФЕУ.

³²⁷ Чл. 258-260 УФЕУ.

³²⁸ Члан 267 УФЕУ.

³²⁹ Prechal, Sacha. (2020). „Horizontal direct effect of the Charter of Fundamental Rights of the EU“. *Revista de Derecho Comunitario Europeo*, стр. 410. DOI: <https://doi.org/10.18042/cepc/rdce.66.04>

³³⁰ Judgment of 17 April 2018, *Vera Egenberger*, C-414/16, ECLI:EU:C:2018:257.

поступања националног суда у случају када национално право није усклађено са одредбом из члана 4(2) Директиве 2000/78 нити постоји могућност непосредног дејства те одредбе у националном правном поретку. Тада је, према утврђењу Суда правде, национални суд дужан гарантовати пуно дејство чл. 21 и 47 Повеље ЕУ које уређују правну заштиту појединаца, па чак и одбити примјену сваке националне одредбе која је у супротности са одредбама Повеље. Готово идентично утврђење садржано је у другом ставу изрека пресуда у предметима *IR v JQ*³³¹, *Cresco*³³² и *Max-Planck-Gesellschaft*.³³³

У наставку промишљамо о положају међународних уговора које Европска унија закључује са трећим земљама и/или међународним организацијама, а потом и о општим правним начелима као изворима права Европске уније, посебно се реферирајући на она која су су од значаја за међународне трговинске уговоре које закључује Европска унија, након чега се укратко бавимо питањем других формалних извора права, тј. уредбама, директивама и одлукама.

3.1. Положај међународних уговора које Европска унија закључује са трећим земљама и/или међународним организацијама у хијерархији правних прописа Европске уније

Иако оснивачки уговори изричито не одређују какав је положај међународних уговора које је закључила Европска унија у хијерархији прописа ове организације, могло би да се примјењује правило да међународни уговори које је закључила Унија морају бити у потпуности компатибилни са њеним оснивачким уговорима. Самим тим и свака међународна трговинска обавеза коју преузме Европска унија мора бити у складу са оснивачким уговорима.³³⁴ Она мора бити у складу и са Повељом о основним правима Европске уније.³³⁵ Међутим, према међународном праву, Европска унија мора да извршава своје обавезе у доброј вери. У супротном, може се суочити са одговорношћу према међународном трговинском праву ако не испоштује своје трговинске обавезе или одлуку тијела које одлучује о трговини, чак и ако таква усклађеност није могућа због

³³¹ Judgment of 11 September 2018, *IR v JQ*, C-68/17, ECLI:EU:C:2018:696.

³³² Judgment of 22 January 2019, *Cresco*, C-193/17, ECLI:EU:C:2019:43.

³³³ Judgment of 6 November 2018, *Max-Planck-Gesellschaft*, C-684/16, ECLI:EU:C:2018:874.

³³⁴ О утицају постлисабонске ЕУ трговинске политике на грађане ЕУ и трећих земаља видјети у: Gsth, Sieglinde & Hanf, Dominik. (2014). "The EU's Post-Lisbon Free Trade Agreements: commercial interests in a changing constitutional context", *European Law Journal*, 20(6), стр. 733; Van Waeyenberge, Arnaud & Pecho, Peter. (2014). "Free Trade Agreements after the Treaty of Lisbon in the light of the case law of the Court of Justice of the European Union", *European Law Journal*, 20(6), стр. 749.

³³⁵ Видјети: Opinion 1/15 of 26 July 2017, *Transfer of Passenger Name Record data from the European Union to Canada*, ECLI:EU:C:2016:656.

ограничења садржаних у примарном праву. Уставна ограничења у погледу поштовања таквих обавеза или одлука потенцијално су озбиљан проблем.³³⁶

Не међународне уговоре се примјењује формула према којој они не смију бити у супротности са примарним правом, док секундарни извори права Уније не смију бити у супротности са међународним уговорима. Супрематију међународних уговора над секундарним законодавством потврдио је Суд правде, нагласивши да се релевантно секундарно законодавство, колико је то могуће, треба тумачити на начин који је у складу са међународним уговорима које је закључила Европска унија. Сасвим логичан је закључак да из овакве хијерархије извора права произилази да правна ваљаност секундарног извора права који је можебитно супротан међународном уговору може бити преиспитивана од стране Суда правде у поступку због кршења права а сходно члану 263 лисабонског УФЕУ или у поступку по претходном питању а сходно члану 267 истог уговора. Међутим, Суд није био склон да увијек призна међународне уговоре као стандарде на које се треба угледати, тј. као основу за судску ревизију секундарног права права Уније³³⁷.

Међународни уговори чине чврсту основу спољних односа Европске уније и настављају да буду главни инструменти за успостављање односа са државама које нису државе чланице Уније, али и са другим међународним организацијама. Тренутно се у бази података садржи више од 1 200 међународних уговора између Европске уније и скоро свих држава у свијету.³³⁸ Чланом 216(1) УФЕУ утврђено је између осталог да Унија може закључити уговор с једном или више трећих земаља или међународних организација, као и да су ти уговори обавезујући за институције Уније и њене државе чланице. Самим тим, уговори које Унија закључује са трећим земљама и међународним организацијама, након њиховог ступања на снагу, чине интегрални дио њене правне тековине.³³⁹ Прихватање наведене чињенице изискује отварање питања мјеста међународног права у хијерархији норми правног поретка Европске уније. Суд правде се често суочавао са овим питањем и закључио је да се оно налази негдје између оснивачких

³³⁶ Yakovleva, Svetlana. (2020). „Personal Data Transfers in International Trade and EU Law: A Tale of Two Necessities”, *Journal of World Investment and Trade*, 21, стр. 896. DOI:10.1163/22119000-12340189

³³⁷ Judgment of 5 October 1994, *Germany v Council*, C-280/93, ECLI:EU:C:1994:367, pp. 50-51; Judgment of 23 November 1999, *Portuguese v Council*, C-149/96, ECLI:EU:C:1999:574, pp. 47 & 86; Judgment of 12 March 2002, *Omega Air and Others*, Joined Cases C-27/00 and C-122/00, ECLI:EU:C:2002:161, p. 93; Judgment of 9 January 2003, *P Petrotub and Republica v Council*, Case C-76/00, ECLI:EU:C:2003:4, p. 53; Judgment of 30 September 2003, *Biret International v Council*, C-93/02, p. 52; Judgment of 1 March 2005, *Van Parys*, C-377/02, ECLI:EU:C:2005:121, p. 41.

³³⁸ Wessel, Ramses. (2021). „Normative transformations in EU external relations: the phenomenon of ‘soft’ international agreements“, *West European Politics*, 44(1), стр. 74. DOI: 10.1080/01402382.2020.1738094.

³³⁹ Lenaerts, Koenraad. (2010). “Droit international et monisme de l'ordre juridique de l'Union”, *Revue de la faculté de droit de l'Université de Liège*, 46(4), p. 519; Van Vooren, Bart & Wessel, Ramses. (2014). “EU external relations law”, Cambridge University Press, Cambridge, стр. 211.

уговора Европске уније и секундарних извора права. Тако је у предмету *Racke* Суд одлучио да Европска заједница у вршењу својих овлашћења мора поштовати међународно право, те се стога захтјева да буде усклађено са правилима међународног обичајног права када усваја регулативу из области суспендовања додијељених трговинских концесија, а самим тим и уговор који је закључен са земљом која није њена чланица.³⁴⁰

На наведени начин је те уговоре третирао Суд правде, позиционирајући их у нормама Уније са јасно одређеном намјером, додјељујући нормама из тих међународних извора статус извора комунитарног права, те признајући им понекад и непосредно дејство. Поменули смо већ да је Суд правде у предмету *Haegeman*³⁴¹ закључио да је Споразум о придруживању који је Заједница закључила са Грчком након ступања на снагу постао саставни дио правне тековине Европске уније, при чему је наравно био руковођен намјером да утврди његову супрематију у односу на национално право. Самим тим, чим је Споразум са Грчком ушао у оквир права Европске уније, Суд правде је добио надлежност да спроводи претходни поступак у вези са тумачењем тог споразума – „судови наиме говоре (разговарају) свугдје у свијету“, а на равни Европске уније разговарају помоћу претходног поступка³⁴². Додуше, будући је Атински уговор био закључен од стране Савјета, тај се уговор, према садржини параграфа 3 и 4 пресуде у предмету *Haegeman* сматрао актом једне од комунитарних институција.³⁴³

Утицај пресуде Суда у предмету *Haegeman* постао је очигледан тек касније, у контексту случајева који су услједили. Тако је, на примјер, Суд у предмету *Commission of the European Communities v Federal Republic of Germany*³⁴⁴, између осталог, констатовао да када су изрази у секундарном комунитарном законодавству подесни за више од једне интерпретације, предност треба дати оној интерпретацији која доприноси усаглашености одредбе са Уговором. Исто тако, спроведбеној уредби је потребно, ако је могуће, дати интерпретацију која је конзистентна са базичном уредбом (оном из које спроведбена уредба произилази). Слично, супрематија међународних уговора закључених од стране Заједнице над одредбама секундарног комунитарног законодавства значи да такве одредбе, морају, колико је то могуће бити интерпретиране

³⁴⁰ Judgment of 16 June 1998, *Racke*, C-162/96, EU:C:1998:293, paragraph 45.

³⁴¹ Judgment of 30 April 1974, *Haegeman*, C-181/73, ECLI:EU:C:1974:41.

³⁴² Slaughter, Anne-Marie. (1994). „A Typology of Transjudicial Communication“, *University of Richmond Law Review*, 29(1), стр. 99. Доступно на: <https://scholarship.richmond.edu/lawreview/vol29/iss1/6>

³⁴³ О значају предмета *Haegeman*, видјети у: Wessel, Ramses. (2021). „International Agreements as an Integral Part of EU Law: *Haegeman*“, in: *EU External Relations Law: The Cases in Context* – Graham Butler & Ramses A. Wessel (editors), Oxford: Hart Publishing, стр. 39. (IV. The Importance of the Case).

³⁴⁴ Judgment of 10 September 1996, *Commission of the European Communities v Federal Republic of Germany*, C-61/94, ECLI:EU:C:1996:313, paragraph 52.

на начин који је конзистентан са тим уговорима. У предмету *Agrover Srl*³⁴⁵ је, између осталог, констатовао, да је према устаљеној судској пракси, при интерпретацији одредбе комунитарног права, неопходно размотрити не само њен текст већ и контекст у којем се појављује и циљ норме која је њен дио, али и одредбе комунитарног права у цјелости. У истом смислу се Суд одређивао и у предметима *Dordrecht*³⁴⁶, *Holz Geenen*³⁴⁷, *IATA*³⁴⁸, *Bellio F.lli Srl*³⁴⁹.

И позиција и дејство међународних уговора у праву Европске уније зависи од тога о којој области правне тековине говоримо. Показује се да је Суд правде и већем броју међународних уговора признао непосредно дејство, али не и GATT³⁵⁰, као и уговорима који се закључују у оквиру WTO³⁵¹ – овдје је Суд одбио непосредно дејство као могућност да се индивидуални субјекти позивају на WTO право и пред националним судовима и пред Судом правде Европске уније. WTO *acquis* је *ab initio* био под знаком питања када је ријеч о просуђивању Суда правде и увијек је уживао засебан третман који се огледао у ускраћивању непосредног дејства како би се уопште од стране Европске уније преузимање међународних обавеза могло извршити.

Значајно је подсјетити да је Европска заједница споразумима закљученим у Уругвајском кругу преговора, који је довео до знаковите експанзије међународне трговине³⁵² те „чији је кључни успјех постизање трговине у оквиру WTO са уједначеним и обавезујућим царинским стопама“³⁵³, приступила 22. децембра 1994. године³⁵⁴, те су ти споразуми, у дијелу у којем се односе на њене надлежности, формирали интегрални дио комунитарног права. Наиме, кључни успјех постигнут је на Уругвајској рунди трговинских преговора, баш као што је то, на примјер, био случај и са одредбама

³⁴⁵ Judgment of 18 October 2007, *Agrover Srl*, C-173/06, ECLI:EU:C:2007:612, paragraph 17.

³⁴⁶ Judgment of 12 January 2006, *Algemene*, C-311/04, ECLI:EU:C:2006:23, paragraph 25.

³⁴⁷ Judgment of 28 March 2000, *Holz Geenen*, C-309/98, ECLI:EU:C:2000:165, paragraph 13.

³⁴⁸ Judgment of 10 January 2006, *IATA*, C-344/04, ECLI:EU:C:2006:10, paragraph 35.

³⁴⁹ Judgment of 1 April 2004, *Bellio F.lli Srl*, C-286/02, ECLI:EU:C:2004:212, paragraph 33.

³⁵⁰ О ревизијама GATT-а у контексту земаља које нису могле закључити уговор о придруживању са ЕЕЗ, већ су усмјерене на мултилатерални процес, видјети у: Bartels, Lorand. (2008). „The Trade and Development Policy of the European Union“, *European Journal of International Law*, 18(4), стр. 728. и 729. Доступно на: SSRN:<https://ssrn.com/abstract=1148649> или <http://dx.doi.org/10.1093/ejil/chm042>

³⁵¹ Judgment of 9 September 2008, *Fabbrica Italiana*, Joined cases C-120/06 P and C-121/06 P, ECLI:EU:C:2008:476, pp. 110-112.

³⁵² Hilf, Meinhard. (1997). „The Role of National Courts in International Trade Relations“, *Michigan Journal of International Law*, 18(2), стр. 323. Доступно на: <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol18/iss2/3>

³⁵³ Ћирић, Александар. (2013). „Начело слободe међународне трговине и преференцијално порекло робе“, *Теме*, вол. XXXVII, Но 4, стр. 1604. и 1605. Доступно на: <http://teme2.junis.ni.ac.rs/index.php/TEME/issue/view/7>

³⁵⁴ Council Decision 94/800/EC of 22 December 1994 concerning the conclusion on behalf of the European Community, as regards matters within its competence, of the agreements reached in the Uruguay Round multilateral negotiations (1986-1994), OJ L 336, 23.12.1994.

Атинског уговора који је предмет управо поменутог предмета *Haegeman*, те одредбама *Kyoto* протокола.³⁵⁵

Оправдано је указати и на мишљење поводом закључивања СЕТА споразума³⁵⁶, у којем је Суд правде врло опрезно дао „зелено свјетло“ систему рјешавања спорова предвиђеним тим уговором.³⁵⁷ Ипак, треба да се укаже да се Европска унија на глобалном нивоу не појављује у издању типичном за друге међународне организације. Тако на примјер треба поменути да иако се, међу међународним организацијама, WTO истиче по томе што има прилично стриктна и прецизна правила о чијој се реализацији води веома поуздана евиденција, до сада је ова међународна организација дјеловала посредством дипломатске финоће и компромиса у односима са Европском унијом, међутим тешко је прогнозировать да ли ће WTO имати капацитет да спроводи одлуке којима се снажно противи Европска унија. Више поштовања према праву WTO показано је у предмету *Commission v Hungary*, гдје су мјере које захтијевају закључивање међународних уговора прије пружања услуга у области обаразовања у Мађарској оспорене сходно члану 258 УФЕУ. Међутим, то је такође одражавало судску праксу прије Уговора из Лисабона у којој је Комисија могла слободно да се ослони на WTO право ако је тако жељела.³⁵⁸

3.1.1. Непосредно дејство уговора које Европска унија закључује са трећим државама и/или међународним организацијама

И норма међународног права има непосредно дејство када се на њу може позивати индивидуалан субјекат права у поступцима пред домаћим органима. Дјеловање те норме није везано за било какав акт домаћег државног органа, већ сама по себи дјелује у домаћем праву. У том смислу је двојака улога принципа непосредног дејства – уговорна норма непосредно дјелује омогућавајући индивидуалним субјектима остваривање права пред домаћим судовима са једне стране, а може послужити и за оспоравања законитости позитивноправне (конфликтне) норме у случају њене неусклађености са међународном нормом. У међународним уговорима може се експлицитно предвидјети да они могу производити права и обавезе односно имати непосредно дејство међутим то се чини у

³⁵⁵ Judgment of 21 December 2011, *Air Transport Association*, C-366/10, ECLI:EU:C:2011:864, paragraph 73.

³⁵⁶ Opinion 1/17 of 30 April 2019, *Accord ECG UE-Canada*, EU: C:2019:341.

³⁵⁷ Драгишић, Радмила. (2021). „Аутономија високошколског образовања у Европској унији – случај C-66/18 Европска комисија против Мађарске“, *Политеиа*, Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци, 11(21), стр. 84. DOI: <https://doi.org/10.5937/politeia0-31034>

³⁵⁸ О WTO, као организацији која удружује два концепта Међународног права, видјети у: Lamy, Pascal. (2006). “The Place of the WTO and its Law in the International Legal Order”, *The European Journal of International Law*, 17(5), стр. 970. DOI: 10.1093/ejil/chl035.

ријетким ситуацијама.³⁵⁹ Међутим, Суд правде је указао да у складу са правилима међународног јавног права институције Заједнице које имају надлежност да преговарају и закључују уговоре са земљом нечланицом могу договорити са том земљом какво дејство имају одредбе уговора у унутрашњем правном поретку уговорница.³⁶⁰

Из еволуционог уговорног оквира који се реферише на однос Уније са другим субјектима међународног права, од настанка ЕЕЗ па до данас, јасно произлази да Европска унија има обавезу да поштује међународно правне обавезе које је преузела. Данас лисабонски УФЕУ у члану 216(2) садржи одредбу према којој међународни уговори Европске уније обавезују њене институције и државе чланице, из чега се исхитрено може извести закључак да нису потребне никакве посебне мјере да се предузимају у циљу транспонованја међународних уговора у право Уније или у национална права држава чланица. То, међутим није ни близу истине јер наведена одредба само упућује на обавезујући карактер међународних уговора, али не говори ништа о њиховој непосредној примјенивости. Исто тако ова одредба не прописује да се индивидуални субјекти могу пред националним и Судом правде непосредно позивати на одредбе из извора међународног права. Наиме, чињеница да су међународни извори права обавезујући и да им је мјесто у правном поретку Уније, не значи аутоматски да су непосредно дјелујући – присутне су осцилације између отворености и затворености правног поретка Европске уније а које су у служби очувања прерогатива Суда правде. И управо је Суд тај који је, користећи принципе аутономности, непосредног или посредног дејства, мијењао интензитет и ефекте међународних извора права унутар права Европске уније, зависно од тога да ли је сматрао да међународно право промовише или омета надлежности Европске уније.³⁶¹ С обзиром на наведено, није необично то што је у доктрини присутна спознаја да је примјена међународног права од стране Суда правде Европске уније више него проблематична у погледу правне сигурности.³⁶²

³⁵⁹ Често се у литератури као примјер таквог предвиђања наводи члан XX(2) WTO уговора о владиним набавкама. Према одредби тог члана, када било која уговорница сматра да је било која корист која јој припада, непосредно или посредно, по том уговору поништена или умањена, или да је постизање било ког циља ометено услјед пропуста друге уговорнице да изврши обавезе из уговора, примјене било које мјере од стране друге уговорнице без обзира да ли је у супротности са одредбама овог уговора, може у циљу постизања обострано задовољавајућег рјешења тог питања, да се приступи примјени одредаба WTO споразума о правилима и процедурама које регулишу рјешавање спорова. Међутим, обично међународни уговори овакву експлицитну одредбу не предвиђају те је остављено субјектима међународног права (државама и међународним организацијама) да саме одлуче о потенцијалном непосредном дејству норме међународног права.

³⁶⁰ Judgment of 23 November 1999, C-149/96, *Portugal v Council*, ECLI:EU:C:1999:574, paragraph 34.

³⁶¹ Craig, Paul & De Búrca, Gráinne. (2020). „EU Law: Text, Cases and Materials“, Oxford University Press, 7th ed., стр. 409.

³⁶² Видјети, на примјер: Dunbar, Rupert. (2021). „The Application of International Law in the Court of Justice of the European Union: Proportionality Rising“, *German Law Journal*, 22(4), стр. 559. и 560. DOI: <https://doi.org/10.1017/glj.2021.25>

У контексту непосредног дејства, веома је интересно питање у којој мјери поријекло прописа Европске уније из међународног права одређује њихово дејство у правном поретку саме Уније. Дакле, када се једном уграде у правни поредак Уније, да ли и у којој мјери они актуелно обавезују субјекте права (индивидуалне субјекте). Одговор на ово питање био би да одредбе уговора закључених између Европске уније и трећих земаља и/или међународних организација, као и оне закључене између држава чланица Европске уније и трећих земаља представљају саставни дио права Уније. Непосредно дејство им је Суд правде махом признавао, иницијално се руководећи размишљањем да међународно право садржи правне норме у складу са којима се детерминише да ли одредбе међународног уговора имају непосредно дејство. Временом је Суд промијенио своју позицију и промовисао и протежирао став да критеријуми непосредног дејства који се примјењују у односу на одредбе садржане у осталим изворима права Европске уније, треба да се примењују и на одредбе уговора закључених са трећим државама. Посљедишно, због наведеног става Суда, на сцену може да ступи ситуација у којој међународни уговори закључени са трећим земљама имају непосредно дејство у правном систему Уније чак и када таквим својством не располажу у правном систему трећих земаља са којима су закључени. Из јуриспруденције Суда произлази да нема разлике у смислу критеријума да ли је уговор са трећим земљама закључила само Унија или и Унија и њене државе чланице (мјешовити уговори).

3.1.2. Непосредно дејство уговора са трећим државама и/или међународним организацијама у пракси Суда правде Европске уније

Од раних 70-тих XX вијека на питање дејства међународних уговора у праву Европске уније тражи се одговор, с тим да је сасвим извјесно да право Европске уније никада није било отворено за међународно право у мјери у којој је ова организација тражила од држава чланица да национална права отворе њеном праву. Данас са сигурношћу можемо рећи да је, иако предмет *Bresciani*³⁶³ није био први случај у којем је Суд третирао мјешовити уговор, ријеч о предмету у којем је Суд представио појам реципроцитета као елемента који је релевантан за утврђивање да ли међународни уговор располаже својством непосредног дејства, те запазио да непосредно дејство зависи не само од формулације одредби у питању и њиховог положаја у оквиру уговора, већ од саме природе уговора. Дакле, природа уговора се појављује као елемент који треба узети

³⁶³ Judgment of 5 February 1976, *Bresciani*, C-87/75, ECLI:EU:C:1976:18.

у разматрање, при чему једнако треба третирати уговор у његовој свеукупности и конкретну одредбу која треба да је довољно јасна и прецизна да може да произведе непосредно дејство. Наведено је потврђено у предмету *Kupferberg*³⁶⁴, који се сматра једним од водећих случајева о непосредном дејству међународног права обавезујућег за Унију, у којем је Суд пресудио да ни природа ни структура Уговора закљученог са Португалом не могу спријечити трговца да се позива на одредбе Уговора пред Судом Заједнице. Да ли је одредба безусловна и довољно прецизна да произведе непосредно дејство треба да се има у виду у контексту Уговора чији је одредба дио. Стога је, како је истакао Суд у намјери да одговори на питање о непосредном дејству одредбе Уговора између Заједнице и Португала, неопходно анализирати одредбу и у свјетлу предмета и сврхе Уговора и у свјетлу његовог контекста.

Потенцијална релевантност афирмативних налаза Суда правде о непосредном дејству у контексту јачања концепта недискриминације и једнакости постаје очигледна у наредним пресудама у вези са одредбама садржаним у уговорима Европске уније које забрањују дискриминацију на радном мјесту на основу националности. Те наредне пресуде тичале су се увођења правосудног тренда заштите од дискриминације претежно у домену уговора о придруживању, партнерству и сарадњи који су закључени са Бугарском, Чешком, Пољском, Русијом, Словачком, земљама Магреба (Алжир, Мароко и Тунис). Тако је на примјер у предмету *Kondova*³⁶⁵, Суду између осталог постављено питање да ли се индивидуални субјекти могу пред бугарским судом позивати на одредбу члана 45(1) Споразума о придруживању, без обзира на то што државни органи те државе остају надлежни за примјену својих националних одредби којима су регулисани улазак, боравак и пословно настањивање а у контексту члана 59(1) Уговора о придруживању. Суд је иницијално подсјетио на своју праксу из предмета *Sürül*³⁶⁶, према којој се одредба у уговору закљученим између Заједнице и државе која није њена чланица мора сматрати непосредно примјењивом, када имајући у виду њен текст и сврху и природу самог споразума, одредба садржи јасну и прецизну обавезу која није предмет, у својој примјени или дејству, усвајању било које накнадне мјере. Закључено је од стране Суда да се члан 45(1) Споразума треба тумачити као успостављање, у оквиру примјене тог споразума, прецизног и безусловног принципа који је довољно оперативан да га примјењују национални судови и који је с тога способан да управља правним положајем појединца. Такође, Суд је утврдио да непосредно дејство, које се тој одредби мора признати, значи

³⁶⁴ Judgment of 26 October 1982, *Kupferberg*, C-104/81, ECLI:EU:C:1982:362, pp. 22-23.

³⁶⁵ Judgment of 27 September 2001, *Kondova*, C-235/99, ECLI:EU:C:2001:489, pp. 30-39.

³⁶⁶ Judgment of 4 May 1999, *Sürül*, C-262/96, ECLI:EU:C:1999:228, paragraph 60.

да држављани Бугарске који се на њу ослањају имају право да се на њу позивају пред бугарским судовима, без обзира на чињеницу што органи те државе остају надлежни за примјену прописа у вези са уласком, бораваком и пословним настањивањем, у складу са чланом 59(1) Споразума. Како се јасно може видејти у предмету *Kondova*, Суд правде не прави дистинкцију између израза „непосредно дејство“ и „непосредна примјена“. У предмету *Jany and Others*³⁶⁷, у вези са питањем које се тиче непосредног дејства и досега члана 44(3) Уговора о придруживању између Заједница и Пољске и члана 45(3) Уговора о придруживању између Заједница и Чешке Републике, Суд је утврдио да одредбе тих чланова морају бити формулисане на начин да установљавају, у контексту одговарајућег досега примјене двају споразума, прецизан и безуслован принцип који је у довољној мјери оперативан да буде примјењен од стране националног суда и који је самим тим у могућности да управља правном позицијом индивидуалних субјеката. Према оцјени Суда, непосредно дејство које те одредбе имају мора стога бити признато а што значи да се пољски и чешки држављани који се на њих ослањају имају право на њих позивати пред националним судовима, без обзира на чињеницу да државни органи дотичних држава остају надлежни да примјењују националне прописе којима је регулисан улазак, боравак и пословно настањивање, у складу са чланом 58(1) Споразума о придруживању између Заједница и Пољске и чланом 59(1) Споразума између Заједнице и Републике Чешке. Надаље, у предмету *Panayotova*³⁶⁸, Суд се одређивао у погледу непосредног дејства члана 45(1) Споразума о придруживању између Заједница и Бугарске, члана 44(3) Споразума о придруживању између Заједница и Пољске и члана 45(3) Споразума о придруживању између Заједница и Словачке те одређивање Суда није одступало од одређења у предметима *Kondova* и *Jany and Others*.

У предмету *Simutenkov*³⁶⁹ Суд је испитивао може ли се појединац позвати на члан 23(1) Споразума о партнерству између Заједница и Русије пред судовима државе чланице и ако је одговор потврдан, Суд је требало да одреди досег начела забране дискриминације које та одредба утврђује. Наведено испитивање и одређивање је повезано са дејством одредаба предметног споразума унутар правних система његових уговорница и о томе је требало да се одреди Суд, будући да у Споразуму питање (непосредног) дејства није било уређено. Суд је, не разграничавајући категорије непосредног дејства и непосредне примјене, констатовао да се, сходно његовој пракси³⁷⁰, одредба у споразуму који су

³⁶⁷ Judgment of 20 November 2001, *Jany and Others*, C-268/99, ECLI:EU:C:2001:616, paragraph 26.

³⁶⁸ Judgment of 16 November 2004, *Panayotovas*, C-327/02, ECLI:EU:C:2004:718, paragraph 18.

³⁶⁹ Judgment of 12 April 2005, *Simutenkov*, C-265/03, ECLI:EU:C:2005:213, pp. 19-29.

³⁷⁰ Judgment of 27 September 2001, *Gloszczuk*, C-63/99, ECLI:EU:C:2001:488, paragraph 30; Judgment of 8 May 2003, *Wählergruppe*, C-171/01, paragraph 54.

Заједнице закључиле са земљом нечланицом мора сматрати непосредно примјеном када, с обзиром на њезин текст те сврху и природу споразума, одредба садржи јасну и прецизну обавезу која не подлијеже, у свом провођењу или дејствима, доношењу било које накнадне мјере. Конкретна одредба члана 23(1) Споразума је, према оцјени Суда, таква да јасно, прецизно и безусловно прописује забрану којом се било којој држави чланици онемогућује дискриминација руских радника на темењу националности *vis-à-vis* својих држављана, што се тиче услова за њихово запошљавање и отпуштање. Радници који имају права на основу наведене одредбе Споразума су они који имају руско држављанство и који су законито запослени у држави чланици Европске уније. Ово правило једнаког поступања утврђује прецизну обавезу у погледу резултата и, по својој природи, појединац се на њега може позивати пред националним судом као на основ за тражење од тог суда да одустане од примјене дискриминирајућих одредби, без потребе за даљим provedбеним мјерама.³⁷¹ У коначници Суд је оцијенио да се има сматрати да члан 23(1) Споразума има непосредно дејство, што резултира тиме да се појединци на које се та одредба односи имају право на њу позивати пред судовима држава чланица.

Међутим, Суд никада није признао непосредно дејство одредбама о правима радника из Уговора о придруживању између ЕЕЗ и Турске – укључујући члан 9 Уговора, који забрањује сваку дискриминацију по основу држављанства у контексту тог уговора. Суд правде је у својој пракси наставио да развија право слободног кретања турских радника. У већ поменутом предмету *Demirel* Суд је утврдио да члан 12 Споразума из Анкаре и члан 36 Додатног протокола нису у довољној мјери прецизни да би се индивидуални субјекти могли на њих позивати, што је изазвало различите реакције у доктрини, с обзиром на дотадашњу праксу Суда у домену слободног кретања радника. Након десетак година од предмета *Demirel*, Суд правде је у предмету *Savas*³⁷² признао непосредно дејство клаузули из члана 41(1) (*standstill clause*) Додатног протокола уз Споразум о придруживању између Европске Економске Заједнице и Турске потписаног у Бриселу 23. новембра 1970. године. Такође, у низу других случајева признао је непосредно дејство одредбама о слободи кретања радника садржаним у споразумима о придруживању које су земље Средње и Источне Европе закључивале са тадашњом Европском заједницом и њеним државама чланицама, те истакао да се индивидуални субјекти на њих могу позвати како би своја права заштитили пред националним судом. У том правцу ишле су одлуке Суда правде у четири позната предмета – *Gloszczuk*³⁷³,

³⁷¹ Judgment of 29 January 2002, *Pokrzeptowicz-Meyer*, C-162/00, ECLI:EU:C:2002:57, Judgment of 8 May 2003, *Wählergruppe*, C-171/01, paragraph 58.

³⁷² Judgment of 11 May 2000, *Savas*, C-37/98, ECLI:EU:C:2000:224.

³⁷³ Judgment of 27 September 2001, *Gloszczuk*, C-63/99, ECLI:EU:C:2001:488.

*Barkoci & Malik*³⁷⁴, *Kondova*³⁷⁵ и *Jany*³⁷⁶. Суд је, у предмету *Kziber*³⁷⁷, признао непосредно дејство недискриминацијској одредби о социјалној сигурности из Уговора о сарадњи између Европске економске заједнице и Краљевине Мароко.

У предмету *Lesoochranárske zoskupenie*³⁷⁸ Суд правде суочио се са питањем непосредног дејства одредбе садржане у Конвенцији о приступу информацијама, учешћу јавности у одлучивању и приступу правди у питањима животне средине (Архуска конвенција)³⁷⁹ промовисане од стране Економске комисије Уједињених нација за Европу. Конвенција има правну природу мјешовитог споразума, са аспекта законодавства Европске уније. Од уговорница се захтијева да усвоје неопходне мјере у циљу обезбјеђења провођења циљева Конвенције, међутим сама Конвенција је веома детаљна у погледу положаја индивидуалних субјеката.

Када говоримо о статусу међународних извора права у праву Европске уније, треба да укажемо и на примјену међународног права од стране Суда правде за процјену ваљаности међународних уговора. Потребно је преиспитати ваљаност правног акта Уније којим се одобрава међународни уговор. У предмету *Front Polisario*, Суд правде је морао да се ослони на норме међународног (уговорног) права. У пресуди у овом предмету Суд је поништио уговор из области пољопривреде између Европске уније и Марока у оној мјери у којој се примјењује на Западну Сахару, сугеришући да су унутрашњи стандарди Европске уније о људским правима обавезујући у њеној спољној трговини.³⁸⁰ Селективност у примјени права која карактерише овај предмет критикована је у правној доктрини, у којој се између осталог указује да вјештачко и селективно ослањање Суда на међународно право у предмету *Front Polisario* даје нову димензију све већој дебати о односу између међународног и права Европске уније, те се истиче да је у прошлости Суд показао велику дозу судске непослушности према међународном праву и тенденцију да чува свој идентитет и аутономност правног поретка Европске уније кроз опирање да се бави међународним правом.³⁸¹ Међутим, иако је наизглед укоријенио своје налазе у међународно право, Суд је, у суштини, показао велики степен спремности да

³⁷⁴ Judgment of 27 September 2001, *Barkoci & Malik*, C-257/99, ECLI:EU:C:2001:491.

³⁷⁵ Judgment of 27 September 2001, *Kondova*, C-235/99, ECLI:EU:C:2001:489.

³⁷⁶ Judgment of 20 November 2001, *Jany*, C-268/99, ECLI:EU:C:2001:616.

³⁷⁷ Judgment of 31 January 1991, *Kziber*, C-18/90, ECLI:EU:C:1991:36.

³⁷⁸ Judgment of 8 March 2011, *Lesoochranárske zoskupenie*, C-240/09, ECLI:EU:C:2011:125.

³⁷⁹ Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters, Aarhus, Denmark, 25 June 1998. Доступно на: <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text>

³⁸⁰ Judgment of the General Court (Eighth Chamber) of 10 December 2015, T-512/12, *Front Polisario*; Judgment of the Court (Grand Chamber) of 21 December 2016 in C-104/16 P, ECLI:EU:C:2016:973.

³⁸¹ Kassoti Eva. (2017). „The Council v Front Polisario Case: The Court of Justice’s Selective Reliance on International Rules on Treaty Interpretation (Second Part)“, *European Papers*, 40(2), стр. 41. Доступно на: https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_eJ_2017_1_5_Article_Eva_Kassoti_00147.pdf

прошири међународне норме о тумачењу уговора до тачке прелома како би избјегао рјешавање политичке незаинтересованости коју је Европска унија показала у односу на ситуацију у Западној Сахари. Након овог предмета, услиједио је предмет у којем је Суд поново морао, овај пут у предмету *Western Sahara*³⁸², да оцијени ваљаност међународног уговора – Уговора о партнерству у рибарству између Европске уније и Марока и његов Протокол из 2013. године, али и имплементационих аката Уније. Питање које је кандидовано тицало се опет примјене уговора на територију и производе поријеклом из Западне Сахаре. Суд правде се први пут суочио са захтјевом за доношење претходне одлуке у вези са ваљаношћу међународних уговора које је закључила Европска унија. Указујући на своју праксу у предмету *Rosneft*³⁸³, Суд је подвукао важност „цјелокупног система“ судског надзора из члана 19 УЕУ. У предмету *Western Sahara* Суд је поново у великој мјери примијенио међународно право да би утврдио обавезе Европске уније. Послужио се чаробном формулом из предмета *Front Polisario* и излаз је пронашао у констатацији да „мароканске риболовне зоне“ не укључују територију Западне Сахаре. Тако је Суд избјегао прихватање суверенитета Марока над водама Западне Сахаре.

Ван сваке сумње је да је Суд правде, као што смо напријед навели, био склон признати непосредно дејство одредбама низа других међународних уговора, уз неколико значајних изузетака, као што су GATT и споразуми који се закључују у оквиру WTO, иако је за тако нешто несумњиво имао прилику у случајевима *International Fruit Company*³⁸⁴, *Schlüter, Portugal v Council*³⁸⁵, *Van Parys*³⁸⁶, *Dior*³⁸⁷, у којима провијава нетрпељивост Суда према међународном праву која се веома лако уочава када ова правосудна институција смјешта међународно право у оквире права Европске уније, одлучујући о његовој обавезујућој снази и статусу међународно правних обавеза. Наиме, у предмету *Van Parys*, Суд правде је утврдио да обавезе из одредби WTO *acquis* немају непосредно дејство чак и ако их Тијело за рјешавање спорова аброгационо потврди.

Остајући на терену WTO споразума, те имајући на уму да у ситуацији када ти споразуми не одређују какво дејство њихове одредбе имају у правним порецима уговорница, устаљена судска пракса преферира став да, с обзиром на њихову природу и форму, њихове анексе и препоруке и одлуке тијела формираних на основу њега, не чине дио критеријума сходно којима Суд правде разматра законитост аката које доносе

³⁸² Judgment of 27 February 2018, *Western Sahara*, C-266/16, ECLI:EU:C:2018:118.

³⁸³ Judgment of 28 March 2017, *Rosneft*, C-72/15, ECLI:EU:C:2017:236.

³⁸⁴ Judgment of 12 December 1972, C-21-24/72, *International Fruit Company*, ECLI:EU:C:1972:115.

³⁸⁵ Judgment of 23 November 1999, *Portuguese Republic v Council of the European Union*, C-149/96, ECLI:EU:C:1999:574.

³⁸⁶ Judgment of 1 March 2005, *Van Parys*, C-377/02, ECLI:EU:C:2005:121, paragraph 54.

³⁸⁷ Judgment of 14 December 2000, *Dior*, C-300/98, ECLI:EU:C:2000:688.

институције Уније. Сходно томе, индивидуални субјекти (и државе чланице) не могу се ослањати на одредбе тих споразума, њихових анекса и препорука и одлука поменутих тијела, оне немају непосредно дејство. Слиједећи прилично консолидовани став, данас је опште прихваћено да принцип институционалне равнотеже има блиске повезнице са владавином права те упркос чињеници да судови никада нису разјаснили природу институционалне равнотеже, читав је проблем непосредног дејства – односно поштовања које правосуђе Европске уније показује према преговарачким и законодавним овлашћењима политичких органа у провођењу WTO обавеза – у суштини питање институционалне равнотеже између правосуђа и политичких тијела Европске уније.³⁸⁸

У теорији је указано³⁸⁹ да је Суд правде сматрао да природа права WTO спречава Суд да примјени његове норме у оквиру правног поретка Европске уније. Оправдано је постављено питање да ли је овдје ријеч о дуалистичком изузетку у углавном монистичком систему. Исказана је сумња да је овдје више ријеч о потешкоћама у примјени WTO права у случају његовог потенцијалног сукоба са правом Европске уније. Сматрамо да се сасвим јасно показује да одлука о непосредном дејству међународних уговора постаје централна тачка тензије која се јавља због потребе да се очува конститутивна вриједност Европске уније. Тензија настаје због сукобљавања два међусобно супротстављена концепта – потребе да се поштују међународне обавезе и потребе да се очувају интерне вриједности правног поретка Уније. Не смије да се пренебрегне већ поменута чињеница да међународно право не налаже да међународни уговори треба или не треба да имају непосредно дејство у националном правном поретку. Како се наводи у члану 26 Бечке конвенције, уговорнице испуњавају своје обавезе у складу са праисконским принципом *pacta sunt servanda* – уговорнице саме одлучују, обично кроз конституционална правила, о дејству које ће међународни уговори имати у националном правном поретку. Ни Европска унија у својим конституционалним уговорним одредбама не говори о непосредном дејству међународних уговора, те је веома тешко изводити закључке о томе да ли је њен правни поредак монистички или дуалистички а што се додатно приписује и сложенијем односу између њеног и међународног права. Управо зато се и говори о својеврсној европеизацији међународног

³⁸⁸ Tancredi, Antonello. (2019). „On the Absence of Direct Effect of the WTO Dispute Settlement Body’s Decisions in the EU“, *Stylus Curiarum*, стр. 12. Доступно на: <https://styluscuriarum.files.wordpress.com/2019/05/9789004215528-international-law-as-law-of-the-european-union-on-the-absence-of-direct-effect-of-the-wto-dispute-settlement-bodye28099s-decisions-in-the-eu-legal-order.pdf>

³⁸⁹ Wessel, Ramses & Larik, Joris (Eds.). (2020). „EU External Relations Law: Text, Cases and Materials“, 2nd edition, Oxford: Hart Publishing, стр. 26

права као посебном феномену. Међутим, примарни аргумент који иде у прилог додјелјивању међународним уговорним нормама непосредног дејства стоји и у чињеници да је ријеч о моћном инструменту посредством којег се осигурава ефективно и ефикасно провођење уговора, као и чињеница да се јача владавина права, посебно из угла индивидуалних субјеката.

3.1.3. Посредно дејство уговора са трећим државама и/или међународним организацијама

Будући да међународни уговори чине саставни дио правног поретка Европске уније, сасвим је логично размотрити да ли ови извори међународног права могу имати и посредно дејство у том правном поретку.

Још деведесетих година XX вијека, Суд правде је у предмету *Commission v Germany*³⁹⁰, установио да када је формулација секундарног законодавства Заједнице отворена за више од једног тумачења, предност треба дати, колико је то могуће, тумачењу које ће учинити да одредба буде што више у сагласности са оснивачким уговорима Заједнице. Поред тога, имплементирајућем пропису мора се, ако је могуће, дати тумачење које је у складу са основном уредбом³⁹¹. Наиме, Суд је још почетком осамдесетих година XX вијека, у предмету *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*³⁹² а у вези са *Lomé* Конвенцијом, установио да, када је одредба секундарног комунитарног права отворена за више од једног тумачења, предност треба дати тумачењу које је најближе и најконзистентније са одредбама оснивачког уговора. Већ смо указали да имплементирајуће уредбе морају да се, ако је могуће, тумаче у складу са одредбама основне уредбе.³⁹³ Аналогно, примат међународних уговора које је закључила Унија над одредбама њеног секундарног законодавства подразумијева да се такве одредбе морају, колико је то могуће, тумачити на начин који је у складу са тим уговорима. Сваки конфликт између права Европске уније и међународних извора права, у ситуацији када одредбе међународног уговора немају непосредно дејство, погодује употреби принципа посредног дејства. Обавеза тумачења секундарног права Уније у складу са обавезујућим међународним правом произлази из супериорног хијерархијског статуса међународног права у оквиру правног поретка

³⁹⁰ Judgment of 10 September 1996, *Commission v Germany*, C-61/94, ECLI:EU:C:1996:313.

³⁹¹ Judgment of 24 June 1993, *Tretter*, C-90/92, ECLI:EU:C:1993:264, paragraph 11.

³⁹² Judgment of 1 December 1983, *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*, C-218/82, ECLI:EU:C:1983:369, paragraph 15.

³⁹³ Judgment of 10 March 1971, *Tradax*, C-38/79, ECLI:EU:C:1971:24, paragraph 10.

Европске уније. Не треба много мудрости да се разумије да су WTO уговори нарочито инспиративна подлога за примјену тог принципа.³⁹⁴

У правном поретку Европске уније присутни су одређени механизми који могу непосредно или посредно утицати на циљ Уније да поштује своје међународне обавезе, при том судска контрола правне ваљаности правних аката Уније у погледу међународних уговора који обавезују Унију представља једно релевантно средство. Са једне стране, недостатак непосредног дејства одређеног уговора може бити препрека таквој судској контроли, док ће са друге стране принцип конзистентне интерпретације често бити адекватан у смислу пружања гаранције испуњења међународних обавеза. Исто тако, веома је важно то што би недостатак непосредног дејства у неким случајевима могао да унаприједи а не да омета постизање овог циља. WTO прописи због своје сложености квалификују се као носиоци ризика у смислу опасности да се одлуке нижих националних судова посебно не би заснивале на правилном разумијевању различитих споразума ове свјетске организације и обимне судске праксе њених тијела за рјешавање спорова. Важно је и да се разумије да велики дио питања која се разматрају пред судовима Уније имају мало или никакве везе са међународним јавним правом. Ти судови нису ни међународни судови ни судови за људска права у стриктном смислу и стручност судија је углавном из области права Европске уније и/или националног права. Стога је природно да се судови Уније, у потрази за одговарајућим тумачењем правила међународног јавног права, окрећу смјерницама које могу бити обезбјеђене судском праксом самих међународних судова.³⁹⁵

Принцип посредног дејства Суд правде је примјенио на одређене међународне уговоре као што је на примјер TRIPS, затим на добар дио уговора који нису трговинске природе као што је Архушка конвенција³⁹⁶ или Женевска конвенција о избјеглицама³⁹⁷ и UNCLOS. Међутим, то је најчешће чинио када право Европске уније већ упућује или се претендује да се посредством њега имплементира међународни уговор, или када се врши интерпретација националних прописа у свјетлу међународног уговора. Суд правде је избјегавао да примјењује принцип посредне примјене у ситуацијама у којима би рјешења из међународног уговора могла да утичу на право Европске уније на начин на који то

³⁹⁴ Judgment of 26 April 1972, *Interfood*, C-92/71, ECLI:EU:C:1972:30, paragraph 6.

³⁹⁵ Allan Rosas (2018). „The European Court of Justice and Public International Law“, Meeting of the Council of Europe Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI), Strasbourg, стр. 8. Доступно на: <https://rm.coe.int/statement-delivered-by-judge-allan-rosas-at-the-55th-cahdi-meeting-55t/16807b3b04>

³⁹⁶ UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention). Доступно на: <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text>

³⁹⁷ Geneva Convention of 28 July 1951 relating to the status of refugees. Доступно: <https://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html>

Суд као његов тумач не жели због евентуалне опасности по његов даљи развој и његову аутономност. У складу са принципом посредног дејства, када је секундарно право Уније отворено за више од једног тумачења примат међународних уговора које је она закључила над одредбама секундарног права значи да такве одредбе морају, колико је то могуће, бити тумачене на начин који је у складу са тим уговорима. Потреба да се секундарно право Уније тумачи у свјетлу међународног уговора који је Унија закључила постаје још већа, како Суд правде наводи у предмету *Bettati*³⁹⁸, када је дотична мјера Уније посебно намијењена за спровођење таквог међународног уговора. Такође, све док међународни уговори – који формирају интегрални дио правног поретка Европске уније – доприносе на начин да на примјер нуде екстензивнију заштиту права предвиђених правном тековином Уније из области заштите животне средине, ти међународни уговори могу утицати на начин на који ће Суд правде тумачити општа правна начела Европске уније.³⁹⁹ Уосталом, и у члану 53 Повеље о основним правима Европске уније прописано је, између осталог, да се одредбе те повеље не могу тумачити на начин да ограничавају или да негативно утичу на људска права или основне слободе како су признати од стране права Европске уније и међународног права и међународним уговорима у којима су Унија, Заједница или државе чланице уговорнице. Дакле, остављена је могућност да *stricto sensu* међународни извори права пружају већи степен заштите од оног који пружа Европска унија. Из напријед наведеног сасвим је логично да у правној литератури наилазимо на промишљања да из перспективе међународног и упоредног права, принципи у складу са којима дјелује право Уније такође омогућавају суштинску отвореност правног поретка Европске уније према другим правним порецима. Према њима, заједно са принципом посредног дејства (конзистентног тумачења), и остали принципи у складу са којима дјелује право Уније доприносе да прописи Европске уније буду кохерентни са прописима међународног и националног права.⁴⁰⁰

³⁹⁸ Параграф 20.

³⁹⁹ Видјети, на примјер: Judgment of 8 March 2011, *Lesoochránárske zoskupenie*, C-240/09, ECLI:EU:C:2011:125 (sentence of the Judgment).

⁴⁰⁰ Neuvonen, Päivi & Ziegler, Katja. (2022). „General principles in the EU legal order: past, present and future directions“, Research handbook on general principles in EU law, стр. 7. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781784712389.00007>

3.1.4. Акти међународних тијела у смислу члана 218(9) УФЕУ као извор права Европске уније

Акти међународних тијела основаних на основу међународних уговора које закључује Европска унија такође имају капацитет да утичу на законодавство Европске уније. Наведено произилази из члана 218(9) УФЕУ, сходно којем Савјет на приједлог Комисије или Високог представника Уније за спољне послове и безбједносну политику доноси одлуку којом се суспендује примјена споразума и утврђују ставови које у име Уније треба донијети тијело формирано на основу споразума када је то тијело позвано да доноси акте који производе правна дејства, уз изнимку аката којима се допуњује или мијења институционални оквир споразума. Капацитет да утичу на законодавство Уније могу имати препоруке, одлуке савјета за придруживања, различите мјере које доносе одбори формиран под окриљем различитих међународних конвенција. О наведеном се изјашњавао Суд правде на примјер у предмету *Federal Republic of Germany v Council of the European Union*⁴⁰¹ у којем је штавише одлучио да чак и необавезујући извор права (препоруке) могу утицати на правну тековину Уније. Конкретно у параграфима 63 и 64 одлуке у наведеном предмету Суд је одлучио да је намјена препорука које се у том случају односе на нове енолошке поступке, методе анализе које омогућавају одређивање састава производа из сектора вина или спецификације за чистоћу и идентификацију супстанци које се користе у тим поступцима, да пресудно утичу на садржај прописа које донесе законодавац Уније у подручју заједничке организације тржишта вина. Те препоруке, истиче Суд, посебно због њихове транспозиције у право Уније посредством Уредбе 1234/2007⁴⁰², у тој области производе правно дејство у смислу члана 218(9) УФЕУ, иако Унија није уговорница Уговора о оснивању Међународне организације за виноградарство и винарство закљученог 3. априла 2001. године. Међутим, Суд правде се још крајем осамдесетих година XX вијека одредио на начин што је у предмету *Hellenic Republic v Commission of the European Communities*⁴⁰³ утврдио да за постизање циљева утврђених Уговором о придруживању између ЕЕЗ и Турске и у околностима предвиђеним тим уговором, члан 22 тог уговора даје овлашћење Савјету за придруживање да одлучује, те да Одлука број 2/80 која се тиче имплементационе помоћи

⁴⁰¹ Judgment of 7 October 2014, *Federal Republic of Germany v Council of the European Union*, C-399/12, ECLI:EU:C:2014:2258.

⁴⁰² Council Regulation (EC) No 1234/2007 of 22 October 2007 establishing a common organisation of agricultural markets and on specific provisions for certain agricultural products, OJ L 299, 16.11.2007.

⁴⁰³ Judgment of 14 November 1988, *Hellenic Republic v Commission of the European Communities*, C-30/88, ECLI:EU:C:1989:422, paragraph 13.

стављене на располагање Турској, будући да је непосредно повезана са Уговором о придруживању, чини саставни дио правног поретка Заједнице. Овај свој став везан за Савјет за придруживање Суд је поновио и у предмету *Sevince*⁴⁰⁴, утврдивши да одлуке које је донио Савјет за придруживање могу имати непосредно дејство под условом да испуњавају исте критеријуме који се захтјевају да би међународни уговор имао непосредно дејство. У предмету *Deutsche Shell*⁴⁰⁵ Суд је утврдио да будући да су мјере које проистичу од тијела која су установљена међународним уговорима и којима је повјерена одговорност за њихову имплементацију непосредно повезане са уговором који имплементирају, оне формирају дио комунитарног правног поретка. Обзиром да мјере Заједничког комитета, установљеног на основу Конвенције о заједничким транзитним процедурама⁴⁰⁶, треба сматрати мјерама које се захтјевају за примјену Конвенције у смислу њеног члана 15(2)(b), дотична препорука је директно везана за Конвенцију, те стога мјере Заједничког комитета формирају дио комунитарног права. Суд правде је касније проширио ово своје схватање на мјере које су доносила друга међународна тијела успостављена у складу са међународним уговорима закљученим између Европске уније и трећих земаља.

Међународни билатерални и мултилатерални уговори данас садрже регулаторне режиме и установљавају тијела која усвајају одлуке, резолуције, препоруке, смјернице, најбоље праксе у различитим подручјима политика. Тако, када је ријеч о уговорима о слободној трговини 'нове генерације' потребно је да се укаже на примјер на СЕТА уговор на основу којег је успостављен Заједнички СЕТА одбор али и низ специјализованих одбора. Сви они су у капацитету да доносе различите акте у напријед поменутом смислу.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Judgment of 20 September 1990, *Sevince*, C-192/89, ECLI:EU:C:1990:322, paragraph 9.

⁴⁰⁵ Judgment of 21 January 1993, *Deutsche Shell*, C-188/91, ECLI:EU:C:1993:24, paragraph 17.

⁴⁰⁶ Convention on a Common Transit Procedure concluded on 20 May 1987 between the Republic of Austria, the Republic of Finland, the Republic of Iceland, the Kingdom of Norway, the Kingdom of Sweden, the Swiss Confederation and the European Economic Community, OJ 1987 L 226, 2.

⁴⁰⁷ О односу међународних и ЕУ регулаторних тијела, у контексту СЕТА, видјети у: Mendes, Joana. (2018). „The external administrative Layer of EU law-making: International decisions in EU Law and the Case of CETA“, *European Papers*, 2(2), стр. 492. и 493.. DOI: 10.15166/2499-8249/166.

3.1.5. Уговори које су државе чланице прије приступања Европској унији закључиле са трећим државама или међународним организацијама

Из одредаба члана 351 УФЕУ⁴⁰⁸ потпуно је јасно да одредбе УЕУ и УФЕУ не утичу на права и обавеза које произлазе и уговорâ које су прије 1. јануара 1958. године, односно, прије ступања на снагу приступних уговора држава које су након тог датума ступиле у чланство Европске уније, закључиле те државе. Наведено говори у прилог томе да су чланице Уније посредством оснивачких уговора дале првенство међународним обавезама које су раније преузеле државе чланице. Логично је закључити из наведене одредбе оснивачког акта да се може догодити да одредбе међународног уговора имају првенство примјене у односу на одредбе права Уније. У одредби члана 351(2) прописано је да су државе чланице дужне дјеловати у правцу елиминисања потенцијалних несагласности раније преузетих међународних обавеза са одредбама права Уније, а Суд правде је кроз своју праксу додао да су државе чланице дужне да отпочну преговоре о прилагођавању раније закљученог уговора а ако то није могуће треба да га раскину.⁴⁰⁹

Постоје, међутим, случајеви у којима ће Уговори које су државе чланице прије приступања Европској унији закључиле са трећим земљама или међународним организацијама обавезивати Унију. Тако ће Унију обавезивати уговори којима се регулишу области које су државе чланице пренијеле у њену надлежност, о чему се Суд правде, још у првој половини 70-тих година XX вијека, јасно одредио, утврдивши да ваљаност мјера, у смислу члана 177 УЕЕЗ, које су предузеле институције може да се процијени позивајући се на одредбу међународног права када та одредба обавезује Заједницу и може појединцима дати права на која се могу позивати пред судовима.⁴¹⁰ Унију ће обавезивати и уговори у случају када оснивачки уговор тако предвиђа. Примјер за наведено је одредба из члана 78(1) УФЕУ у којој је прописано да Унија развија заједничку политику азила, супсидијарне заштите и привремене заштите чији је циљ сваком држављанину треће земље којем је потребна међународна заштита понудити

⁴⁰⁸ “(1) Одредбе Уговорâ не утичу на права и обавезе које произлазе из споразума закључаних прије 1. јануара 1958. године или, за државе пристпнице, прије дана њиховог приступања, а које су закључиле једна или више држава чланица с једне стране те једна или више трећих земаља са друге стране. (2) Ако ти споразуми нису у складу са Уговорима, дотична држава чланица или дотичне државе чланице предузимају све одговарајуће кораке за отклањање утврђених неусклађености. У ту сврху државе чланице по потреби помажу једна другој и, ако је то потребно, заузимају заједнички став. У примјени споразума из става 1. државе чланице узимају у обзир чињеницу да предности које су свакој држави чланици додијељене на основу Уговорâ чине саставни дио оснивања Уније те су стога неодвојиво повезане са стварањем заједничких институција, давањем овлаштења тим институцијама и пружањем истих предности од стране свих других држава чланица.”

⁴⁰⁹ Judgment of 4 July 2000, *Commission v Portugal*, C-62/98, ECLI:EU:C:2000:358, pp. 49-50; Judgment of 4 July 1998, *Commission v Portugal*, C-84/98, ECLI:EU:C:2000:359, 58 & 59.

⁴¹⁰ Judgment of 12 December 1972, *International Fruit Company NV*, Joined cases 21-24, ECLI:EU:C:1972:115.

одговарајући статус и осигурати поштовање начела забране присилног удаљења или враћања имиграната (non-refoulement). Та политика, према одредбама тог члана, мора бити у складу са Женевском конвенцијом од 28 јула 1951. године и Протоколом од 31. јануара 1967. године о статусу избјеглица те с другим одговарајућим уговорима.

3.1.6. Уговори које државе чланице међусобно закључују

Уговори које државе чланице међусобно закључују по својој природи припадају у класичне међународне уговоре и не класификују се као извори права Европске уније и у случају њихове повреде заштита се не може тражити посредством Суда правде. Постоје одредбе у оснивачком уговору које подстичу државе чланице на закључивање међусобних уговора, међутим ти уговори непосредно не дјелују у контексту права Уније.

Примарни извори права Европске уније на различите начине признају право држава чланица да закључе или наставе да се придржавају одређених међународних уговора. Тако се члан 34(2) УЕУ односи на учешће држава чланица у међународним организацијама и конференцијама. Чланови 165(3), 166(3), 167(3) и 168(3) УФЕУ предвиђају не само да ће Унија, већ и државе чланице, учврстити сарадњу са трећим државама и међународним организацијама у области образовања и спорта, стручног оспособљавања, културе и јавног здравља. Коначно, чланови 191(4), 209(2), 212(3) и 214(4) УФЕУ говоре о томе да надлежност Уније да закључује уговоре са трећим земљама и међународним организацијама у области заштите животне средине, развојне сарадње, економије, финансијске и техничке сарадње, хуманитарне помоћи не утиче на надлежност држава чланица да преговарају у међународним тијелима и закључују уговоре. Многи уговори које закључују државе чланице, без учешћа Европске уније као уговорне стране, сматрају се страним праву Уније у стриктном смислу и виђени су као дио националног права држава чланица. Ови уговори не формирају дио правног поретка Уније, те се они не проводе у складу са принципима супрематије, непосредне примјене и непосредног дејства. Такви уговори, у правилу, не могу бити ауторитативно тумачени од стране Суда правде у контексту претходног поступка. Међутим, Суд ипак има право да, у контексту поступка по тужби због кршења права, процјени значење уговора који обавезује државу чланицу на исти начин на који може процијенити значење других дијелова националног права како би утврдио да ли је дошло до повреде права Уније.⁴¹¹

⁴¹¹ О основним карактеристикама уговора које закључују државе чланице Европске уније а који имају утицај на право Уније детаљније видјети у: Rosas, Allan. (2011). „The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States“, *Fordham International Law Journal*, 34(5), стр. 1343-1345. Доступно на:

3.2. Општа правна начела у праву Европске уније

Општа правна начела су најопштије и најапстрактније правне норме којима се не утврђују конкретна права и обавезе субјеката права. Она представљају путоказ нормативно-правног процеса, што значаи да казују како та права и обавезе треба да се утврђују, било кроз процес стварања, било кроз примјену права.⁴¹² Гледајући из угла права Европске уније које поједини аутори⁴¹³ сматрају посебном граном међународног права са одликом детаљнијег развоја повезнице са националним правним системима и снажнијом вољом држава чланица за трансфером својих надлежности тој међународној организацији, општа правна начела одређујемо као апстрактне опште правне норме које нису нужно изричито садржане у правном систему, али се могу из њега извести и формулисати.

На генералној равни, у доктрини није много постигнуто у смислу постизања компромиса о досегу и типологији општих правних начела. Општа правна начела карактеришу одређени индикатори – ријеч је о општем правилу из којег произилазе друга конкретна правила; признато је од релевантних субјеката (судови, политички актери, грађани); превазилази посебне области права; односи се на суштинску вриједност једне правне области или на правни систем као цјелину.⁴¹⁴ То су норме темељног карактера, обиљежене особитим обликом неодређености⁴¹⁵, које када је ријеч о Европској унији сврставамо у она која су именована тј. инкорпорирана у оснивачке акте (нпр. начело солидарности, начело узајамног признања) и на неименована тј. она која у оснивачке акте нису инкорпорирана (нпр. начело међусобног повјерења).

Своје иницијалне контуре у јуриспруденцији суда правде општа правна начела добијају након успостављања Монтан уније, која је представљала први стуб европске економске интеграције. У доктрини, због посезања Суда правде за општим правним начелима, често наилазимо на спочитавања у вези са „правностваралачком“ природом његових пресуда. Неки чак алудирају и на произвољност тог правосудног органа због

<https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=2305&context=ilj>

⁴¹² Драгишић Радмила. (2021). „Номотехника кроз призму преузимања права Европске уније“, ЈУ Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука, стр. 380.

⁴¹³ Ziegler, Katja. (2015). „The Relationship between EU Law and International Law“, University of Leicester School of Law Research Paper No. 15-04, стр. 3; Hoffmeister, Frank. (2008). „The Contribution of EU Practice to International Law“, in: *Developments in EU External Relations Law* Marise Cremona (ed.), стр. 37; Kent, Avidan. (2016). „The EU Commission and the Fragmentation of International Law: Speaking European in a Foreign Land“, *Goettingen Journal of International Law*, 7(2), стр. 6. DOI: 10.3249/1868-1581-7-2-kent; Orakhelashvili Alexander. (2006). „The Idea of European International Law“, *The European Journal of International Law*, 17(2), стр. 344. и 346.

⁴¹⁴ Takis, Tridimas. (2007). „The General Principles of EU Law“, Oxford University Press, second edition, стр. 3.

⁴¹⁵ Lozina, Duško. (2018). „Ricardo Guastini, Sintaksa prava“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 55(2), стр. 500. Dostupno na: https://www.pravst.unist.hr/dokumenti/zbornik/2018128/zb201802_499.pdf

доминантне улоге његове јуриспруденције у профилисању општих правних начела и њиховом позиционирању у правном систему Уније, иако се он према начелима усмјеравао у складу са могућностима из оснивачких уговора и изводио их из правних извора на снази – других прописа Уније, одредби највиших правних аката држава чланица или из међународног права. Поједини аутори наводе да постоје најмање четири врсте општих правних начела које су признате у правном поретку Уније – општа правна начела заједничка правима и уставним традицијама држава чланица, општа правна начела међународног права, општа правна начела Европске уније и општа правна начела.⁴¹⁶ У недостатку униформног садржинског одређења, општа правна начела могу се разврстати према њиховом поријеклу, функцијама или предмету на који се односе, међутим једна од базичних класификација подразумева подјелу општих правних начела на начела која се тичу односа индивидуалних субјеката и органа власти и структурална начела која су у основи уставне структуре Уније.⁴¹⁷ Такође, изнијансирана је и подјела на начела која произлазе из владавине права, начела која су у основи уставне структуре и начела материјалног права Уније⁴¹⁸, као и подјела базирана на владавини права и подјела која рефлектује структуру правног поретка Уније.⁴¹⁹ Поређења ради, треба указати на околност да су општа правна начела у међународном праву релативно мало кориштена и да представљају резидуални извор права. Разлог за наведено је то што се у великој мјери преклапају са међународним обичајним правом. Са друге стране, функционисање општих правних начела у праву Европске уније је еволуирало и квалитативно и квантитативно и она имају функцију уставне помоћи при тумачењу а како би се осигурала кохезија и кохерентност права Уније. Поред те, имају и функцију механизма за попуњавање правних празнина, основа за преиспитивање законитости и утврђивања одговорности за накнаду штете.⁴²⁰

Правностваралачка улога Суда правде у домену општих правних начела долази до изражаја у оним ситуацијама у којима је он правне празнине попуњавао тако што је

⁴¹⁶ Besson, Samantha. (2017). "General Principles and Customary Law in the EU Legal Order", in: Stefan Vogenauer and Stephen Weatherill (eds), *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives*, Hart Publishing, стр. 105. и 111.

⁴¹⁷ Wimmer, Michael. (2014). „The Dinghy’s Rudder: General Principles of European Union Law through the Lens of Proportionality“, *European Public Law*, 20(2), стр. 331. и 334. Доступно на: <https://doi.org/10.54648/euro2014022>.

⁴¹⁸ Tridimas, Takis. (2021). „The General Principles of EU Law“, 2nd edition, Oxford University Press, стр. 4-5.

⁴¹⁹ Castellarin, Emanuel. (2019). "General Principles of EU Law and General International Law", In: *General Principles and the Coherence of International Law*, Series: Queen Mary Studies in International Law, Volume 37, Editors: Mads Andenas, Malgosia Fitzmaurice, Attila Tanzi, and Jan Wouters, Brill | Nijhoff, стр. 132. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004390935_011

⁴²⁰ Neuvonen, Päivi & Ziegler, Katja. (2021). „General principles in the EU legal order: past, present and future directions“, *Research Handbook on General Principles in EU Law: Constructing Legal Orders in Europe*. editor / Katja Ziegler; Päivi Neuvonen; Violeta Moreno-Lax. Edward Elgar, стр. 19.

виртуозно посезао за недовољно јасним одредбама оснивачких уговора које је тумачио како би промовисао општа правна начела. Управо зато су поједини аутори, попут Хартлија, поимали да је Суд своју активност на стварању права „прерушио“ кроз процес тумачења, истичући да ни у једном правном систему законодавство, или било који други писани извор права, не може да да одговор на свако питање које дође пред судове те су судије због тога дужни да стварају правна правила како би могли да одлуче о питањима која се пред њима нађу.⁴²¹ Једну такву одредбу представљао је члан 220 Уговора о Европској заједници у којем је за дјеловање Суда правде и Првостапеног суда речено да „брину о поштовању права приликом тумачења и примјене права“. На генералној равни, Суд правде је општа правна начела идентификовао у националним правним системима држава чланица, односно њиховим заједничким уставним традицијама, међународном праву и оснивачким уговорима Уније. При томе, преовладавају општа правна начела која је Суд идентификовао на основу интерпретације појединачних одредби оснивачких аката. Идентификујући правила чија је примјена релевантним уговорним одредбама предвиђена у више сличних или идентичних ситуација, Суд правде је, логицирајући од појединачног ка општем, вршио њихову генерализацију и препознавао их као општа правна начела у правном систему Уније. Један од истакнутих примјера оваквог дјеловања Суда правде односи се на опште правно начело забране дискриминације, које се данас намеће као једно од кључних општих правних начела у праву Европске уније. Суд је, на примјер, идентификовао забрану дискриминације на основу држављанства која је сада етаблирана у члану 18 параграф 1 УФЕУ, забрану дискриминације између произвођача и потрошача у области пољопривреде из члана 40(2) УФЕУ или забрану дискриминације на основу пола у погледу награђивања за једнак рад из члана 157 УФЕУ. Наиме, још су случајеви *Frilli*⁴²², *Sotgiu*⁴²³, *ECSC*⁴²⁴, *Cowan*⁴²⁵, *Bosman*⁴²⁶, *Martinez Sala*⁴²⁷, *Commission v Belgium*⁴²⁸, *CG v The Department for Communities in Northern Ireland*⁴²⁹ садржавали конкретне примјере забране дискриминације које је Суд правде оквалификовао само као појединачне манифестационе изразе општег правног начела забране дискриминације иманентног праву Европске Уније. Управо због њихове

⁴²¹ Hartley, Trevor. (1998). „Temelji prava Europske zajednice: uvod u ustavno i upravno pravo Europske zajednice“, Fond za otvoreno društvo, Magistrat, Sarajevo, str. 137.

⁴²² Judgment of 22 June 1972, *Frilli*, C-1/72, ECLI:EU:C:1972:56, paragraph 19.

⁴²³ Judgment of 12 February 1974, *Sotgiu*, C-152/73, ECLI:EU:C:1974:13, paragraph 11.

⁴²⁴ Judgment of 18 May 1983, *ECSC*, C-168/82, ECLI:EU:C:1983:137, paragraph 15.

⁴²⁵ Judgment of 2 February 1989, *Cowan*, C-186/87, ECLI:EU:C:1989:47, paragraph 20.

⁴²⁶ Judgment of 15 December 1995, *Bosman*, C-415/93, ECLI:EU:C:1995:463, paragraph 84.

⁴²⁷ Judgment of 12 May 1998, *Martinez Sala*, C-85/96, ECLI:EU:C:1998:217, paragraph 54.

⁴²⁸ Judgment of 1 July 2004, *Commission v Belgium*, C-65/03, ECLI:EU:C:2004:402, paragraph 23.

⁴²⁹ Judgment of 16 July 2021, *CG v The Department for Communities in Northern Ireland*, C-709/20, ECLI:EU:C:2021:602, paragraph 80.

изведене, деривативне природе, као и чињенице да је највећи број општих правних начела Суда интерпрепативно индуковао из одредби оснивачких аката, они се сврставају у категорију секундарних извора права Европске уније.

Општа правна начела према својим основним карактеристикама не испуњавају претпоставке неопходне да би била непосредно дјелујућа, тј. не задовољавају претпоставке из формуле коју је иницијално изњедрила јуриспруденција Суда правде. Међутим, виртуоз какав је Суд правде је ипак сматрао да то није тако те је установио да она могу имати непосредно дејство и то не само вертикално већ и хоризонтално. Тај став произлази из случаја *Deffrene*⁴³⁰, те случајева *Mangold*⁴³¹ и *Kücükdeveci*⁴³², у којима је разматрана Директива Савјета од 2000/78/ЕС од 27. новембра 2000. године о успостављању општег оквира за једнако поступање при запошљавању и обављању занимања⁴³³, те гдје је Суд признао хоризонтално непосредно дејство општем правном начелу забране дискриминације по основу година. Остајући на терену ове директиве, важно је указати да је Суд правде у предмету *Z. v A Government department and The Board of management of a community school*⁴³⁴ утврдио да се она не може оцјењивати са аспекта њене усклађености са Конвенцијом Уједињених нација о правима лица са инвалидитетом⁴³⁵, која представља први међународни уговор о људским правима чија је уговорница постала Европска унија.⁴³⁶ Као разлог за наведено утврђење, Суд је навео околност да су одредбе ове конвенције програмског карактера те да су недовољно прецизне и безусловне. Конкретније, Суд је своје утврђење утемељио на образложењу да из одређених одредаба Конвенције произилази да је обавеза уговорница да, између осталог, предузму све одговарајуће законодавне, управне и друге мјере за провођење одредаба из Конвенције што имплицира да су одредбама Конвенције обавезане

⁴³⁰ Параграф 54.

⁴³¹ Judgment of 5 December 2005, *Mangold*, C – 144/04, ECLI:EU:C:2005:709, pp. 75-77.

⁴³² Judgment of 19 January 2010, *Kücükdeveci*, C – 555/07, ECLI:EU:C:2010:21, paragraph 50 and sentence of the judgment.

⁴³³ Драгишић, Радмила. (2020). „Остваривање заштите од узнемиравања на раду и у вези са радом у праву Европске уније“, *Sui generis*, 7(7), Сарајево, стр. 100.

⁴³⁴ Judgment of 18 March 2014, *Z. v A Government department and The Board of management of a community school*, C-363/12, ECLI:EU:C:2014:159, pp. 85-90.

⁴³⁵ Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). Доступно на: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>

⁴³⁶ Европска унија је везана обавезама својих држава чланица и својим сопственим обавезама које је преузела у домену људских права. Државе чланице Уније уговорнице су неколико међународних уговора о људским правима – све су ратификовале Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године, Конвенцију о елиминацији свих облика дискриминације жена, Конвенцију о правима дјетета из 1989. године и разне конвенције Међународне организације рада. Људска права кодификована у овим међународним конвенцијама чине конституционални оквир сваке државе чланице, док основна права која произилазе из устава држава чланица представљају општа начела права Европске уније. Поред тога, конфирмација вриједности начела слободе, демократије и поштовања људских права и основних слобода извршена је у преамбули УЕУ.

уговорнице, а не индивидуални субјекти. Суд је примарно утврдио да чак и када природа и систем међународног уговора дозвољавају да се правна ваљаност акта Уније испитује у односу на одредбе тог уговора, треба и даље да одредбе тог уговора, на које се позива у сврху испитивања правне ваљаности, буду у погледу свог садржаја безусловне и довољно прецизне, при чему се позвао на своје одлуке у предметима *Intertanko* и *Air Transport Association of America*. Овај услов је испуњен када је одредба на коју се позива јасна и прецизна те у свом провођењу или у својим дејствима не зависи од интервенције другог, накнадно усвојеног акта, о чему се Суд сасвим јасно одредио на примјер у предметима *Demirel*⁴³⁷, *Pêcheurs de l'étang de Berre*⁴³⁸, *Wählergruppe Gemeinsam*⁴³⁹, *Kziber*⁴⁴⁰, *Eddline El-Yassini*⁴⁴¹, *Sürül*⁴⁴² и *Pokrzepowicz-Meyer*⁴⁴³. Међтуим, како истиче Суд, из члана 4(1) Конвенције Уједињених нација произилази да је на државама чланицама Конвенције да усвоје све неопходне мјере законодавног, управног или другог карактера како би провеле њене одредбе.

Потребно је указати да се општа правна начела из низа других директива одликују сличним карактеристикама као и начело које је предмет наведених случајева из судске праксе. Као примјер можемо навести Директиву Европског парламента и Савјета 2006/123/ЕС од 12 децембра. 2006. о услугама на унутрашњем тржишту⁴⁴⁴ у којој се, између осталог, протежира начело једнаког третмана, али и многе друге.

Будући да општа правна начела много говоре о положају међународних трговинских уговора у праву Европске уније, у наставку разматрамо опште правно начело солидарности, опште правно начело узајамног признања и опште правно начело међусобног повјерења.

3.2.1. Опште правно начело солидарности

Иако је читав правни систем Европске уније одувијек инспирисан општим правним начелом солидарности, оно није инхерентно само праву Европске уније. Ријеч је о начелу међународног права чија функција није у довољној мјери јасна или добро садржински одређена. За многе, готово никада, није било упитно да солидарност спада у

⁴³⁷ Параграф 14.

⁴³⁸ Judgment of 15 July 2004, *Pêcheurs de l'étang de Berre*, C-213/03, ECLI:EU:C:2004:464, paragraph 39.

⁴³⁹ Judgment of 8 May 2004, *Wählergruppe Gemeinsam*, C-171/01, ECLI:EU:C:2003:260, paragraph 54.

⁴⁴⁰ Judgment of 31 January 1991, *Kziber*, C-18/90, ECLI:EU:C:1991:36, paragraph 15.

⁴⁴¹ Judgment of 2 March 1999, *Eddline El-Yassini*, C-416/96, ECLI:EU:C:1999:107, paragraph 25.

⁴⁴² Judgment of 4 May 1999, *Sürül*, C- 262/96, ECLI:EU:C:1999:228, paragraph 60.

⁴⁴³ Judgment of 29 January 2002, *Pokrzepowicz-Meyer*, C-162/00, ECLI:EU:C:2002:57, paragraph 19.

⁴⁴⁴ Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market, OJ L 376, 27.12.2006.

најважнија начела и да се она уобичајено третира као обиљежје савремене ере међународног права. Наиме, солидарност није и не треба да се сматра начелом међународног права да би извршила нормативну функцију коју има. У покушају да се сумирају различите врсте феномена које називамо „правна начела“ или „начела права“ у међународном праву, у правној литератури налазимо на њихову сљедећу идентификацију – правна начела која су, у ствари, обичне правне норме, којима придајемо већу аргументовану тежину означавајући их као начела; правна начела која успостављају правне стандарде понашања, али не предвиђају никакве посебне радње које треба предузети од стране оних на које се односе; правна начела која, иако су релевантна за право, у ствари нису правна начела кроз функцију коју обављају, него представљају одређене политичке или моралне норме или идеале који обиљежавају међународно право; правна начела која, уопштено говорећи, нису норме, већ моралне вриједности које закон треба да поштује и штити.⁴⁴⁵ С обзиром на наведено, солидарност спада у ону врсту начела која, иако су релевантна за међународно право и можебитно имају нормативну функцију, нису правно нормативна – ријеч је о начелу за које се не може несумњиво рећи да ствара правне обавезе, тј. оно једва да је правно обавезујуће. Из тога би се могло закључити да управо алтруистички карактер спречава солидарност у добијању карактера правног начела.⁴⁴⁶ Међутим, посебно када је ријеч о праву Европске уније, солидарност бива уподобљена у смислу да се реферише на заједничке интересе, док алтруизам своје полазиште налази у индивидуалном ставу који је у потпуности несебичан. Упркос великој важности која се придаје начелу солидарности у Европској унији, знање о овом начелу још увијек је непотпуно, оно није дефинисано у легислативи Европске Уније⁴⁴⁷. Међутим, познато је то да се израз „солидарност“ помињао још у Шумановој декларацији, док је у јуриспруденцији Суда правде, у предмету *Commission of the European Communities v French Republic*⁴⁴⁸ из 1969. године, констатовано да је у цјелокупном систему Заједнице солидарност основа свих обавеза. Она је дакле исконска вриједност на којој почива Европска унија. У савремено доба оснивачки акти Европске уније, помињући израз „солидарност“ више од двадесет пута кроз различите области

⁴⁴⁵ Gorobets, Kostiantyn. (2022). “Solidarity as a Practical Reason: Grounding the Authority of International Law”, *Netherlands International Law Review*, 69(3), стр. 12. Доступно на: <https://doi.org/10.1007/s40802-022-00211-3>

⁴⁴⁶ Casini, Lorenzo. (2014). “Solidarity between States in the Global Legal Space”, *European Review of Public Law*, 26(1), стр. 12.

Доступно: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2368209> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2368209>

⁴⁴⁷ Domurath, Irina. (2012). „The Three Dimensions of Solidarity in the EU Legal Order: Limits of the Judicial and Legal Approach“, *Journal of European Integration*, стр. 460. (Поднаслов: A European Understanding of Solidarity). DOI:10.1080/07036337.2012.704630.

⁴⁴⁸ Judgment of 10 December 1969, *Commission of the European Communities v French Republic*, Joined cases C-6/69 and 11/69, ECLI:EU:C:1969:68, paragraph 16.

политика које се њима уређују, конституишу солидарност као једну од основних вриједности (члан 2 и члан 3(2) УЕУ), те је она заступљена и у одређеним одредбама УФЕУ – на примјер у чл. 67, 80, 122, 194 и 222. Одредбе о солидарности садржане су и у цјелокупном поглављу IV Повеље о основним правима Европске уније (чл. 27-38). Из наведених одредби извора примарног права Уније произлази да се у оквиру неколико области права Уније (регионална политика, азил, развојна сарадња, економска и монетарна унија, основна права) протежира опште правно начело солидарности које несумњиво егзистира у више димензија које су блиско повезане.

Међутим у свакој „заједници права“ ваљаност солидарности као вриједности процјењује се зависно од начина њеног тумачења, а самим тим и од њеног капацитета као правног начела. Капацитет солидарности, када је ријеч о Европској унији, у доктрини се оцјењује и кроз емпиријску анализу праксе Суда правде.⁴⁴⁹ На међународној равни, израз „солидарност“ доводи се у контекст развојне сарадње, која дјелимично може да се рефлектује у праву WTO, чија је чланица Европска унија. Међународна солидарност се помиње у члану 3(5) УЕУ, гдје се између осталог наводи да Унија доприноси солидарности међу народима, док се у члану 24(2) УЕУ наводи да када се Унија ангажује у заједничкој спољној политици, ова политика треба да буде вођена међусобном политичком солидарношћу између држава чланица (члан 24(2) УЕУ).

У контексту наведеног, интересантно је кандидовати питање различитог третмана трећих земаља од стране Европске уније, односно упитати колико је различит третман трећих земаља компатибилан са правом Уније и начелом солидарности. Суд правде је на генералној равни дуго наглашавао да вођење спољних односа Уније подразумијева политичке изборе и да не постоји изричита обавеза наметнута правом Европске уније да се све треће земље морају третирати једнако – те је, како се показује, могуће третирати државе ЕФТА на исти начин као и државе чланице. Наиме, у предмету *Balkan-Import Export*⁴⁵⁰, Суд правде је утврдио да у оснивачком акту Европске уније не постоји обавеза за Заједницу да, у својим спољним односима, са трећим земљама пружи једнак третман у сваком погледу и у сваком случају. Аналого томе, према схватању те правосудне институције, не постоји стриктан захтјев да се свобухватно оправда различит третман трећих земаља што имплицира да постоји селективна међународна солидарност Европске уније са неким, али не и другим партнерима у примјени, на примјер, извозних

⁴⁴⁹ Schiek, Dagmar. (2020). “Solidarity in the case law of the European Court of Justice – opportunities missed?”, in: H. Krunke, H. Petersen, & I. Manners (Eds.), *Transnational Solidarity. Concept, Challenges and Opportunities*. Cambridge University Press, стр. 3. Доступно на: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3523787

⁴⁵⁰ Judgment of 22 January 1976, *Balkan-Import Export*, C-55/75, ECLI:EU:C:1976:8, paragraph 14.

ограничења.⁴⁵¹ Овај став поткрепљен је и у другим предметима који су услиједили, а који су сублимирани у пресуди *Swiss International Air Lines*.⁴⁵² У тој пресуди се експлицитно наводи да се устаљеном праксом Суда правде желе ослободити институције и тијела Уније од примјене начела једнаког поступања у односу на треће земље како би се очувала њихова способност политичког дјеловања на међународној равни. Суд је тако генерално устврдио да разлика у поступању с трећим земљама није противна праву Уније, истичући да не постоји оснивачким актом утврђена обавеза једнаког поступања према њима. Аналогно, одредба о међународној солидарности која се помиње у члану 3(5) УЕУ, представља *comme d'habitude*⁴⁵³ одредбу која прокламује циљеве и нипошто није у функцији потпуне правне норме као монаде сваког, па тако и права Европске уније.

Када је ријеч о уговорима о слободној трговини 'нове генерације', осврнућемо се кратко на једну ситуацију у вези са СЕТА уговором из које јасно произлази да се капацитет општег правног начела солидарности исцрпљује на интра ЕУ плану. Наиме, опште правно начело солидарности афирмисано је приликом одлучивања Њемачког савезног суда поводом захтјева за привремену правну заштиту против СЕТА, када је тај суд у октобру 2016. године донио још једну од његових „yes, but...” пресуда⁴⁵⁴. Тај је суд одлучио да њемачки представник може у Савјету дати пристанак на СЕТА, у оквиру једногласног гласања (што и није спорно међу експертима за ЕУ право), али само ако су испуњена три услова – свака одлука Савјета у погледу СЕТА мора се односити само на оне дијелове уговора који спадају у искључиве надлежности Европске уније; до доношења коначне одлуке Њемачког савезног суда, тај суд захтијева потребну „демократску подршку“ за доношење било које одлуке од стране комитета који треба да се успоставе под окриљем СЕТА; члан 30.7(3)(с) СЕТА⁴⁵⁵ треба тумачити тако да омогућава Њемачкој да једнострано прекине привремену примјену СЕТА. Суд је учинио три изузетне ствари. За почетак, ставио је немачку владу на „тијесну узицу“, утврђујући да Њемачка може да одобри СЕТА само под одређеним условима који нису пука сметња, већ захтијевају преговоре на нивоу Европске уније, можда чак и са Канадом. У том смислу, СЕТА је категорисана од стране Њемачког савезног суда као „мјешовити уговор”

⁴⁵¹ Pirker, Benedikt. (2020). „Rethinking Solidarity in View of the Wanting Internal and External EU Law Framework Concerning Trade Measures in the Context of the COVID-19 Crisis”, *European Papers*, 5(1), стр. 580. Доступно на: <https://www.europeanpapers.eu/en/europeanforum/rethinking-solidarity-internal-and-external-trade-measures-during-covid-19>

⁴⁵² Judgment of 21 December 2016, *Swiss International Air Lines*, C-272/15, ECLI:EU:C:2016:993, 29-30.

⁴⁵³ *Cpn.* „као по обичају”.

⁴⁵⁴ BVerfG, Urteil des Zweiten Senats vom 13. Oktober 2016 - 2 BvR 1368/16, Rn. 1-73. Доступно на: http://www.bverfg.de/e/rs20161013_2bvr136816.html

⁴⁵⁵ Члан 30.7(3)(с) СЕТА предвиђа: „Уговорница може прекинути привремену примјену тог уговора писаним обавјештењем другој страни. Такав раскид ступа на снагу првог дана другог мјесеца након тог обавјештења”.

који захтјева да се они прописи који нису у надлежности Европске уније изузму из привремене примјене. Тиме се ушло у још један дијалог са Судом правде Европске уније, овога пута не о заштити људских права или моћи Европске централне банке, већ о разграничењу надлежности када је у питању заједничка трговинска политика. Њемачки суд је изнио став о томе шта сматра областима надлежности које су могле остати у сфери надлежности држава чланица ЕУ, посебно у погледу заштите инвестиција. Дискутабилно је да ли треба ићи толико далеко да ово читамо као упозорење Суду правде да не иде предалеко у предстојећем савјетодавном мишљењу о Уговору о слободној трговини 'нове генерације' између Европске уније и Сингапура проналажењем свих аспеката трговине и улагања који спадају у експлицитну или имплицитну надлежност Европске уније. Међутим, несумњиво је да је њемачки суд, који је традиционално најгласнији уставни суд када је ријеч о појашњавању граница интеграције, могао да буде мање експлицитан и да избјегне именовање области како не би ризиковао да се мијеша у надлежност Суда правде да тумачи право ЕУ.⁴⁵⁶ Такође, што се тиче СЕТА одбора, Њемачки савезни суд се, иако свјестан да Суд правде генерално никада није био импресиониран националним уставним правима нити је исказивао велику симпатију према посебном статусу који судови који се усуђују преиспитивати примарно право Европске уније имају у националним порецима⁴⁵⁷, упустио дубоко у оснивачки акт, односно упустио се у тумачење његове одредбе из члана 218(9), захтјевајући једногласну одлуку Савјета у погледу СЕТА комитета. На овај начин тај суд је дјеловао *ultra vires* покушавајући прискрбити права и дужности Суда правде Европске уније. Међутим, када је ријеч о општем правном начелу солидарности важно је указати на то да је овдје кључна аргументација у погледу могућег ступања на снагу СЕТА. Према члану 25 Бечке конвенције, држава или међународна организација је у позицији да прекине привремену примјену уговора ако обавијести друге стране о својој намјери да не постане чланица уговора. Ако је СЕТА „мјешовити уговор“, потребна је ратификација свих уговорница да би на крају ступио на снагу. Могло би се тврдити да би унилатерална изјава Њемачке заснована на чињеници да СЕТА није компатибилна са њемачким уставом у ствари значила да Њемачка неће ратификовати СЕТА. Према општем правном начелу

⁴⁵⁶ Baümler, Jelena. (2016). "Only a Brief Pause for Breath: The Judgment of the German Federal Constitutional Court on CETA", *Investment Treaty News*, International Institute for Sustainable Development. Доступно на: <https://www.iisd.org/itn/en/2016/12/12/only-a-brief-pause-for-breath-the-judgment-of-the-german-federal-constitutional-court-on-ceta-jelena-baumler-baeumler/>

⁴⁵⁷ Claes, Monica. (2015). „Luxembourg, Here We Come? Constitutional Courts and the Preliminary Reference Procedure“, *German Law Journal*, 16(6), стр. 1341. Доступно на: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/luxembourg-here-we-come-constitutional-courts-and-the-preliminary-reference-procedure/8BE7271B2FEFA1EF8AE9F693FF9A5A5D>

солидарности, једнострано проглашење могло би да доведе до одговарајуће одлуке Савјета да обавијести Канаду о прекиду привремене примјене СЕТА у име цијеле Европске уније. Ово, међутим, не би одражавало једнострано овлашћење раскида као што захтјева Њемачки савезни суд. У сваком случају, и у њемачкој литератури се проналазе промишљања да то што се СЕТА закључује као мјешовити уговор не значи помјерање према међувладином методу одлучивања у интеграционом смислу, већ искључиво значи заједничко дјеловање Европске уније и држава чланица.⁴⁵⁸

3.2.2. Опште правно начело узајамног признања

Данас се правна основа узајамног признавања садржи у чл. 207 и 218 УФЕУ. Члан 207 УФЕУ (ex члан 133 УЕЗ) садржи правну основу за трговинску политику Европске уније и садржи одредбе о поступцима у оквиру којих треба да се доносе одлуке у различитим аспектима трговине. Са друге стране, члан 218 УФЕУ (ex члан 300 УЕЗ) садржи правила о провођењу преговора са трећим странама и примјењује се у преговорима између Европске уније и једне или више трећих земаља или међународних организација. Дакле, ови чланови чине правни основ у складу са којим Европска комисија, након прибављања преговарачких смјерница од Савјета, преговара међународне трговинске уговоре.

Уговори о узајамном признавању имају за циљ да промовишу трговину између Европске уније и трећих земаља, отклањајући техничке баријере кроз омогућавање олакшаног приступа оцјењивању усаглашености (омогућавају компанијама из Уније да своје производе тестирају и сертифицију именована тијела за оцјењивање усаглашености у Унији како би потврдили њихову усклађеност са захтјевима увознице, а затим да извозе у треће земље, без даљег тестирања у земљи увозници; установљују услове за реципрочно прихватање резултата оцјењивања усаглашености; садрже овлашћење лабораторије, инспекцијске органе и различита тијела за оцјењивање усаглашености; успостављају заједничку комисију која ће се бавити свим питањима које се могу појавити у оквиру уговора о узајамном признању). Уговоре о узајамном признању Европска унија је закључила са Аустралијом, Канадом, Израелом, Јапаном, Новим Зеландом,

⁴⁵⁸ Mayer, Franz. (2014). „Stellt das geplante Freihandelsabkommen der EU mit Kanada (Comprehensive Economic and Trade Agreement, CETA) ein gemischtes Abkommen dar? (Rechtsgutachten für das Bundesministerium für Wirtschaft und Energie)“, Universität Bielefeld, стр. 2. Доступно на: https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Downloads/C-D/ceta-gutachten-einstufung-als-gemischtes-abkommen.pdf?__blob=publicationFile&v=4

Швајцарском и САД. Још 21. децембра 1989. године⁴⁵⁹, владе држава чланица Европске уније усагласиле су принципе на којима треба да почивају уговори о узајамном признавању, а 21. септембра 1992, оне су овластиле Комисију да у име Уније врши преговоре са трећим земљама о закључењу тих уговора.

На генералној равни, процедуре оцјењивања усаглашености афирмисане су WTO Уговором о техничким препрекама у трговини, Уговором о техничким трговинским баријерама (ТБТ уговор) и Уговором о примјени санитарних и фитосанитарних мјера. Идеја о узајамном признавању која се примјењује у контексту уговора о слободној трговини стално је предмет дебата о трговинској политици. Напросто, узајамно признавање може изгледати као привлачна опција за рјешавање регулаторних разлика између јурисдикција, јер у поређењу са хармонизацијом, омогућава странама да сачувају своје националне прописе. Међутим, у стварности, то би могло бити тешко постићи јер је подложно условима и ограничењима. Начело узајамног признања се може примјенити у слободној трговини, при чему је потребно водити рачуна о томе да оно функционише и базира се на међусобном повјерењу.

3.2.3. Опште правно начело међусобног повјерења

Опште правно начело међусобног повјерења подразумијева да свака држава чланица мора да претпостави да су одређене мјере које предузимају друге државе чланице у сагласности са правом Уније, да су усредсређене на промовисање и заштиту вриједности Уније и поштовање основних права тј. да су њихови национални правни системи способни да омогуће заштиту тих вриједности. Оно је, као услов иновативне сарадње⁴⁶⁰, најдоминантније у сфери подијељених надлежности између Европске уније и држава чланица и представља основу на којој међусобно треба да дјелују национални судови.

Иницијално се начело међусобног повјерења посматрало из угла вертикалног односа између сваке државе чланице и Европске уније (иницијални примјери из јуриспруденције Суда правде тичу се тог вертикалног односа), да би касније у фокусу било међусобно повјерење између држава чланица (хоризонтални однос).

⁴⁵⁹ Council Resolution of 21 December 1989 on a global approach to conformity assessment, OJ C 10, 16.1.1990.

⁴⁶⁰ Fichera, Massimo. (2009). "Mutual Trust in European Criminal Law". Working Paper Series, 10, SSRN Electronic Journal, стр.19. Доступно на:10.2139/ssrn.1371511.

На јуриспрудентној равни, и неки од најновијих случајева, које у поступку рјешавања претходних питања упућених од стране националних судова разматра Суд правде, траже тумачење начела међусобног повјерења.⁴⁶¹

Показује се корисним указати на однос начела међусобног повјерења са принципом супрематије те општим правним начелом узајамног признавања и приципом аутономности⁴⁶², као и истражити да ли се оно примјењују и на треће земље или само на државе чланице Европске уније. У доктрини се однос начела међусобног повјерења са принципом супрематије, углавном, веже за доктрину *Horizontal Solange*⁴⁶³, која је сушта супротност вертикалном углу посматрања случајева *Solange 1*⁴⁶⁴ и *Solange 2*⁴⁶⁵.⁴⁶⁶

Поред иницијалног „судара“ са принципом супрематије, поједини аутори⁴⁶⁷ сматрају да је постојање међусобног повјерења предуслов за остваривање начела узајамног признавања за које смо напријед навели да је инкорпорирано у УФЕУ. Истовремено они оцјењују да је усвајање међусобног повјерења као базе за интеграцију, а прије свега као механизма за признање и извршење пресуда амбициозан пројекат. Конкретније, они указују на комплексан однос између међусобног повјерења, заштите основних права, узајамног признавања и извршења пресуда. У другим изворима, међутим, постоји јасно изражен супротан став да, признајући границе међусобног повјерења, прописи Уније ограничавају аутоматско признавање и извршење судских одлука у одређеним областима.⁴⁶⁸ У новијој пракси Суда правде профилише се став о томе да су начело међусобног повјерења и начело узајамног признавања у праву

⁴⁶¹ Тако је, на примјер у случају C-262/21 PPU, који се односи спор везан са родитељску одговорност, постављено питање треба ли начело међусобног повјерења међу државама чланицама тумачити на начин да држава која предаје дијете може у складу с тим начелом претпоставити да ће држава боравишта дјетета испунити обавезе или интерес дјетета захтјева да се од тијела државе боравишта затраже појашњења о конкретним мјерама које су предузете или које ће се предузети ради његове заштите како би држава чланица која предаје дијете могла оцијенити, између осталог, примјереност тих мјера с обзиром на интерес дјетета. Видјети: Judgment of 21 August 2021, *A v B*, C-262/21 PPU ECLI:EU:C:2021:640, paragraph 30(4).

⁴⁶² De Witte, Bruno. (2010). “European Union Law: How Autonomous is its Legal Order?”, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 65(1), стр. 141. Доступно на: <http://hdl.handle.net/1814/15564>

⁴⁶³ Canor, Iris. (2021). „Suspending Horizontal *Solange*: A Centralized Instrument for Protecting Mutual Trust and the European Rule of Law“. In: Von Bogdandy, Al, Bogdanowicz, P., Canor, I., Grabenwarter, C., Taborowski, M., Schmidt, M. (eds) *Defending Checks and Balances in EU Member States. Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht*, vol 298. Springer, Berlin, Heidelberg, стр. 183. Доступно на: https://doi.org/10.1007/978-3-662-62317-6_8

⁴⁶⁴ Judgment of 17 December 1970, *Internationale Handelsgesellschaft*, C-11/70, ECLI:EU:C:1970:114.

⁴⁶⁵ Judgment of 5 May 1982, *Wünsche Handelsgesellschaft*, C-126/81, ECLI:EU:C:1982:144.

⁴⁶⁶ Драгишић, Радмила. (2022). „Опште правно начело међусобног повјерења у праву Европске уније“, *Годишњак Факултета правних наука*, стр. 137. DOI: 10.7251/GFP2212134D.

⁴⁶⁷ Losy, Oskar. & Podolska, Anna. (2018). “The Principle of Mutual Trust in the Area of Freedom, Security and Justice. Analysis of Selected Case Law”, *Adam Mickiewicz University Law Review*, стр. 186. DOI: 10.14746/ppuam.2018.8.13.

⁴⁶⁸ Bard, Petra & Van Ballegooij, Wouter. (2018). “Judicial independence as a precondition for mutual trust? The CJEU in *Minister for Justice and Equality v. LM*”, *New Journal of European Criminal Law*, 9(3), стр. 355. DOI: 10.1177/2032284418801569.

Европске уније од фундаменталног значаја, с обзиром да, како то Суд наводи на примјер у предмету *Aranyosi & Căldăraru*⁴⁶⁹, омогућавају стварање и одржавање подручја без унутрашњих граница. Прецизније, принцип међусобног повјерења захтјева, посебно у погледу подручја слободе, безбједности и правде, да свака чланица, осим у изузетним околностима, сматра да све остале државе чланице поштују прописе Уније.

У Мишљењу 2/13 Суд указује да се базично значење начела међусобног повјерења међу државама чланицама у праву Европске уније огледа у стварању и одржавању простора без унутрашњих граница. С тим у вези, свака држава чланица треба да претпостави, посебно у случају слободе, безбједности и правде, да све друге државе чланице, осим у изузетним околностима, поштују право Уније и основна права која су на нивоу Уније заштићена (параграф 191). Суд констатује да, у мјери у којој Конвенција, тиме што налаже да се Унија и државе чланице сматрају уговорним странама не само у својим односима с уговорним странама које нису државе чланице Уније него и у својим међусобним односима, укључујући кад те односе уређује право Уније, захтијева да једна држава чланица провјерава поштовање основних права од стране друге државе чланице, иако право Уније намеће међусобно повјерење међу тим државама чланицама, приступање може угрозити равнотежу на којој је Унија утемељена те аутономност права Уније (параграф 194). Уз то, обавезу држава чланица да се користе механизмима за рјешавање спорова успостављеним правом Уније – а посебно да поштују надлежност Суда – треба схватити као посебан одраз њихове генералне обавезе лојалности (параграф 202). Суштински, оцијењено је да Споразум о приступању Уније Конвенцији може утицати на аутономност права Уније, те да може утицати и на дјелотворност начела међусобног повјерења међу државама чланицама. Дакле, ријеч је о прилично ригидном ставу, који ће, како смо раније наговјестити, бити донекле ублажен управо у случају *Aranyosi and Căldăraru* у којем је донесена „пресуда компромиса“ будући је Суд правде одлучио да поступање по Европском налогу за хапшење мора бити одложено ако постоји стварни ризик од нехуманог или понижавајућег поступања у условима притвора.⁴⁷⁰

Не мање интригантна ситуација постоји и у случајевима у којима је Суд правде давао мишљења о закључивању међународних трговинских уговора нове генерације, па је тако у Мишљењу 1/17 које је дао поводом закључивања СЕТА уговора, утврдио да су државе чланице, у свим подручјима која произлазе из права Уније, дужне поштовати

⁴⁶⁹ Judgment of 5 April 2016, *Aranyosi and Căldăraru*, Joined cases C-404/15 & C-659/15 PPU, ECLI:EU:C:2016:198.

⁴⁷⁰ Willems, Auke. (2019) “The Court of Justice of the European Union’s Mutual Trust Journey in EU Criminal Law: From a Presumption to (Room for) Rebuttal”, *German Law Journal*, 20(4), стр. 491. DOI:10.1017/glj.2019.32.

начело међусобног повјерења.⁴⁷¹ То начело, према оцјени Суда, свакој од држава налаже да поступа у доброј вјери, тако што ће, осим у изузетним околностима, сматрати да остале државе чланице поштују право Уније, укључујући основна права, попут права на ефикасан правни лијек пред независним судом. Међутим, то начело, посебно када је ријеч о поштовању права на ефикасан правни лијек пред независним судом, не примјењује се у односима између Уније и трећих земаља.⁴⁷²

Када је ријеч о односима са трећим земљама и међународним организацијама, као субјектима међународног јавног права, у јуриспруденцији Суда правде се начело међусобног повјерења користило као „поглед са висине“ будући се кроз ту јуриспруденцију тумачило на начин да је оно ексклузивно примјењиво само на интра ЕУ ситуације и да нема спољно дејство. Међутим, веома је тешко наћи оправдање за изузимање од примјене начела међусобног повјерења у аранжманима са трећим земљама и међународним организацијама како се то покушава урадити посредством мишљења Суда 2/13 и 1/17. То је посебно тешко ако су аранжмани са тим трећим међународним јавноправним субјектима у вези са основним принципом отворене економије и слободне конкуренције, које је фундаментални принцип када је ријеч о интегративном моделу на којем иницијално и у континуитету почива Европска унија.

3.3. Уредбе као инструмент за уређивање односа са међународним изворима права

Европска унија у преговорима који претходе закључењу уговора о слободној трговини са трећим земљама и међународним организацијама не одступа од рјешења која су утврђена у тим изворима права. У уводном дијелу овог рада указали смо на опредјељеност Савјета да још седамдесетих година XX вијека у преговарању о Европском споразуму, прихвати преговарачки став усмјерен на прилагођавање тог споразума одредбама Уредбе Савјета 543/69 о усклађивању одређеног социјалног законодавства у вези с цестовним превозом, уз пристајање на одређена одступања која би Заједница морала прихватити. Међутим, чак и у случају одступања од Уредбе, било је неопходно да Савјет позове Комисију да у примјереном року и у складу с одредбама члана 75 УЕЕЗ формулише нужне приједлоге с циљем њене измјене. Један од новијих примјера је Уредба о заштити личних података (GDPR)⁴⁷³, из које јасно произилази жеља

⁴⁷¹ Параграф. 128 СЕТА мишљења.

⁴⁷² Параграф 129 СЕТА мишљења.

⁴⁷³ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and

Европске уније да трговински уговори са трећим земљама и међународним организацијама препознају могућност ограничења преноса личних података, чиме би се осигурала усклађеност трговинских правила управо са наведеном Уредбом.⁴⁷⁴ Наиме, уговори о слободној трговини у неколико се засебних одредби одређују о заштити података у областима као што су финансијске услуге, телекомуникације и електронска трговина а што је логично јер се прекогранични пренос података односи на многобројне услуге. Наведено је, када је на примјер ријеч о Уговору о слободној трговини између Европске уније и Вијетнама, видљиво из члана 8.53, који припада одредбама о регулаторној сарадњи у области електронске трговине и садржи одредбе о заштити приватности лица у погледу обраде и ширења личних података и заштите повјерљивости личних евидениција и рачуна⁴⁷⁵.

Уребе као изворе права, институције Европске уније су ставиле у функцију инструмената за уређивање односа са међународним изворима права, о чему смо већ говорили у оквиру студија случајева који се наслањају на ЕРТА учење, указујући да је на примјер однос између Хашке конвенције и Уредбе 2201/2003 прецизиран у члану 60 Уредбе, према којем та уредба има предност у односу на Конвенцију, у мјери у којој се предмети које та два правна инструмента уређују преклапају. Наведено прописивање одступа, односно представља изузетак од правила да секундарни извори права Европске уније не треба да су у супротности са међународним изворима права.

Уредбама се уређују и поступци за примјену одређених одредаба уговора о слободној трговини нове генерације везаних за заштитне мјере Европске уније. Наиме, Европска унија усвојила је засебне уредбе за провођење заштитних механизма за сваки појединачни трговински уговор. Тако је Уредбом 511/2011⁴⁷⁶ уређено увођење билатералне заштитне клаузуле у Споразуму о слободној трговини између Европске уније и њених држава чланица и Републике Јужне Кореје. Наиме, у члану 15 ове уредбе одређено је да је она у цијелости обавезујућа и да се непосредно примјењује у свим

repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), OJ L 119, 4.5.2016. Видјети и: Regulation (EU) 2018/1725 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by the Union institutions, bodies, offices and agencies and on the free movement of such data, and repealing Regulation (EC) No 45/2001 and Decision No 1247/2002/EC, OJ L 295, 21.11.2018, p. 39; Council Regulation (EU) 2020/1998 of 7 December 2020 concerning restrictive measures against serious human rights violations and abuses, OJ L 410I, 7.12.2020.

⁴⁷⁴ Ова регулатива садржи читаво поглавље (Поглавље V) које је посвећено преносу личних података трећим земљама или међународним организацијама.

⁴⁷⁵ Погледати и члан 8.45.

⁴⁷⁶ Regulation (EU) No 511/2011 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2011 implementing the bilateral safeguard clause of the Free Trade Agreement between the European Union and its Member States and the Republic of Korea, OJ L 145, 31.5.2011

државама чланицама. Поред наведеног, Уредбом 2019/287⁴⁷⁷, која се колоквијално назива „хоризонтална заштитна уредба“, уређено је провођење билатералних заштитних клаузула и других механизма којима се омогућује привремено повлачење повластица из одређених трговинских уговора закључених између Европске уније и трећих земаља. Тренутно се „хоризонтална заштитна уредба“ примјењује само на уговоре о слободној трговини закључене са Јапаном, Сингапуром и Вијетнамом.

Поменимо и да је на равни Европске уније Уредбом ЕУ 654/2014⁴⁷⁸ уређено право Европске уније на примјену и провођење међународних трговинских правила и којом је измијењена Уредба Савјета (ЕЗ) 3286/94 о утврђивању поступака како би се осигурала права Европске уније према међународним трговинским правилима⁴⁷⁹. Овим секундарним извором права Европске уније, о којем ћемо говорити и у дијелу тезе у којем образлажемо о класификацијама међународних трговинских уговора које закључује Европска унија и дајемо осврт на дјеловање Европске уније у вези са реформом WTO, осигурава се да Унија проводи и остварује своја права у складу са међународним трговинским уговорима, доношењем мјера у области трговинске политике. Кључно је што се овом уредбом утврђују правила и поступци које проводи Унија за суспензију или повлачење из обавеза у оквиру међународних трговинских уговора да би реаговала на кршење међународних трговинских правила трећих земаља која погађају интересе Уније

3.4. Директиве као извори права Европске уније

Претходно поменута GDPR, у правном систему Европске уније замијенила је Директиву 95/46/EC (DPD), што представља својеврстан напредак када је ријеч о развоју области заштите личних података на равни Уније. Управо због промјене која се огледа у томе што је предметна област сада уређена хијерархијски вишим секундарним извором права Европске уније, а будући да се ове области дотичу и уговори о слободној трговини

⁴⁷⁷ Regulation (EU) 2019/287 of the European Parliament and of the Council of 13 February 2019 implementing bilateral safeguard clauses and other mechanisms allowing for the temporary withdrawal of preferences in certain trade agreements concluded between the European Union and third countries, OJ L 53, 22.2.2019.

⁴⁷⁸ Regulation (EU) No 654/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 concerning the exercise of the Union's rights for the application and enforcement of international trade rules and amending Council Regulation (EC) No 3286/94 laying down Community procedures in the field of the common commercial policy in order to ensure the exercise of the Community's rights under international trade rules, in particular those established under the auspices of the World Trade Organization, OJ L 189, 27.6.2014.

⁴⁷⁹ Council Regulation (EC) No 3286/94 of 22 December 1994 laying down Community procedures in the field of the common commercial policy in order to ensure the exercise of the Community's rights under international trade rules, in particular those established under the auspices of the World Trade Organization, OJ L 349, 31.12.1994.

нове генерације⁴⁸⁰, показује се потребним да се осврнемо на директиве као изворе секундарног права Европске уније. Наведено је неопходно и због тога што Европска унија још увијек прибјегава пракси минималног усклађивања прутем директива, при чему се државама чланицама препшта одабир различитих начина провођења. Оваква пракса је заступљена у радно-правној области, у којој Европска унија на интерном плану дјелује кроз доношење директива, попути Директиве 2019/1152 о транспарентним и предвидивим радним условима у Европској унији⁴⁸¹, док на спољном плану из уговора о слободној трговини нове генерације произилази опредјељење за снажније провођење радних права, иако у свјетлу различитих политичких расправа у којима улогу има Европски парламент који врши позив на боље провођење одредби о животној средини и раду у уговорима о слободној трговини које закључује Унија. Са друге стране, на равни Уније, различити политичари у својим кампањама позивају чак на успостављање „ЕУ тужиоца“ који би надзирао испуњење обавеза из ЕУ прописа у области рада.⁴⁸²

Директиве су, у складу са чланом 288 Уговора о функционисању Европске уније, обавезујуће за сваку државу чланицу на коју се односе из аспекта резултата који треба остварити, али се препшта националним институцијама да изаберу форму и метод транспозиције. Дакле, за разлику од уредби, директиве не замјењују интерне правне норме правном нормом Европске уније. Још је 1997. године *Duina* истакао да су директиве најмоћнији правни алат, те да захтијевају да примарно буду преведене у национално право, а затим да буду примијењене. Даље је навео да се брзина транспозиције односи на вријеме које је потребно свакој држави чланици да преведе право Уније у национално право у временском оквиру који је спецификован од Уније, те да се стога може говорити о правовременој или закасњелој транспозицији, као и да се брзина примјене односи на вријеме које је држави чланици потребно да примијени нови национални пропис.⁴⁸³

Избор метода транспозиције директива, као и форме, те средства извршења, препштени су државама чланицама

⁴⁸⁰ Velli, Federica. (2019). „The Issue of Data Protection in EU Trade Commitments: Cross-border Data Transfers in GATS and Bilateral Free Trade Agreements“, *European Papers*, 4(3), стр. 882. Доступно на: https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_EF_2019_I_022_Federica_Velli_00325.pdf

⁴⁸¹ Directive (EU) 2019/1152 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on transparent and predictable working conditions in the European Union, OJ L 186, 11.7.2019.

⁴⁸² Bronckers, Marco & Gruni, Giovanni. (2019). „Taking the Enforcement of Labour Standards in the EU’s Free Trade Agreements Seriously“, *Common Market Law Review*, 57(6), стр. 1594. Доступно на: https://www.researchgate.net/publication/343770089_Taking_the_Enforcement_of_Labour_Standards_in_the_EU's_Free_Terade_Agreements_Seriously

⁴⁸³ Duina, Francesco. (1997). „Explaining Legal Implementation in the European Union“, *International Journal of the Sociology of Law*, 25, стр. 156. DOI: 10.1006/ijsl.1997.0039.

3.5. Одлуке као извор права Европске уније

Одлуке, као секундарни извор права Европске уније, означавају акте које усвајају институције ове међународне организације а који су правно обавезујући за субјекте (адресате) којима су упућене. Оне могу да буду упућене државама чланицама и правним и физичким лицима.

Када је ријеч о међународним уговорима о слободној трговини нове генерације, одлукама се на равни Европске уније, између осталог, одлучује о потписивању и привременој примјени тих уговора.⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Видјети на примјер: Council Decision 2011/265/EU of 16 September 2010 on the signing, on behalf of the European Union, and provisional application of the Free Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part, OJ L 127, 14.5.2011.

VI ОДНОС МЕЂУНАРОДНОГ И ПРАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

1. О односу међународног и права Европске уније

Спољни односи Уније, како смо навели, обично представљају подручје у којем се међународно и право Европске уније суочавају, при чему покушаји да се објасне повезнице и разлике између њих трају више од седам деценија, односно од антологијског случаја *Van Gend en Loos*. Дихотомна схватања односа двају права, која се ослањају на концепте као што су „монизам“ и „дуализам“ из међународног/домаћег дискурса, прилично су ограничавајућа, те је умјесто на њих фокус усмјерен на асиметричну и стално прилагођавајућу природу односа између међународног и права Европске уније.⁴⁸⁵ Посљедњих година интеракција између међународног и домаћег правног поретка прерасла је традиционалне границе монизма и дуализма и више је усредсређена на конституционалну/плуралистичку дебату.⁴⁸⁶ Стога се тражи одговор на питања која се односе на конституционалну природу и у континуитету се одржавају тензије између потребе да се очува аутономност права Европске уније и настојања да се поштују међународне обавезе из уговора чија је уговорница Европска унија. Примјер за наведено представља предмет *Vereniging Milieudefensie*⁴⁸⁷, чија специфичност произилази из чињенице да је Суд правде позван да се одреди у вези са позивањем на одредбе конвенцијског права пред судовима Уније у оквиру поступка за поништење ради назора законитости секундарног законодавства Европске уније.

Однос националног и међународног права у пракси је постао сувише комплексан да би се на задовољавајући начин могао смјестити у оквире монизма, односно дуализма. То значи да монизам и дуализам имају прије карактеристике правно – политичког (или правно – идеолошког), него правно – техничког значења, те да је основна тачка њихове подјеле идејно – аксиолошке природе: дуализам је опредјељен ка очувању идеје суверенитета у унутрашњем праву, док је монизам усмјерен ка идеји заједништва, оличеној у међународној заједници и међународном праву. Посматрано са идејног, односно вредносног аспекта, неки аутори су склони тврдити да је дуализам концепт

⁴⁸⁵ О перспективама односа између међународног права и права ЕУ, видјети у: Ziegler, Katja. (2011). „International Law and EU Law: Between Asymmetric Constitutionalisation and Fragmentation“, in: A Orakhelashvili (1st ed), Research Handbook on the Theory of International Law, Edward Elgar Publishing, стр. 279. и 280. Доступно на: SSRN:<https://ssrn.com/abstract=1963736>.

⁴⁸⁶ Wessel, Ramses. (2012). „Reconsidering the Relationship between International and EU Law: Towards a Content-Based Approach in Cannizzaro“, In E. Cannizzaro, R. A. Wessel, & P. Palchetti (Eds.), *International Law as Law of the European Union*, стр. 9. и 10. (Studies in EU External Relations; vol. 5). Martinus Nijhoff. Доступно на: <https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/112667450/Wessel2011reconsidering.pdf>

⁴⁸⁷ Judgment of 13 January 2015, C-401/12 P – 403/12 P, *Vereniging Milieudefensie*, ECLI:EU:C:2015:4.

етатистичког и суверенистичког карактера, док монистички приступ, који је усмјерен ка универзалној идеји заједништва, садржи у себи хуманистичку црту коју дуализам не посједује.⁴⁸⁸ Међутим, поједини аутори, и даље, ревносно се бавећи концептом „дуализма“, сматрају да је управо његова главна карактеристика то што се међународно право и национално право посматрају као засебни правни системи, који се могу дефинисати као самостални, јер унутар сваког система једина релевантна правила су она која су његов дио. Правне норме које нису креиране унутар система, могу ипак бити релевантне ако се на њих позива норма укључена у систем.⁴⁸⁹

Уговорне одредбе које датирају још од Римског уговора не говоре експлицитно о томе требају ли се међународни уговори Европске уније сматрати дијелом права Уније или им је потребна својеврсна трансформација. Оснивачки уговори не говоре о начину инкорпорације међународних уговора у право Европске уније те се јављају различита промишљања о начину обликовања међународног и права Уније, од којих једна сугеришу да су одредбе међународних уговора које закључује Европска унија дио посебног правног поретка и да, постајући дио права Уније, мијењају своју правну природу. У дуалистичкој традицији опстају промишљања да је закључивање уговора од стране Савјета, сходно члану 218 УФЕУ, такво да га треба сматрати трансформативним актом. Постоје и они који сматрају да се међународни уговори кроз члан 216(2) УФЕУ, као кроз општу одредбу, претварају у право Европске уније. Међутим, појам инкорпорације који се користи у случају *Haegeman* сугерише да се одредбе међународних уговора не мијењају и не требају даљу конфирмацију већ постају дио правног поретка Уније – инкорпорирају се самим ступањем на снагу. Ово одражава монистичку концепцију односа међународног и права Уније у којој су међународни уговори супериорнији од секундарних извора права ове организације. Ипак о рјешењу овог питања на равни Европске уније одлучује Суд правде који се традиционално не бави монистичко-дуалистичком проблематиком сматрајући да ове теорије нису од неке велике помоћи. Такође, како би се осигурала јединствена примјена међународних уговора у цијелој Европској унији, искључива надлежност за одређивање унутрашњег дејства међународних уговора припада Суду правде.

⁴⁸⁸ Тучић, Борис. (2016). „Суверенитет, јуриспруденција и уставни плурализам: оглед о правном поретку Европске уније“, ЈУ Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука, стр. 20.

⁴⁸⁹ Moreno-Lax, Violeta & Gragl, Paul. (2016). „Introduction: Beyond Monism, Dualism, Pluralism. The Quest for a (Fully-Fledged) Theoretical Framework: Co-implication, Embeddedness, and Interdependency between Public International Law and EU Law“, 35 *Yearbook of European Law*, стр. 455. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/yel/yew016>

Фокусирајући се на однос међународног и права Европске уније из угла гледања Суда правде, *Koskenniemi*⁴⁹⁰, истиче да позиција Суда слиједи промишљање њемачких аутора о међународном праву које је доминирало крајем XIX вијека а према којем би овдје била ријеч о два одвојена правна поретка у вези са којима се супрематија права Европске уније намеће као нужност. Ријеч је о, како наводи овај аутор, традиционалној дуалистичкој позицији коју је *Kelsen* једном оквалификовао као, заправо, монистичку позицију са супрематијом националног правног поретка – позиција коју је *Kelsen* видео и као солипсистичку (у смислу да не види ништа осим властитог правног система) и као имепријалистичку (јер се из његове перспективе просуђује све што се догађа у свијету). Као примјер маргинализације међународног права од стране суда правде, *Koskenniemi* наводи случај *Mox Plant*, те истиче да је то само један примјер посебног међународног режима и посебног етоса – европског режима, европског етоса који, како тврди има предност над било чим општим, чак и мање универзалним, док европски пројекат, према налажењу Суда правде, има предност над међународним пројектом. Наведено ипак не значи да тај суд није у свом раду примјењивао изворе међународног права⁴⁹¹ или да се није послужио тим изворима, као и одлукама међународних трибунала као путоказима за тумачење прописа Уније, без обзира што их није сматрао обавезујућим за ту организацију.⁴⁹²

Међутим, постоји могућност да је право Уније посебна грана међународног права која се одликује детаљнијим развојем повезнице са националним правним системима а државе чланице показују више воље за трансфером својих надлежности тој међународној организацији. Притом право Европске уније не егзистира изоловано, већ је у великој мјери повезано са другим подручјима и нивоима међународног права, постаје све видљивија протеклом година. Дио разлога за наведено може се пронаћи у развоју спољних

⁴⁹⁰ Koskenniemi, Martti. (2007). „International Law: Constitutionalism, Managerialism and the Ethos of Legal Education“, *European Journal of Legal Studies*, 1(1), стр. 2. Доступно на: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/6838/EJLS_2007_1_1_1_Kos_EN.pdf?sequence=.

⁴⁹¹ У предмету *Van Duyn* (параграф 22) Суд правде је вршио позив на једно од начела међународног права према којем држава не може свом држављанину ускратити право уласка или боравка на њеној територији. Примјену међународних правила вршио је и кроз преименовање начела међународног права које се односи на поступање у доброј вјери у начело легитимних очекивања. Такође, у предмету *Racke* (параграф 45) подсјетио је на Унија мора поштовати међународно право у вршењу својих права и дужности, те је обавезна поштовати међународно обичајно право при доношењу Уредбе о суспензији трговинских повластица предвиђених уговором са трећом земљом. Исти је случај и са предметом *Poulsen* (параграф 9).

⁴⁹² Judgment of 26 April 1972, *Interfood*, C-92/71, ECLI:EU:C:1972:30, paragraph 6; Judgment of 12 March 1987, *Commission v Germany*, C-178/84, ECLI:EU:C:1987:126, paragraph 52; Judgment of 5 July 1994, *Anastasiou (Pissouri) Ltd and others*, ECLI:EU:C:1994:277, paragraph 50.

односа Европске уније, односно односа које она има са трећим земљама и међународним организацијама.⁴⁹³

Интересантно је примјетити да је Суд правде игнорисао разлику коју је подвукао раније у предмету *Nakajima*⁴⁹⁴ а ријеч је о разлици између повјеравања индивидуалних права и питања да ли одредбе међународног уговора могу довести у питање ваљаност права Европске уније када би се оно оцјењивало са аспекта усклађености са тим уговором.⁴⁹⁵ Поменимо и да случај *Intertanko*, посматран из призме супрематије, јасно казује да је циљ подносиоца захтјева био да се искључи примјена директиве, која је у супротности са вишом међународном нормом, а не да се уведе ново право у право Европске уније. Суд је међутим сматрао да би индивидуални субјекти посредно оспорили правну ваљаност мјера Уније у погледу њихове усклађености са међународним уговорима, претходно је потребно да се утврди да широка логика, природа и структура уговора дозвољавају овакво преиспитивање пред судом. Прецизније, у предмету *Intertanko* Суд правде је заузео позицију да је неопходно да се узме у обзир међународна конвенција при тумачењу права Уније, базирајући овај свој став на потреби поштовања принципа искрене сарадње из члана 4(3) УФЕУ (ex члан 10 УЕЗ), али и на доброј вјери, као општем начелу права, те није преиспитивао право Уније на основу обавезујућег међународног права, већ је узимајући у обзир обавезе држава чланица према међународној конвенцији довео своје образложење у везу са начелима међународног права.

У посљедње вријеме, питање спољног утицаја права Уније и начина на које оно може формирати легитиман извор међународног права, такође је кандидовано од стране доктрине. То може као прво бити понукао јасним маниром којим су уговори Уније представили амбицију саме Уније да одржи и промовише своје вриједности и интересе на ширем плану и потребом да буде вођена принципима који су инспирисали њено сопствено формирање. При том, када говоримо конкретно о посвећености Уније поштовању међународног права, обично се осврћемо на оне одредбе УЕУ које поједини аутори⁴⁹⁶ називају „прагматичним одредбама“ а то су одредбе чланова 3(5) и 21 (1) и (2) УЕУ које нису биле инкорпориране у оснивачне акте у предлисабонском периоду.

⁴⁹³ Kent, Avidan. (2016). „The EU Commission and the Fragmentation of International Law: Speaking European in a Foreign Land”, *Goettingen Journal of International Law*, 7(2), стр. 6. DOI: 10.3249/1868-1581-7-2-kent

⁴⁹⁴ Judgment of 7 May 1991, *Nakajima*, C-69/89, ECLI:EU:C:1991:186.

⁴⁹⁵ Craig, Paul & de Búrca, Gráinne. (2020). „EU Law: Text, Cases and Materials“, Oxford University Press, 7th ed., стр. 413.

⁴⁹⁶ Kuijper, Pieter Jan. (2013). „It Shall Contribute to...the Strict Observance and Development of International Law...La Cour de Justice et la Construction de l'Europe: Analyses et Perspectives de Soixante Ans de Jurisprudence”, T.M.C. ASSER PRESS, The Hague, The Netherlands, and the authors, paragraph 590.

Остајући на терену односа између међународног и права Европске уније, корисно је указати да се тај однос може посматрати из (најмање) два угла – из угла формалног извора међународног права (уговорног или међународног обичајног права) и/или из угла који је усредсређен на суштину и међусобно дејство међународног и права Европске уније. *Zigler* истиче да, из перспективе дејства међународног права на право Уније, судови Уније приступају међународном праву на најмање три начина. Прво, међународно право може имати непосредно дејство у оквиру права Европске уније и очигледно је то најјаче дејство које међународно право има у праву Европске уније. Друго, слабији облик интеракције испољава се у релевантности међународног права у тумачењу права Уније јер су границе између непосредног дејства и тумачења понекад замагљене у судској пракси судова, посебно када су резултати непосредног дејства и тумачења исти јер је преовладало тумачење у складу са међународним правом. Трећи приступ међународном праву третира се као „суштинско задуживање“ до којег посебно долази када опште међународно право попуњава правне празнине у праву Европске уније.⁴⁹⁷

Оно што према *Moreno-Lax* остаје упитно јесте иницијална тачка, будући да „међународни правници“ имају тенденцију да заузму пријатељски став према правном систему Европске уније, узимајући у обзир њену природу као организације засноване на међународним уговорима, њен изведени правни субјективитет, ограничене додијељене надлежности и унапријед одређено институционално уређење. Они узимају у обзир важну околност да Европска унија остаје подложна коначној вољи држава чланица – које задржавају нетакнуту срж суверенитета, укључујући надлежност да измјене Уговоре и напусте Унију. На основу наведеног, они поимају право Европске уније као посебно (*lex specialis*) међународно право тј. као подсистем уграђен у систем (*of leges generales*). С друге стране, „правници ЕУ“ истичу карактеристичну, *sui generis* природу пројекта интеграције и његовог наднационалног правног режима, фокусирајући се на висок степен конституционалне развијености, институционалну зрелост и количину постојеће правне тековине. Наравно, „правници ЕУ“ укључују (опште и посебно) међународно право у изворе права Европске уније, иако обично на нижем рангу од примарног права Уније. Ипак, „међународни правници“ упркос томе што су свјесни еманципације

⁴⁹⁷ *Zigler, Katja*. (2013). “The Relationship between EU Law and International Law” (January 22, 2015). D. Patterson, A. Soderston (eds.), *A Companion to EU and International Law* (Wiley-Blackwell, 2016), University of Leicester School of Law Research Paper No. 15-04, стр. 20. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2554069>. Видјети: Judgment of 19 July 2012, *Ahmed Mahamdia v People's Democratic Republic of Algeria*, C-154/11, ECLI:EU:C:2012:491, p. 33 & 57; AG Opinion of 14 January 2020, *Rina*, C-641/18, ECLI:EU:C:2020:3, 19 to 25.

европског правног поретка као посебног и аутономног режима међународног права, схватају право Европске уније као правни поредак на који се примјењују опште међународно право, посебно секундарна правила међународног права.⁴⁹⁸

Moreno-Lax запажа да оснивачки уговори ипак нису експлицитни у погледу односа међународног и права Европске уније будући да мало говоре о положају и рангирању међународних норми у оквиру правног система Уније и не успијевају да одреде њихово дејство и функције у одређеним ситуацијама, било у оним које се односе на попуњавање правних празнина, мјере ваљаности или тумачење. Оно што данас Лисабонски уговор предвиђа у члану 216(2) УФЕУ јесте норма према којој су међународни уговори које Европска унија закључује са трећим земљама или међународним организацијама експлицитно инкорпорирани у правни поредак те организације, што подразумемијева да не постоји обавеза транспонованња њихових одредби у правне системе Уније и држава чланица. Међутим, далеко од тога да се тај уговор бави рангирањем (положајем) међународних норми унутар права Европске уније. Генерално говорећи, оснивачки уговори експлицитно не уређују правни положај и унутрашње дејство међународних уговора које закључује Унија а једина упућујућа одредба која се односи на унутрашња дејства је она из члана 216(2) УФЕУ према којој су уговори које закључи Унија обавезујући за њене институције и државе чланице, не казујући ништа о њихој примјени у правним порецима Уније и држава чланица. Наиме, институције на равни Европске уније демонстрирале су знаковити отпор према експресном регулисању питања дејства таквих уговора у правним системима уговорних страна. У недостатку посебних одредби, терет је са оснивачких уговора „пребачен“ на Суд правде који је систематизацију односа артикулисао на *ad hoc* равни (по снази и значају их је одређиво у зависности од врсте инструмената и функције коју могу да обављају у конкретним околностима) и на парцелисан начин.⁴⁹⁹ Показује се да је судска пракса по овом питању несистематична, о чему свједочи и она која се односи на међународне уговоре о слободној трговини нове генерације. Без обзира на упорне констатације Суда правде које дјелују сугестивно у покушају да се створи утисак о посвећености међународном праву, које у домену одредби уговора које је закључила Европска унија формирају саставни дио правне тековине, и потреби да га институције Уније поштују, веома је тешко

⁴⁹⁸ Besson, Samantha. (2008). „How international is the European legal order? Retracing Tuori’s steps in the exploration of European legal pluralism“, *No Foundations*, стр. 51. Доступно на: <https://hal.science/hal-02516250/document>

⁴⁹⁹ Moreno-Lax, Violeta. (2019). „The Axiological Emancipation of a (Non-)Principle: Autonomy, International Law and the EU Legal Order“, *The Interface Between EU and International Law: Contemporary Reflections*, Bloomsbury Publishing, стр. 47. Доступно на: <https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/handle/123456789/58097>

пренебрегнути факат да су те констатације у служби различитих стратегија које за исходиште имају непоколебљиво поштовање међународних норми са једне и очигледну инструментализацију са друге стране. Поред тога, дјеловање Суда правде све више подсјећа на дјеловање највиших судских инстанци Пољске, Чешке и Њемачке, који су показали одважност у покушају да афирмишу самосвијест о потреби самосталног дјеловања у оквиру матрице наднационалног правног концепта.⁵⁰⁰

Ипак, док чува своју аутономност, правни поредак Европске уније нема за циљ да се изолује од свеукупног међународног права. То је сасвим јасно из пресуде *Van Gend en Loos*, у којој стоји да „Заједница представља нови правни поредак међународног права“. Дакле, аутономност правног поретка Европске уније није апсолутна, већ релативна јер Суд правде не покушава да се у потпуности одвоји од међународног права. Они истичу да традиционална анализа 'монизма против дуализма' не изражава у потпуности начин на који је међународно право инкорпорирано у право Европске уније. Та инкорпорација се одвија у складу са акробатиком балансирања. Под условом да је међународно право у складу са основним уставним начелима правног поретка Европске уније, међународне обавезе које обавезују Унију могу имати предност над њеним секундарним правом.⁵⁰¹ Такође, поједини аутори сматрају да је правни поредак Европске уније још увијек само поредак међународног права⁵⁰².

Додатно, иако према пракси Суда правде, сви међународни уговори закључени од стране Европске уније чине интегрални дио њеног правног поретка, Суд дозвољава националним судовима да одлуче о дејству оних дијелова уговора који спадају у искључиву надлежност држава чланица. Стога произилази да у погледу дејства, само они дијелови мјешовитог уговора формирају интегрални дио права Европске уније који спадају у искључиве или у надлежности које Унија дијели са својим чланицама. Из перспективе Суда правде, право Европске уније створено је у оквиру аутономног правног поретка Уније и у својој цјелокупности има супрематију над сваком врстом националних извора права. Развијањем правних принципа, Суд је промовисао став да право Европске

⁵⁰⁰ Polzin, Monika. (2022). „Emotion and the Vertical Separation of Powers: Ultra-Vires Review by National (Constitutional) Courts, and EU and International Law“, *ICL Journal* 2022, 16(3), стр. 316. и 323. Доступно на: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/icl-2022-0002/html>

⁵⁰¹ Lenaerts, Koen & Gutiérrez-Fons, José. (2013). „To Say What the Law of the EU Is: Methods of Interpretation and the European Court of Justice“, European University Institute – Academy of European Law, EUI Working Paper AEL 2013/9, стр. 30. Доступно на: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/28339/AEL_2013_09_DL.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁵⁰² Pellet, Alain. (1994). „*Les fondements juridiques internationaux du droit communautaire* / *The Legal Bases of Community Law in International Law*“, in Academy of European Law (ed.), *The Protection of Human Rights in Europe*, The Hague/Boston/London, Kluwer Law International/Martinus Nijhoff Publishers / Florence, Academy of European Law, European University Institute, 1997, Collected Courses of the Academy of European Law, V/2, стр. 193. Collected Courses of the Academy of European Law, [AEL]. Доступно на: <https://hdl.handle.net/1814/3019>, Retrieved from Cadmus, EUI Research Repository

уније није међународно право. Иако почива на оснивачким уговорима који су међународно-правног карактера, Суд је тим уговорима увијек одрицао тај карактер и приписивао им све конституционалне карактеристике. О томе свједочи Мишљење које је тај Суд донио поводом Приједлога уговора између Заједнице и држава Европског удружења слободне трговине о оснивању Европског економског простора⁵⁰³, када је утврдио да УЕЕЗ, иако закључен у облику међународног уговора, ипак представља уставну повељу заједнице права, те подсјетио да су, како произилази из устаљене праксе Суда Заједнице, Уговори Заједнице успоставили нови правни поредак чије су основне одлике супрематија у односу на права држава чланица те непосредно дејство цијелог низа одредаба примјенивих на њихове држављане и на саме државе чланице.

Иако међународни уговори формирају интегрални дио права Уније, они ултимативно морају да уважавају аутономност правног поретка Европске уније. Једном када постану интегрални дио права Уније, они имају супрематију над секундарним изворима права, али су ултимативно подвргнути примату правних норми Европске уније конституционалног значаја, што јасно произилази из напријед разматраног предмета *Kadi*, који фасцинантно свједочи о конституционалном приступу Суда у третирању оснивачких уговора, али и дјелује у правцу фрагментације међународног права и то удружено са Комисијом⁵⁰⁴.

Разумијевање поретка Уније као поретка међународног права објашњава идеалне могућности које се налазе у оснивачким уговорима као водећи фактори у односу на институционалне праксе Уније. Уговори садрже стални позив државама чланицама и институцијама Уније да слиједе идеал интегрисане Европе те да ојачају и развију своју преданост кантовској визији европског правног поретка коју та обавеза подразумева.⁵⁰⁵

Осебујан карактер правног поретка Европске уније произлази из учења о супрематији и непосредном дејству који чине да правни захтјеви Уније преовладавају у односу на националне правне захтјеве држава чланица, чему свједочи и могућност индивидуалних субјеката да се ослањају на правне норме Уније и да се на њих позивају пред националним судовима. У одговору на питање да ли овај осебујан карактер представља одступање од утврђених начела међународног права, не изражава се сумња

⁵⁰³ Opinion 1/91, ECLI:EU:C:1991:490, paragraph 21.

⁵⁰⁴ Комисија је и прије предмета *Kadi* дјеловала у правцу стварања тензија између међународног и права Европске уније кроз дјеловање у капацитету *amicus curiae* и то у бројним предметима који су се водили на основу билатералних инвестиционих уговора. Међутим, било је и примјера када је дјеловала другачије, као на примјер у: Award of the Arbitral Tribunal of 11 December 2013, *Ioan Micula et al. v. Romania*, ICSID, Case No. ARB/05/20, paragraph 93.

⁵⁰⁵ Moorhead, Timothy. (2012). „European Union Law as International Law“, *European Journal of Legal Studies*, 5(1), стр. 117. Доступно на: <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/24819/Moorhead128UK.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

у вези са тим да, према међународном праву, национални суд као државни орган, има обавезу да доноси одлуке које су у складу са међународним обавезама које је дотична држава преузела.⁵⁰⁶

Као и у свим међународним правним порецима, спровођење права Европске уније у бити овиси о вољи њихових субјеката да врше усклађивање са тим правом. Овај аутор наводи да, у поређењу са другим међународним правним порецима, Европска унија има прилично софистициран скуп механизма помоћу којих се може осигурати усклађеност са правом Европске уније. Национална тијела имају обавезу проводити право Европске уније и прилагодити административне праксе у складу са тим (члан 4(3) УЕУ). Док институције Уније, посебно Комисија, показују интерес за избјегавање ескалације сукоба и уздржавају се од претјеране употребе одређених мјера за провођење, грађани и пословни субјекти често се позивају на право Европске уније у предметима пред националним судовима, било против националних органа власти или против других грађана или пословних субјеката, из чега произилази да је судско провођење права Европске уније свакодневна пракса и у том смислу није забиљежен отпор држава чланица. Суд правде није недјелотворан међународни суд, посебно не у поређењу са неким регионалним судовима који су формирани по узору на њега. Међутим, актуелне политике држава чланица у многим случајевима се не могу објаснити без утицаја праксе Суда правде, с тим да попустљивост утицаја Суда доводи до контроверзних пресуда прихватљивих националним властима чиме се посредно чини штета праву Европске уније.⁵⁰⁷

Без обзира да ли је ријеч о монистичком или дуалистичком приступу међународном праву, државе чланице Европске уније су у складу са својим правним регулама конститутивног карактера прихватиле њен правни систем, при чему околност прихватања не ставља тачку на правно дејство њених правних норми о чему свједочи профилисана континуирана прогресивност у развоју учења о супрематији права Европске уније протежирана од стране Суда правде.

Остајући на релацији односа међународног и права Европске уније, поменимо да је осим развијене ERTA доктрине, којом је потврђена екстерна законодавна надлежност Европске уније, Суд обраћао знатно мање пажње односу међународног и права Европске

⁵⁰⁶ Spiermann, Ole. (1999). "The Other Side of the Story: An Unpopular Essay on the Making of the European Community Legal Order", *European Journal of International Law*, 10(4), стр. 780. Доступно на: <http://www.ejil.org/pdfs/10/4/609.pdf>

⁵⁰⁷ Hofmann, Andreas. (2018). „Resistance against the Court of Justice of the European Union“, *International Journal of Law in Context*, vol. 14, Special Issue 2: Resistance to International Courts, стр. 25. DOI: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3138561

уније а у поређењу са пажњом коју је посвећивао односу потоњег и националних права држава чланица. Ипак, када је питање односа међународног и права Европске уније кандидована пред Судом, услови из одлука Суда сугерисали су примјену широке монистичке и хијерархијске концепције при разматрању тог односа. Слика правног система који је Суд обликовао у прве четири деценије свог дјеловања, према овом аутору, била је слика новог правног поретка уставног права на унутрашњој равни са јасном супремацијом права Европске уније над националним правом, али отвореним интернационалистичким правним поретком на спољној равни, са супремацијом међународног права и међународних уговора које је закључила Европска унија над легислативом Европске уније и легислативом држава чланица. Од тада, чини се да је експанзија активности на равни Уније те посебно растући тренд њеног спољног ангажмана водила ка том да Суд измијени одређенде дијелове у слици правног система. Томе је, по његовој оцјени, доприњела судска пракса која се бави међународним правом у посљедње вријеме, од које се велики дио односи на међународноправне изазове који постоје када је ријеч о законодавству и дјеловању Уније те све наглашенија уставна аутономност Европске уније у односу на међународни правни поредак. Дакле, приступ Суда се промијенио у односу на ранији који је био отворенији а сада је Суд знатно опрезнији и фаворизује условљен приступ, осим у случајевима у којима се спроводи међународно право против државе чланице. Оно што се није промијенило јесте, како истиче, то да Суд правде не примјењује прописе држава чланица и само ријетко цитира пресуде међународних судова.⁵⁰⁸

1.1. „Прагматичне одредбе“ УЕУ

Оснивачки уговори не уређују прегледно и исцрпно однос између међународног и права Европске уније, нити питања инкорпорације и дејства међународног права у право Уније. Члан 216(2) УФЕУ, који одређује да су међународни уговори обавезујући за институције и државе чланице, остаје кључна одредба о односу између двају права. У члану 350 УФЕУ се бави дејством уговора чије су потписнице државе чланице биле прије чланства у Унији, док се у члану 351 УФЕУ не искључује потреба поштовања обавеза из таквих уговора али се обавезују државе чланице на предузимање мјера за отклањање могућих сукоба између одредби из таквих уговора и права Уније. Истина, позивање на међународно право врши се у преамбулама и општим одредбама УЕУ и УФЕУ. Тако је

⁵⁰⁸ De Búrca, Gráinne, (2016). „Internalization of international law by the CJEU and the US Supreme Court“, *International Journal of Constitutional Law*, 13(4), стр. 1003. и 1004. DOI:10.1093/icon/mov055

одредбама члана 3(5) УЕУ одређено је да, у својим односима с остатком свијета, Унија подржава и промовише сопствене вриједности и интересе и доприноси заштити својих грађана. Она доприноси миру, сигурности, одрживом развоју Земље, солидарности и узајамном поштовању међу народима, слободној и поштеној трговини, искорјењивању сиромаштва и заштити људских права, посебно права дјетета, те строгом поштовању и развоју међународног права, укључујући поштовање начела Повеље Уједињених нација.

Према одредбама члана 21(1) и (2) УЕУ, дјеловање Уније на међународној равни руководи се начелима која су надахњивала њено стварање, развој и проширење и која она настоји промовисати у остатку свијета: демократији, владавини права, универзалности и недјеливости људских права и основних слобода, поштовању људског достојанства, начелима једнакости и солидарности те поштовању начела Повеље Уједињених нација и међународног права. Унија настоји развијати односе и градити партнерства с трећим земљама и међународним регионалним или глобалним организацијама. Она се залаже за мултилатерална рјешења заједничких проблема, посебно у оквиру Уједињених нација, те утврђује и проводи заједничке политике и дјеловања и настоји остварити висок степен сарадње у свим подручјима међународних односа ради заштите својих вриједности, основних интереса, сигурности, независности и цјеловитости. Унија то чини ради учвршћивања и подршке демократији, владавини права, људским правима и начелима међународног права; очувања мира, спречавања сукоба и јачања међународне сигурности у складу с циљевима и начелима Повеље Уједињених нација, начелима Хелсиншког завршног акта и циљевима Париске повеље, укључујући и оне који се односе на спољне границе; пружања подршке одрживом економском и социјалном развоју те развоју заштите животне средине у земљама у развоју, примарно ради искорјењивања сиромаштва; подстицања интеграције свих земаља у свјетску привреду, укључујући и поступним укидањем ограничења у међународној трговини; пружања помоћи развоју међународних мјера за очување и побољшање квалитета животне средине и одрживог управљања свјетским природним богатствима, како би осигурала одрживи развој; пружања помоћи становништву, земљама и регијама погођеним природним непогодама или несрећама изазваним људским дјеловањем, те промовисањем међународног система утемељеног на снажнијој мултилатералној сарадњи и добром глобалном управљању.

Гледајући из призме Европске уније, показује се да ће, без обзира на наведене „прагматичне одредбе“, које не би требало да доводе у питање намјеру Уније да поштује

и примјењује међународно право, и посвећеност да ће учествовати у његовом развоју⁵⁰⁹, увијек бити потребно осигурати да дотични међународни уговор не наруши уједначену и досљедну примјену прописа Уније те функционисање њима успостављеног система. О томе говори и пресуда Суда правде у предмету *European Commission v Council of the European Union*⁵¹⁰ у којој је истакнут јасан позив на устаљену судску праксу тог суда, конкретно на предмет 1/03, о којем је напријед било ријечи. Наиме, у параграфу 74 те пресуде Суда наведено је да се, обзиром на то што Унија има само додијељене надлежности, постојање надлежности, поготово искључиве, мора оснивати на закључцима изведеним из опште и конкретне анализе односа између предвиђеног међународног уговора и важећег права Европске уније. Та анализа мора да узме у обзир подручја обухваћена правилима Уније односно одредбама предвиђеног уговора, њихове предвидљиве могућности развоја као и природу и садржај тих правила и одредби, како би се провјерило може ли одређени уговор нарушити уједначену и досљедну примјену права Уније те функционисање њиме успостављеног система.

1.2. Приступ Суда правде односу међународног и права Европске уније

Из иницијалне праксе Суда правде, како смо већ могли видјети, произилази закључак о потреби раздвајања права Европске уније од међународног права и та потреба је била артикулисана кроз два израза – супрематија и непосредно дејство. Поред тога, очување аутономности правног поретка Европске уније у континуитету представља кључни елемент. Суштински, када је ријеч о њеним конституентима, концепт аутономности превазилази традиционалну подјелу између међународног и националног права тако што рађа нову категорију права „нови правни поредак“, који би требало да буде правни систем Европске уније. Да би нормативни правни систем био аутономан, не смије да подлијеже спољним правним нормама.⁵¹¹ Са друге стране, на спољној равни, показује се да ставови Суда правде о усклађености међународних уговора са правом Европске уније варирају и искључиво зависе од тога како Суд правде схвата везу између међународног и права Европске уније и како та веза утиче на аутономност потоњег.

⁵⁰⁹ Wessel, Ramses. (2018). „Studying International and European Law: Confronting Perspectives and Combining Interests“, in S. Garben and I. Govaere (Eds.), *The Interface between International and EU Law*, Oxford: Hart Publishers, стр. 29.

⁵¹⁰ Judgment of 3 September 2014, *European Commission v Council of the European Union*, C-114/12 ECLI:EU:C:2014:2151, paragraph 74.

⁵¹¹ Molnár, Tamás. (2016). „Revisiting the External Dimension of the Autonomy of EU Law: Is There Anything New Under the Sun?“, *Hungarian Journal of Legal Studies*, 57(2), стр. 179. DOI: 10.1556/2052.2016.57.2.3.

Иако се често позива на обичајно међународно право и његова општа начела. Суд правде је дуги низ година избјегавао било какву експлицитну изјаву о правном положају и дејству правила међународног обичајног права и општих начела у правном поретку Уније, већ их је једноставно примијенио било због потребе разграничења надлежности између држава чланица и Европске уније⁵¹², због њиховог кориштења као правила тумачења⁵¹³ или кориштења за попуњавање правних празнина у недостатку аброгационих одредаба које уређују одређени однос о којем је Суд правде требао одлучивати⁵¹⁴. Оно што је извјесно јесте да је Европска унија дужна да поштује не само међународне уговоре које је закључила, већ и обичајно и друго неписано међународно право, при чему статус општег међународног права у правном поретку уније није баш најјаснији. Пресуда у предмету *Air Transport Association of America*⁵¹⁵ дала је појашњења у том смислу будући да је у њој Суд одредио два основна услова за контролу ваљаности акта Уније – релевантна начела обичајног права треба да буду способна да доведу у питање надлежност Уније да усвоји дотични акт; акти у питању требало би да одговорно утичу на права која појединци црпе из прописа Уније или да створи обавезе према пропису Уније у том погледу. Наведено је допуњено додатном резервом у погледу интензитета судске контроле јер према оцјени Суда начело обичајног права нема исти степен прецизности као одредба међународног уговора те судско преиспитивање мора бити ограничено на питање да ли су при доношењу дотичног акта инситуције Европске уније направиле очигледне пропусте у процјени услова за примјену тих начела.

Уграђивање међународних уговора у *acquis* Европске уније извјесно је у случајевима када Унија преузме права и дужности које су претходно вршили њени конституенти (државе чланице), с тим да у правни поредак могу бити уграђени и принципи међународног обичајног права. Конкретније се у вези са тим одредила устаљена пракса Суда правде, кроз предмете *Poulsen*⁵¹⁶, *Mondiet*⁵¹⁷ и *Racke*⁵¹⁸, утврдивши да је сасвим извјесно да Европска заједница мора поштовати међународно право у вршењу својих надлежности. С обзиром на наведену извјесност, оправдано је закључити и да одредбе међународних уговора који нису обавезујући за Унију, али који кодификују

⁵¹² Judgment of 4 December 1974, *Van Duyn*, C-41/74, ECLI:EU:C:1974:133, paragraph 22; Judgment of 27 September 1988, *Ahlström Osakeyhtiö*, Joined cases 89, 104, 114, 116, 117 and 125 to 129/85, ECLI:EU:C:1988:447, paragraph 18.

⁵¹³ Judgment of 23 November 1999, *Portuguese Republic v Council*, C-149/96, ECLI:EU:C:1999:574, pp. 34-36.

⁵¹⁴ Judgment of 27 February 2002, *Weber*, C-37/00, ECLI:EU:C:2002:122, pp. 31-32.

⁵¹⁵ Judgment of 21 December 2011, *Air Transport Association of America*, C-366/10, ECLI:EU:C:2011:864, pp. 3 & 107-110.

⁵¹⁶ Judgment of 24 November 1992, *Poulsen*, C-286/90, ECLI:EU:C:1992:453, pp. 9-10.

⁵¹⁷ Judgment of 24 November 1993, *Mondiet*, C-405/92, ECLI:EU:C:1993:906, pp. 12-15.

⁵¹⁸ Параграф 45.

принципе међународног обичајног права, исто тако могу бити уграђени у правни поредак Европске уније, о чему свједочи позиција Суда у предметима *Brita*⁵¹⁹ и *Racke*⁵²⁰, али и у предмету *Walz*⁵²¹ у којем се сасвим јасно истиче да будући да одредбе Монреалске конвенције, од дана њеног ступања на снагу, чине интегрални дио правног поретка Европске уније, Суд правде има надлежност да одлучује у поступку о претходном питању у вези са тумачењем тог извора међународног права. У предмету *Walz* се такође разазнаје став Суда према којем принципи међународног обичајног права не морају бити „транспоновани“ у норме секундарног права Европске уније да би били саставни дио њеног правног поретка. Када је ријеч о предмету *Racke*, Суд правде је признао међународном обичајном праву непосредно дејство у правном поретку Европске уније, конкретно, утврдио је да Европска заједница, када доноси пропис којим се обустављају трговинске концесије додјелене на основу уговора који је закључила са земљом нечланицом, мора поштовати међународно право у извршавању својих права и дужности, па тако и правила међународног обичајног права. Стога, правила међународног обичајног права која се односе на престанак или суспензију уговорних односа због базичне промјене околности обавезујућа су за институције Заједнице и чине дио њеног правног поретка. Ријеч је о случају у којем тужитељ оспорава правну ваљаност комунитарног прописа како би се ослонио на права која произлазе непосредно из уговора Заједнице са трећом земљом те се случај не тиче непосредног дејства тих правила. У овом случају се позива на основна правила међународног обичајног права против спорне уредбе, која је донесена у складу са тим правилима и лишава тужитеља права на повлаштени третман који му је додијељен Уговором о сарадњи. Тужитељ се позива на изузетак од начела *pacta sunt servanda*, које представља базично начело сваког правног поретка а посебно међународног правног поретка, те примјењено на међународно право, то начело захтијева да сваки уговор буде обавезујући за уговорнице и да га оне извршавају у доброј вјери. Суд правде је у овом случају подсјетио да је важност тог начела апострофирао Међународни суд правде, који је сматрао да стабилност уговорних односа захтијева да се приговор базичне промјене околности примјењује само у изузетним случајевима. У овим околностима, индивидуалном субјекту који се у правним поступцима позива на права која изводи непосредно из уговора са трећом земљом не може се, према оцјени Суда правде, ускратити могућност оспоравања ваљаности прописа

⁵¹⁹ Judgment of 25 February 2010, *Brita*, C-386/08, ECLI:EU:C:2010:91, paragraph 42.

⁵²⁰ Пара. 24, 45 и 46.

⁵²¹ Judgment of 6 May 2010, *Walz*, C-63/09, ECLI:EU:C:2010:251, pp. 20-23.

који га обуставом трговинских концесија додијељених тим уговором, спречава да се ослони на њега.

Суд правде је међутим установио и одређена ограничења која се огледају у правилу да инкорпорација међународног права у правни поредак Европске уније не смије да доведе у питање уставни интегритет тог правног поретка – уставну структуру коју су установили оснивачки уговори. У свом мишљењу о формирању јединственог правосудног система за заштиту патента⁵²² Суд правде је заузео јасан став, према којем сви међународни уговори у којима Унија постаје уговорница морају осигурати усклађеност са системом из члана 267 УФЕУ. Наиме, чланом 267 УФЕУ одређено је да је Суд правде надлежан да одлучује о претходним питањима која се тичу тумачења оснивачких уговора, те ваљаности и тумачења аката институција, тијела, канцеларија или агенција Уније. Такође, прописано је поступање националних судова држава чланица уколико се такво питање пред њима појави. Суштина је у томе да међународни уговори који су у супротности са конститутивним одредбама аката Европске уније не могу бити дио њеног правног поретка јер иако дјелатност тумачења коју обавља Суд правде не може у потпуности да пренебрегне околност да оснивачки уговори имају своју базу у међународном праву, она се примарно мора руководити циљевима и принципима права Европске уније који се разликују од циљева и принципа готово свих других међународних уговора. Наиме, у праву Уније се приликом тумачења посебан значај придаје принципу *effet utile*, према којем правила која примјењује национални суд или друго тијело у поступку заштите субјективних права која произилазе из права Уније не смију заштиту тих права учинити практично немогућом и прекомјерно отежаном. Поједини аутори истичу да је Суд користио *effet utile* примарно да уравнотежи развој апстрактних доктрина и принципа са друштвеним интересима а што је имплицирало да *effet utile* није само техника функционалног (динамичног) тумачења за необуздано креирање политике као што није ни оруђе правосудних иновација. Умјесто свега тога, *effet utile* је правно судско средство које омогућава Суду да развије кохерентан корпус судске праксе без ризика од велике политичке реакције држава чланица. Ови аутори истичу да Суд није користио *effet utile* да прошири границе надлежности Европске уније у свим правцима, нити му је прибјегавао када су одредбе прописа исцрпљене. У ствари, најмјеродавнији историјски предмети у којима је овај принцип кориштен говоре у прилог ублажавања потенцијалног утицаја ауторитета заснованог на супрематији, непосредном

⁵²² Court opinion 1/09 of 8 March 2011, *Creation of a unified patent litigation system*, ECLI:EU:C:2011:123, paragraph 76. Видјети и: Радмила Драгишић. (2014). „Заштита патента у Европској унији“, *Аргументи*, година VIII, број 22, стр. 175. UDK 347.77(4-672EU)

дејству и људским правима. Велика већина предмета у којима је кориштен *effect utile* тиче се, како наводе ови аутори, заштите индивидуалног субјекта, било непосредним дејством, било аутономним системом заштите основних права.⁵²³

Пракса Суда правде рефлектује избалансиран и промишљен приступ када је ријеч о односу међународног и права Европске уније, покушавајући да постигне равнотежу између потребе да заштити аутономност сопственог правног поретка и потребе да буде отворена према међународном праву, те самим тим утиче на однос међународног и права Уније, који се, како то поједини аутори примјећују⁵²⁴, одражава на правну сигурност као један од базичних принципа сваког правног поретка. У прилог отворености у поменутом смислу говоре одређења Суда правде у предметима *Commission v Germany*⁵²⁵, *Bettati*⁵²⁶ и *SGAE*⁵²⁷, према којима комунитарна легислатива мора, у мјери у којој је то могуће, бити тумачена у складу са међународним правом, посебно када њене одредбе треба да дају дејство међународном уговору који је закључила Заједница. Штавише, у предмету *Commission v Germany*, Суд истиче да супрематија међународних уговора, које је закључила Заједница, над одредбама секундарне комунитарне легислативе подразумејева да те одредбе морају, у што је могуће већој мјери, бити тумачене на начин који је у складу са тим уговорима.

У литератури наилазимо и на промишљања да потреба за успостављањем поменуте равнотеже у односу међународног и права Европске уније није значајно утицала на јуриспруденцију Суда.⁵²⁸ У прилог тој тврдњи иду на примјер одређења општег правобраниоца и Суда у предмету *Air Transport Association*⁵²⁹, који се пред Судом појавио убрзо након ступања на снагу Уговора из Лисабона. Наиме, општи правобранилац *Kokott* осврће се у свом мишљењу од 6. октобра 2011. године⁵³⁰ на члан 3(5) УЕУ веома штуро, у параграфима 75 и 108, у којима говори о стриктном поштовању међународног права и околности да је на генералној равни препознато да је Европска унија обавезана обичајним међународним правом као и међународним уговорима, при

⁵²³ Šadl, Urška. (2015). "The role of effet utile in preserving the continuity and authority of European Union law: evidence from the citation web of the pre-accession case law of the court of justice of the EU", *European journal of legal studies*, 8(1), стр. 42. Доступно на: <http://hdl.handle.net/1814/38651>

⁵²⁴ Dunbar, Rupert. (2021). „The Application of International Law in the Court of Justice of the European Union: Proportionality Rising”, *German Law Journal*, 22(4), стр. 558. DOI: <https://doi.org/10.1017/glj.2021.25>

⁵²⁵ Judgment of 10 September 1996, *Commission v Germany*, C-61/94, ECLI:EU:C:1996:313, paragraph 53.

⁵²⁶ Judgment of 14 July 1998, *Bettati*, C-341/95 ECLI:EU:C:1998:353, paragraph 20.

⁵²⁷ Judgment of 7 December 2006, *SGAE*, C-306/05, ECLI:EU:C:2006:764.

⁵²⁸ Dunbar, Rupert. (2021). „Article 3(5) TEU a decade on: Revisiting ‘strict observance of international law’ in the text and context of other EU values“, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 28(4). стр. 488. DOI: <https://doi.org/10.1177/1023263X211015153>

⁵²⁹ Judgment 21 December 2011, *Air Transport Association*, C-366/10, ECLI:EU:C:2011:864.

⁵³⁰ AG Opinion of 6 October 2011, *Air Transport Association*, C-366/10 ECLI:EU:C:2011:637, 75 & 108.

чему релевантна начела међународног обичајног права чине дио правног поретка Европске уније. У истом предмету, Суд правде члан 3(5) УЕУ помиње само на једном мјесту, у параграфу 101, гдје наводи да Европска унија даје допринос у стриктном поштовању и развоју међународног права, те с тим у вези, када усваја пропис, она је обавезана да поштује међународно право у потпуности, укључујући међународно обичајно право, које је обавезујуће за институције Уније. У предметима који су уследили након овог, Суд уступа на устаљеној пракси која датира од времена прије Уговора из Лисабона (када у оснивачке уговоре нису биле инкорпориране одредбе члана 3(5) које сада иду у прилог томе да је Унија гарант доношења и провођења међународних норми а не пасивни посматрач и прималац) а што је јасно видљиво из предмета *C-114/12 European Commission v Council of the European Union*. Управо у тој судској пракси се искристалисало фаворизовање међународног обичајног права у односу на међународне уговоре. Дакле, Суд правде не даје предност међународним уговорима како је то случај са државама као субјектима међународног права које су склоније да им дају примат. Државама, по свему судећи, више одговарају међународни уговори јер представљају јаснији и правно сигурнији избор, за разлику од обичаја који то нису. Уочен је тренд да је право међународних организација наложено да за реализацију својих циљева користи правно необавезујуће инструменте, мање прецизне а флексибилније. Тако са једне стране, када је ријеч о Унији, суочени смо са стриктношћу у случају неблаговремене транспозиције правне тековине у правне системе држава чланица и снажним реакцијама у случају кршења њеног права, услјед чега се државе чланице излажу санкцијама које су према лисабодским рјешењима прилично ригорозне. Са друге стране, када је ријеч о примјени међународног права од стране Европске уније, свједочимо о томе да се фаворизују необавезујући међународни правни инструменти, иако то може представљати опасност за њено право, односно довести до његовог слабљења тако што ће у одређеној мјери колабирати сам процес стварања права којем јуриспруденција Суда правде служи као основна полуга.

Општи правобраниоци Суда правде нису се уздржавали у гласном исказивању својих промишљања о односу двају права, па је тако општи правобранилац *Maduro*, у Мишљењу у предмету *Kadi*⁵³¹, истакао да је однос између међународног и правог поретка Заједнице уређен самим правним поретком заједнице и да међународно право може прожимати тај поредак само под условима који су утврђени конституционалним принципима заједнице. Суштина је у томе да, како наводи *Maduro*, Суд веома пази на

⁵³¹ Opinion of 16 January 2008, *Kadi*, Joined Cases C-402/05 P & C-415/05 P, ECLI:EU:C:2008:11, paragraph 24.

потшовање обавеза које су наметнуте Заједници на основу међународног права, међутим он прије вега настоји очувати уставни оквир установљен Уговором. Стога би било погрешно закључити да се, након што је Заједница везана правилом међународног права, судови Заједнице морају приклонити том правилу уз потпуни пристанак и безусловно га примјењивати у правном поретку Заједнице. Међутим, изнимке постоје и огледају се на примјер у дјеловању Европске комисије која као да једноставно одлучује да игнорише да дјелује у страном окружењу и у складу са другчијом правном логиком када је ријеч о инвестиционим споровима заснованим на међународном праву. Говорећи о осцилацијама између „отвореног“ и „затвореног“ става Суда правде према односу између међународног и права Европске уније, *Odermatt*⁵³², указујући да је на генералној равни прихваћено да је Суд правде слободан да се одређује у вези са међународним правом, управо указује да је пресуда у предмету *Kadi* била пресуда која је много мање отворена према међународном праву премда, како наводи овај аутор, доминантан је онај став према којем је Суд отворен према међународном праву али задржава прерогативе да одреди како и под којим условима међународно право има утицај у правном поретку Европске уније. Такође, истиче да се Суд о односу двају права одређује на начин да се руководи оснивачким уговорима, правним системима држава чланица или самим међународним правом. УЕУ не говори о односу између међународног и права Европске уније, премда се не може рећи да су уговори у потпуности индиферентни према међународном праву, будући да УЕУ, у члану 3(5), говори о посвећености и поштовању међународног права и мултилатерализма, што Суд тумачи на начин да је Унија по усвајању извора међународног права њиме обавезана у потпуности, укључујући и међународно обичајно право. Одређене гаранције у вези са поштовањем међународног права садрже се и у напријед поменутом члану 21(1) ТЕУ. Такође, Суд правде је много више од домаћег суда и његове одлуке имају много шире дејство на развој међународног права генерално, а *Odermatt* промишља да један од разлога због којег једнодимензионалан наратив који описује „отвореност“ Суда према међународном праву, није адекватан јесте да је Суд суочен са међународним правним изворима у различитим приликама. Његов приступ међународно правним изворима овиси често о функцији и улози коју Суд „игра“, при чему треба имати у виду да не ова правосудна институција још није развила досљедан приступ у одлучивању какво дејство да додијели смјерницама, стандардима, најбољим праксама и одлукама међународних тијела у правном поретку Уније.

⁵³² Odermatt, Jed. (2014). “The Court of Justice of the European Union: International or Domestic Court?”, *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, 3(3), стр. 697. DOI: 10.7574/cjicl.03.03.231.

Остајући још увијек на терену испитивања односа међународног права и права Европске уније, указујемо на круцијалну околност да се када је ријеч о међународном праву и његовој евенуталној непосредној примјени и непосредном дејству, та примјена и то дејство зависе од државе као основног међународноправног субјекта који треба да међународним правилима та својства додијели а све како би државе могле пратити ефекте њихове примјене у својим националним правним системима. То међутим, није случај када се ради о правним инструментима Европске уније, што уистину може ићи у прилог поменути промишљањима да је право Европске уније посебна грана међународног права која садржи правила која су детаљније повезана са националним правним системима држава чланица које, као смо навели, показују више воље за трансфером својих надлежности Унији. Такође, иако се често Суд правде помиње у расправама о односу између међународног и права Европске уније, друге институције не треба да буду изостављене а овдје примарно треба указати на Европску комисију која је демонстрирали властиту улогу агента фрагментације међународног права који је вођен од стране Суда у представљању властитог конситуционалног и донекле изолационистичког приступа према традиционалним правилима међународног јавног али и других грана међународног права.⁵³³

Основна хипотеза за непосредно дјеловање међународних уговора у праву Европске уније, према напријед изложеној судској пракси која се примјењује и на друге изворе права Уније, била би да уговорна одредба буде безусловна, да њена примјена не зависи од даљег дјеловања инситуција Уније или држава чланица и да буде довољно јасна и прецизна. Међутим, околност да ли међународни уговори могу непосредно давати права и обавезе појединцима на које се они могу позивати пред националним судовима, Суд правде је морао посебно да одреди, као и код других извора права Европске уније. Према тој правосудној институцији, уговорне стране су примарно слободне у избору правних инструмената неопходних за постизање циљева уговора. Ако сам међународни уговор регулише ово питање, уговорнице то морају поштовати, међутим у свим другим случајевима оне су слободне у одлучивању о овом питању. Иста слобода постоји и када било која од уговорница затражи од Суда правде да тумачи уговорне одредбе, будући да оне чине саставни дио права Европске уније једном када почну актуелно да обавезују – када ступе на снагу, а Суд правде је према слову конститутивних рјешења Уније надлежан за тумачење њеног права.

⁵³³ Kent, Avidan. (2016). „The EU Commission and the Fragmentation of International Law: Speaking European in a Foreign Land”, *Goettingen Journal of International Law*, 7(2), стр. 9. DOI: 10.3249/1868-1581-7-2-kent

У погледу закључивања, тумачења и примјене међународних уговора, Суд правде има специфична права и дужности. Држава чланица, Европски парламент, Савјет или Европска комисија могу затражити мишљење Суда правде о томе да ли је предвиђени међународни уговор у складу са тим уговорима и тада Суд врши контролну функцију која спречава да се наруши аутономност правног поретка Уније а што подразумева а то Суд не може тражити *proprio moto*. У својој пракси Суд је заузео став да може дати мишљење о надлежности Европске уније за закључивање међународног уговора прије почетка преговора или израде.⁵³⁴ Ако је мишљење Суда негативно, предвиђени уговор не може ступити на снагу осим ако се не измијени или ако се не ревидирају оснивачки уговори Европске уније.

Суд правде врши накнадну контролу законитости међународних уговора јер у оквиру хијерархије аката који чине правни поредак Европске уније, ови уговори имају мању правну снагу од оснивачких уговора, али већу правну снагу од осталих секундарних извора права. С тим у вези, међународни уговор може бити предмет поништења у поступку из члана 263 УФЕУ, а будући да се ратификација међународног уговора врши актом Савјета, сасвим је логично да он може бити предмет преиспитивања Суда. Такође, будући да међународни уговори које закључи Унија чине њен правни поредак, они могу бити предмет тумачења Суда у претходном поступку из члана 167 УФЕУ како би се провјерила њихова усклађеност са оснивачким уговорима и општим правним начелима. Надлежност Суда правде да тумачи одредбе међународних уговора од базичне је важности у односу на правне поретке држава чланица, како би се осигурало да се све државе чланице придржавају међународних уговора у којима је Европска унија уговорница у смислу да национални судови траже мишљење Суда да ли је национална одредба одређене садржине усклађена са неким од међународних уговора које је Унија закључила.

1.3. Однос Суда правде према питању непосредног дејства одредби WTO прописа

Питање постојања непосредног дејства појавило се у вези са GATT и споразумом WTO за који поједини аутори, као што су *Cottier* и *Petersmann* истичу да има конституционални карактер, док му други аутори, као што је *Nettesheim*, тај карактер

⁵³⁴ Opinion 2/94 of the Court of 28 March 1996, ECLI:EU:C:1996:140, paragraph 26.

одричу.⁵³⁵ Наведено питање кандидовано је више пута, али је Суд закључио да ови уговори економског карактера не могу непосредно да се примјењују и немају непосредно дејство, будући да правила садржана у њима нису безусловна и да непосредна примјена у правном систему држава чланица не произилази из опште шеме и одредби тих уговора, а да би се утврдило непосредно дејство одредби тих уговора оне морају биди такве да дају права индивидуалним субјектима. Наиме, поред устаљених захтјева непосредног дејства, узимају се у обзир сврха, структура и систем међународних уговора. Конкретније, Суд је из различитих аспеката ГАТТ-а, указујући на велику флексибилност његових одредби, могућност дерогирања и могућност једностраног раскида, закључио да тај уговор нема капацитет да повјери грађанима Заједнице права која они могу потраживати пред судовима. Дакле, Суд није био вољан да додијели директно дејство таквом међународном уговору зато што би то довело у „искушење“ легалност комунитарне легислативе пред националним судовима – Суд је фаворизовао меркантилистички приступ на уштрб принципа *laissez faire et laissez passer*⁵³⁶. Додатно, не постоје општа правила међународног права која одређују да ли и како уговорнице морају да уграде уговор у своје унутрашње право. Такође, у складу са начелом слободе уговарања које је типично за међународне односе, уговорнице могу кроз уговор утврдити да ли његове одредбе имају непосредно дејство у оквиру њихових правних поредака или не. Међутим, у случају WTO то се није догодило и то је питање на које не постоји изричит одговор. Наиме, могли бисмо ово питање разматрати у контексту самоизвршиве правне норме – норме која је адекватно сигурна и апсолутна за употребу (примјену) пред домаћим судовима. Таква норма би требало да садржи јасну, прецизну и безусловну обавезу која није предмет, односно у својом примјени или дејству не захтјева усвајање додатних мјера. Међутим, позадину теорије непосредног дејства увијек прате сегрегација и опресија надлежности између политичких органа власти и правосуђа. Ипак, нема сумње да поједине одредбе међународних уговора, попут члана 50 TRIPS, који садржи одредбе о привременој правној заштити путем суда, има непосредно дејство јер је ријеч о норми која је упућена непосредно судовима и није потребна било каква додатна нормативна реакција. Друге одредбе, попут оне о забрани нецаринских баријера из члана XX ГАТТ, много су мање прецизне. Суд правде Европске уније се, у односу на све друге

⁵³⁵ Cottier, Thomas. (2002). “A Theory of Direct Effect in Global Law”, in: A. von Bogdandy/P. C. Mavroidis/Y. Mény (eds.), *European Integration and International Co-ordination: studies in transnational economic law in honour of Claus-Dieter Ehlermann*. – The Hague [u.a.] Kluwer Law Internet, ISBN 90-411-1770-9. – 2002, стр. 99 (113).

⁵³⁶ Принцип који је увела група француских економиста XVIII вијека, залажући се против интервенције државе у економске односе.

европске судове, највише брине о примјени права WTO, међутим постоји доста простора за уподобљавање са правним системом те свјетске организације. Суд правде често наводи како WTO оставља државама широк простор за преговарање и то користи као протуаргумент непосредном дејству одредби споразума свјетске организације.

Могуће је да случајеви WTO немају никакве везе са одсуством непосредног дејства, већ више са другом доњом границом позивања на норму, при чему се оспорава валидност ниже правне норме Европске уније.⁵³⁷ Ипак, све говори у прилог могуће је промишљати и на начин да је Суд правде склонији да приписује непосредно дејство међународном уговору ако је у питању законитост мјере државе чланице, док супротно поступа ако је у питању законитост мјере саме Уније. Став Суда правде подржан је изјавом Савјета о томе да WTO није подложен непосредном позивању на њега пред судовима Уније или држава чланица.⁵³⁸ Суздржаност институција Европске уније према међународном праву подложна је критикама, међутим сваки развијени правни систем може претендовати да ограничи дејство норме међународног права у случајевима сукоба са њеним конституционалним начелима. У складу са савременим демократским принципима, увијек би требало да постоји могућност да се ограничи дејство норме или акта према међународном праву унутар домаћег правног поретка ако је у озбиљном сукобу са конституционалним начелима јер је то у складу са степеном развоја међународног права и дискутабилном легитимношћу међународних аката.

У доктрини се провлаче промишљања о томе да недавна судска пракса говори о томе да Суд правде преиспитује своју позицију у погледу међународног права. С једне стране, Суд проширује своју праксу о WTO, поричући непосредно дејство одредбама WTO уговора те проширујући такву праксу на друге велике међународне уговоре као што је Конвенција Уједињених нација о праву мора (UNCLOS), тврдећи да неће дозволити да међународни уговори угрозе европске уставне принципе. Наведено сугерише да Суд постаје опрезнији, па чак и скептичан према међународном праву. С друге стране, судска пракса која се тиче WTO такође илуструје да је Суд пронашао суптилније начине од непосредног дејства да међународним уговорима омогући дејство домаћег права. Примјери су тумачење у складу са уговором, правосудни дијалог са међународним судовима и трансформација међународног права у европске правне

⁵³⁷ Lenaerts, Koen & Corthaut Tim. (2009). "Towards an Internally Consistent Doctrine on Invoking Norms of EU Law", in Sacha Prechal, and Bert van Roermund (eds), *The Coherence of EU Law: The Search for Unity in Divergent Concepts*, Oxford University Press, стр. 495. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199232468.003.0021>

⁵³⁸ 94/800/EC: Council Decision (of 22 December 1994) concerning the conclusion on behalf of the European Community, as regards matters within its competence, of the agreements reached in the Uruguay Round multilateral negotiations (1986-1994). OJ L 336, 23.12.1994.

принципе. На овај начин Суд је у могућности да покаже поштовање међународног права, које је уистину суштинска европска вриједност, те да истовремено дјелује као „чувар капије“ и да се одупре оним међународним нормама које се сматрају штетним за правни поредак Уније.⁵³⁹ Током година, наводи *Gáspár-Szilágyi*, Суд правде користи непосредно дејство као начин да заштити право Европске уније од одређених међународних „пријетњи“, док у другим случајевима обезбјеђује „лак прелаз“ на међународно право. Да ли међународно право има непосредно дејство често ће више зависити од начина на који Суд користи тест непосредног дејства да би се бавио неправним разматрањима, него правним условима за непосредно дејство. Међу њима се, како промишља овај аутор, могу навести сврхе зарад којих се ослањало на међународно право, област политике обухваћене уговором или стране које су га закључиле. На примјер, када је правна ваљаност секундарног извора права Европске уније доведена у питање, у свјетлу ГАТТ, а касније и WTO уговора, недостатак непосредног дејства међународних уговора спријечио је индивидуалне субјекте да се позивају на њих против одредби права Уније. Исто је важило и за захтјеве за накнаду штете индивидуалним субјектима, која је настала услед дуготрајног кршења правила WTO од стране Европске уније. Насупрот томе, када је ријеч о усклађености мјера држава чланица са међународним уговорима Европске уније, Суд није имао оклијевао да додијели статус непосредног дејства одредбама таквих уговора.⁵⁴⁰ Суд правде је промишљао да WTO споразуми, у свјетлу њиховог предмета и сврхе, не одређују адекватна правна средства за осигурање њихове примјене у доброј вјери у правном поретку уговорних страна и ово промишљање је поткријепио са два главна аргумента који се огледају у преговарању обавеза у оквиру WTO⁵⁴¹ и недостатком реципроцитета у погледу непосредног дејства када се узму у обзир кључни трговински партнери.⁵⁴² Суд је утврдио да би, ако би непосредно примијенио WTO правила, то спријечило Заједницу да ефикасно користи своја права из члана 22.2 Договора о правилима и поступцима који уређују рјешавање спорова (Анекс 2 Маракешком споразуму о оснивању WTO⁵⁴³). Ипак, из случаја *Commission v Germany*⁵⁴⁴, произилази

⁵³⁹ Bronckers, Marco. (2009). „From Direct Effect to Muted Dialogue: Recent Developments in the European Courts – Case Law on the WTO and Beyond“, Bulterman, Hancher, McDonnell and Sevenster (eds), *Views of European Law from the Mountain*, 2009 Kluwer Law International BV, The Netherlands, стр. 415.

⁵⁴⁰ Gáspár-Szilágyi, Szilárd. (2021). „Between Fiction and Reality: The External Autonomy of EU Law as a 'Shapeshifter' After Opinion 1/17“, *European Papers*, 6(1), стр. 688. DOI: 10.15166/2499-8249/494.

⁵⁴¹ Judgment of 23 November 1999, *Portuguese Republic v Council of the European Union*, C-149/96, ECLI:EU:C:1999:574, paragraph 42.

⁵⁴² Judgment of 23 November 1999, *Portuguese Republic v Council of the European Union*, C-149/96, ECLI:EU:C:1999:574, pp. 43-44.

⁵⁴³ Глобални трговински режим је овим споразумом проширен и укључивао је подручја као што су услуге, интелектуално власништво и техничке баријере у трговини.

⁵⁴⁴ Judgment of 10 September 1996, *Commission v Germany*, C-61/94, ECLI:EU:C:1996:313, paragraph 53 and sentence of judgment.

да Суд правде примјењује WTO правила када одлучује о законитости мјера које су предузеле државе чланице.

1.4. Став Суда правде Европске уније у предмету GATT

Када је ријеч о GATT, Суд правде је о принципу непосредног дејства у контексту тог Уговора разматрао први пут у предмету *International Fruit*, који се односи на спор који је вођен јер је Холандија одбила увозне сертификате за јабуке из државе нечланице на основу прописа Савјета који су имали циљ да заштите тржиште произвођача јабука у Заједници. Радило се о оспоравању GATT правила која предвиђају да уговорнице неће уводити забране или ограничења осим дажбина, пореза и других дажбина на увоз било ког производа са територије било које уговорнице. За увозника је било веома важно да Суд утврди да наведена одредба GATT има непосредно дејство – да ствара права на која се појединци могу позивати пред судовима унутар Заједнице. Суд правде је примарно нашао за сходно да утврди да ли је GATT обавезујући за Заједницу, будући да она није ни постојала у вријеме његовог креирања 1948. године, нити каснијег приступања држава чланица том споразуму. Ипак, Суд је утврдио јасну намјеру држава чланица да Заједница преузме функције иманентне тарифној и трговинској политици и да поштује и буде везана обавезама преузетим тим споразумом. Ријеч је о намјери која извире из члана 110 УЕЗ који говори о придруживању Заједнице истим циљевима као што су они из GATT, као и из члана 234(1) гдје се прописује да УЕЗ не утиче на претходна права и обавезе из мултилатералног споразума. Намјера произлази и из одредаба о заједничкој трговинској политици из чл. 111 и 113, а обавезујућа природа GATT је додатно оснажена признањем од стране других уговорница тог споразума улоге коју Европска заједница има у представљању својих држава чланица.

Одлука у случају *International Fruit* услиједила је након анализе изложене у тесту непосредног дејства из предмета *Van Gend en Loos* како би се, утврдило да ли је такав обавезујући споразум такође створио права која појединци могу остваривати непосредно пред судовима Заједнице. Умјесто да се непосредно осврне на члан XI GATT, Суд је примарно размотрио „дух, општу шему и услове GATT“ те је утврдио да је преамбула тог споразума заснована на концепту преговора вођених на принципу реципрочних и обострано корисних аранжмана, те да се сам GATT карактерише великом флексибилношћу његових одредби, посебно оних које дају могућност одступања, те оних које се односе на мјере које треба предузети у случају суочавања са изузетним потешкоћама и у случају рјешавања спорова између уговорница. Без упуштања у садржај

одредбе члана XI ГАТТ, Суд правде је извео закључак да тај члан није погодан да грађанима Заједнице додијели права на која се они могу позивати пред судовима. Интересанто је поменути да је Суд правде у предмету *Fediol*⁵⁴⁵, између осталог, стао на позицију да општа флексибилност ГАТТ ни његове одредбе о рјешавању спорова не спречавају да се врши тумачење његових одреби које се могу прецизније садржински одредити. О одредбама овог међународног споразума, у контексту његовог евентуалног дејства, Суд је одређивао и у предметима *Dürbeck*⁵⁴⁶, *Finanze dello Stato*⁵⁴⁷ итд.

Сумарно приказано, с обзиром на свој предмет и сврху, WTO правила, према позицији Суда правде, не располажу одговарајућим капацитетом у контексту њихов примјене и то због своје флексибилности, која узрокују да оне нису непосредно дјелујуће. Ипак, и то без обзира што се не односи на WTO правила, својеврстан парадокс, представља пресуда Суда правде у предмету *Commission v Ireland*⁵⁴⁸ који је Комисија покренула против Ирске због непоштовања Бернске конвенције, у чијој пресуди Суд не помиње потребу да међународни уговор има непосредно дејство да би се на њега могло позивати у поступку због кршења права, баш као што то не чини у предмету *L'Étang de Berre II*⁵⁴⁹ који се тиче Конвенције о заштити Средоземног мора против загађења (Конвенција из Барселоне)⁵⁵⁰, у којој се и не помињу хипотезе нужне за непосредно дејство.

У наставку, у контексту односа између међународног и права Европске уније, разматрамо аргументацију коју је Суд правде дао у предмету *Kadi* – предмету у којем провијава неслагање о степену отворености права Европске уније према међународном праву.

1.5. Однос Суда правде према Повељи Уједињених нација кроз студију предмета *Kadi*

Члан 351 УФЕУ⁵⁵¹, иако се са садржином његових одредби Суд правде у прошлости „обрачунавао“, ипак има готово идентичну садржину какву је имао још од

⁵⁴⁵ Judgment of 22 June 1989, *Fediol*, C-70/87, ECLI:EU:C:1989:254, paragraph 20.

⁵⁴⁶ Judgment of 5 May 1981, *Dürbeck*, C-112/80, ECLI:EU:C:1981:94.

⁵⁴⁷ Judgment of 7 May 1987, *Finanze dello Stato*, C-193/85, ECLI:EU:C:1987:210.

⁵⁴⁸ Judgment of 19 March 2002, *Commission v Ireland*, C-13/00, ECLI:EU:C:2002:184.

⁵⁴⁹ Judgment of 7 October 2004, *Commission v France* (Étang de Berre II), C-239/03, ECLI:EU:C:2004:598, pp. 25-29.

⁵⁵⁰ Convention for the Protection of the Mediterranean Sea against Pollution, (Barcelona, 1976). Доступно на: <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/barcelona-convention-and-protocols>

⁵⁵¹ Члан 351 (ex 307 УЕЗ) гласи: „Одредбе Уговорâ не утичу на права и обавезе које произлазе из споразума закључених прије 1. јануара 1958. године или, за државе које су касније приступиле, прије дана њиховог приступања, а које су закључиле једна или више држава чланица с једне те једна или више трећих земаља

УЕЕЗ, међутим то не значи да се однос Суда приликом његовог тумачења није промијенио, већ напротив. У конкретном случају нашу пажњу у оквиру корпуса међународног права заокупља Повеља Уједињених нација и резолуције Савјета безбједности Уједињених нација, у свјетлу случаја *Kadi*⁵⁵², посредством којег је Суд своју аргументацију у потпуности промијенио, дјелујућу у правцу веома уског тумачења досега поменутог члана УФЕУ. Оно што су Суд правде Европске уније и Општи суд примарно осјећали када је ријеч о случјевима *Kadi*, јесте обавеза да се као средишњи елемент апострофира аутономни правни поредак Европске уније. И управо је аутономност била централни елемент дискусије између та два суда. Ипак, рећи ће *De Witte*⁵⁵³, кориштење доктрине о аутономности у овом случају разликује се од њеног кориштења и објелодањивања у Мишљењу 2/13 Суда правде. У првом случају, гаранције Уније о људским правима заштићене су и ојачане концептом аутономије од спољних пријетњи које потичу из извора права, док у потоњем случају концепт аутономности није приказан да би се пружила боља заштита људских права, већ да би се омогућила заштита тих права на начин како то види Суд правде – да га не ометају спољни актери попут Европског суда за људска права. Стављањем вета на приступање Европске уније водећем међународном инструменту о људским правима, Суд правде је сачувао сопствену маневарску способност у одлучивању о одговарајућем нивоу и поступцима заштите људских права у правном поретку Уније. Наиме, како истиче *Eeckhout*, принципи и услови које је Суд правде утврдио или потврдио у Мишљењу 2/13 превазилазе специфично питање приступања Европске уније Конвенцији. У свијету у којем Европска унија постаје све активнији креатор међународних уговора и међународно право карактерише развијање растућег утицаја судова, ово мишљење ће бити огледни примјрак за многе друге случајеве потенцијалног правосудног дијалога између Суда правде и

с друге стране. Ако ти споразуми нису у складу са Уговорима, дотична држава чланица или дотичне државе планице предузимају све одговарајуће мјере за отклањање утврђених неусклађености. У ту сврху државе чланице по потреби помажу једна другој и, ако је потребно заузимају заједнички став. У примјени споразума државе чланице узимају у обзир чињеницу да предности које су свакој држави чланици додијељене на основу Уговорâ чине саставни дио оснивања Уније те су стога неодвојиво повезане са стварањем заједничких институција, давањем овлашћења тим институцијама и пружањем истих предности од стране других држава чланица.“

⁵⁵² Wouters, Jan; Hoffmeister, Frank; De Baere, Geert & Ramopoulos, Thomas. (2021), "The Status of International Law in the EU", in: *The Law of EU External Relations: Cases, Materials, and Commentary on the EU as an International Legal Actor*, 3rd edn, Oxford University Press, стр. 421.

⁵⁵³ De Witte, Bruno. (2019). "The Relative Autonomy of the European Union's Fundamental Rights Regime", *Nordic Journal of International Law*, 88(1), стр. 4.

међународних судова.⁵⁵⁴ Међутим, вратимо се *Kadi* сторији, посебној по неслагању о степену отворености комунитарног према међународном праву.

Када говоримо о студији иницијалног случаја⁵⁵⁵, треба да се подсјетимо да је господин *Kadi* оспоравао правну ваљаност уредбе на основу које му је замрзнута имовина чиме су му, између осталог, повријеђена основна права. Наведено је проузроковало да тадашњи првостепени суд разматра однос између међународног правног поретка у који припадају напријед наведени акти Уједињених нација и комунитарног правног поретка, као и границе надлежности Заједнице и њених држава чланица у контексту резолуција Савјета безбједности УН из главе VII Повеље УН (дјеловање у случају пријетње миру, нарушавања мира и чина агресије). Првостепени суд је утврдио да су државе чланице дужне поштовати међународно право будући да су чланице УН и да су то дужне чинити слиједећи начело првенства својих обавеза према наведеној повељи. Утврдио је да обавеза државе чланице у том смислу није ограничена УЕЗ јер је ријеч о обавези која произлази из споразума закљученог прије тог уговора (члан 307 УЕЗ). Додатно је утврдио да су резолуције Савјета безбједности УН према глави VII Повеље УН обавезујуће за све државе чланице које могу да не примјене одредбе комунитарног права (примарног права или општих правних начела) које би представљале препреку за правилно извршавање обавеза из Повеље. Утврдио је и да, премда Заједница није непосредно везана Повељом ни одлукама Савјета безбједности УН, она се треба сматрати њима везаном и то управо на основу сопствене правне тековине. Наиме, сходно пресуди у случају *International fruit company*, Заједница је преузела овлашћења која је у складу с Повељом УН претходно користила држава чланица и одредбе те Повеље обавезују Заједницу⁵⁵⁶ и она их не смије прекршити или ометати њихово испуњавање. Заједница треба, према слову уговора којим је установљена, усвојити све мјере које су неопходне како би државама чланице могле да извршавају те обавезе и у том смислу јој није остављен простор за дискрецију.⁵⁵⁷ Оспоравање законитости уредбе која имплементира резолуције УН која је предмет пресуде, значило би да би се Суд требао упустити, непосредно или посредно, у оцјену законитости резолуција а то би било у супротности са чланом 27 Бечке конвенције о праву међународних уговора, према којем се страна уговорница не може позивати на

⁵⁵⁴ Eeckhout, Piet. (2015). "Opinion 2/13 on EU Accession to the ECHR and Judicial Dialogue: Autonomy or Autarky", *Fordham International Law Journal*, 38(4), стр. 963. Доступно на: <https://ir.lawnet.fordham.edu/ilj/vol38/iss4/2>.

⁵⁵⁵ Judgment of 21 September 2005, Case T-315/01, *Kadi*, ECLI:EU:T:2005:332.

⁵⁵⁶ Параграф 203.

⁵⁵⁷ Параграф 204.

одредбе свој унутрашњег права да би оправдала неизвршавање уговора.⁵⁵⁸ Прецизно говорећи, Суд је одбио аргумент да је правни систем Заједнице независан од УН⁵⁵⁹ и закључио је да резолуције Савјета безбједности не улазе у домен судске контроле Суда и да он нема надлежност да доведе у питање њихову законитост у контексту комунитарног права.⁵⁶⁰ Додатно, закључио је да је Суд у обавези, ако је то могуће, да тумачи и примјењује право на начин који је усклађен са обавезама које државе чланице имају у складу са Повељом УН⁵⁶¹. Ипак, у наставку је Суд констатовао да је ипак овлашћен непосредно провјерити законитост резолуција Савјета безбједности у односу на *ius cogens*, поиман у смислу система виших правила међународног јавног права која су обавезујућа за све субјекте међународног права, укључујући и органе Уједињениг нација јер ако резолуције не би биле у складу са *ius cogens*, оне не би обавезивале ни државе чланице УН ни Заједницу.⁵⁶² Дакле, упркос наведеној подређености права Заједнице Повељи УН, Суд је утврдио да он има право и дужност да врши непосредну судску контролу резолуција.⁵⁶³ Подсјећања ради, општи правобранилац *Maduro*⁵⁶⁴ имао је опречан став који се одледао у потреби да Суд прво и основно тежи заштити уставног поретка темељеног на Уговорима и није видио проблем да се у складу са тадашњим чланом 307 установи надлежност Суда⁵⁶⁵, позивајући се на основна начела Заједнице, владавину права (инаугурисањем правила да државе чланице ни комунитарне институције не могу избјећи контролу својих аката посредством правних љекова) и праксу Суда (првенствено повлачећи паралелу са случајем *Solange I* и *Solange II*), према којој мјере које нису спојиве с поштовањем људских права, нису прихватљиве за Заједницу. Општи правобранилац је подсјетио и на пресуду предмету *Les Verts*, у којој је констатовано да је заједница основана на владавини права те да ни њене државе чланице ни комунитарне институције не могу избјећи преиспитивање о томе да ли су мјере које су усвојиле у сагласности са оснивачким уговором.

У сваком случају, пресуда Суда изњедрена је ипак под извјесним утицајем општег правобраниоца и означила је промјену односа према међународном праву. Наиме, Суд је ријешио питање сопствене надлежности у конкретном случају, утврдио је да међународни уговори не могу утицати на расподјелу надлежности успостављених

⁵⁵⁸ Параграф 183.

⁵⁵⁹ Параграф 208.

⁵⁶⁰ Параграф 225.

⁵⁶¹ Пара. 190 и 193.

⁵⁶² Пара. 226, 227 и 230.

⁵⁶³ Пара. 209 до 213.

⁵⁶⁴ Opinion in joined cases C-402/05 P and C-415/05 P of 16 January 2008, ECLI:EU:C:2008:11.

⁵⁶⁵ Параграф 31 Мишљења.

Уговором као ни на аутономност комунитрног правног система – супрематија оснивачких уговора над међународним правом је потврђена. Позивајући се на своју праксу, утврдио је да основна права творе интегрални дио општих правних начела чије поштовање осигурава управо тај Суд, те да поштовање људских права представља услов законитости прописа а мјере које нису усклађене са тим нису прихватљиве за Заједницу. Из наведених налажења Суда, произведен је постулат према којем обавезе из међународних уговора не могу дјеловати у правцу поништавања уставних начела УЕЗ, који укључују начело да сви акти Заједнице морају поштовати основна права, а то поштовање представља услов законитости, што суд мора да испита у оквиру цјелокупног система правних љекова предвиђених УЕЗ. У оквиру овог случаја, Суд је креирао и распоред по правној снази правних извора у Заједници⁵⁶⁶, према којем је на првом мјесту примарно право (у које улазе и општа правна начела која чине основна права), на другом мјесту је Повеља УН, односно међународни споразуми закључени на основу члана 300 УЕЗ (данас члан 218 УФЕУ), те потом акти секундарног права Заједнице.

Нема сумње да је Суд правде искористио ситуацију да кроз предметни случај закључи да судови Заједнице морају, у складу с надлежностима из УЕЗ, осигурати потпуну контролу законитости свих аката заједнице у свјетлу основних права која чине интегрални дио општих правних начела Заједнице, укључујући и контролу мјера Заједнице, које су, попут спорне уредбе осмишљене како би осигурале дејство резолуција Савјета безбједности УН.⁵⁶⁷ Суд је предметни случај искористио и како би нагласио аутономност, снагу и одвојеност правног поретка Уније у односу на међународноправни поредак, те може представљати опасан путоказ да други правни пореци, позивајући се баш на овај случај, почну стављати своја поимања заштите људских права али и других уставних категорија и тог свог поретка, изнад обавеза утврђених међународним правом.⁵⁶⁸ Касније, када је Велико вијеће Суда поступало по правном лијеку, поништена је уредба посредством које је имплементиран санкциони режим.⁵⁶⁹

Двије године касније, поступајући по тжби за поништавање Уредбе Комисије (ЕС) No 1190/2008⁵⁷⁰, коју је господин *Kadi* поднио секретаријату Општег Суда, Суд

⁵⁶⁶ Параграф 190.

⁵⁶⁷ De Búrca, Gráinne. (2010). "The European Court of Justice and the international legal order after *Kadi*", *Harvard International Law Journal*, 51, стр. 18. Доступно на: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1321313

⁵⁶⁸ Параграф 215.

⁵⁶⁹ Judgment of 3 September 2008, Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P, *Kadi II*, ECLI:EU:C:2008:461.

⁵⁷⁰ Commission Regulation (EC) No 1190/2008 of 28 November 2008 amending for the 101st time Council Regulation (EC) No 881/2002 imposing certain specific restrictive measures directed against certain persons and entities associated with Usama bin Laden, the Al-Qaeda network and the Taliban, OJ 2008 L 322.

правде је исту поништио.⁵⁷¹ У вријеме доношења пресуде у случају *Kadi II*⁵⁷², када је одлучивано поводом жалбе Комисије и Уједињеног краљевства о укидању пресуде у случају у којем је поништена Уредба 1190/2008, Суд је био суочен са многим критикама које су се тикале његовог претходног дјеловања и претходне пресуде. Критике су се тикале неусклађености с међународним правом и потенцијалне опасности по однос Уније и држава чланица са једне и Уједињених нација са друге стране. Сада је ситуација била усмјерена на спремност Суда да се одрекне своје надлежности уколико би поступак пред Савјетом безбједности УН пружао јемства дјелотворне судске заштите (слично као у случају *Solange II*). Општи правобраницац *Bot*⁵⁷³ залагао се за попустљивији приступ према међународном праву од оног који је заступао Суд, наглашавајући важности свеобухватности мјера ограничавања, односно санкција, те њихов циљ да спријече дјеловање починилаца терористичких дјела. Истакао је да интензивни судски надзор собом носи задирање у првенствени задатак Савјета безбједности УН у смислу заштите међународног мира и безбједности те да би судски надзор требао бити остварен у складу са извјесним ограничењима с обзиром на надлежности тог савјета, чија се улога не смије подцијенити а самим тим се не смије увести правило да Европска унија постане форум за жалбе против одлука Савјета безбједности УН. Указао је и на потребу међусобног повјерења и сарадње институција Уније и УН, како би се постигла дјелотворна борба против тероризма. Суштински пресуда у предмету *Kadi II* од 18. јула 2013. године чини саставни дио *Kadi* компилације, будући се у њој садрже чести позиви на пресуду у предмету *Kadi I*⁵⁷⁴, у којој је Суд кристално јасно утврдио да се супрематија међународних уговора не протеће на примрно право, посебно на општа начела чији су дио основна права и да међународни уговори не могу имати дејство прејудуцирања уставних принципа уговора Уније, који укључују принцип да сви акти Уније морају поштовати основна права. Указује се и на потребу остваривања одговарајућег облика сарадње која мора владати у односима Европске уније и тијела Уједињених нација у борби против међународног тероризма. Ипак чини се да је исцрпно казивање о односу међународног и права Европске уније у навећој мјери дато у пресуди у поступцима пред Првостепеним судом и Великим вијећем Суда правде. Извјесно је да је Суд правде у случају *Kadi* пружио заштиту основних људских права искључиво на основу прописа Европске уније чиме је на себи својствен начин потврдио и постојање хијерархије у међународном праву и евентуално представио спољну границу за дјеловање Савјета

⁵⁷¹ Judgment of 30 September 2010, *Kadi*, Case T-85/09, ECLI:EU:T:2010:418.

⁵⁷² Judgment of 18 July 2013, *Kadi*, Joined cases C-584/10 P, C-593/10 P & C-595/10 P, ECLI:EU:C:2013:518.

⁵⁷³ Opinion in joined cases C-584/10 P, C-593/10 P & C-595/10 P of 19 March 2013, ECLI:EU:C:2013:176.

⁵⁷⁴ Видјети, на примјер, параграф 106, гдје се врши позив на пара. 295 и 296.

безбједности, потврђујући уз све то и ограничену улогу националних и судова међународних организација. Остаје међутим отворено питање да ли овакав развој догађаја резултује значајном заштитом људских права.⁵⁷⁵

Поред свега наведеног, треба имати на уму да према неким ауторима, дугорочно гледано, пресуда у предмету *Kadi* не представља крајњи корак којим се право Европске уније еманципује од међународног права и она није *völkerrechtsunfreundlich*⁵⁷⁶, већ може да ојача међународно право на начин на који је пресуда њемачког Уставног суда у предмету *Solange I* довела до еволуције људских права у сопственој пракси Суда правде.⁵⁷⁷ Са друге стране, постоје и они, као што је *de Búrca*, који упркос позитивним погледима на пресуду у случају *Kadi*, тврде да снажан плуралистички приступ Суда правде односу између права Европске уније и међународног права у случају *Kadi* представља оштро одступање од традиционалног прихватања међународног права од стране Европске уније.⁵⁷⁸ Наиме, у пресуди *Kadi II*, Суд је апострофирао да се међународно право може примијенити (прожима се у аутономном правном поретку Европске Уније) само ако је у складу са условима које стварају основни принципи *acquis* – пресуда у случају *Kadi I* је пресуда о концепту аутономности правног поретка Уније, док се у случају *Kadi II* Суд фокусирао на аргумент нормативне хијерархије. Из ових одлука Суда произилази да се међународно право уврштава између секундарних и примарних извора права Уније. Међународно право није више рангирано од примарног права Уније – нарочито општа начела, било да прате аргумент заснован на аутономности права или аргумент нормативне хијерархије права Европске уније. Међународно право нема превагу над њеним правом уставне природе а то је зато што Унија није само субјект међународног права већ и високо конституционализована међународна организација која у битном дијелу доприноси обликовању међународног права.⁵⁷⁹

⁵⁷⁵ De Wet, Erika. (2009). „The Role of European Courts in the Development of a Hierarchy of Norms within International Law: Evidence of Constitutionalisation?“, *European Constitutional Law Review*, 5, T.M.C. ASSER PRESS and Contributors, стр. 304. DOI:10.1017/S1574019609002843.

⁵⁷⁶ *Срп.* „несклона међународном праву“

⁵⁷⁷ Horst, Krenzler & Landwehr, Oliver. (2011). „A New Legal Order of International Law: On the Relationship between Public International Law and European Union Law after *Kadi*“, in Ulrich Fastenrath and others (eds), *From Bilateralism to Community Interest: Essays in Honour of Bruno Simma*, Oxford, online edn, стр. 1004. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199588817.003.0063>

⁵⁷⁸ De Búrca, Gráinne. (2010). „The European Court of Justice and the International Legal Order after *Kadi*“, стр. 1 *Harv. Int'l L.J.* 1, 51(1). Доступно на:

<https://jeanmonnetprogram.org/wp-content/uploads/2014/12/090101.pdf>

⁵⁷⁹ Martonyi, János. (2019). „Law and Identity in the European Integration“, *Hungarian Journal of Legal Studies* 60(3), стр. 231. DOI: 10.1556/2052.2019.00014.

VII КЛАСИФИКАЦИЈА МЕЂУНАРОДНИХ ТРГОВИНСКИХ УГОВОРА КОЈЕ ЗАКЉУЧУЈЕ ЕВРОПСКА УНИЈА

1. Опште напомене

Европска унија учествује и врши утицај на рад међународних организација у чијем је чланству, а посредно и на многе у којима не располаже тим својством, при чему се не може пренебрегнути чињеница да ова организација све чешће долази у ситуацију да аутономност свог права брани од уплива међународног права, било уговорног, било обичајног или пак општих правних начела, па чак и све већег броја аката који се категоришу као „меко право“. Самим тим, приступ Суда правде међународном праву је увелике измијењен у смислу да је он данас затворенији.⁵⁸⁰

Од свих извора међународног права, међународни уговори су у континуитету од базичног значаја и то без обзира на критике упућене овим изворима, које се односе на лоше разумијевање обећања датих на међународној равни, преслабих или уопште непонуђених ефикасних механизма за њихово спровођење. Тај базични значај није ослабио иако је присутно заговарање потребе угледања на друге области права у којима постоји бољи скуп теоријских и концептуалних механизма. Наука о уговорном праву на националној (унутрашњој) равни располаже тим механизмима на једној софистицираној основи разумијевања и аналогија са тим уговорима може бити корисна за изучавање и разумијевање међународних уговора.⁵⁸¹

Сваки међународни трговински уговор има своју специфичну позадину усидрену у преовлађујућим политичким и економским интересима уговорница, међутим постоје неке опште карактеристике заједничке свим трговинским уговорима, као изворима права и формалним изразом међувладине сарадње.⁵⁸² Међународна трговина је трговинска активност са елементом иностраности (размјена преко граница националних привреда односно у другим националним привредама). Главни субјекти међународне трговине су националне економије које регулишу међународне трговинске токове, али се спорадично јављају и као пословни субјекти. Као изведени субјекти међународне трговине јављају

⁵⁸⁰ Hoffmeister, Frank. (2009). „The Contribution of EU Practice to International Law”, in Marise Cremona (ed.), *Developments in EU External Relations Law*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford University Press, стр. 37. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199552894.003.0003>

⁵⁸¹ Guzman, Andrew. (2005). „The Design of International Agreements“, *The European Journal of International Law*, 16(4), стр. 585. DOI: 10.1093/ejil/chi134.

⁵⁸² Grossman, Gene. (2016). „The Purpose of Trade Agreements“, Paper prepared for the Handbook of Commercial Policy, edited by Kyle Bagwell and Robert Staiger, Princeton University, стр. 2. Доступно на: https://www.princeton.edu/~grossman/Purpose_of_Trade_Agreements_WP.pdf

се међународне економске организације, али све више и велика транснационална предузећа. Предмет међународног трговања (производи) су робе, услуге и производи интелектуалног власништва. Носиоци међународне трговине су предузећа и појединци (предузетници). У међународну трговину укључујемо и неке облике пословања страних филијала у унутрашњој трговини земље домаћина, као облик глобалног пословања матичне компаније те филијале, настале под утицајем кретања приватног капитала у облику страних директних инвестиција. Плаћања у међународној трговини углавном се врше у новцу, али се могу вршити дјелимично или потпуно у роби и услугама.⁵⁸³

Међународни уговори са трећим земљама или са међународним организацијама које закључује Европска унија саставни су дио њеног правног поретка, те се морају примијенити на простору читаве Европске уније а сама трговинска политика је фундаментална надлежност ове организације и централни елемент њених односа са остатком свијета. Остаје, међутим, чињеница да Европска унија као регионална организација често представља мјесто гдје су тензије у вези са положајем међународног права, па тако и уговора о слободној трговини 'нове генерације', најактивније.⁵⁸⁴

Разматрани из угла супрематије и непосредног дејства, међународни уговори о слободној трговини 'нове генерације' су саставни дио дебате о томе како међународни правни поредак, правни поредак Европске уније и правни пореци држава чланица међусобно дјелују, а управо ова дебата одражава напетост између неопходности очувања аутономности права Европске уније и спремности ове организације да поштује своје међународне обавезе. Веома је важно питање како супрематија и непосредно дејство утичу на позивање на међународне трговинске уговоре када они постану саставни дио правног поретка Уније, односно како се ови уговори проводе, а надасве је интригантно то што Европска унија, штитећи своје од уплива међународног права, поставља исте границе које су поставили национални уставни судови да заштите своје правне поретке од прекомјерног уплива права Уније. Ово је поједине ауторе⁵⁸⁵ навело на закључак да управо Суд правде покушава да се трансформише из „агента интеграције“ који је примарно дјеловао на традиционалан (наднационалан) начин, у уставни суд који дјелује унутар сложеног и промјењивог институционалног окружења, вршећи европеизацију

⁵⁸³ Бјелић, Предраг. (2011). „Међународна трговина – теорија, пословање, политика“, Центар за издавачку дјелатност Економског факултета у Београду, стр. 9.

⁵⁸⁴ Chalmers, Damian (2019). „Regional Organizations and the Reintegrating of International Law“, *The European Journal of International Law*, 30(1), стр. 164. Доступно на: <https://academic.oup.com/ejil/article/30/1/163/5498089>

⁵⁸⁵ Granger, Marie-Pierre. (2013). „The Court of Justice and the transformation of Europe: looking to the future, dealing with the present, but living in the past?“, *Semantic Scholar*, стр. 3. Доступно на: <https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/event/8922/mpgrangereuropean-court-justice15nov2013.pdf>

прописа⁵⁸⁶ како на интра ЕУ, тако и на спољном плану. Штавише, иако према схватању Суда правде сви међународни уговори које је закључила Европска унија чине саставни део њеног правног поретка, Суд „дозвољава“ националним судовима да одлучују о ефектима оних дијелова уговора који спадају у искључиву надлежност држава чланица. Додатно, примат међународних уговора које закључује Европска унија над секундарним правом Уније и супрематија права Уније над правом држава чланица личе једно на друго. Такође, није спорно да међународни уговори које закључује Унија подлијежу уставним ограничењима њеног правног поретка, али из перспективе националних уставних судова, право Уније је такође подложно националним уставним ограничењима.

Бечка конвенција о праву уговора из 1969 године, заједно са Бечком конвенцијом о праву међународних уговора између држава и међународних организација или између међународних организација из 1986 године⁵⁸⁷ (без обзира што потоња још није ступила на снагу), данас представља основно средство за креирање архитектуре међународног права⁵⁸⁸. Према Бечкој конвенцији из 1969 године, међународни уговор мора се тумачити у доброј вјери, према уобичајеном смислу израза из уговора у њиховом контексту и свјетлу предмета и сврхе уговора.⁵⁸⁹ Суштински, Европска унија, као организација створена међународним правом, кроз своје оснивачке уговоре такође је везана међународно-правним обавезама, укључујући све уговоре које закључује или било коју општу обавезу у међународном праву којом организација каква је Унија може бити везана. Није спорно да се Бечка конвенција о праву уговора примјењује на уговоре између држава као субјеката међународног права. Међутим, велики дијелови ове конвенције одражавају међународно обичајно право о уговорима, што значи да је и Унија њима везана. Интересантно је да је овај суд у предмету *Wightman*⁵⁹⁰ подсјетио да су одредбе Бечке конвенције о уговорном праву узете у обзир у припремним радовима за Уговор о Уставу за Европу. Такође, при заузимању толерантног приступа према међународном праву, на примјер у предмету *Brita*, који се односи на примјену Споразума о придруживању између Европске заједнице и Израела и Споразума о ослободилачкој

⁵⁸⁶ Panke, Diana. (2007). “The European Court of Justice as an Agent of Europeanization? Restoring Compliance with EU Law”, *Journal of European Public Policy*, 14(6), стр. 847. и 850. DOI:10.1080/13501760701497709

⁵⁸⁷ Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations 1986, Done at Vienna on 21 March 1986. Not yet in force. Доступно на: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-3&chapter=23&clang=_en

⁵⁸⁸ Corten, Oliver & Klein, Pierre. (2011). „The Vienna Convention on the Law of Treaties“. A Commentary, 2 vols, Oxford University Press, Oxford, стр. 30. DOI:10.1017/S0165070X12000204 – Incorporated in *Netherlands International Law Review*, International Law, Conflict of Laws, Vol. LIX-2012-Issue 2, Asser.

⁵⁸⁹ Beck, Gunnar. (2016). „The Macro Level: The Structural Impact of General International Law on EU Law“, *The Court of Justice of the EU and the Vienna Convention on the Law of Treaties*, Yearbook of European Law, 35(1), стр. 489. и 490. DOI:10.1093/yel/yew018.

⁵⁹⁰ Judgment of 10 December 2018, *Wightman*, C-621/18, ECLI:EU:C:2018:999, paragraph 70.

организацији ЕСР-а (PLO) из 1997. године, Суд правде је искористио Бечку конвенцију као средство тумачења (вршећи позив на начело добре вјере и начело релативног дејства уговора) и по први пут објаснио своје прибјегавање овој конвенцији. Суд је морао одлучити испуњавају ли производи поријеклом са Западне обале право на повлаштени царински третман према Европској заједници и на то је одговорио негативно. Стога је Бечка конвенција, иако се односи на уговоре између држава (а не на друге субјекте међународног права, попут међународних организација), примјењива на споразум који је закључила Унија и обавезује Унију у мјери у којој изражава опште међународно обичајно право. Суштински, генерална правила о тумачењу уговора из чл. 31 и 32 Бечке конвенције о праву уговора примјењују, у принципу, сви међународни судови или трибунали, независно од њиховог институционалног устројства и предмета који се пред њима разматрају.⁵⁹¹

Што се тиче Бечке конвенције из 1986. године о праву уговора између држава и међународних организација или између међународних организација, она није ратификована од стране Европске уније и није на снази, премда садржи иста правила о тумачењу уговора као и Конвенција из 1969. године, те се може сматрати да одражава опште принципе међународног права.⁵⁹²

2. Различити погледи на класификацију међународних трговинских уговора које закључује Европска унија

Према најопштијој и устаљеној класификацији међународних трговинских уговора, која се изводи с обзиром на број уговорница, ови уговори могу бити билатерални (настају када се два субјекта међународног права договоре да уклоне трговинска ограничења како би проширили пословне могућности), плурилатерални (јављају се између великог броја субјеката међународног права, било у регионалном контексту или на други начин) и мултилатерални (генерално се користе за преговоре у оквиру WTO јер покривају велики број субјеката међународног права – примарно држава а чланице могу бити и међународне организације – и постављају правила глобалне трговине).

⁵⁹¹ Beck, Gunar. (2016). „The Macro Level: The Structural Impact of General International Law on EU Law. The Court of Justice of the EU and the Vienna Convention on the Law of Treaties“, *Yearbook of European Law*, 35(1), стр. 489. DOI: 10.1093/yel/yew018

⁵⁹² Ratner, Steven. (2022). „International Law Rules on Treaty Interpretation“, in *The Law and Practice of the Northern Ireland Protocol*, edited by Christopher McCrudden, Cambridge: Cambridge University Press, стр. 81. Доступно на: https://repository.law.umich.edu/book_chapters/279

Међународни трговински уговори начелно се дијеле и на непреференцијалне уговоре који су дио WTO (клаузула највећег повлашћења) и преференцијалне – уговоре о слободној трговини (регионални уговори) који се такође нотификују у WTO и који су изузеци од клаузуле највећег повлашћења (царинске зоне, зоне слободне трговине итд.). Међутим, Европска унија је закључила више од 700 разлнитих трговинских аранжмана са 168 земаља који се не могу сврстати у јединствену категорију јер многи покривају и друга питања (политичка питања, економска сарадња итд.) или су само секторског типа (рибарство, транспорт итд.). Такође, у оквиру билатералних преференцијалних уговора налазе се споразуми о придруживању са земљама EFTA (Европски економски простор), земљама Западног Балкана (ССП), неким земљама Источне Европе („продубљени и свеобухватни“ уговори о слободној трговини са Молдавијом, Украјином, Грузијом)⁵⁹³, медитеранским земљама (Медитеранска унија), земљама у развоју итд. Гледајући из угла ширих категорија, уговоре Европске уније који се односе на питања заједничке трговинске политике дијелимо на преференцијалне уговоре који обухватају стварање зоне слободне трговине и непреференцијалне који су засновани на WTO клаузули „највећег повлашћења“.⁵⁹⁴

Из уговора које је Европска унија до сада закључила изводи се и подјела на уговоре о слободној трговини и царинске уније (члан XXIV(8) (а) и (б) GATT 1994); уговоре о партнерству и сарадњи, закључене примарно на основу чл. 207, 209, 217 и 325 УФЕУ; уговоре о партнерству са АКП земљама, закључене на основу члана 217 УФЕУ; секторске трговинске уговоре који либерализују трговину у одређеној области или у одређеним производима, закључене на основу члана 207 УФЕУ. Прма овој класификацији, уговори о слободној трговини укључују: прву генерацију трговинских уговора (укључујући уговоре о придруживању закључене на основу члана 217 УФЕУ и уговоре закључене на основу члана 207 УФЕУ); уговоре о слободној трговини 'нове генерације' (закључене примарно на основу члана 207 УФЕУ); дубоке и свеобухватне зоне слободне трговине (закључене примарно на основу члана 217 УФЕУ); додатно економске и партнерске уговоре са АКП земљама (закључене примарно на основу чл. 207 и 209 УФЕУ).⁵⁹⁵

⁵⁹³ Украјина је званично поднијела захтјев за чланство у Европској унији у фебруару 2022. године, а убрзо и Молдавија, док је Европски савјет објема државама додијелио статус кандидата за чланство у јуну те године. У децембру 2023. године отворени су преговори са наведене двије земље, те је додијељен статус кандидата Грузији.

⁵⁹⁴ Наведено према: Лопандић, Душко. (2018). „Заједничка трговинска политика Европске уније и нова генерација споразума о слободној трговини“, *Ревиија за европско право*, 20(1), стр. 49. Доступно на: https://drive.google.com/file/d/1_FCPYikB7UffMzVXmYSzOhk01xj99uGM/view

⁵⁹⁵ Szepeľak, Katarzyna. (2020). „Judicial Extraterritorial Application of the EU Charter of Fundamental Rights and EU Trade Relations – Where do we stand today?“, in: Eva Kassoti and Ramses Wessel (eds), „EU Trade

Сходно политичкој и територијалној близини земаља уговорница, могуће је трговинске уговоре које закључује Европска унија подијелити у пет група: споразуме са сусједним европским земљама које намјерно нису приступиле Унији или су биле премалене за пуноправно чланство у њој, али упркос томе учествују у пројекту заједничког тржишта; споразуме са сусједним европским земљама с перспективом приступања Унији; споразуме са земљама у ширем сусједству без приступне перспективе (осим Турске); споразуме са земљама у развоју; чисто трговински мотивисане споразуме са земљама дијелом свијета. Ових пет врста споразума, даље се дијеле у двије шире групе – оне који су примарно мотивисани спољнополитичким разлозима (као што су развој и безбједност) и оне који имају у фокусу трговинске циљеве. Прва група, која се оцјењује као средство провођења спољне политике кориштењем трговине као полуге и представља готово двије трећине свих уговора о слободној трговини Европске уније, састоји се од европских споразума о партнерству с регионалном скупинам земаља АКП, Еуро-Мед споразума, Споразума о партнерству и сарадњи са источним сусједима и Споразума о стабилизацији и придруживању са земљама Западног Балкана. Друга група трговински мотивисаних споразума о слободној трговини састоји се од споразума са западноевропским земљама, било у оквиру Уговора о Европском економском простору или засебних уговора као и уговора о слободној трговини са неевропским земљама. Они не служе у потпуности циљевима трговинске политике Европске уније, јер иако промовишу безбједносну и развојну политику ове организације, имају мали утицај на трговину углавном зато што су партнери у уговору о слободној трговини од релативно мале важности за трговину Уније и мотивисани су политичким а не трговинским разлозима. При том, сталне борбе Комисије и Савјета да одрже одговарајући обим заједничке трговинске политике управо пружају илустративни примјер подложности уговора о слободној трговини нетрговинској употреби.⁵⁹⁶ Ови уговори, те уопште сви трговински уговори Европске уније укључују заштитне мјере, с тим да постоје три облика заштите – трајне заштитне мјере имају облик реафирмације права Европске уније према WTO; транзиционе заштитне мјере су оне које дају Европској унији (и њеним преференцијалним партнерима) право да наметне контролу увоза уколико уговор о слободној трговини доведе до неочекивано брзог повећања увоза током његове примјене;

Agreements and the Duty to Respect Human Rights Abroad: Introduction to the Theme”, Centre for the Law of EU external relation (CLEER), T.M.C. Asser Institute, стр. 37. (трећа фуснота). Доступно на: https://www.asser.nl/media/679745/cleer020-01_web_final.pdf

⁵⁹⁶ Наведено према: Rigod, Boris. (2012). „Global Europe: The EU’s New Trade Policy in its Legal Context”, *Columbia Journal of European Law*, 18(1), стр. 6. (II Ineptitude of Existing FTAS). Доступно на: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2057779

посебне заштитне мјере које Европска унија користи за осјетљиве секторе, као што је пољопривреда и нуди као посебан и различит третман за земље у развоју.⁵⁹⁷

Из података садржаних на службеним страницама институција Уније⁵⁹⁸ произлази да се, с обзиром на своју садржину, трговински уговори дијеле на: уговоре о привредном партнерству којима се подстиче развој трговинских партнера из афричких, карибских и пацифичких земаља; уговоре о слободној трговини којима се омогућује узајамно отварање тржишта с развијеним земљама и привредама у успону осигуравањем повлашћеног приступа тржиштима; споразуме о придруживању⁵⁹⁹. Унија закључује и неповлаштене трговинске уговоре као дио ширих договора, као што су уговори о партнерству и сарадњи.

3. Уговори о слободној трговини

Трговинска политика Европске уније се заснива на три нивоа дјеловања – активној улози у мултилатералним преговорима у оквиру WTO, продубљивању билатералних односа са појединачним земљама или регионима те нересипрочним трговинским преференцијалима. Када је ријеч о продубљивању билатералних односа, онда ту своје мјесто налазе уговори о слободној трговини као уговори о реципрочним обавезама који се, када је ријеч о Европској унији, закључују између ње и трећих земаља или групе земаља и укључују компоненту трговинске либерализације. У идеалној ситуацији, уговори о слободној трговини могу представљати инструменте које одликује синергија следећих компоненти сопственог интереса Уније – економских, нормативних и развојних циљева њеног спољног дјеловања.⁶⁰⁰

Уговори о слободној трговини омогућавају реципрочно отварање тржишта са развијеним земљама и економијама у успону. Билатерални и регионални споразуми о слободној трговини, из перспективе Уније, главни су покретачи економског раста. Кроз искориштавање глобализације, они доносе важне користи за грађане и компаније у

⁵⁹⁷ Baccini, Leonardo. (2010). "Explaining formation and design of EU trade agreements: The role of transparency and flexibility", *European Union Politics*, 11(2), стр. 31. (Note 5). Доступно на: <https://eprints.lse.ac.uk/45565/>

⁵⁹⁸ <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/trade-policy/trade-agreements/>

⁵⁹⁹ Споразуми о придруживању су широки и свеобухватни уговори који су се развијали паралелно са развојем саме унутрашње европске интеграције, а у материјалном смислу садрже три базичне компоненте – политички дијалог, трговинску либерализацију и секторску сарадњу. Ови споразуми укључују далекосежне обавезе у сегменту трговинске интеграције и апроксимације законодавства, те успостављају дугорочни правни и институционални оквир за сарадњу.

⁶⁰⁰ Rabinovych, Maryina. (2020). "EU Free Trade Agreements as an Instruments of Promoting the Rule of Law in Third Countries: A Framework Paper", *European Yearbook of International Economic Law*, Marc Bunderberg, Markus Krajewski, Christian J. Tams, Jörg Philipp Terhechte, Andreas R. Ziegler ed., Springer, стр. 293. DOI:10.1007/8165_2019_31.

Европској унији и њој партнерским земљама те дају велики допринос спољнотрговинском дјеловању Уније јер отварају нова тржишта за извознике и нуде предвидљивије пословно окружење засновано на правилима које је корисно за избор потрошача и конкуренцију. Док уклањање царина и нецаринских баријера иза граница остају кључне карактеристике трговинских уговора, други елементи добијају на значају. Посебно су у први план дошла правила која подржавају слободну и поштenu трговину (на примјер која се односе на заштиту права интелектуалног власништва и правила конкуренције), али и правила која штите радна права и животну средину. Поред тога, неки уговори о слободној трговини могу понудити прилику за ближу сарадњу између уговорница у низу питања, од истраживања и иновација до стандардизације и климатских промјена. Суштински кроз уговоре о слободној трговини врши се узајамно приближавање правних поредака трећих земаља и правног поретка Европске уније. Уговори о слободној трговини се често називају „регионалним трговинским уговорима“. Међутим, разлика је у томе што израз „уговори о слободној трговини“ не укључују царинску унију. Често се користи и израз „преференцијални трговински уговори“ без да укључује упућивање у географском смислу. Данас је Европска унија уговорница у више уговора о слободној трговини него било која друга економија у глобалном трговинском систему.⁶⁰¹

Иако се изрази „преференцијални трговински уговори“ и „уговори о слободној трговини“ често користе за не баш најјасније садржинско одређење преференцијалних трговинских уговора, израз „уговори о слободној трговини“ се користи у ширем смислу за означавање свих преференцијалних трговинских уговора који се не сматрају царинским унијама. Преференцијални трговински уговори не садрже стандардизована подручја која би требало да буду укључена у преговоре, већ су трговински преговори флексибилни – почивају на тзв. основи „од случаја до случаја“.

3.1. Класификација уговора о слободној трговини

Разврставање појмова према њиховом досегу веома је захтјеван и осјетљив посао, а таква ситуација је и са разврставањем (класификовањем) уговора о слободној трговини. У оквиру многобројних класификација уговора о слободној трговини, нашу пажњу су привукле – класификација која се дотиче дубине интеграције која се уговором о слободној трговини настоји постићи и броја уговорница у том уговору коју је извео

⁶⁰¹ <https://enterprise.gov.ie/en/what-we-do/trade-investment/free-trade-agreements/>

*Fontanelli*⁶⁰² и класификација која се дотиче партнера и политичких приоритета у уговору о слободној трговини коју је извела *Wruuck*⁶⁰³.

Уговоре о слободној трговини *Fontanelli* разврстава на реципрочне и нераципрочне, стандардне и оне са „дубоком интеграцијом“ те билатералне и плурилатералне. Уговори о слободној трговини обично су реципрочни – уговорнице размјењују трговинске концесије и отварају своја тржишта за производе и услуге других земаља. Говорећи о „модерним“ уговорима о слободној трговини *Fontanelli* указује на околност да они фаворизују дубљу интеграцију која превазилази пуку размјену трговинских концесија. Ријеч је о либерализацији готово цјелокупне трговине робом, при чему се обезбјеђује преференцијални приступ тржишту друге уговорнице. Када је ријеч о пољопривредним производима, либерализација је потпуна с тим да се примјеном „модерних“ уговора постиже бољи третман увезених производа, кроз на примјер повећање царинских квота. Кроз ове уговоре претендује се да се ускладе спецификације производа уговорница како би олакшале трговину робом која подлијеже безбједносним, техничким и санитарним стандардима, а ако се регулаторно усклађивање не постигне, подстиче се међусобно признавање стандарда. У вези са услугама и приступом јавним набавкама, ови уговори забрањују будуће дискриминаторне мјере. Они могу садржавати правила о заштити страних инвестиција, али не дају увијек гаранције прије пословног настањивања или приступ међународној арбитражи инвеститорима који желе да заштите своја улагања. У сваком случају, закључивање ових уговора може послужити као платформа за сваку страну да се обавезе на заштиту ознака о географском поријеклу друге уговорнице, те могу садржавати и одредбе о стандардима рада, заштити животне средине, основним људским правима, корпоративном управљању и сарадњи у борби против транснационалног криминала.

Wruuck истиче да се уговори о слободној трговини, зависно од партнера и политичких приоритета, знатно разликују, те их ова ауторка класификује у четири типа – уговоре о слободној трговини 'прве генерације' који су фокусирани на трговину робом и укидање царина и преговарани су прије 2006. године; уговори о економским партнерствима са АКП земљама који су фокусирани на развојне потребе и подстицање

⁶⁰² Fontanelli, Flippo. (2019). „Anatomy of modern Free Trade Agreements“, SPICe Briefing, стр. 20. Доступно на: <https://digitalpublications.parliament.scot/ResearchBriefings/Report/2019/7/26/Anatomy-of-modern-Free-Trade-Agreements>

⁶⁰³ Wruuck, Patricia. (2019). „What future for EU trade policy and free trade agreements?“, in: Perspectives on the Soft Power of EU Trade Policy, edited by San Bilala and Bernard Hoekman, Centre for Economic Policy Research (CEPR), A VoxEU.org eBook, стр. 48. Доступно на: https://cepr.org/system/files/publication-files/60130-perspectives_on_the_soft_power_of_eu_trade_policy.pdf

поступне либерализације у партнерским земљама за вријеме док Европска унија одобрава приступ тржишту; дубока и свеобухватна слободна трговинска подручја која продубљују политичко придруживање и служи у сврху припреме за економску интеграцију у Европску унију; уговори о слободној трговини 'друге генерације' који су свеобухватни уговори о слободној трговини преговарани након 2006. године са одабраним трећим земљама посредством којих се захвата много више аспеката од трговине робом (обухватају се услуге и потенцијално други аспекти као што су јавне набавке, право интелектуалног власништва и/или одређена питања из области инвестиција). Уговори о слободној трговини нове генерације, наводи *Wruuck*, постају све релевантнији и такође могу утицати на унапређивање правила и стандарда глобалне трговине у одређеним подручјима.

3.2. Уговори о слободној трговини 'прве генерације'

Уговори о слободној трговини о којима се преговарало прије „Глобалне Европе“ 2006⁶⁰⁴ и споразуми о стабилизацији и придруживању (ССП) са земљама Западног Балкана, закључени „као правно политичка платформа за придруживање Европској унији земаља Западног Балкана“⁶⁰⁵ сматрају се уговорима о слободној трговини 'прве генерације'. Ријеч је о Уговору о слободној трговини са Швајцарском и Норвешком из седамдесетих година XX вијека; Уговору о слободној трговини са медитеранским земљама као дио Уговора о придруживању из деведесетих година XX вијека; Уговору о слободној трговини са Мексиком и Чилеом из 2000. и 2003. године; Царинској унији са Турском из 1995. године; споразумима о стабилизацији и придруживању са пет земаља Западног Балкана, закљученим између 2001. и 2016. године⁶⁰⁶.

⁶⁰⁴ Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Global Europe - Competing in the world - A contribution to the EU's Growth and Jobs Strategy {SEC(2006) 1228} {SEC(2006) 1229} {SEC(2006) 1230} /* COM/2006/0567 final */

⁶⁰⁵ Поповић, Витомир. (2006). „Споразум о стабилизацији и придруживању као извор комунитарног права“, *Право и привреда*, вол. 43, бр. 5-8, стр. 602. Доступно на: <http://www.pravnicuprivredi.org.rs/index.php/sr/casopis>; Поповић, Витомир. (2010). „Споразум о стабилизацији и придруживању као извор пословног права“, *Право и привреда*, вол. 47, бр. 7-9, стр. 334. Доступно на: <http://www.pravnicuprivredi.org.rs/index.php/sr/casopis>

⁶⁰⁶ Ови уговори конституишу камен темељац процеса стабилизације и придруживања чији је централни циљ да се ојача процес регионалне реконцилијације и кооперације на бази заједничких политичких и економских циљева. Од посебног значаја је понуда такозване „Европске перспективе“ а што имплицира да су земље тог географског подручја примарно биле потенцијални кандидати за чланство у Европској унији. ССП су у великом дијелу моделирани угледањем на раније „Европске споразуме“ (споразуме који су закључивани са земљама Централне и Југоисточне Европе и који су претходили споразумима о придруживању). Најзначајнија разлика тиче се стављања фокуса на стабилизацију по основу регионалне сарадње и доброг сусједства те сви ССП имају наслов посвећен регионалној сарадњи. Ови споразуми садрже и одредбе о успостављању политичког дијалога, слободне трговине, узајамних концесија у погледу

Оно што карактерише уговоре 'прве генерације' јесте пораст двосмјерне трговине. Европска унија и Мексико постигли су „начелни консензус“ о трговинском дијелу међусобно модернизованог Глобалног споразума у априлу 2018. године. Уговори о слободној трговини 'прве генерације' на генералној равни укључују многа изузећа, од којих се већина односи на осјетљива подручја као што је на примјер пољопривреда. Они се чешће тичу извоза, који је уједно и увоз из других земаља партнера, а у коначници покривају само резултат провођења свих осталих националних секторских политика те не одражавају вољу уговорница да додатно интегришу своје економије.

У саопштењу „Трговина за све“ из 2015. године Европска комисија се обавезала годишње извјештавати о провођењу најзначајнијих трговинских уговора Европске уније, те је тако у децембру 2019. године доставила извјештај Европском економском и социјалном комитету о провођењу најзначајнијих трговинских уговора Европске уније⁶⁰⁷. Ријеч је о трећем извјештају о том питању и први пут је овај Комитет дао препоруке, а на основу члана 32(1) УФЕУ⁶⁰⁸. Извјештај се односи на уговоре 'прве генерације', уговоре 'нове генерације', подручја продубљене и свеобухватне слободне трговине која стварају јаче економске везе између Уније и сусједних земаља и уговоре о економском партнерству који су усмјерени на развојне потребе афричких, карипских и пацифичких регија. У свом мишљењу Комитет је указао да уговори о слободној трговини доприносе растућем удјелу трговине у Унији. У 2018. години 31% трговине с остатком свијета обухваћено је преференцијалним трговинским уговорима, а очекује се, како се наводи у Мишљењу, да ће та бројка порасти на преко 40% ако се узму у обзир трговински уговори закључени од тада. Наводи се и да тренутно Унија има највећу трговинску мрежу у свијету, а 44 преференцијална трговинска уговора покривају 76 земаља.

кретања радника, пословног настањивања, снабдијевања услугама, плаћањима и кретањима капитала те сарадњи у погледу правде, слободе и безбједности. Имплементација преузетих обавеза представљала је услов за даљи развој блиских билатералних односа са Европском унијом. Ово је значајан напредак у односу на „Европске споразуме“ код којих је приступ условљавања био више имплицитан и фокусиран на економске и политичке реформе.

⁶⁰⁷ Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Implementation of Free Trade Agreements, European Commission, COM(2019) 455 final, {SWD(2019) 370 final}, Brussels.

⁶⁰⁸ Одредба гласи: „У остваривању задатака који су јој повјерени на основу овог Поглавља, Комисија се руководи потребом промовисања трговине између држава чланица и трећих земаља.“.

4. Осврт на дјеловање Европске уније у вези са реформом WTO

У Стратегији коју је Комисија израдила и усвојила у фебруару 2021. године а која се односи на ревизију трговинске политике⁶⁰⁹ истакнуто је да трговинска политика Уније мора одражавати глобална кретања и изазове те политичку амбицију стварања „снажније Европе у свијету“. Овим документом указује се на трговинску политику као на механизам којим се даје подршка отвореној стратешкој аутономности Европске уније. Реформа WTO је централна тема тог стратешког документа који позива на хитно ажурирање глобалних трговинских правила, фокусирајући се на шест круцијалних мјера – реформу WTO; промовисање одрживих ланаца вриједности; подршку дигиталној транзицији и трговини услугама; јачање регулаторне ефикасности Уније; јачање партнерства Уније са сусједним и земљама проширења те Африком; јачање усмјерености Уније на провођење и извршење трговинских уговора те осигуравање равноправних услова за све. Представник Уније на 12 министарској конференцији WTO између осталог оцијенио је да WTO може и мора играти централну улогу у глобалном одговору те да је мултилатерални трговински систем најбољи пут напријед. У контексту реформе WTO, истакао је да недостају одговарајућа правила и механизми те да је Европска унија најснажнији заговорник реформе која би тебало да се фокусира примарно на рјешавање спорова, али и на функције преговарања и праћења.⁶¹⁰

На равни Уније на снази је Уредба ЕУ 654/2014⁶¹¹ која уређује права Европске уније на примјену и провођење међународних трговинских правила и којом је измијењена Уредба Савјета (ЕЗ) 3286/94 о утврђивању поступака како би се осигурала права Европске уније према међународним трговинским правилима⁶¹². Овим секундарним извором права Европске уније осигурава се да она може остварити своја права у складу са међународним трговинским уговорима, доношењем мјера у области

⁶⁰⁹ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Trade Policy Review – An open, Sustainable and Assertive Trade Policy, COM(2021) 66 final, Brussels, 18.2.2021.

⁶¹⁰ World Trade Organization. (2022). „Statement by H.E. Mr Valdis Dombrovskis – Executive Vice-president of the European Commission“, Ministerial Conference Twelfth Session Geneva, 12-15 June 2022, WT/MIN(22)/ST/22.

<https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/MIN22/ST22.pdf&Open=True>

⁶¹¹ Regulation (EU) No 654/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 concerning the exercise of the Union's rights for the application and enforcement of international trade rules and amending Council Regulation (EC) No 3286/94 laying down Community procedures in the field of the common commercial policy in order to ensure the exercise of the Community's rights under international trade rules, in particular those established under the auspices of the World Trade Organization, OJ L 189, 27.6.2014.

⁶¹² Council Regulation (EC) No 3286/94 of 22 December 1994 laying down Community procedures in the field of the common commercial policy in order to ensure the exercise of the Community's rights under international trade rules, in particular those established under the auspices of the World Trade Organization, OJ L 349, 31.12.1994.

трговинске политике. Кључно је што се овом уредбом утврђују правила и поступци које проводи Унија за суспензију или повлачење из обавеза у оквиру међународних трговинских уговора да би реаговала на кршење међународних трговинских правила трећих земаља која погађају интересе Уније, с циљем проналаска задовољавајућег рјешења којим се поново успостављају користи за компаније Европске уније, те да би поново успоставила равнотежу у обавезама у оквиру трговинског уговора и у складу са њим, када треће земље мијењају своје поступање према роби из Европске уније, било привремено кроз заштитне мјере или дугорочно кроз измјену царинских концесија.⁶¹³ У сврху заштите интереса Уније, Комисија може усвојити provedбене акте ради прилагођавања своје трговинске политике у погледу радњи дотичне треће земље. У хитним случајевима, Комисија може одмах донијети такве акте, међутим прије тога, Комисија се, уз помоћ држава чланица Уније, консултује са релевантним субјектима. Унији су на располагању сљедеће мјере трговинске политике: суспензије царинске концесије и наметања нове или повећане царинске стопе; увођење или повећање количинских ограничења (квота) на увоз или извоз робе; суспензија концесије и увођење одређених ограничења у подручју јавних набавки. Мјере трговинске политике одређују се с обзиром на ефикасност мјера у подстицању трећих земаља на придржавање међународних трговинских правила; потенцијал за пружање подршке привредним субјектима унутар Уније који су погођени мјерама трећих земаља; доступност алтернативних извора опскрбе за производе или услуге о којима је ријеч; избјегавање несразмјерне административне сложености и трошкова у примјени мјера те потребу да мјере буду сразмјерне штети која би се њиховим увођењем требала сузбити и не смију се прекорачити.⁶¹⁴

Због тога што недостатак именовања у Жалбеном тијелу WTO⁶¹⁵ значи да други ниво његовог механизма за рјешавање спорова не може функционисати, Уредбом 2021/167⁶¹⁶ уведене су одређене измјене Уредбе 654/2014. Уредба 2021/167 донесена је како би се омогућило провођење мјера у ситуацијама када механизам за рјешавање спорова WTO донесе одлуку у корист Европске уније. Наиме, у случају када трећа земља изјави жалбу Жалбеном тијелу WTO читав процес се блокира јер Жалбено тијело тренутно не функционише и не постоји пристанак за кориштење привременог механизма

⁶¹³ Члан 1. Уредбе 654/2014

⁶¹⁴ Наведено према члану 4 Уредбе ЕУ 654/2014.

⁶¹⁵ Тучић, Борис и Драгишић, Радмила. (2023). „(Не)функционисање WTO тијела за жалбе“, Часопис “Пословне студије”, 2023. година 15, број 29-30, стр. 172.

⁶¹⁶ Regulation (EU) 2021/167 of the European Parliament and of the Council of 10 February 2021 amending Regulation (EU) No 654/2014 concerning the exercise of the Union’s rights for the application and enforcement of international trade rules, OJ L 49, 12.2.2021.

за арбитражу у складу са чланом 25 Договора о рјешавању спорова WTO.⁶¹⁷ Ова уредба омогућава провођење радњи када трговински партнер у складу са билатералним или регионалним трговинским уговорима наметне незаконите трговинске мјере, те када након тога не предузме потребне кораке за функционисање поступка рјешавања спорова у оквиру тог уговора. Уредба такође проширује подручје примјене могућих протумјера на трговину услугама и одређене аспекте повезане са трговином у области права интелектуалног власништва.⁶¹⁸ Ово проширење праћено је заштитним мјерама да би се осигурали употреба најефикаснијих и најпропорционалнијих протумјера те савјетовање са надлежним тијелима држава чланица Европске уније и осталим учесницима. Уредба 654/2014 примјењује се од 17. јула 2014, а Уредба 2021/167 од 13. фебруара 2021. године.

⁶¹⁷ О захтјевима за реформу DSU, видјети у: Hauser, Heinz & Zimmermann, Thomas. (2003). „The Challenge of Reforming the WTO Dispute Settlement Understanding“, *Review of European Economic Policy*, 38(5), стр. 222. Доступно на: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/4498/1/MPRA_paper_4498.pdf

⁶¹⁸ Тачка 9 Уводних изјава Уредбе 2021/167.

VIII МЕЂУНАРОДНИ УГОВОРИ О СЛОБодној ТРГОВИНИ 'НОВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ'

1. Опште напомене

Уговори о слободној трговини 'нове генерације' слични су преференцијалним трговинским уговорима о којима је Унија преговарала од 2006. године. Постоје различите врсте преференцијалних трговинских уговора – неки су само оквирни уговори који успостављају институционалну структуру и утврђују општа начела у погледу обавезе даље либерализације, подстицања и заштите инвестиција; други су значајнији по свом правном карактеру, институционалном оквиру и дејству. Разлика између преференцијалних трговинских уговора и уговора о слободној трговини 'нове генерације' постоје у либерализацији тржишта. Наиме, преференцијални трговински уговори су примјењивали врло скромну либерализацију тржишта јер је, сходно њиховој правној природи, већи нагласак стављен на инструменте развојне или политике сусједства а у посљедње вријеме се све више у ове уговоре укључују поглавља о инвестицијама.

Интеграцијске активности усмјерене на далекосежну либерализацију међународне трговине генерисале су појаву међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације', чија је базична одлика да у либерализацију трговине укључују и сарадњу у многим подручјима економског и друштвеног живота која нису у сваком смислу повезана са трговином. Ријеч је о међународним билатералним уговорима који претендују да трасирају пут обимнијем међународном правном режиму који преферира даљу интеграцију у којој Европска унија, као субјекат међународног права, захтјева додатну интеракцију и ангажман. Ови уговори превазилазе симплифицирано уклањање увозних царина и других трговинских препрека те развијају општу повезницу са међународним трговинским дјеловањем Европске уније које је усмјерено на остваривање јасне економске везе оваплоћене у стварном повећању приступа тржишту, при чему Унија, формално и декларативно, не одустаје од могућности постизања договора на мултилатералном нивоу – у WTO. Штавише, званичне институције Европске уније стоје на позицији да су билатерални уговори у служби пружања подршке повратку WTO у средиште глобалне трговине. Из наведеног слиједи логичан закључак о постојању новог методолошког искорак у међународном трговинском праву у складу са којим се уговори о слободној трговини сматрају средством јачања provedбе правила међународне трговине.

Простор да своју међународну трговинску стратегију преусмјери на билатералне уговоре о слободној трговини, као преференцијалне трговинске уговоре који чине неизоставан сегмент међународне трговинске архитектуре, Европској унији су оставили веома спори преговори који су се одвијали у Дохи под окриљем WTO, иако је оцијењено да неуспјех и спорост у преговарању нису ваљани аргументи за давање приоритета новој генерацији уговора о слободној трговини.⁶¹⁹

2. Однос између уговора о слободној трговини 'нове генерације' и WTO мултилатералног система

Из перспективе трговинске политике Европске уније, а у свјетлу проблема у преговорима под окриљем WTO, посебан значај имају билатерални уговори који припадају новој генерацији свеобухватних трговинских уговора који излазе из оквира ригидних робних уговора, трговања и смањења тарифа које су карактеристичне за класичне послове слободне трговине.⁶²⁰ Питање давања предности билатералној трговини тамо гдје постоји мултилатерални трговински систем чини се једним од најинтригантнијих питања које се постаља када је ријеч о односу између уговора о слободној трговини 'нове генерације' и WTO мултилатералног система. Готово да нема недоумица у вези са позицијом према којој, у поређењу са мултилатералним трговинским преговорима, билатерални трговински преговори представљају подеснији механизам, примарно због дејства ширења слободне трговине изван онога што се тренутно може договорити у мултилатералном трговинском систему. Ипак, готово сви уговори нове генерације садрже одредбу сходно којој успостављање области слободне трговине уговорнице врше у складу са чланом XXIV GATT и чланом V GATS, док се у појединим преамбулама ових уговора садрже експлицитна одређјења за надоградњу односних права и обавеза према Споразуму из Маракеша о оснивању WTO.⁶²¹ Правила WTO представљају базу уговора нове генерације и то се осликава кроз на примјер CETA у којем се утврђује да ће уговорнице даље јачати своје блиске економске односе

⁶¹⁹ Athukorala, Prema-chandra. (2020). „Free Trade Agreements in the World Trade System: Substance and Semantics“, *Foreign Trade Review*, 55(1), стр. 15. DOI: 10.1177/0015732519886771.

⁶²⁰ Majchrowska, Elzbieta. (2017). „EU-South Korea FTA as one of New Generation Agreements – an overview of the effects of the Agreement“, *Research Papers of Wroclaw University of Economic*, nr. 486, стр. 181. DOI: 10.15611/pn.2017.486.15.

⁶²¹ О циљу који се огледа у повећању животног стандарда видјети у: Paliwal, Suyash. (2012). „Strengthening the Link in Linkage: Defining 'Development Needs' in WTO Law“, *American University International Law Review*, 27(1), стр. 80. Доступно на: <https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1728&context=auilr>

надограђујући своја права и обавезе утврђене у WTO⁶²² те да потврђују права и обавезе у складу са WTO и другим уговорима којих су стране уговорнице.⁶²³ У уговору Европске уније са Сингапуром⁶²⁴ и Вијетнамом⁶²⁵ као базичне основе утврђене су оне из WTO и других мултилатералних, регионалних и билатералних уговора. Одредбама уговора са Сингапуром⁶²⁶ и Вијетнамом⁶²⁷ прописано је да би правила о зони слободне трговине из члана XXIV GATT из 1994. године и члана V GATS требало да се примјењују између уговорница, а слично је одређено и у уговору са Јапаном⁶²⁸. Уговор о слободној трговини са Јужном Корејом, у члану 15.14(4) садржи експлицитну и изричиту одредбу према којој су уговорнице сагласне да ништа у том уговору не захтијева од њих да дјелују на начин који није конзистентан обавезама из WTO споразума.

Након потешкоћа у преговарању и имплементацији СЕТА, Француска је изашла са иницијативом за дубоку обнову трговинске политике Европске уније, примарно у циљу бољег третирања питања из области социјалне заштите, здравља и одрживог развоја, те је француски предсједник у току 73 Генералне скупштине Уједињених нација у Њујорку, одржаној 25. септембра 2018. године, указао на потребу да се та питања integriшу у трговинске обавезе и позвао државе да престану да потписују уговоре у које нису уврштене одредбе о потреби поштовања Париског споразума о климатским промјенама. На овај начин је уистину предложен концепт „треће генерације трговинских уговора“, будући да провијавају ставови о томе да се уговори „нове“ или „друге“ генерације карактеришу недостатком транспарентности у њиховом преговарању; приматом трговинских над социјалним, здравственим и питањима заштите животне средине; стварањем дисторзије конкуренције. Према неким оцјенама присутан је ларпурлартизам у трговини и забринутост због трговинских токова и краткорочних економских интереса који у довољној мјери не уобзирују социјалне, здравствене и еколошке циљеве и дугорочнији општи интерес, док са друге стране поједини привредни субјекти мјере које се односе на одрживи развој у оквиру билатералних уговора доживљавају као прекомјерна трговинска ограничења. У сваком случају, лидерство Француске у погледу амбиција за очувањем животне средине могло би изњедрити

⁶²² Видјети преамбулу СЕТА.

⁶²³ Члан 1.5. СЕТА.

⁶²⁴ Преамбула Уговора.

⁶²⁵ Преамбула Уговора.

⁶²⁶ Члан 1.1. Уговора са Сингапуром.

⁶²⁷ Члан 1.1. Уговора са Вијетнамом.

⁶²⁸ Преамбула Уговора са Јапаном.

концепт уговора треће генерације⁶²⁹, који би обухватили и трговину услугама и дигиталну трговину, те би били више „живи уговори“ који одговарају на технолошке промјене и напредак (вјештачка интелигенција), на проблеме новог друшва (заштита података) и на промјене у глобалној економији и трговинским обрасцима, посебно онима који се односе на реструктурирање глобалних опскрбних ланаца у свијету након пандемије. Све су то фактори који потичу ширење међународног трговинског програма у све вишедимензионалне трговинске уговоре.⁶³⁰

Због своје преференцијалне природе која изискује да сваки учесник на овај или онај начин чини уступке другим учесницима, нова генерација уговора о слободној трговини одликује се и одређеним дискриминирајућим својством које подрива оне који нису уговорница те врсте уговора. Наведено је у супротности са начелом недискриминације као базичним начелом WTO како је оно изражено у чл. I и III GATT (третман најповлаштеније нације и национални третман). Ипак комплементарност између одредби нове генерације уговора о слободној трговини и правила WTO постоји у смислу да уговори о слободној трговини могу постићи либерализацију трговине у областима у којима преговорима у оквиру WTO то није било могуће (стране инвестиције, тржишна конкуренција, животна средина, људска права итд.).

Подручје у којем уговори о слободној трговини 'нове генерације' превазилазе WTO правила је на примјер подручје јавних набавки у којем Уговор између Европске уније и Јапана⁶³¹, СЕТА⁶³² и Уговор између Европске уније и Сингапура⁶³³ предвиђају обавезу успостављања јединственог електронског портала за приступ свим обавјештењима која се односе на јавне набавке, те је корак даље начињен у одредбама Уговора између Европске уније и Јапана⁶³⁴ и СЕТА⁶³⁵ успостављањем самосталног одбора за јавне набавке. Даља подручја преклапања и дивергенције у односу на WTO идентификују се у аспектима који се односе на заштиту животне средине и правила која се тичу тржишта рада, с тим да постоји значајно преклапање и у погледу политике конкуренције која је изузета од рјешавања спорова. Није спорно да су права и обавезе из споразума WTO надограђена новом генерацијом уговора о слободној трговини које

⁶²⁹ Ministère de la transition écologique et solidaire / Commissariat général au développement durable (2018). "Vers des accords de 3e génération?". <https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/Thema%20-%20Commerce%20international%20et%20environnement.pdf>

⁶³⁰ О ширењу трговинске агенде ЕУ и наднационалним надлежностима видјети у: Guimarães, Maria Helena. (2022). „EU FTAs and divided sovereignty: Transformative shifts in trade authority“, *Perspectivas – Jurnal of Political Science*, Special Issue, стр. 123. DOI: <https://doi.org/10.21814/perspectivas.4500>

⁶³¹ Члан 10.4. Уговора са Јапаном.

⁶³² Члан 19.6. СЕТА.

⁶³³ Члан 9.6. Уговора са Сингапуром.

⁶³⁴ Члан 10.16. Уговора са Јапаном.

⁶³⁵ Члан 19.19. СЕТА.

закључује Европска унија а предуслов за такву надоградњу је преузимање тих права и обавеза, односно њихова уградња у потоње уговоре. Поједини уговори нове генерације садрже и експлицитну одредбу којом потврђују постојећа међусобна права и обавезе из WTO Споразума. Наиме, такву одредбу садржи члан 5 Уговора између Европске уније и Колумбије и Перуа, док у члану 333 овај уговор садржи одредбу према којој све одредбе WTO Споразума које су у њега уврштене укључују све измјене WTO Споразума које су ступиле на снагу.⁶³⁶ Претходно, у члану 196 Уговора са Колумбијом и Перуом, врши се и потврда права и обавеза на основу Споразума WTO о трговинским аспектима мултилатералних споразума који се односе на интелектуално власништво те уговоре који се примјењују под окриљем WIPO. Такође, новом генерацијом уговора врши се допуна и одређују права и обавезе уговорница по основу Споразума TRIPS и осталих мултилатералних споразума из области интелектуалног власништва којима су уговорнице приступиле, с тим да се предвиђа да одредбе нове генерације уговора неће протуријечити одредбама таквих мултилатералних уговора, нити им штетити, што имплицира да се они морају угледати на такве мултилатералне уговоре.

Промоција инвестиција је још једно важно питање које је тренутно премашило досег WTO а које је покривено и правно примјењиво у већини уговора о слободној трговини 'нове генерације', с тим да, упркос сличностима у обухвату промоције инвестиција, постоје значајне разлике у погледу заштите инвестиција и рјешавања спорова у уговорима о слободној трговини 'нове генерације'. СЕТА већ укључује нови систем инвестиционих судова за инвестиције који подржава Европска унија, Јужна Кореја је у разговорима са Европском унијом у вези са тим системом, Уговор између Европске уније и Јужне Кореје тренутно не обухвата заштиту инвеститора пошто су преговори о уговору почели прије него што су директне стране инвестиције постале искључива надлежност Европске уније према Уговору из Лисабона. Уговор са Јапаном, СЕТА и Уговор са Сингапуром укључују сарадњу у области истраживања, технологије и питања везаних за енергију. Уговор између Европске уније и Јапана такође укључује додатне области, које нису обухваћене правилима WTO. Овај уговор садржи посебно поглавље о корпоративном управљању (Поглавље 15) које подстиче развој ефикасног оквира за заштиту права акционара, промовисање откривања информација и одговорног

⁶³⁶ Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Colombia and Peru, of the other part, OJ L 354, 3-2607. Protocol of Accession to the Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Colombia and Peru, of the other part, to take account of the accession of Ecuador, OJ L 356, 24.12.2016.

доношења одлука. Ријеч је о новој димензији билатералне сарадње која није била заступљена у ранијим уговорима Европске уније о слободној трговини. Уговор између Европске уније и Јапана и СЕТА такође укључују одредбе специфичне за мала и средња предузећа (нпр. размјена информација из члана 20.2. Уговора са Јапаном и члана 19.19. СЕТА). Анализирајући правну спроводљивост одредби, може се примјетити да већина области које нису обухваћене правилима WTO, а садржане су у уговорима о слободној трговини, нису уређене правно обавезујућим нормама.

3. Основне карактеристике уговора о слободној трговини 'нове генерације'

Институционалне промјене, уведене ступањем на снагу Уговора из Лисабона, прошириле су праксе успостављене ранијим оснивачким уговорима Европске уније те додатно подстакле иницирање билатералних уговора различитих врста и доминације, који представљају „друго најбоље рјешење“⁶³⁷, након прилично контроверзне афирмације мултилатералног дјеловања у сфери међународне трговине. Ријеч је о уговорима о којима је Европска унија након 2006 године преговарала са трећим земљама, који се колоквијално називају уговорима о слободној трговини 'нове генерације' или 'друге генерације' или WTO-плус уговори а међу њиховим многобројним карактеристикама посебно се издваја њихова свеобухватност, будући да им предмет није само смањење тарифа и трговина робом, већ се протежу и на услуге и јавне набавке, тичу се појачане либерализације инвестиција, регулаторне и развојне сарадње, питања конкуренцијског права и интелектуалног власништва, људских права и права из рада, одрживог развоја итд. Од почетка 2010. године, уговори 'нове генерације' нагињу према елиминацији нецринских и регулаторних трговинских баријера, о којима је тешко преговарати у контексту мултилатералних уговора у WTO.

Иако стандардна форма међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације' које закључује Европска унија не постоји, сви они садрже компоненте трговине, циљ трговинских одредби као и назнаку нивоа либерализације трговине коју уговор протежира. Састоје од неколико поглавља (око 30 за тренутне уговоре 'нове генерације') која регулишу размјену и трговинске концесије између уговорница. Одређена поглавља која се сматрају „структуралним” или „унакрсним” садржински одређују трговински регулаторни оквир (правила о поријеклу, рјешавање спорова, техничке препреке у трговини, субвенције, итд.), док се друга баве тарифним и

⁶³⁷ Breuss, Fritz. (2022), “Who wins from an FTA induced revival of world trade?”, *Journal of Policy Modeling*, 44, стр. 654. Доступно на: <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2022.05.003>

нетарифним уступцима за сваки сектор обухваћен уговором (приступ тржишту роба, трговина услугама, санитарне и фитосанитарне мјере, јавне набавке, инвестиције, интелектуално власништво, итд.). Блиска регулаторна сарадња у домену норми и стандарда остварује се кроз бројне институционалне механизме (секторске пододборе, форуме за регулаторну сарадњу, итд.) те су стога ови уговори „живи“ јер се њихов широко капацитирани садржај може динамички прегледати и допунити кроз ове механизме, при чему треба указати да код нумерације и груписања чланова има одређених разлика (различита је номотехника).

И по садржини се ови уговор разликују, што се може видјети на примјеру Уговора са Колумбијом и Перуом, који у члану 2. стипулише одредбе о разоружању и неширењу оружја за масовно уништење због пријетњи међународној стабилности и сигурности те су се уговорнице обавезале да управо ове одредбе представљају кључни елемент тог уговора. Када је на примјер ријеч о Споразуму о придруживању између Европске уније и земаља Централне Америке из 2012. године, који се карактерише истом нумерацијом и груписањем чланова као и Уговор са Колумбијом и Перуом, он такође, у члану 15, садржи одредбе о сарадњи у борби против ширења оружја за масовно уништавање те средстава његове доставе пуним поштовањем и провођењем на националној равни међународних обавеза о разоружању. Међутим, овај уговор се, не само по називу, већ и по структури као и по тијелима чије се оснивање и дјеловање прописује (савјет за придруживање, одбор за придруживање, пододбори, парламентарни одбор за придруживање итд.) разликује од других уговора нове генерације. Наиме, састављен је из три стуба – политички дијалог, сарадња и трговина. На снагу је, у току 2013. године, ступио само трговински стуб и то у Хондурасу, Никарагви, Панами, Ел Салвадору, Костарики и Гватемали. До застоја у ратификацији друга два стуба дошло је на равни Европске уније. Код других уговора, поједине области су углавном изостављене, као што је то случај код уговора са Јапаном, међутим оне су обухваћене ранијим уговорима Европске уније. Ријеч је о области националне безбједности која је нужно повезана са питањима нуклеарне безбједности, илегалне имиграције, тероризма и цивилне заштите. Наведена област је искључена из СЕТА, али и из уговора са Јужном Корејом и Сингапуром.

Уговор између Европске уније и Јапана се разликује од других уговора о слободној трговини 'нове генерације' на још један битан начин јер обухвата само питања која су у искључивој надлежности Европске уније што имплицира да је потребно само одобрење Савјета и ратификација од стране Европског парламента. Постоје очекивања да ће, након мишљења Суда правде о Уговору између Европске уније и Сингапура и

други уговори обухватати само искључиве надлежности Уније. Насупрот томе, СЕТА и Уговор између Европске уније и Јужне Кореје су „мјешовити“ уговори који захтијевају и ратификацију од стране националних парламената држава чланица, јер обухватају питања која су у искључивој и заједничкој надлежности.

Када је ријеч о приступу услугама, евидентно је да је СЕТА први уговор Европске уније који у приступу услугама промовише „негативни попис“, који значи да су јавне услуге – укључујући здравство, социјалне услуге, образовање – отворене за либерализацију, осим ако нису изричито искључене. Ова склоност либерализацији ограничава слободу влада да организују јавне услуге онако како сматрају да треба и могла би довести до поткопавања квалитете и приступачности услуга од општег интереса⁶³⁸. Све ће услуге подлијегати либерализацији тржишта осим ако се не направи изричит изузетак. СЕТА дакле садржи контроверзну *ratchet clause* (клаузула о степенованој промјени). Ова клаузула ограничава резерве страна уговорница које су оне изразиле у уговору те ће се тиме спријечити владе да сеprotиве било каквим мјерама либерализације а што у коначници резултује у ограничавању политичког простора влада за организовање јавних услуга. За разлику од овог случаја, у Партнерству за трансатлантску трговину и инвестиције између Европске уније и САД (ТТИП), ствари стоје другачије.⁶³⁹ Уговор о трансатлантском трговинском и инвестиционом партнерству (ТТИП) неће, као што то нема највећи дио досадашњих трговинских уговора Европске уније, имати *ratchet clause* која у суштини омогућује да се одустајање од приватизације јавне услуге сматра поновним увођењем баријере на тржишту, односно осигурава да се таква одредба не односи на монополе, искључива права и воду, јавно образовање, здравствене и социјалне услуге.⁶⁴⁰

Иако није у потпуности идентичан са осталим уговорима, Уговор између Европске уније и Јапана може се ипак сматрати уговором о слободној трговини 'нове генерације'. Увођењем нових одредби, попут оних о корпоративном управљању и

⁶³⁸ О услугама од општег интереса, у контексту правне тековине Европске уније, видјети: Judgment of 27 February 2014, OSA, C-351/12, ECLI:EU:C:2014:110, p. 71; Judgment of 23 February 2016, *Commission v Hungary*, C-179/14, ECLI:EU:C:2016:108, p. 166; Judgment of 6 October 2020, *Commission v Hungary*, C-66/18, ECLI:EU:C:2020:792, p. 178; Judgment of 7 September 2022, *Cilevičs and others v Latvijas Republikas Saeima*, C-391/20, ECLI:EU:C:2022:638, p. 65; Judgment of 8 June 2023, *Prestige and Limousine SL*, C-50/21, ECLI:EU:C:2023:448, p. 64.

⁶³⁹ Massay-Kosubek, Zoltán & Thurley, George. (2017). “The unhealthy side effects of CETA“, European Public Health Alliance, стр. 4-6. Доступно на: <https://epha.org/wp-content/uploads/2017/09/MAKING-SENSE-OF-CETA-HEALTH-18-The-Unhealthy-side-effect-2.pdf>.

⁶⁴⁰ Novoselec, Ivana i Parić, Andrijana. (2016). “Procjena učinka Transatlantskog investicijskog i trgovinskog partnerstva (TTIP) na ljudska prava i socioekonomsku (ne)jednakost u Republici Hrvatskoj, Razbor d.o.o. za Centar za mirovne studije, Projekt je financiran u sklopu programa IPA Europske unije za Republiku Hrvatsku, str. 36. Dostupno на: <http://nejednakost.cms.hr/wp-content/uploads/2016/10/TTIP-Human-Rights-Impact-Analysis.pdf>

климатским промјенама, Уговор између Европске уније и Јапана представља даље продубљивање трговинских уговора Уније. Такође, када је ријеч о регулаторној сарадњи, Уговор између Европске уније и Јапана је први трговински уговор Европске уније који укључује посебно поглавље о регулаторној сарадњи, што је нешто што се традиционално предузима ван преговора о трговинским уговорима, често у много „лабавијим“ облицима. Она је окренута будућности, јер успоставља заједничко тијело под називом *Одбор за регулаторну сарадњу* који треба да идентификује области будуће сарадње између страна и има за циљ да унаприједи билатералну сарадњу на успостављању међународних стандарда и олакша размјену информација о најбољим праксама и планираним регулаторним мјерама. Регулаторне власти се подстичу да усвоје добре праксе укључујући јавне консултације, процјене утицаја и периодичну ретроспективну процјену мјера које су на снази (актално се примјењују). Ове одредбе настоје да промовишу „ефикасно, транспарентно и предвидљиво регулаторно окружење“ за подстицање трговинских и инвестиционих токова. Сарадња је искључиво на добровољној основи и њен обим је ограничен на регулаторне мјере Европске уније и Европску комисију као релевантно регулаторно тијело за Унију. Дакле, одредбе се не примјењују на државе чланице Европске уније и не утичу на њихово право да уређују питања која се односе на јавно здравље, животну средину, финансијску стабилност и енергетску безбједност, између осталог. Одредбе о регулаторној сарадњи садржи и СЕТА, што говори у прилог високог степена амбиција у погледу либерализације којој се тежи у питањима која треба регулисати трговинским уговорима⁶⁴¹. Генерално, нова генерација уговора о слободној трговини укључује низ питања, као што су борба против корупције и транспарентност, која нису дио правног оквира WTO и чија би веза са трговином, строго говорећи, могла би бити доведена у питање. На примјер, Уговор између Европске уније и Јапана, којег многи сматрају најважнијим билатералним трговинским уговором икад закљученим⁶⁴², поред регулаторне сарадње, покрива бољи

⁶⁴¹ Почетак ангажовања око закључења „мега“ Уговора о слободној трговини између Европске уније и Јапана везује се за 2010. годину. Европски савјет је у новембру 2012. године дао мандат Европској комисији за почетак преговора, те је прва рунда преговора одржана у априлу 2013. године. Након 18 рунди преговора, уговорнице су постигле политички договор у јулу 2017. године. Текст уговора је финализован у децембру 2017. године, након чега га је Комисија доставила Савјету на одобрење у априлу, а Савјет је одобрио одлуку о потписивању уговора и у јулу 2018. године затражио сагласност Европског парламента, који је кроз дјеловање Међународног трговинског одбора као радног тијела Парламента, подржавао преговоре о закључивању Уговора али је испоставио и одређене захтјеве. Ријеч је о три базична захтјева које је Парламент истакао у току преговора – прво, већа транспарентност преговора и већа укљученост цивилног друштва у процес преговарања; друго, не могу се снижавати стандарди Европске уније, посебно о животној средини, раду, сигурности хране и заштити потрошача; треће, треба постићи резултат који ће задовољити интересе грађана и привредних субјеката.

⁶⁴² Величина тржишта привреда Европске уније и Јапана заједно представљају 18 981 милијарду евра у БДП и покривају скоро 640 милиона становника. Уговор између Европске уније и Јапана је највећи

приступ тржишту робе, услуге и јавне набавке, модернизацију трговинских правила, права интелектуалног власништва, корпоративно управљање и одрживи развој. Међутим, не укључује заштиту инвестиција, о чему још увијек трају преговори, нити укључује прекограничне протоке података. Важност уговора са Јапаном, како истиче *Pereira*, произилази из чињенице да се, упркос томе што су преговори који су започели још у марту 2013. године неколико година били у сјени разговора о Трансатлантском трговинском и инвестиционом партнерству (TTIP) и Транспацифичком партнерству (TPP), контекст међународне трговинске политике драматично измијенио почетком 2017. године. Овај аутор констатује да су повлачење САД из TPP и *de facto* замрзавање преговора о TTIP ојачали заједнички циљ Европске уније и Јапана да закључе трговински уговор који је ступио на снагу у марту 2019. године. Важност овог уговора огледа се и у чињеници да је Европски парламент усвојио резолуцију којом даје препоруке за праћење и провођење Уговора, што *Pereira* оцјењује политички значајним будући да такву резолуцију није могао усвојити у вријеме гласања о СЕТА. Резолуцијом је наглашена важност праћења правилног провођења нетарифних мјера, преузетих обавеза у вези са јавним набавкама и управљања тарифним квотама за пољопривредне производе. Поред тога наглашена је потреба за промтним успостављањем контакт тачака за мала и средња предузећа и веб странице са информацијама о Уговору и приступу тржишту. У сегменту одредби о одрживом развоју, Парламент је посебно позвао на напредак Јапана у ратификацији преосталих основних конвенција Међународне организације рада и брзо успостављање домаће савјетодавне групе која ће пратити провођење поглавља о трговини и одрживом развоју.⁶⁴³ Важно је и то што су управо трговински преговори са Канадом покренули ратификацију од стране ове земље Конвенције Међународне организације рада о праву на организовање и колективно преговарање, при чему су се дискусије о укључивању обавеза те организације показале веома контроверзним у

билатерални трговински уговор који је Унија икада закључила у смислу величине тржишта које покрива близу 30% глобалног БДП-а. То укључује обавезе не само у трговини робом већ и услугама и промоцији билатералних инвестиција. Штавише, садржи најсавременије одредбе које су истовјетне одредбама прописа Уније о корпоративном управљању, мобилности физичких лица у пословању и заштити права интелектуалног власништва, укључујући пословне тајне. Као такав, представља заједничке напоре Европске уније и Јапана да развију modele за трговинске споразуме 'нове генерације'. Очекивања Генералног директората Европске комисије за трговину су да ће реализација уговора омогућити повећање БДП Европске уније за 0,14 % и укупан извоз у Јапан за 13 милијарди евра до 2035. године. Предвиђено је да уговорнице значајно либерализују билатералну трговину робом смањењем царинских баријера. Ријеч је о свеобухватном уговору о слободној трговини који се сматра стратешким приоритетом за ревитализацију трговине и инвестиција са Јапаном и проширење могућности за произвођаче из Европске уније у смислу пласирања производа на економски брзорастући азијски континент.

⁶⁴³ *Pereira, Pedro Silva. (2019) „The EU-Japan Economic Partnership Agreement from the European Parliament’s Perspective: A Landmark Agreement beyond Trade“, Journal of inter-regional studies: regional and global perspectives 2, стр. 21. Доступно на:*

<https://www.waseda.jp/inst/oris/assets/uploads/2018/03/304811b29cc454a7b81d755dd350d480.pdf>

преговорима са Јапаном, којем тренутно недостаје ратификација неких важних конвенција под окриљем Међународне организације рада.

Заједничка карактеристика нове генерације уговора о слободној трговини Европске уније је присуство клаузула које стварају мноштво нових субјеката који формирају снажну институционалну архитектуру за дјеловање трговинског уговора: од заједничких комитета до специјализованих подбора, радних група, савјетодавних група и форума. На примјер, уговорна тијела створена кроз СЕТА обухватају Заједнички одбор, Форум за регулаторну сарадњу, Форум цивилног друштва и низ специјализованих одбора, међу којима је Одбор за трговину и одрживи развој. У различитој мјери, и ини уговори о слободној трговини садрже институционалне одредбе за стварање тијела са различитим овлашћењима и мандатом. Пролиферација уговорних тијела у трговинским уговорима и овлашћења која су овим тијелима дата захтијевају истраживање у вези са њиховим правима. Поједини аутори, као што су *Kim, Shin* и *Park*, истичу да се норме шире кроз: ненамјерно ширење идеја на друге политичке актере; ширење информација као резултат стратешког комуникацијског обима; процедуралне дифузије због институционализације односа са трећим земљама; ширења путем робе, трговине, помоћи или техничке подршке; ширење физичке присутности у трећим земљама; стварање друштвено-политичког идентитета кроз знање и норме, те ширење кроз интеракцију.⁶⁴⁴

Одредбе о инвестицијама у уговорима о слободној трговини 'нове генерације' не базирају се на посебном стандарду, међутим када је ријеч о преговорима о овим уговорима, Европска унија не одступа значајно од преговора о традиционалнијим међународним уговорима о инвестицијама. Уговори о слободној трговини 'нове генерације' превазилазе и формат билатералних уговора о инвестицијама (БИТ), који укључују питања приступа тржишту и осигуравање недискриминирајућег третмана инвеститора. Међународни уговори о инвестицијама и билатерални уговори о инвестицијама разликују се у одређеним аспектима. Одредбе о заштити својине од извлаштења и рјешавању међународних инвестиционих спорова, који су увијек били садржани у билатералним уговорима о инвестицијама до сада су били искључени из досега међународних уговора о инвестицијама. Европска унија претендује да регулише стране директне инвестиције и портфолио инвестиције⁶⁴⁵, али и да истовремено поштује

⁶⁴⁴ Kim, Bong-Chul; Shin, Eui-Chan, Park, Kyung-Eun. (2023). "Establishing EU Norms as a Global Actor: Application of New Concepts in FTAs", *Journal of Global Business and Trade*, 19(1), стр. 79. Доступно на: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4356167

⁶⁴⁵ Panico Ruggiero Cafari & Di Benedetto, Fabrizio. (2016). "Recent Developments in the Most Controversial Aspects of EU International Investment Agreements: Portfolio Investments and Investor-State Dispute Settlement", *Transnational Dispute Management*, стр. 6. Доступно на: www.transnational-dispute-management.com/article.asp?key=2317

стандарде заштите инвестирања, као што је поштен и правичан третман, пуна заштита и сигурносни третман те извлаштење. Овдје долази до изражаја начело пуне заштите и сигурности стране инвестиције које своје извориште налази у традиционалној пракси међународних споразума САД-а те је усвојено у изворима међународног права страних инвестиција, БИТ-овима те у националним изворима права. Оно подразумијева обавезу субјекта међународног права у који се улаже да заштити страну инвестицију од физичког угрожавања предузимањем, уз дужну пажњу, разумних мјера.⁶⁴⁶ Инвестициона политика се не може посматрати изоловано те из тог разлога и постоји потреба за проналажењем досљедности са унутрашњим политикама Уније укључујући на примјер политике заштите животне средине, рада, здравља и безбједности на раду, заштите потрошача, културне разноликости, политике развоја и тржишне конкуренције.

Појавом уговора о слободној трговини 'нове генерације' отворена су различита правна питања, од којих је примарно важно питање њиховог положаја у праву Европске уније, односно питање њихове правне природе и правне снаге. У трагању за одговором на наведено питање напријед смо анализирали на који начин се врши међународно организовање Европске уније и у складу са којим принципима дјелује њено право, које су њене спољне надлежности и како она функционише у сфери спољних односа. Истражили смо и историјски и правни оквир у којем су се спољни односи и спољна трговинска политика Уније развијали, те указали на изворе њеног права и његов однос са међународним правом. Од посебног су значаја конституционалне импликације нове генерације трговинских уговора али и њихова способност да проширују кључне вриједности Уније у партнерске земље као и способност да допринесу унапређењу конситуционалних права грађана у тим земљама. Од важности је промишљати о њиховом предмету, циљу и сврси као и о томе да ли су уговорнице из тих уговора у једнаком положају, те какви су форма и дејство тих уговора. Наиме, проширивање обима заједничке трговинске политике на равни Европске уније одражавало се и на проширење обухвата трговинских уговора које је са трећим земљама закључивала ова организација и праћено је синергијом дјеловања њених институција. У прилог овој тврдњи говори трговинска стратегија Европске уније, позната као „Глобална Европа“ која индукује проширење обухвата уговора 'нове генерације', што доприноси бржој промоцији и отворености интеграције. Наиме, у Европској унији, кроз преоријентацију трговинске стратегије под називом „Глобална Европа“ – 2006. године и Уговором из Лисабона – 2009. године, уведен је низ модификација које су под окриљем нове Заједничке

⁶⁴⁶ Ћирић, Александар. (2016). „Начело пуне заштите и сигурности стране инвестиције“, *Право и привреда*, вол. 54, 7-9, стр. 163-165. Доступно на: <https://pravoprivreda.rs/arhiva/pravo-i-privreda-2016-vol-54-7-9/>

трговинске политике, која се спроводи у складу са принципима и циљевима европског спољног дјеловања. Од тада је фокус помјерен на трговинске споразуме 'нове генерације' који су такође у служби промоције европских принципа и вриједности ван Европске уније. На генералној равни се сматра да су четири разлога за покретање преговора о уговорима о слободној трговини 'нове генерације' – потреба разматрања економске политике Европске уније; недјелотворност постојећих трговинских уговора у испуњавању економских циљева Европске уније; застој развојне рунде преговора из Дохе; трговинска политика главних конкурената Европске уније (САД и Јапан).⁶⁴⁷ Поједини аутори наводе да је ситуација са преговорима из Дохе довела и до новог међурегионализма у економским односима.⁶⁴⁸

Комплементарно, пракса Суда правде јасно показује да инструменти који су се користили за промовисање циљева из трговинских уговора у континуитету нису били стриктно трговинске природе те је на пријмјер Суд правде још у случају *Natural Rubber*⁶⁴⁹ одлучио да повезаност акта с проблемима развоја не искључује тај акт из подручја заједничке трговинске политике како је дефинисано Уговором, сматрајући да се заједничка трговинска политика не би могла ефикасно водити ако Заједница не би могла располагати и средствима за дјеловање која прелазе инструменте чија је намјена да утичу само на традиционалне аспекте спољне трговине и тако схваћена трговинска политика би постала безначајна. У случају *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*⁶⁵⁰, Суд је оцијенио да се, приликом дефинисања карактеристика и инструмената заједничке трговинске политике у члану 110 УЕЕЗ и пратећим члановима, води рачуна о могућим промјенама, будући да према предметном члану, допринос усклађеном развоју свјетске трговине спада међу циљеве трговинске политике и управо тај допринос претпоставља да ће се заједничка трговинска политика прилагодити евентуалним промјенама концепта у међународној заједници. И чл. 113 и 116 УЕЕЗ нису предвиђали само акте институција и закључивање уговора са трећим земљама, већ и заједничко дјеловање у оквиру међународних економских организација које има

⁶⁴⁷ Rigod, Boris. (2012). „Global Europe: The EU's New Trade Policy in its Legal Context”, *Columbia Journal of European Law*, 18(2), стр. 277. Доступно на: <https://hdl.handle.net/1814/25037>

⁶⁴⁸ Hsieh, Pasha L. (2022). „Shaping new interregionalism: The EU-Singapore free trade agreement and beyond”, *Leiden Journal of International Law*, 35(1), стр. 134. и 135. Research Collection Yong Pung How School of Law. Доступно на: https://ink.library.smu.edu.sg/sol_research/4017

⁶⁴⁹ Judgment of 4 October 1979, *Natural Rubber*, C-1/78, ECLI:EU:C:1979:224, paragraph 41.

⁶⁵⁰ Judgment of 26 March 1987, *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*, C-45/86, ECLI:EU:C:1987:163, paragraph 19.

капацитет да укључи међународне организације које се баве трговинским проблемима у оквиру развојне политике.⁶⁵¹

Нова генерација трговинских уговора садржи и одредбе о узајамном признавању професионалних квалификација, па је тако на примјер код Уговора са Вијетнамом тај сет одредби садржан у члану 8.21, а код Уговора са Сингапуром у члану 8.16, док оба уговора карактеришу одредбе о повећаној мобилности радне снаге, дозвољавајући између осталог улазак и боравак приправника у сврху развоја каријере или обуке у привредним друштвима са сједиштем у Европској унији (чланови 8.13 у оба уговора), с тим да су одредбе уговора са Вијетнамом окарактерисане као одредбе које су индуковане строжијим критеријумима у домену регулаторних стандарда.⁶⁵² Тако на примјер одредбе Споразума о слободној трговини између Европске уније и Сингапура не садрже одредбе о признавању диплома правника због различитих правних система Сингапура и држава чланица Уније.

У домену рјешавања спорова у вези са тумачењем и примјеном, готово сви уговори нове генерације садрже позив на Бечку конвенцију о праву међународних уговора (осим оног који је закључен са земљама Средње Америке). Конкретно, они садрже правила тумачења сходно којима „свако арбитражно вијеће тумачи одредбе уговора у складу с уобичајеним правилима тумачења јавног међународног права, укључујући правила одређена у Бечкој конвенцији о праву међународних уговора. Ако је обавеза на основу уговора једнака обавези на основу Споразума о WTO, арбитражно вијеће усваја тумачење које је у складу с било каквим одговарајућим тумачењем утврђеним у одлукама Тијела WTO за рјешавање спорова.“⁶⁵³

3.1. Повезница између уговора о слободној трговини 'нове генерације' и одрживог развоја

Посвећеност Европске уније трговинској политици и одрживом развоју постепено је присутна и у различитим прописима и општим актима институција Уније. Поглавља о трговини и одрживом развоју из нове генерације уговора о слободној трговини дио су

⁶⁵¹ Показује се интригантном околност да Европска унија, иако лауреат преференцијалних трговинских уговора, тренутно са само осам чланица WTO послује на бази клаузуле најповлашћеније нације. Тај број је чак и смањен ступањем на снагу уговора о слободној трговини са Канадом и Сингапуром, кроз које Унија осликава своју тежњу ка дубљој (широј) билатералној интеграцији – да се осигура да су ти стандарди на већини тржишта консистентни са европским стандардима.

⁶⁵² Hoang, Ha Hai & Sicurelli, Daniela. (2017). „The EU’s preferential trade agreements with Singapore and Vietnam, Market vs. normative imperatives“, *Contemporary Politics*, 23(4), стр. 382.
DOI:10.1080/13569775.2017.1289303.

⁶⁵³ Члан 14.16 Уговора са Јужном Корејом.

стратегије за интеграцију друштвених и еколошких питања у циљеве трговинске политике Уније – обухватају посвећеност спровођењу кључних конвенција МОР-а и уговора о мултилатералним питањима из области животне средине; обавезу да се не снижавају стандарди рада и животне средине у циљу побољшања трговине и привлачења инвестиција (клаузула о нерегресији); обавезе одрживог управљања природним ресурсима, сузбијање илегалне трговине (нпр. угорженим врстама) и сарадњу кроз корпоративну друштвену одговорност и етичку трговину. С тим у вези, удруживање трговинске политике са одрживим развојем једно је од права 'ове генерације' трговинских уговора које са трећим земљама закључује Европска унија. Дакле, уговори о слободној трговини све више укључују нетрговинска питања кроз која се одражава концепт одрживог развоја. Европска унија наставља да развија уравнотежену трговинску и инвестициону агенду, засновану на прогресивним правилима која покривају глобално управљање питањима као што су људска права⁶⁵⁴, радничка права, безбједност хране, јавно здравље, заштита животне средине и добробит животиња. Ови уговори треба да подрже способност Уније и њених конституената да остваре циљеве легитимне јавне политике и одрже до сада развијене стандарде у наведеним областима – да заштите грађане и заштите индустрију од нелојалне конкуренције.

Поглавља о одрживом развоју у новој генерацији трговинских уговора које закључује Европска унија садрже прегршт одредби о начелима и обавезама која се односе на радничка права и заштиту животне средине⁶⁵⁵, климатске промјене и социјалну правду а најважније су оне одредбе из којих произилази обавеза уговорница да проведу конвенције МОР и мултилатералне уговоре о заштити животне средине. Одребама овог поглавља предвиђају се надзорне форме и функције кроз које се индукује и утицај цивилног друштва на провођење преузетих обавеза али и предвиђа посебан систем рјешавања спорова који у многим подсећа на увријежен начин њиховог рјешавања који се одвија кроз формирање панела, консултације, препоруке експерата итд. Ријеч је о одредбама које су укључене у све уговоре нове генерације.

При поређењу обавеза из Поглавља о трговини и одрживом развоју, садржаних у уговорима о слободној трговини, те пратећи циљеве из стратегије Европске уније

⁶⁵⁴ Ово је нарочито видљиво у „Стратешком оквиру и Акционом плану за демократију и људска права“ које је Савјет Европске уније усвојио 2012. године а који садржи многобројне мјере у правцу да се осигура да трговина дјелује у правцу афирмисања и остваривања заштите људских права. Видјети: Council of the European Union, 'EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy', Luxembourg, стр. 5. Доступно на: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/131181.pdf

⁶⁵⁵ О тврдњи да су економски развој и чиста животна средина у добром дијелу антиномије, видјети у: Крећа, Миленко. (2023). „Међународно јавно право“, четрнаесто допуњено, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за издаваштво, стр. 714.

„Трговина за све“, веома лако се уочава да сви ови уговори укључују обавезе заштите високих друштвених и еколошких стандарда, те да сви они, наглашавајући важност мултилатералних еколошких уговора, признају да свака уговорница има право да одреди властиту политику одрживог развоја, при чему не треба да одустану од заштите животне средине и рада како би подстакле трговину и инвестиције.

У својој критици према екстериторијалним обавезама Европске уније у вези са клаузулама о људским правима и социјалним нормама у уговорима о слободној трговини, *Gammage*⁶⁵⁶ подсећа да је Уговор између Европске уније и Мађарске из 1993. године⁶⁵⁷ први уговор који се реферисао на принцип одрживог развоја. Сходно међународном праву, „одрживи развој“, нема карактер императивне норме те, иако постоји неслагање око тога како би се ова норма требала категоризовати, постоји одређена сагласност о томе да одрживи развој представља највише начело међународног права, закон или међупросторну норму која може преобликовати карактер других норми. Како истиче ова ауторка, одрживи развој налази свој израз у многим правно обавезујућим документима и у пресудама Међународног суда правде, препорукама Жалбеног тијела WTO и извјештајима панела. Међутим, важно је указати да је Римски уговор први преференцијални трговински уговор у који је укључена одредба о животној средини – члан 36 Уговора.⁶⁵⁸ Пракса Суда правде Европске уније сугерише да је концепт одрживог развоја најбоље разумјети као матрицу на коју се могу везати друге нормативне вриједности, попут људских права. На техничкој равни, од значаја је Саопштење комисије из 2002. године „Према глобалном партнерству за одрживи развој“, у којем се Комисија обавезала на јачање одрживости билатералних и регионалних уговора укључивањем одредби о одрживом развоју. Уговор из Лисабона је, у члану

⁶⁵⁶ Gammage, Clair. (2018). “A critique of the extraterritorial obligations of the EU in relation to human rights clauses and social norms in EU free trade agreements”, *Europe and the World: A law review*, [20], 2(1), стр. 1. и 6. (2.1. Extraterritorial effects of human rights obligations in EU FTAs). Доступно на: https://research-information.bris.ac.uk/ws/portalfiles/portal/182606176/A_critique_of_the_extraterritorial_obligations_of_the_EU_.pdf

⁶⁵⁷ Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Hungary, of the other part - Protocol 1 on textile and clothing products - Protocol 2 on products covered by the ECSC Treaty - Protocol 3 on trade between Hungary and the Community in processed agricultural products not covered by Annex II to the EEC Treaty - Protocol 4 concerning the definition of the concept of originating products and methods of administrative cooperation - Protocol 5 on specific provisions relating to trade between Hungary, of the one part, and Spain and Portugal, of the other part - Protocol 6 on mutual assistance in customs matters - Protocol 7 on concessions with annual limits - Final Act - Joint Declarations - Unilateral Declarations - Declaration concerning Annexes IXa and XIc of the Agreement, OJ L 347, 31.12.1993.

⁶⁵⁸ У члану 36 Уговора су постављени темељи опредјељења о неискључивању забране или ограничења увоза, извоза или робе у транзиту које су, између осталог, оправдане на основу јавног морала, јавног поретка или јавне безбједности, заштите здравља и живота људи, животиња или биљака, с тим да се такве забране или ограничења не могу користити као средство произвољне дискриминације или прикривено ограничење трговине између држава чланица Европске уније.

21(2)(d) УЕУ, као један од циљева спољне политике Европске уније навео подстицање одрживог привредног, друштвеног и еколошког развоја

Од уговора између Европске уније и Јужне Кореје већина уговора 'нове генерације' садржи поглавље „Трговина и одрживи развој“, чији је стандардни обухват временом значајно порастао и садржи основ, вриједности и принципе којих се уговорнице морају придржавати – дјеловање у правцу осигурања високог нивоа заштите животне средине и рада; предузимање мјера како би се спријечило да се друштвени и еколошки стандарди смање; поштовање мултилатералних уговора о животној средини; ратификација основних конвенција МОР. У зависности од трговинског партнера Европске уније, ово поглавље посебно подстиче одређене најбоље праксе и успоставља сарадњу на различитим темама (очување животне средине, праведна трговина, корпоративна друштвена и еколошка одговорност, одрживо управљање шумама, риболов и аквакултура, итд.). Коначно, у њему су детаљно описани механизми имплементације и спровођења поглавља о трговини и одрживом развоју.⁶⁵⁹

На равни Европске уније највећи заговорник за уврштавање одредаба о одрживом развоју у наведене уговоре је, како смо већ истакли, Француска, према чијем ставу слободне трговине неће и не може бити без Париског споразума. Стандарди из области животне средине и рада сврставају се у три групе – обавезе на основу постојећих међународних уговора, обавезе које се односе на постојеће национално законодавство и више аспиративних клаузула које се односе на виши ниво заштите.⁶⁶⁰

Уговор између Европске уније и Јапана је први уговор о слободној трговини Уније који укључује обавезе у вези са Париским споразумом. Уговорнице су код овог уговора потврдиле своје обавезе из Оквирне конвенције Уједињених нација о климатским промјенама (UNFCCC) и Париског споразума о климатским промјенама, те су, препознајући значај биодиверзитета, позвале на одрживо кориштење природних ресурса; сузбијање нелегалне трговине угроженим врстама и дрвном грађом; спровођење ефикасних мјера против нелегалног, непријављеног и нерегулисаног риболова; размјену информација о најбољим праксама. Уговорнице се залажу за даљу сарадњу у бројним областима, попут шеме означавања за промовисање одрживе трговине, корпоративне друштвене одговорности и климатски прихватљиве технологије. Предвиђа се да организације цивилног друштва могу понудити своје ставове о социо-економским и

⁶⁵⁹ Zankl, Martin Wolfgang. (2019). “The Effects of CETA on the Continuous Implementation of the Precautionary Principle within the European Union”, *Global Trade and Custom Journal*, 14(4), стр. 179. DOI:10.54648/GTCJ2019017.

⁶⁶⁰ Bronckers, Marco & Gruni, Giovanni. (2021). “Retooling the Sustainability Standards in EU Free Trade Agreements”, *Journal of International Economic Law*, 24, стр. 26. DOI:10.1093/jiel/jgab007.

еколошким питањима, кроз домаће савјетодавне групе унутар сваке уговорнице и нови Заједнички дијалог са цивилним друштвом. О споровима у вези са овим поглављем ће се расправљати кроз владине консултације, уз помоћ независног панела стручњака. Поред тога, Уговор између Европске уније и Јапана, СЕТА и Уговор између Европске уније и Сингапура укључују клаузуле које подстичу ефикасну примјену мјера о одрживом газдовању. Занимљиво је и да је у трговинским преговорима са Канадом управо Европска унија одбила канадски приједлог да укључи могућност санкција у вези са поглављем о трговини и одрживом развоју. Што се рјешавања спорова тиче, поменимо да на примјер Уговор између Уније и Сингапура одражава модел који искључује поглавље о трговини и одрживом развоју из општег механизма за рјешавање спорова те умјесто тога предвиђа међувладине консултације и експертске панеле који сачињавају извјештаје које разматра одбор који је заједнички установљен.

Трговинска политика Европске уније у вези укључивања бриге за животну средину тренутно се не може похвалити великим успјехом. Присутне су одређене потешкоће у процесу усвајања уговора о слободној трговини 'нове генерације' у националним парламентима. Тако је било и када је у питању СЕТА, али и када је ријеч о Споразуму о придруживању између Европске уније и трговинског блока Mercosur⁶⁶¹, који је финализован у јуну 2019. године и чије поглавље о трговини и одрживом развоју и његове одредбе у којима се помиње Париски климатски споразум многе чланице Уније нису сматрале у довољној мјери исцрпним. Политички „начелни уговор“ између Европске уније и четири оснивача Заједничког тржишта југа (Меркосур) – Аргентине,

⁶⁶¹ Поријекло Mercosur везује се за демократизацију у Јужној Америци током осамдесетих година XX вијека. Учешће у регионализацији виђено је као могућност да се заштите обавезе чланица ове организације у домену демократије, па су управо демократски принципи и омогућили да предсједници Аргентине и Бразила добију мандат да преговарају о Mercosur као и да се успостави повезница између (меке) економске и политичке либерализације. Серија аргентинско-бразилских билатералних програма афирмисана је Уговором из Асунсиона 1990. године, којим су се четири Mercosur земље обавезале на успостављање заједничког тржишта (Република Аргентина, Федерална Република Бразил, Република Парагвај и Источна Република Уругвај). Овај је уговор предвиђао постојање слабих институционалних структура, а снажнија институционализација је предвиђена кроз *Ouro Preto* Протокол. Амбиције Mercosur заједничког тржишта су значајне. Предвиђене су одредбе о слободном кретању свих фактора производње; заједничкој вањској тарифи и трговинској политици; координацији индустријских, фискалних, транспортних и пољопривредних политика; харминизацији законодавства. Ове амбиције нису у потпуности остварене. Mercosur је међутим суздржан у погледу слободе инвестирања. Два протокола о заштити инвеститора нису ступила на снагу, а најновији предвиђа значајне изузетке. Насупрот томе, Mercosur претендује да унаприједи регионалну политичку заједницу. Државе могу бити искључене из организације ако се не ускладе са демократским стандардима. Постоје одредбе о обавези поштовања људских права, социјалној димензији регионалне интеграције, Mercosur држављанству и Mercosur Парламенту, које укључују и одредбе о непосредним изборима. Поред тога, предвиђен је поступак о претходном питању који дозвољава судовима последње инстанце да упуте питања у вези са правом ове организације Сталном надзорном трибуналу који дјелује у њеном оквиру. Mercosur право има примат над националним правом. Чланице ове организације су Аргентина, Бразил, Парагвај и Уругвај. Венецуела је суспендована из чланства. У процесу придруживања је Боливија, а придружене земље чланице су Колумбија, Еквадор, Перу и Чиле. Разговори о придруживању са Мексиком трају од 2004. године. <https://www.mercosur.int/>

Бразила, Парагваја и Уругваја – о трговинском стубу (споразум о слободној трговини (ФТА)) као дијелу ширег споразума о придруживању (АА) укључујући политички дијалог и сарадњу, постигнут је након 20 година преговора⁶⁶². Уговор о слободној трговини би требало да садржи поглавље о санитарним и фитосанитарним (СПС) мјерама, трговини и одрживом развоју, билатералним заштитним мјерама, е-трговини, малим и средњим предузећима, рјешавању спорова и др. "Начелни споразум" је резултат компромиса и стога представља предности и изазове. Иако су га поздравила многа индустријска удружења у Европској унији и пољопривредна удружења земаља Mercosur-a, такође је изазвала значајне критике. Нека пољопривредна удружења Европске уније су била брутално отворена у својој негативној оцјени, укључујући и стандарде безбједности хране. Ово је углавном случај у државама чланицама Уније које би могле бити погођене предвиђеним корацима либерализације у корист увоза високо конкурентних пољопривредних производа из Mercosur-a. Групе цивилног друштва изразиле су снажно противљење Споразуму о слободној трговини тврдећи да би то подстакло крчење шума великих размјера и проширење пољопривредног земљишта у земљама Mercosur-a, што би било некомпатибилно са циљевима климатских промјена према Париском споразуму, а такође би имало озбиљне импликације за старосједиоце. У јуну 2020. године, пет невладиних организација подњело је жалбу Европском омбудсману критикујући да је процјена утицаја екстерне одрживости за преговоре о трговинском стубу финализована тек након "начелног споразума" и да не садржи ажуриране податке о животној средини, посебно о крчењу шума. Неколико држава чланица Европске уније противи се закључивању уговора о слободној трговини са Mercosur-ом: Аустрија, Холандија и Валонија у Белгији. Такође, пољопривредне организације у Француској и Њемачкој оштро су против овог уговора. Као и аустријска савезна влада, њемачко савезно министарство за животну средину критикује еколошке прописе планираног уговора Европске уније са Mercosur-ом и позива на побољшања и поновне преговоре о том трговинском споразуму. Једна од слабости уговора је то што се кршење еколошких

⁶⁶² Договор је постигнут 28. јуна 2019. године. Последњи дио договорен је у јуну 2018. године. Уговор о слободној трговини између ЕУ и Меркосура има важан геополитички значај и у функцији је дјеловања против протекционизма и унилатерализма. Ако буде ратификован, биће успостављена највећа зону слободне трговине коју је ЕУ икада створила, која би покривала популацију од преко 780 милиона, и консолидовала би блиске политичке, економске и културне везе између два региона. Тренутно, односи ЕУ-Меркосур су регулисани Међурегионалним оквирним споразумом о сарадњи из 1995. године. Када коначни текст буде преведен на све званичне језике Европске уније биће – пошто је ријеч о „мјешовитом уговору” који припада уговорима „нове генерације” – потребна ратификација на нивоу Европске уније и држава чланица. Међутим, привремену реализацију одредаба из трговинског стуба може да уведе Европска комисија уз одобрење Европског парламента.

правила не санкционише тако стриктно као кршење правила трговине.⁶⁶³ Наиме, један од три циља трговинског уговора између Европске уније и земаља Mercosur је промовисање заједничких вриједности као што је одрживи развој, јачање права радника, борба против климатских промјена, боља заштита животне средине, подстицање привредних субјеката на одговорно дјеловање и подржавање високих стандарда сигурности хране. Међутим, критике на рачун СЕТА су већ откриле одређену слабост уговора 'нове генерације' у смислу њихове способности да проведу такве клаузуле. Они се у потпуности базирају на поглављу о трговини и одрживом развоју, које углавном предвиђа систем радних група и панела као јемствени механизам, с мало снаге или капацитета за санкције. Јемства укључена у уговоре 'нове генерације' не могу се сматрати добрим инструментом за организовање дијалога и сарадње. Осим тога, велики пожари у Амазонији у љето 2020. године довели су до критика бразилске политике у области шумарства од стране представника Европске уније. Посебан фокус на изазове у области животне средине ставила је и Европска комисија кроз „Зелени договор“, „Стратегију од фарме до стола“ и „Стратегију Европске уније о биолошкој разноликости“. Генерални директорат Европске комисије за трговину отворио је јавно савјетовање о будућности трговинске политике Европске уније, а услједиле су и оставке због кршења санитарних правила, као што је оставка коју је дао комесар *Hogan*. У октобру 2020. године Европски парламент усвојио је Резолуцију о провођењу заједничке трговинске политике у којој је наглашено да Уговор између Европске уније и земаља Mercosur садржи обавезујуће поглавље о одрживом развоју које се мора примијенити, провести и у потпуности оцијенити, као и посебне обавезе о радничким правима и заштити животне средине, укључујући провођење Париског климатског споразума те да се не може ратификовати у достављеној форми. Парламент је 26. новембра 2020. године усвојио Резолуцију о ревизији трговинске политике Европске уније у којој је позвао Европску комисију да проведе, унаприједи и осигура дјелотворно провођење постојећих уговора о слободној трговини, укључујући њихова поглавља о трговини и одрживом развоју те да у ту сврху истражи механизам основан на санкцијама као посљедње средство. Шпански и португалски посланици у Европском парламенту углавном су били за уговор. Суштински у

⁶⁶³ Уговор између Европске уније и Mercosur земаља понекад се представља као уговор који је „месо за аутомобиле“. Наиме, уговор предвиђа значајно повећање увозних квота за говедину, свињетину и месо перади, као и за шећер, етанол и мед; виртуално укидање царина на индустријске производе, услуге и одређене увезене пољопривредне производе, као и приступ савезним јаним тржиштима у регији Mercosur; признавање многих европских заштићених ознака географског поријекла; облик признавања начела предострожности, иако без снажног обавезујућег карактера, будући да није у поглављу о санитарним и фитосанитарним питањима; обавеза поштовања међународних споразума о заштити животне средине, укључујући Париски споразум, али без да то поштовање постане „битна“ клаузула (тј. чије непоштовање доводи до санкција које могу довести до отказивања цијелог трговинског уговора).

Европском парламенту је постојало пет видљивих позиција – зауставити уговор поново преговарати о уговору; исходити снажну обавезу Бразила да ће зауставити пожаре/крчење шума у Амазони; осигурати изјаву бразилске владе да ће се позабавити проблемом крчења шума; подржати уговор такав какав јесте. Суштина је у томе да су преговори у области животне средине потакнути великим пожарима у Амазонији и прилично агресивним ставом који је заузео шеф бразилске државе у циљу давања одговора на довођење у питање његове политике крчења шума а што је за последицу имало низ негативних ставова које су заступале институције држава чланица Европске уније. Посебно је против закључења Уговора о слободној трговини са земљама Mercosur био Европски парламент и то је јасно ставио на знање чак и прије него што је питање ратификације официјелно покренуто у Савјету. Наведено имплицира да би могло доћи до покретања нове фазе у обликовању трговинске политике Европске уније у сегменту одрживог развоја. С тим у вези, могуће је предвидјети неколико праваца развоја будућих уговора о слободној трговини, од којих један укључује увођење клаузула о заштити животне средине у саме уговоре, умјесто да се врши позивање на мултилатералне споразуме у тој области. Са друге стране, остаје чињеница да ће уговорни однос између Mercosur земаља и Европске уније бити први примјер царинске уније између двију царинских унија.

Приступ Уније који је усмјерен на стављање нагласка на мултилатералну и билатералну сарадњу у области животне средине, често се означава као кооперативан, за разлику од приступа САД који своје одредбе о животној средини у уговорима о слободној трговини подвргава споровима и санкцијама. Поред сарадње, Унија настоји и да обезбиједи да уговорнице одржавају ниво заштите животне средине и да не теже ка снижавању стандарда заштите како би привукле трговину и инвестиције. Одредбе уговора о слободној трговини које закључује Европска унија садрже специфичне еколошке захтјеве. Тако, у случају СЕТА, поглавље о заштити животне средине садржи низ одредби о нелегалном и непријављеном риболову и одрживој заштити шума које не превазилазе већ постојеће законодавство Уније. У уговору о слободној трговини између Европске уније и Социјалистичке Републике Вијетнам⁶⁶⁴ одредбе о трговини и одрживом развоју садржане су у Поглављу 13 (чл. 13.1 до 13.17) које промовише одрживи развој, примарно јачањем доприноса трговине и инвестиција у аспектима рада и заштите животне средине. При свему овоме, одредбе о заштити животне средине у уговорима о слободној трговини, теже ка обезбјеђењу неке врсте дијалога цивилног друштва у

⁶⁶⁴ Free Trade Agreement between the European Union and the Socialist Republic of Viet Nam, OJ L 186.

њиховој примјени. Значајан недостатак поглавља о животној средини у уговорима о слободној трговини је то што она на генералној равни не предвиђају обавезујуће рјешавање спорова ако једна од уговорница прекрши своје обавезе. Штавише, ови уговори немају непосредно дејство, што значи да се појединци не могу ослањати на њихове одредбе пред националним судовима.

Општа начела и циљеви на којима почивају одредбе о заштити животне средине су начело предострожности и начело да загађивач плаћа и она су водећа начела уговора о слободној трговини када је ријеч о заштити животне средине.⁶⁶⁵ Заједничке еколошке амбиције и циљеви у вези са климатским промјенама могу бити кодификовани, баш као што је то учињено у чл. 73-75 Уговора о ЕЕП.

Уговори о слободној трговини могли би да обезбједе одржавање и очување постојећег нивоа заштите животне средине – да садрже одредбе о забрани снижавања еколошких стандарда (примјер је прилично лоше формулисан члан 13.7 Уговора о слободној трговини између Европске уније и Јужне Кореје⁶⁶⁶), да захтјева од уговорница да одржавају и имплементирају, кроз ефективно домаће законодавство, мултилатералне еколошке уговоре чији су потписници (укључујући Париски споразум).

3.2. Обавезе у контексту правних норми из области рада у Уговорима о слободној трговини 'нове генерације'

Већ више од деценије Европска унија преговара о правним нормама из области рада у уговорима о слободној трговини 'нове генерације' са трећим земљама. Те су норме „упаковане“ са нормама о заштити животне средине и обједињене у поглављима о

⁶⁶⁵ На генералној равни кључна начела у области заштите животне средине су: начело одрживог развоја; начело опреза и превенције – мјере предострожности и превенције у случајевима када постоје (научни) докази о опасности по животну средину или здравље људи, али су они неизвјесни и могу имати знатне утицаје на животну средину; начело замјене – свака активност која може имати штетне утицаје на животну средину треба бити замијењена другом активношћу која представља значајно мањи ризик; начело интегралног приступа – спречавање или свођење на најмању могућу мјеру ризика штете по животну средину у цијелости; начело сарадње и подјеле одговорности – сарадња и заједничко дјеловање свих интересних страна у циљу заштите животне средине; начело учешћа јавности и приступ информацијама – учешће свих заинтересованих грађана, сваки појединац и организација морају имати адекватан приступ информацијама о животној средини; начело „загађивач плаћа“ – загађивач плаћа трошкове надзора и превенције од загађења; начело промоције и заштите основних права – кроз перспективу равноправности полова, друштвене једнакости и сиромаштва; начело унутрашње и међугенерацijske једнакости.

⁶⁶⁶ Члан 13.7 (Одржавање нивоа заштите у примјени и извршавању закона, прописа и норми) гласи: „(1) Уговорнице ефикасно извршавају своје законе из области заштите животне средине и рада кроз дуготрајно и узастопно дјеловање или недјеловање, на начин који утиче на међусобну трговину или инвестиције. (2) Уговорница не слаби или смањује заштиту животне средине или рада уређену њеним законима како би подстицала трговину или инвестиције, одрицањем или друкчијим одступањем или нуђењем одрицања или одступања од својих закона, прописа или норми на начин који утиче на међусобну трговину или инвестиције.“.

одрживом развоју. Први примјер таквог преговарања веже се за уговор са Јужном Корејом. Различите врсте одредби се понављају, при чему приступ тзв. „истовјетног нормирања“ бива изложен критикама због евидентних разлика у приступу трговинских партнера у формулисању различитих питања из области рада. Примарно, ови уговори охрабрују уговорнице да поштују и имплементирају постојеће међународне обавезе, при чему треба имати у виду да на примјер Уговор са Сингапуром није креирао нове стандарде за права радника или заштиту животне средине већ је у његовом поглаву 13 садржана норма према којој се одредбама из тог поглавља Унија и Република Сингапур у битном обавезују осигурати да ће се трговина између њих одвијати уз поштовање обавеза које су оне преузеле посредством међународних конвенција из области социјалне заштите радника и заштите животне средине. Садржина ове одредбе дала је за право Суду правде да у Мишљењу 2/15 констатује да се поглавље 13 тог уговора не односи ни на досег међународних конвенција на које се позива ни на надлежности Уније или држава чланица које се односе на те конвенције, већ оно представља специфичну везу са трговином између Уније и Републике Сингапур.⁶⁶⁷

У оквиру уговора о слободној трговини 'нове генерације' налазимо и обавезе темељитијег карактера, попут оних из члана 23.3 СЕТА, у којима се прецизира да уговорнице осигуравају да су у њиховом радном праву и праксама уграђена и заштићена основна начела и права из области рада, те да потврђују своју преданост поштовању, промовисању и остваривању тих начела и права у складу са обавезама уговорница МОР. Европска унија и Канада гарантују четири базична стандарда МОР – слободу удруживања и стварно признање права на колективно преговарање; уклањање свих облика присилног или обавезног рада; стварно укидање рада дјете; уклањање дискриминације у области запошљавања и занимања. Ова четири базична стандарда гарантована су и у Уговору са Јапаном (члан 16.4), Уговору са Јужном Корејом (члан 13.4), Уговору са Вијетнамом (члан 13.4), Уговору са Сингапуром (члан 12.3) те Уговору са Колумбијом и Перуом (члан 269). Уговорнице, кроз предвиђање наведених базичних стандарда, осигуравају да се њиховим радним правом и праксама промовишу циљеви укључени у програм Међународне организације рада о достојном раду, у складу са Декларацијом те организације о социјалној правди за поштenu глобализацију из 2008. године коју је донијела Међународна конференција рада на 97. састанку те другим међународним обавезама. Међутим, СЕТА ипак иде корак даље јер инкорпорише и обавезе у домену заштите здравља и безбједности на раду, укључујући спречавање

⁶⁶⁷ Параграф 155 Мишљења 2/15.

повреда на раду или професионалних болести и накнаде у случајевима такве повреде или болести; успостављања прихватљивих минималних стандарда за запошљавање, укључујући оне који нису обухваћени колективним уговором; недискриминације у погледу услова рада, укључујући за раднике мигранте.⁶⁶⁸ Тенденција је да се уложи трајни напори у циљу ратификације основних конвенција МОР.⁶⁶⁹ Важно је истаћи да слично СЕТА, Уговор са Јапаном⁶⁷⁰ такође укључује обавезу да се дозволи супружницима и породицама професионалаца да их прате када су у служби на њиховим привременим радним мјестима.

Остале одредбе које се односе на радно-правну заштиту су мање прецизне и одређене, те се према неким од њих захтијева улагање континуираних и одрживих напора у сврху ратификације базичних или других конвенција Међународне организације рада. С тим у вези, а када је ријеч о Уговору са Јужном Корејом, Панел експерата је, према званичном прес извјештају Европске комисије⁶⁷¹, потврдио забринутост Европске уније јер се Јужна Кореја није понашала конзистентно према обавезама које је преузела у складу са одредбама о трговини и одрживом развоју из уговора о слободној трговини 'нове генерације' између Европске уније и те државе, који је како смо већ навели први уговор 'нове генерације' који укључује поглавље о трговини и одрживом развоју. Независни панел, први такве природе, закључио је да Република Јужна Кореја треба да предузме мјере у правцу ратификације четири базичне конвенције Међународне организације рада. Иначе, након претходно уложених напора да се пронађу адекватна рјешења, Европска унија (Комисија) је покренула поступак за рјешавање сукоба на основу тога што Јужна Кореја, ни по протеклу готово десет година од ступања на снагу Уговора о слободној трговини 'нове генерације' са Европском унијом, није уложила довољно напора како би ратификовала поменуте конвенције. Поступак је покренут на основу клаузуле у њиховом уговору о слободној трговини те је формиран панел експерата од представника Европске уније и Јужне Кореје, који је почео са радом 30. децембра 2020. године са задатком да утврди да ли је дошло до кршења Уговора.

⁶⁶⁸ Члан 23.3. СЕТА.

⁶⁶⁹ C029 - Forced Labour Convention, 1930 (No. 29); C051 - Reduction of Hours of Work (Public Works) Convention, 1936 (No. 51); C087 - Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 (No. 87); C098 - Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 (No. 98); C100 - Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100); C105 - Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105); C111 - Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111); C129 - Labour Inspection (Agriculture) Convention, 1969 (No. 129); C138 - Minimum Age Convention, 1973 (No. 138); C143 - Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention, 1975 (No. 143); C155 - Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155); C182 - Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182).

⁶⁷⁰ Видјети Прилог 8.-С (Споразум о кретању физичких лица у пословне сврхе), уз Уговор са Јапаном.

⁶⁷¹ European Commission - Press release, Panel of experts confirms the Republic of Korea is in breach of labour commitments under our trade agreement, Brussels, 25 January 2021. Доступно на: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_203

Панел је утврдио да Јужна Кореја мора да усклади своје прописе из области рада са принципом слободе организовања, као и са поменуте четири конвенције. Интересантно је да је међународна заједница интензивирала притисак на Сеул да се усклади са глобалним радним стандардима. Уједињене нације су слиједиле критицизам Европске уније, те су и оне прозвале јужнокорејску владу због неусвајања конкретног плана за ратификацију базичних конвенција.⁶⁷² Међутим, право на слободу удруживања према јужнокорејском законодавству било је на радару чланица Европске уније дуже вријеме, а сличне забринутости појавиле су се и током процеса приступања Јужне Кореје OECD-у, што ван свака сумње говори у прилог вршења међународне ревизије јужнокорејског законодавства у релевантном дијелу као и у прилог тога да је веома могуће да Европска унија у овом случају фигурира као „продужена рука“ међународног права.

Поступак против Јужне Кореје је први поступак који је Европска унија активирала под окриљем уговора о слободној трговини 'нове генерације' ради кршења од стране треће државе одредби из Поглавља о трговини и одрживом развоју. Формирање експертске групе у оквиру уговора о слободној трговини иновативан је институционални механизам. Обје стране у спору бирају једног стручног панелисту, док тако два именована експерта бирају предсједавајућег.⁶⁷³ Задатак панела је, између осталог, био да тражи савјет домаћих савјетодавних група и надлежних међународних организација. Домаће савјетодавне групе су формиране у оквиру Уговора између Уније и Јужне Кореје и састоје се од независних представничких организација цивилног друштва у уравнотеженој заступљености животне средине, радничких и пословних организација и дају свајет у вези спровођења одредби о трговини и одрживом развоју. Панел користи и општа начела Збирке одлука Одбора за слободу удруживања Међународне организације рада у тумачењу базичног начела слободе удруживања. Одлука коју доноси панел има форму препоруке и она није правно обавезујућа, нити Европска унија може да суспендује своје царинске концесије ако се препоруке не проведу. Упркос томе што је ријеч о правно необавезујућем акту, Одбор за трговину и одрживи развој из члана 15.2(1)(е) Уговора, прати провођење тог акта. У сваком случају, ријеч је у успостављању нове праксе у којој се надзор над циљевима одрживог развоја повјерава *ad hoc* панелистима у оквиру специјалног арбитражног система. Такође, извјештај панела производи ширу расправу о улози уговора о слободној трговини у дијелу провођења одредби о раду, те се стога чини да би се панел могао наћи између „чекића и наковња“ уколико би задирао у национално

⁶⁷² News of January 6, 2020, „UN calls for S. Korea to ratify core ILO conventions”. Доступно на: http://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_international/923345.html

⁶⁷³ Европска унија именовала је *Laurencea Boissona de Chazournesa*, Јужна Кореја је именовала *Jaemina Leeja*, а њих двојица су одабрали предсједавајућу *Jill Murray*.

законодавство под оправдањем промовисања одрживих развојних циљева који нису подложни ограничењима „повезаним са трговином“. Наиме, донесена препорука је преседан који отвара приступ државама да се позивају на обавезе о трговини и одрживом развоју у будућим споровима. Специфичност овог спора произилази у повезаности циљева одрживог развоја у уговорима о слободној трговини с побољшањима у правној заштити радника у складу са међународним нормама, без обзира да ли постоји трговинска предност или не (одредбе о „трговини плус“) ⁶⁷⁴.

Поменимо да је први уговор 'нове генерације', билатерални уговор о слободној трговини који обухвата тарифе, регулаторне баријере, услуге, права у домену интелектуалног власништва, билатералне инвестиције, али и поглавље посвећено трговини и одрживом развоју био управо Уговор између Европске уније и Јужне Кореје који се привремено примјењује од 2011. године и, с обзиром на поменути обухват, представља уговор који прати приступ „дубоке економске интеграције“ ⁶⁷⁵. Иако су преговори почели у 2007. години, то је био први такав уговор који је преговаран, барем када је ријеч о преговарачима који су дјеловали на страни Европске уније, у складу са одредбама Лисабонског уговора. Уговор о слободној трговини између Европске уније и Републике Јужне Кореје се привремено примјењивао од јула 2011. године – прије него што је званично ратификован у децембру 2015. године. Отишао је корак даље од било којег од претходних уговора у уклањању трговинских баријера, а био је и први трговински уговор Европске уније са једном азијском земљом и, како смо већ навели, први уговор о слободној трговини који је укључио поглавље о трговини и одрживом развоју. Према овим одредбама потврђена је посвећеност уговорница да допринесу одрживом развоју интегрисући заштиту радне снаге и животну средину (укључујући климу) у билатералне трговинске односе. ⁶⁷⁶ Од тада, Европска унија је настојала да у те уговоре укључи амбициозне одредбе из домена људских права, рада и заштите животне средине, као и да промовише активну улогу цивилног друштва кроз поглавље о трговини и одрживом развоју у свим постојећим и будућим уговорима о слободној трговини. Други сличан уговор је трговински уговор Европска унија - Колумбија – Еквадор – Перу

⁶⁷⁴ Boisson de Chazournes, Laurence & Lee, Jaemin. (2022). „The European Union–Korea Free Trade Agreement Sustainable Development Proceeding: Reflections on a Ground-Breaking Dispute“, *The Journal of World Investment & Trade*, 23(3), стр. 341-342. DOI: <https://doi.org/10.1163/22119000-12340250>.

⁶⁷⁵ Jung, Benjamin. (2022). „The Trade Effects of the EU-South Korea Free Trade Agreement: Heterogeneity Across Time, Country Pairs, and Directions of Trade within Country Pairs“, *Open Economics Review*, стр. 618. Доступно на: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11079-022-09690-6>

⁶⁷⁶ Европска унија остаје највећи страни директни инвеститор Јужне Кореје, испред Јапана и САД. Десета годишњица уговора о слободној трговини између Европске уније и Јужне Кореје обиљежена је 1. јула 2021. године. Уговор елиминира царине за индустријска и пољопривредна добра на прогресиван начин, корак по корак. Већина увозних дажбина је уклоњена 2011. године. Преостале – са изузетком ограниченог броја пољопривредних производа – уклоњене су након пет година (1. јула 2016. године).

потписан 2012. године и привремено се примјењује од 1. марта 2013. године са Перуом, а од 1. августа 2013. године са Колумбијом. У новембру 2016. године Еквадор је потписао трговински уговор, који се привремено примјењује од 1. јануара 2017. године. У регионалном сегменту, састојао се од трговинског уговора са три земље Андске заједнице, са изузетком Боливије.⁶⁷⁷

Одредбе о трговини и одрживом развоју сврстане су код Уговора између Европске уније и Јапана у Поглавље 16, у чл. 16.1 до 16.19. Ријеч је о одредбама које гарантују право странака да регулишу и утврђују сопствене домаће политике за заштиту здравља људи, животиња и биљака. Одредбе Поглавље позивају на придржавање постојећих стандарда за заштиту потрошача, радних права и животне средине, истовремено спречавајући стране да се одрекну ове заштите у циљу промовисања трговине и инвестиција. У случају радних стандарда, члан 16.3 Уговора између ЕУ и Јапана садржи обавезе за стране да улажу сталне напоре да ратификују основне конвенције МОР. Јапан је ратификовао шест од осам основних конвенција и стога мора да постигне напредак у ратификацији преостале двије, које се тичу укидања принудног рада (C105) и дискриминације при запошљавању и занимању (C111).

Када је ријеч о Вијетнаму, а у вези са питањима рада, ова земља је недавно ратификовала Конвенцију МОР-а 98 о колективном преговарању и план за усвајање ревидираног закона о раду, а у плану је и упућивање у процедуру ратификације конвенција МОР 105 и 87.

3.3. Клаузула о људским правима у уговорима о слободној трговини 'нове генерације'

Уговор из Рима, али ни други иницијални међународни преференцијални трговински уговори нису били дизајнирани како би третирали проблеме заштите људских права. Код Уговора из Рима то није био намјеран пропуст, већ намјеран избор о чему свједочи и иницијална пракса Суда правде кроз опирање покушајима да се основна права третирају као дио правног поретка Заједнице.⁶⁷⁸ Тај иницијални приступ

⁶⁷⁷ Боливија је највећи прималац билатералне развојне помоћи Европске уније у Латинској Америци, са буџетом који достиже 281 милион евра за период 2014-2020 година, с тим да је у периоду 2014 до 2016. година помоћ била фокусирана на три сектора – правосудну реформу, борбу против наркотика и интегрисано управљање водним ресурсима. Више видјети у: European Parliament. (2018). „Trade Agreement Between the European Union and Columbia and Peru“, European Implementation Assessment. Доступно на: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621834/EORS_STU\(2018\)621834_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621834/EORS_STU(2018)621834_EN.pdf)

⁶⁷⁸ Velluti, Samantha. (2016). “The Promotion and Integration of Human Rights in EU External Trade Relations”, *Utrecht Journal of International and European Law*, 32(83), 206, стр. 41. DOI: <http://dx.doi.org/10.5334/ujel.342>

ће временом бити измијењен, те ће се начела о заштити људских права инкорпорисати у преференцијалне трговинске уговоре потврђујући, признавајући или прокламујући преданост субјеката међународног права различитим начелима људских права у преамбулама уговора или упућујући на посебне међународне изворе права и друге међународне опште акте о људским правима.⁶⁷⁹ Из призме права Европске уније, наведено говори у прилог његовог паралелног развоја на унутрашњој и спољној равни.

У постлисабонском периоду, тежње као што су учвршћивање и подршка демократији, владавини права, људским правима и начелима међународног права, кроз промовисање одрживог развоја и успостављање међународног система утемељеног на јачању мултилатералне сарадње и доброг глобалног управљања, у служби су заједничке трговинске политике.

У преамбулама већине уговора о слободној трговини 'нове генерације' упућује се на обавезе из Повеље Уједињених нација која је као обавезујући мултилатерални међународни уговор у функцији потврде вјере у основна права човјека, у достојанство и вриједност људске личности, те чији је прокламовани циљ унапређивање и подстицање поштовања људских права и основних слобода. Упућивање на Повељу није садржано у преамбулама Уговора о придруживању између Уније и земаља Средње Америке⁶⁸⁰ и Свеобухватног економског уговора између Европске уније и Канаде. С друге стране, све преамбуле уговора упућују на Општу декларацију о људским правима, која представља политички документ који је обиљежио историју људских права и отворио простор за усвајање више од седамдесет уговора о људским правима који се данас примјењују на

⁶⁷⁹ О заштити људских права кроз међународне институционалне структуре видјети у: Hafner-Burton, Emilie. (2005). "Trading Human Rights: How Preferential Trade Agreements Influence Government Repression", *International Organization*, No 59, стр. 624. DOI: 10+10170S0020818305050216.

⁶⁸⁰ Европска унија и регион Централне Америке закључили су нови Споразум о придруживању, потписан 29. јуна 2012. Споразум о придруживању се ослања на три комплементарна и подједнако важна стуба, а то су политички дијалог, сарадња и трговина који јачају једни друге и њихове ефекте. Ово су прави алати за подршку економском расту, демократији и политичкој стабилности у Централној Америци (Панама, Гватемала, Костарика, Ел Салвадор, Хондурас, Никарагва). Трговински стуб Споразума о придруживању се привремено примењује од 1. августа 2013. са Хондурасом, Никарагвом и Панамом, од 1. октобра 2013. са Костариком и Салвадором, а од 1. децембра 2013. са Гватемалом. Према подацима EUROSTAT-а, трговинска размјена између Европске уније и Централне Америке износи 10,7 милијарди евра у 2020. Трговински биланс Европске уније са Централном Америком представља трговински дефицит од 0,9 милијарди евра у 2019. (годину прије тога био суфицит од 0,4 милијарде евра). Билатерална трговина са Централном Америком била је посебно погођена пандемијом COVID-19 2020. Извоз ЕУ у Централну Америку је смањен за -21,7% у 2020. Ово смањење је углавном узроковано лошим учинком у извозу: минералног уља; Машине и опрема; и Хемикалије, које су смањене за 16,8%, 13,9% и 35,9% респективно. За поређење, главни увоз ЕУ из Централне Америке по HS сегментима је био отпоран и смањен је само за -0,4%. Увоз Европске уније је, по редосљеду важности: производи од поврћа; оптички и фотографски инструменти и др.; намирнице, пића, дуван; животињске или биљне масти и уља. Главни извоз ЕУ у Централну Америку према HS одјелјима су, по редосједу важности: производи хемијске индустрије или сродних индустрија; машине и уређаји; транспортна опрема; намирнице, пића, дуван.

сталној основи на глобалном и регионалном нивоу и сви упућују на Декларацију у својим преамбулама.⁶⁸¹

У нормативном дијелу уговора о слободној трговини 'нове генерације' људска права се не помињу експлицитно. Изнимка је Уговор о придруживању између Европске уније и земаља Средње Америке у којем је инкорпорисана посебна Глава I, посвећена демократији, људским правима и добром управљању (чл. 29. до 33.). У овом уговору је коплантан Дио II (чл. 12. до 23.) посвећен политичком дијалогу и ту су јасно одређени циљеви – успостављање повлашћеног политичког партнерства које се посебно оснива на поштовању и промовисању демократије, мира, људских права, владавине права, доброг управљања и одрживог развоја; одбрана заједничких вриједности, начела и циљева њиховим промовисањем на међународној равни, а посебно у Уједињеним нацијама; јачање организације Уједињених нација као језгре мултиталералног система, како би јој се омогућило дјелотворно рјешавање глобалних изазова; јачање политичког дијалога како би се омогућила широка размјена мишљења, позиција и информација које воде до заједничких иницијатива на међународној равни; сарадња у подручју спољне и безбједносне политике. У чл. 12(2) јасно је одређено да ће се кроз дијалог уговорница створити хипотезе за нове иницијативе за остваривање заједничких циљева и успостављање заједничких темеља у областима као што су: регионална интеграција; владавина права; демократија; људска права; промовисање и заштита права и основних слобода аутохтоних народа и појединаца, како су препозната у Декларацији Уједињених нација о правима аутохтоних народа⁶⁸²; једнаке могућности и једнакост полова; структура и оријентација међународне сарадње; миграције, смањење сиромаштва и социјална кохезија; основни радни стандарди; заштита животне средине и одрживо управљање природним ресурсима; регионална безбједност и стабилност, укључујући борбу против несигурности грађана; корупција; дроге; прекогранични организовани криминал; незаконита трговина малим и лаким оружјем те његовим стрелјивом; борба против тероризма; спречавање и мирно рјешавање сукоба. У ставу (3) овог члана Уговора, одређено је да политички дијалог обухвата међународне конвенције о људским правима, добром управљању, основним радним стандардима и животној средини, у складу са међународним обавезама уговорница. Уговор о придруживању између Европске уније и земаља Средње Америке садржи и „еволутивну клаузулу“, која подразумева да чињеницу да неко подручје или активност сарадње нису укључени у

⁶⁸¹ Universal Declaration of Human Rights. Доступно на: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

⁶⁸² United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Доступно на: https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf

Уговор не треба тумачити као препреку уговорницама да одлуче, у складу са властитим законодавством, да сарађују у тим подручјима или активностима.

И у преамбули и у нормативном дијелу свих уговора о слободној трговини 'нове генерација' указује се на обавезе преузете у области одрживог развоја, као и на допринос међународне трговине одрживом развоју у његовој економској, социјалној и димензији заштите животне средине, укључујући продуктивно запошљавање и пристојан рад, те заштиту и очување животне средине и природних ресурса. Штавише, у појединим уговорима, јасно се алудира на развој, јачање и усклађивање радних законодавастава и политика уговорница из области животне средине и промовисање радних права и одрживог развоја. Конкретно, у све уговоре о слободној трговини 'нове генерације' инкорпорирана је засебна група правних норми посвећених трговини и одрживом развоју – Поглавље XIII (чл. 13.1. до 14.2.) Уговора са Јужном Корејом; Глава IX Ugovora (чл. 267. до 287.) Уговора са Колумбијом, Перуом и Еквадором; Глава VIII (чл. 284. до 302.) Уговора са земљама Средње Америке; Поглавље XXIV (чл. 24.1. до 24.16.) Уговора са Канадом; Одјељак C (чл. 12.6. до 12.17.) Уговора са Сингапуром; Поглавље 13. (чл. 13.1. до 13.17.) Уговора са Вијетнамом; Поглавље 16. (чл. 16.1. до 16.19.) Уговора са Јапаном. У овој групи правних норми уговорнице углавном чине повезницу са кључним међународним документима из области животне средине и конвенцијама МОР. Истина, одређене детаљније одредбе о људским правима могу се пронаћи у цјелинама о трговини и одрживом развоју неких уговора, као на примјер у одредби члана 16.5. Уговора о економском партнерству између Европске уније и Јапана гдје је прописано да уговорнице признају значај принципима основних права на раду, пристојног рада за све и основних вриједности слободе, људског достојанства, социјалне правде, сигурности и недискриминације за одрживи економски и социјални развој и ефикасност, као и важност тражења боље интеграције тих принципа у трговинску и улагачку политику.⁶⁸³

Важно је указати да поред УЕУ и УФЕУ, остале референтне тачке у области људских права на равни Европске уније укључују Стратешки оквир о људским правима и демократији Европске уније из 2012. године⁶⁸⁴ који, употпуњен са Акционим планом за људска права и демократију који тренутно покрива период између 2020 и 2024. године и који препознаје потребу за координацијом активности од стране Европске уније и

⁶⁸³ Наведено према анализи извршеној у раду: Драгишић, Радмила. (2022). „Клаузула о људским правима у уговорима о слободној трговини 'нове генерације' између Европске уније и трећих земаља – поријекло, положај и значај“, *Хармониус*, стр. 97-116.

⁶⁸⁴ The Council of the European Union, EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy (2012), 11855/12, Luxembourg. Доступно на: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/131181.pdf

њених држава чланица, уважава различите надлежности различитих актера укључених у промоцију људских права као што су Високи представник којем помажу Европска служба за спољне послове, Европска комисија и Савјет Европске уније.

3.4. Повезница између уговора о слободној трговини 'нове генерације' и развојне сарадње

Развојна сарадња је одувijek била дио пројекта Европске уније те је тако на примјер још Шуманова декларација истицала развој Африке као „суштински задатак“. Ријеч је о одредби, како наводе *Cardwel* и *Jancic*, коју сада углавном Европска унија игнорише. Ипак, тек је у УЕУ спецификовано да Унији припада надлежност у области развојне сарадње. Наиме, раније је ова сарадња била само подређени дио других области, посебно Заједничке трговинске политике, те је њена еволуција била суштински повезана са покретима за независност у бившим колонијама у Африци и другдје. Сходно општем принципу из члана 4(4) УФЕУ, Унија је надлежна у области развојне сарадње и хуманитарне помоћи, те се додаје да вршење ове надлежности не доводи у питање право држава чланица да остварују сопствену надлежносту у том дијелу.⁶⁸⁵

На генералној равни, нови трговински уговори Уније који су закључени или су у фази преговарања, теже да интегришу, као додатак економским и пословним условима, клаузуле везане посебно за сљедећа три аспекта: људска права, радне услове и социјалну димензију и одрживи развој. Међутим, не треба пренебрегнути чињеницу да је повезница између трговине и развоја и раније била актуелна у Европској унији када је ријеч о међународним односима о чему свједочи на примјер случај *Commission v Council*⁶⁸⁶ из друге половине осамдесетих година XX вијека гдје је у пресуди Суда констатовано да је веза између трговине и развоја прогресивно постала јача у савременим међународним односима и да је призната у контексту Уједињених нација, посебно од стране Конференције Уједињених нација о трговини и развоју (UNCTAD) а везано за GATT, посебно кроз укључивање у GATT Дијела IV под називом „Трговина и развој“. На тој основи је еволуирао модел на коме ја заснован систем општих преференција Заједнице, који је дјелимично имплементиран кроз њене прописе. Тај систем одражава нови

⁶⁸⁵ Cardwell, Paul James & Jancic, Davor. (2020). „The European Parliament and development cooperation: Democratic participation in the ‘low politics’ of EU External Relations“, in: *The European Parliament in the Contested Union, Power and Influence Post-Lisbon*, edited by: Edoardo Bressanelli, Nichola Chelotti, 1st edition, Routledge, стр. 114. <https://doi.org/10.4324/9781003030454>

⁶⁸⁶ Judgment of 26 March 1987, C-45/86, *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*, ECLI:EU:C:1987:163, pp. 17-18.

концепт међународних трговинских односа у којем развојни циљеви имају есенцијални значај. Тако и када је ријеч о случају *Portugal v Council*⁶⁸⁷ у којем је искључива надлежност Уније да закључи уговор о сарадњи са Индијом била спорна за Португал те у којем је Суд закључио да Заједница има посебну надлежности да закључује уговоре са земљама нечланицама у сфери развојне сарадње и да са друге стране та надлежност није искључива већ комплементарна надлежностима држава чланица. Стога је Суд закључио да се мора сматрати да чињеница да уговор о развојној сарадњи садржи клаузуле које се односе на различита специфична питања не може промијенити карактеризацију уговора, која се мора утврдити с обзиром на његов суштински циљ, а не у смислу појединачних клаузула, под условом да те клаузуле не намећу тако опсежне обавезе у вези са специфичним питањима која се односе на те циљеве који би у ствари представљали циљеве различите од циљева развојне сарадње.

Остајући на терену развојне сарадње, а консултујући праксу Суда правде, показује се оправданим указати на одуку тог суда у предмету који се односи на тужбу којом је Европска комисија тражила од Суда да поништи Одлуку Савјета о потписивању у име Уније Оквирног уговора о партнерству и сарадњи Европске уније и њених држава чланица, с једне стране, и Републике Филипина, с друге стране⁶⁸⁸, у дијелу у којем је Савјет Европске уније у наведену одлуку додао правне основе који се односе на промет, поновни прихват држављана трећих земаља и животну средину. У тој одлуци Суд је између осталог утврдио да политика Уније у области развојне сарадње није ограничена само на мјере усмјерене непосредно на искорјењивање сиромаштва, већ слиједи и циљеве из члана 21(2) УФЕУ, попут оног који се састоји у подршци одржибом економском и социјалном развоју те развоју заштите животне средине у земљама у развоју, примарно ради искорјењивања сиромаштва.⁶⁸⁹

3.5. Уговори о слободној трговини 'нове генерације' и инвестициона политика

Могуће је да најконтроверзнији сегмент нове генерације трговинских уговора представља питање инвестиционе политике, будући су надлежности Европске уније у тој области релативно нове и стога је потребно осврнути се на њих. Већ смо истакли да се,

⁶⁸⁷ Judgment of 3 December 1996, C-268/94, *Portuguese Republic v Council of the European Union*, ECLI:EU:C:1996:461, pp. 36-39.

⁶⁸⁸ 2012/272/EU: Council Decision of 14 May 2012 on the signing, on behalf of the Union, of the Framework Agreement on Partnership and Cooperation between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of the Philippines, of the other part, OJ L 134, 24.5.2012, 3.

⁶⁸⁹ Judgment of 11 June 2014, *European Commission v Council of the European Union*, C-377/12, ECLI:EU:C:2014:1903, paragraph 37.

тек са Уговором из Лисабона, обухват заједничке трговинске политике проширио на стране директне инвестиције, чиме је барем дио тренутних међународних инвестиционих политика стављен у искључиву надлежност Уније. Сам трајекториј укључивања инвестиција под окриље трговинске политике Европске уније је прилично интригантан и своју иницијацију доживљава седамдесетих година XX вијека, праћен приличном нервозом и отпором држава чланица. Како то обично бива у историјском и политичком дискурсу у којем пажња и преговарачко искуство попуштају, *spiritus movens* идеје о укључивању страних директних инвестиција у оквире заједничке трговинске политике, ужурбано је дјеловао, користећи рат у Ираку, али и конститутивни капацитет *Laekenske* конвенције⁶⁹⁰, оваплоћен у четири велика и значајна питања⁶⁹¹ за будућност Европске уније, те је исходовао да се стране директне инвестиције уврсте у наведене оквире. Наиме, више се ту радило о игнорисању или једноставно не придавању значаја либерално-конзервативном ставу који је примарно заступао *Bruton*. Већ током сљедеће међувладине конференције, државе чланице су одлучиле да не троше вријеме на „техничко питање“ а резултат је био да је ступањем Лисабонског уговора на снагу дошло до проширења трговинских овлашћења Уније на директне стране инвестиције.

Према правилима која су претходила Лисабонском уговору, билатерални уговори о инвестицијама, посебно о заштити инвестиција, преговарани су на нивоу држава чланица. Ово је довело до ситуације да су се ови уговори, укључујући посебно правила за репатријацију инвестиција и профита и мјере против неправедне и/или ненадокнађене експропријације или национализације, разликовали од државе до државе. Међутим, инвестициони елементи су представљени и у уговорима закљученим на нивоу Европске уније као тзв. мјешовити уговори. Значајан примјер мјешовитог уговора који садржи правила улагања је Енергетска повеља из 1998. године, која је, поред држава чланица Европске уније, обавезала и друге европске земље – Јапан, Бјелорусију, Русију и државе бившег Совјетског Савеза. Овај уговор садржи читав спектар инвестиционих стандарда и гаранција против експропријације без накнаде, недискриминаторни третман према клаузули најповлашћеније нације и принцип националног третмана. Ријеч је о уговорима који поред трговинских одредби укључују и поглавља о инвестицијама или инвестиционе мјере, што не чуди јер економски раст треба да је утемељен на трговини и

⁶⁹⁰ Ријеч је о тијелу формираном од стране Европског савјета у децембру 2001. године као резултат Декларације из Лаекена чију је инспирацију представљала Конвенција из Филаделфије која је водила до федералног устава Сједињених Држава. Задатак тог тијела, на чијем челу је био бивши француски председник *Valéry Giscard d'Estaing*, био је да произведе Устав за Европску унију. Конвенција је окончала свој рад у јулу 2003. године на начин што је произвела Нацрт Уговора о Уставу за Европу.

⁶⁹¹ Боља расподјела надлежности; поједностављење инструмената Уније; јачање демократије, транспарентности и ефикасности; израда Устава о Уговору за Европу.

инвестицијама.⁶⁹² Примјери се могу наћи и у преференцијалним трговинским уговорима и у споразумима о придруживању или у уговорима о партнерству и сарадњи, као и у уговорима о којима се тек преговарало.⁶⁹³ Специфичне обавезе попут оне о приступу тржишту финансијских услуга закључене су на примјер између Европске уније и Мексика.

Поменимо да су на нивоу Европске уније одржани и/или су у току и други мултилатерални преговори о инвестицијама, посебно о приступу тржишту и инвестиционим мјерама у оквиру WTO. Иако споразуми WTO не обухватају мултилатерални уговор о приступу инвестиционом тржишту, значајне инвестиционе обавезе могу се прихватити у оквиру Општег споразума о трговини услугама (GATS). То су посебно правила, услови и ограничења за присуство правних лица која пружају услуге у одређеним секторима. Ове обавезе су закључене за цијелу Европску унију и обавезујуће за све државе чланице, али су поједине државе до сада могле – због подијељених надлежности у овој области – да у листу обавеза унесу ограничења или либерализацију обавеза у складу са својим економским интересима. Овај приступ више није могућ због проширења искључивих надлежности у Лисабонском уговору од стране Уније на директне стране инвестиције⁶⁹⁴ и истовремено на трговину услугама. Други споразум WTO, који се односи на инвестиције, је Споразум о трговинским аспектима инвестиционих мјера (TRIMS). Међутим, циљ овог споразума је да обавезе чланице WTO да обезбиједе да њихове инвестиционе мјере, посебно недавно успостављене, не постану препрека трговини. У анексу Споразума су затим набројани примјери „забрањених“ мјера, које укључују, на примјер, захтјев за одређеном пропорцијом домаћег доприноса финалном производу. Од утицаја могу бити и правила која се односе на права интелектуалног власништва, која су успостављена као минимални стандарди за заштиту и спровођење ових права (TRIPS).

⁶⁹² О инвестицијама као једном од најважнијих макроекономских агрегата видјети у: Popović, Goran & Savić, Mirko. (2014). „The Impact of Foreign Direct Investment of Economic Growth in the European Union“, *Economics – Innovative and Economics Research Journal*, 2(1), стр. 6. DOI: <https://economicsrs.com/index.php/eier/issue/view/16>

⁶⁹³ Правила о инвестицијама, макар и прилично ограничена, укључена су и у Уговор о партнерству и сарадњи са Руском Федерацијом, који отвара приступ тржишту за улагања кроз право оснивања филијала за обављање привредних активности, али ни на који начин не специфицира услове за инвестирање препуштајући то националним законодавствима. Он предвиђа само третман према клаузули најповлашћеније нације, што значи да европске компаније на руском тржишту не би требало да се нађу у неповољнијем положају у односу на инострану конкуренцију и обрнуто.

⁶⁹⁴ О инвестицијама као покретачима економског развоја видјети у: Popović Goran & Erić, Ognjen. (2018). „Economic Development of the Western Balkans and European Union investments“, *Economic Research – Ekonomska istraživanja*, Taylor and Francis Group, 31(1), стр. 1540. Доступно на: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2018.1498009>

Промјена надлежности у погледу директних страних инвестиција отвара низ питања. Није јасно да ли се укључивање директних страних инвестиција у искључиву надлежност може схватити и у смислу либерализације улагања (тј. приступа тржишту) или њихове заштите. Ако би се радило само о либерализацији директних страних инвестиција у искључивим надлежностима, онда би даља пракса вјероватно била много лакша него када би искључиве надлежности укључивале и заштиту инвестиција (експропријација и режим имовинских права). Ако се искључиве надлежности односе и на заштиту инвестиција, онда би теоретски сви билатерални инвестициони уговори држава чланица били од 1. децембра 2009. године (стишање на снагу Уговора из Лисабона) у супротности са законодавством Европске уније. Очигледно је да то није случај, али је, ипак, веома пожељно потврдити обавезујући закључак у овом погледу како би се постигла правна сигурност. Може се појавити нпр. у облику такозване *grandfather clause*, која би се примјењивала на већ постојеће билатералне уговоре о инвестицијама. Као обећавајућа опција која би могла да уједини праксу инвестиционих уговора на нивоу Европске уније, а која одражава како искључиву надлежност ове организације у погледу либерализације тако и националне надлежности у заштити инвестиција, може се сматрати постепени прелазак на склапање билатералних уговора са Европском унијом. Инвестициони уговори са трећим земљама (тзв. Споразуми о промоцији и заштити инвестиција), који би замијенили постојеће билатералне споразуме држава чланица, проширили их правилима за приступ тржишту и истовремено их закључили као мјешовити уговор. Без обзира да ли ће искључива надлежност за директне стране инвестиције укључивати либерализацију или заштиту инвестиција, можемо претпоставити да ће специфичне политике и принципи „модел инвестиционог уговора“ нужно бити израђени на нивоу Европске уније као основа за уговор о улагању између Европске уније и трећих земаља. Ове политике ће вјероватно покривати заштиту плаћања и кретања капитала и правила за „понашање“ инвеститора и поштовање међународних конвенција одредишне државе.

Механизам за међудржавно рјешавање спорова је укључен у текст уговора о слободној трговини 'нове генерације'. Начин на који функционише је близак процедури за рјешавање спорова у оквиру WTO. У случају дуготрајног спора (када се не постигне договор након формалних консултација владе), оштећеној страни може бити дата могућност да примјени реципрочне мјере (трговинске санкције). Одређена поглавља су ипак искључена из ове опште процедуре. На примјер, поглавље „трговина и одрживи развој“ и поглавље „инвестиције“ (када уговор укључује дио који се односи на инвестиције) имају своје механизме за рјешавање спорова, који се користе само када се

спор односи на ова поглавља. Поглавље о заштити инвестиција стога успоставља посебан механизам за рјешавање спорова између инвеститора, који гарантује инвеститорима могућност да траже новчану надокнаду за сваку штету коју је држава домаћин причинила ако ова друга прекрши уговор. Штавише, механизам за рјешавање спорова успостављен у поглављима о трговини и одрживом развоју заснива се на сарадњи и посредовању. То укључује консултације између влада и објављивање јавног извештаја ако се спор настави, али не предвиђа економске санкције.

Уклањањем рјешавања инвестиционих спорова из преговора могло би бити лакше закључити уговор између Европске уније и трећих земља а не би било ни проблема у вези са поступком ратификације. Поглавља о инвестицијама узроковала су велико кашњење од неколико година, барем када је ријеч о уговорима са Канадом, Вијетнамом (Поглавље 8 Уговора)⁶⁹⁵ и Сингапуром. То је довело до великог незадовољства држава чланица Уније и резултирало проблематичном ситуацијом на међународном плану када је ријеч о угледу Европске уније као поузданог трговинског партнера. Преговарање о одвојеном уговору довело би до поједностављене ратификације и смањило ризике привремене примјене уговора. То би створило и већу правну сигурност због чињенице да цијели уговор не би био укључен у привремену мјеру. Ако су одредбе о рјешавању спорова укључене у привремену примјену, то може довести до компликација у случају евентуалних спорова покренутим кроз одредбе уговора о рјешавању спорова. Раздвајање трговине и инвестиција додатно би омогућило лакше и брже преговарање и веће шансе за успјешно закључење уговора. Раздвајањем уговора на два дијела, инвестициони дио би се закључио у посебно – у облику мјешовитог уговора. Заштита инвестиција и рјешавање спорова и даље би спадали у подијељену надлежност. Државе чланице би требале бити дио таквог уговора. Овај приступ је разуман и са економског аспекта, примарно што се тиче трошкова преговарања јер би било прескупо регулисати све домаће инструменте кој утичу на међународну трговину јер такви инструменти могу потенцијално утицати на трговину између уговорница.

⁶⁹⁵ Европска унија и Вијетнам су 30. јуна 2019. године потписали трговински уговор и уговор о заштити инвестиција. Када ступе на снагу, уговори ће пружити могућности за повећање трговине и подршку пословању и расту на обје стране кроз елиминисање 99% свих тарифа, смањење регулаторних баријера и преклапања бирократије, осигуравање заштите географских ознака, отварање тржишта услуга и јавних набавки те промјере спровођења договорених права. Уговори такође додатно јачају ангажман ЕУ у региону југоисточне Азије, што доприноси јачању сарадње између ASEAN и ЕУ, у циљу ближих трговинских и инвестиционих односа између два региона. Европска унија ће подржати Вијетнам кроз техничку помоћ како би се дефинисао и пратио план имплементације и како би се олакшале неопходне реформе и прилагођавања, укључујући области као што су санитарне и фитосанитарне мјере и нецаринске баријере. Поред економске користи, уговори такође имају за циљ промовисање одрживог развоја и у Вијетнаму и у Европској унији. У том контексту, обје стране се слажу око важности обезбјеђивања спровођења обавеза из поглавља о трговини и одрживом развоју из трговинског уговора.

CETA је био први трговински споразум ЕУ који је замијенио ранији механизам за рјешавање спорова између инвеститора и држава (ISDS) са ICS⁶⁹⁶, а само Мишљење 1/17 долази у вријеме када је традиционални *ad hoc* ISDS (у форми арбитраже инвеститор-држава) подложен жестокој критици јавности, док се дебате о његовој реформи воде на различитим форумима⁶⁹⁷, гдје се појављују озбиљне критике.⁶⁹⁸ ICS је такође недавно укључен у Уговор о заштити инвестиција између ЕУ и Сингапура, Уговор о слободној трговини између Европске уније и Вијетнама (који је подијељен на посебан уговор о заштити инвестиција) и модернизовани трговински стуб Глобалног споразума ЕУ-Мексико.

Поменимо и да Уговор између Европске уније и Јапана садржи одредбе о промовисању и олакшавању билатералних улагања, те укључује обавезе о националном третману за предузећа друге уговорне стране. Такође забрањује опсежну листу захтјева учинка (нпр. дати ниво домаћег садржаја, дата вредност извоза/увоза итд.) као услова за оснивање или пословање предузећа у сектору робе и услуга. Ове одредбе о либерализацији инвестиција допуњене су гаранцијама о слободном кретању капитала, плаћања и трансфера између економија, мада се оне могу суспендовати у случају озбиљне платнобилансне кризе или макроекономских потешкоћа. Пошто не постоји претходни уговор о инвестицијама између Европске уније и Јапана, одредбе Уговора о слободној трговини са Јапаном играју важну улогу у успостављању фер и предвидиве инвестиционе климе између партнера. Међутим, остају отворена питања везана за инвестиције.⁶⁹⁹ Европска унија је тренутно ангажована у преговорима са Јапаном о стандардима заштите инвестиција и усвајању Система судова за инвестиције (ICS). Став Јапана је да разговара о реформама ISDS -а кроз Радну групу III Комисије Уједињених нација за међународно трговинско право UNCITRAL). Фактор који објашњава преференцију јапанске владе за ISDS могао би бити то што се још није суочила са арбитражом између инвеститора и државе, а јапански инвеститори су покренули само три јавно позната случаја ISDS.⁷⁰⁰

⁶⁹⁶ González, Jesús; Gordo, Esther & Manrique, Marta. (2017). "The EU's new-generation trade agreements: the CETA treaty", *Economic Bulletin*, Banco de España, стр. 4. Доступно на: <https://ideas.repec.org/a/bde/journal/y2017i9daan25.html>

⁶⁹⁷ Fanou, Maria. (2020). „The CETA ICS and the Autonomy of the EU Legal Order in Opinion 1/17 – A Compass for the Future”, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 22 (2020), стр. 108. DOI:10.1017/cel.2020.4.

⁶⁹⁸ О оснивању посебног инвестиционог судског механизма видјети у: Вукадиновић, Радован. (2019). „Јудичијализација међународних инвестиционих арбитража“, *Ревиија за европско право*, 21/2019, стр. 55. (4. Разлози у прилог увођења сталног студског механизма). Доступно на: <http://pravoeu.org/archive/>

⁶⁹⁹ The International Comparative Legal Guide - Investor-State Arbitration 2022 - Japan Chapter.pdf (mhmjapan.com)

⁷⁰⁰ Chowdhry, Sonali et al. (2018). „The EU-Japan Economic Partnership Agreement“, Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union PE 603.880, стр. 18-19. DOI: 10.2861/020025

Такође, Уговор о слободној трговини између Европске уније и земаља Mercosur не укључује веома значајан уговор о инвестицијама. Међутим, овај уговор је сматран проблематичнијим од СЕТА јер је на примјер Бразил имао спорну репутацију у домену санитарне контроле, а пољопривредници су користили пестициде који су забрањени у Европској унији.

3.6. Трговински аспекти права интелектуалног власништва у уговорима о слободној трговини 'нове генерације'

У контексту уговора о слободној трговини 'нове генерације' важно је указати на то да су, на равни Европске уније, трговина услугама и трговински аспекти права интелектуалног власништва били подвргнути посебном режиму јер нису улазили под окриље заједничке трговинске политике. Процес доношења одлука Савјета Европске уније ипак је био другачије уређен, овисно о томе да ли је ријеч о одредбама које спадају у хоризонталне уговоре или уговоре из области културних и аудио-визуелних услуга, образовним, друштвеним и услугама здравствене заштите, где је била потребна једногласна одлука. Ови потоњи уговори морали су да се преговарају као мјешовити уговори пошто су припадали заједничким надлежностима Европске уније и држава чланица. Када се испуни услов једногласности Савјета Европске уније и саодлучивања Европског парламента, правила заједничке трговинске политике о преговорима и закључивању уговора могу се проширити на уговоре о правима интелектуалног власништва уопште, укључујући и оне о нетрговинским аспектима. У пракси, међутим, ова правила су произвела извјесне нејасноће у вези са разграничењем надлежности. Спорови у вези са разграничењем надлежности у области услуга чак су вођени и пред Судом правде.⁷⁰¹ Нејасно тумачење надлежности дјеловало је као кочница у међународним преговорима и ослабило је промоцију интереса Европске уније. На примјер, приликом вођења преговора о заштити биодиверзитета у WTO у оквиру TRIPS споразума⁷⁰², Европска унија није могла да подржи захтјеве земаља у развоју због противљења Њемачке условима патентбилности биолошких материјала, чак и када за друге државе чланице ови захтјеви нису представљали проблем. Прилагођавање земаља у развоју у овој области било је важно за Европску унију у смислу пружања подршке овим земљама за шире интересе Уније у другим областима трговинских преговора, међутим, њемачки стручњаци за патентно право су блокирали ову намјеру. Стога је

⁷⁰¹ Judgment of 18 July 2013, *Daiichi Sankyo*, C-414/11, ECLI:EU:C:2013:520, paragraph 61.

⁷⁰² Bellora, Cecilia et al. (2020). "In-depth analysis: Trade and Biodiversity", стр. 28. и 29. DOI: 10.2861/25593.

сасвим логично да је помјерање трговине услугама и трговинских аспеката права интелектуалног власништва у искључиву надлежност Европске уније довело до искључења низа спорних елемената надлежности из трговинских уговора, те и до поједностављења поступка закључивања уговора о слободној трговини 'нове генерације' у релевантном дијелу .

Неопходно је додати да ће транспортни и нетрговински аспекти права интелектуалног власништва и даље остати ван искључиве надлежности Европске уније. Ако било који од нових трговинских уговора садржи ове елементе, вјероватно је да ће Унија ратификовати и одмах примјенити оне дијелове који припадају искључивој надлежности, док ће државе чланице примјенити маргиналне елементе, који потпадају под подијељене надлежности. Услјед преласка у искључиву надлежност Уније, уговор о трговини услугама и правима интелектуалног власништва постали су области које се усвајају квалификованом већином, док је према претходним правилима била потребна једногласност. Штавише, унутрашње надлежности су употпуниле ексклузивне екстерне надлежности Европске уније. У погледу спољних надлежности и преговарачке праксе о трговини услугама – а у неким случајевима и о трговинским аспектима права интелектуалног власништва – неће доћи до значајних промјена пошто су ови дијелови трговинских уговора преговарани већ дуги низ година од стране Комисије у име Европске уније као цјелине.

Практични утицај преноса надлежности, међутим, може се огледати у чињеници да државе чланице, које се не би сложиле са садржајем и резултатима преговора Комисије, више не могу да се ослањају на захтјев једногласности и „вето“ државе чланице је ослабљен (за једну државу то не долази у обзир; примјенљива је само тзв. блокирајућа мањина). Државе чланице се могу ослонити на неопходност једногласне одлуке само у случају да имплементација таквих уговора захтијева једногласност за усвајање националних правила (чл. 207(4) УФЕУ). Међутим, трговински аспекти права интелектуалног власништва, у смислу међународних уговора, такође су укључени у уговоре WIPO. У овим случајевима, акције држава чланица Европске уније у WIPO су до сада биле координиране само на нивоу Уније. Примјена искључиве надлежности може довести до неизвјесности у погледу лидерства у току преговора између Европске уније и држава чланица у појединачним – трговинским и вантрговинским – дијеловима WIPO уговора. Сада је, међутим, јасно да Комисија покушава да помјери све преговоре о новим уговорима на ниво Уније, уз велике напоре да се „промовише“ њен статус у WIPO и уговорима закљученим под његовим окриљем. Прије Лисабонског уговора, Унија је у WIPO заузимала позицију сталног посматрача у неким органима као „посебан члан без

права гласа“. Стицањем правног субјективитета и проширењем надлежности у оквиру заједничке трговинске политике, Европска унија је у могућности да приступи свим постојећим уговорима WIPO и постане чланица нових уговора којима администрира WIPO. Ови уговори ће тада бити обавезујући за државе чланице Европске уније, чак и ако нису њихове уговорне стране. Због унутрашњих надлежности Европске уније, имплементација уговора се одвија у виду доношења прописа. Први уговори под управом WIPO са Европском унијом као уговорном страном били су Уговор WIPO о ауторским правима и Уговор WIPO о изведбама и фонограмима (тзв. „интернет“ уговори⁷⁰³). Због извјесних нејасноћа о томе како ће правни ефекти уговора утицати на државе чланице које нису биле њихове уговорне стране, одлучено је да ове државе ратификују уговоре истовремено са Унијом. Ексклузивне надлежности Уније у области права интелектуалног власништва такође су утицале на преговоре о Трговинском споразуму против фалсификовања (АСТА)⁷⁰⁴. Како смо напријед навели, због промјена надлежности унутар заједничке трговинске политике биће могуће одлучивати о уговору у складу са интересима само квалификоване већине држава чланица. Простор за било какво одбијање од стране држава чланица је, међутим, значајно смањен. Проблеми би могли настати и у преговорима Комисије о трговини здравственим, образовним или социјалним услугама у контексту мултилатералног GATS/WTO споразума или у оквиру билатералних споразума, у случају да се било која од држава чланица не слаже са ставом Комисије. За сада, државе чланице су се провизорно сложили да у текућој рунди преговора WTO неће бити усвојене GATS обавезе које би угрозиле здравствене, образовне или социјалне услуге.

Поменимо да је интелектуално власништво, када је на примјер ријеч о Уговору са Јапаном, уређено је у Поглављу 14 Уговора и садржи опште одредбе и одредбе које се односе на стандарде и поступке спровођења у области интелектуалног власништва. Према општим одредбама, стране потврђују своје обавезе према Споразуму WTO о трговинским аспектима права интелектуалног власништва (Споразум TRIPS), пристају на национални третман и третман МФН у заштити интелектуалног власништва и промоцији транспарентности у администрацији система интелектуалног власништва. Уговор затим садржи одредбе о заштити ауторских права, жигова, патената, индустријског дизајна, пословних тајни, итд, и грађанско-правне заштите интелектуалног власништва, укључујући граничне мјере за робу која се извози и увози.

⁷⁰³ https://www.wipo.int/copyright/en/activities/internet_treaties.html

⁷⁰⁴ The Anti-Counterfeiting Trade Agreement (ACTA). Доступно на: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7d48d1b6-4a17-4bcc-b888-7cdf0f11e32a>

Кључна обавеза према Уговору између Европске уније и Јапана у вези са интелектуалним власништвом је јапанско признавање географских ознака за 205 пољопривредно-прехрамбених производа ЕУ, уз могућност додавања нових географских ознака на заштићену листу. Када је ријеч о Уговору између Уније и Вијетнама, стандарди који се односе на интелектуално власништво садржани су у чл. 12.5 до 12.54. Вијетнам је у новембру 2021. године положио свој инструмент приступања Уговору о заштити ауторских права Свјетске организације за интелектуално власништво (WCT) и овај уговор је у тој земљи ступио на снагу у фебруару 2022. године. Ријеч је о посебном уговору у оквиру Бернске конвенције који се бави заштитом дјела и њихових ауторских права у дигиталном окружењу. Додатно, овај уговор се бави и рачунарским програмима и базама података. Овим је Вијетнам испунио обавезе из уговора о слободној трговини нове генерације са Европском унијом (члан 12.5 (2) (а) Уговора). Наведено говори у прилог да се кроз нову генерацију уговора о слободној трговини утиче на испуњавање обавеза из других међународних уговора.

4. Природа подјеле надлежности између Уније и држава чланица кроз призму Суда правде Европске уније

Умјесто преговора о Уговору о слободној трговини са земљама ASEAN које је Европска комисија је започела 2007. године и који нису уродили плодом, ова институција је у први план ставила билатералне уговоре као кључне градивне блокове и стратешки приступ за сваки регион свијета посебно. Тако је 2010. године започела преговоре са Сингапуром, најразвијенијом земљом ASEAN, који су закључени у октобру 2014. године. Текст уговора је парафиран у јуну 2015. године, а већ 10. јула 2015. године Комисија је затражила мишљење Суда правде у вези са тим да ли Европска унија располаже искључивом надлежношћу за закључивање предметног уговора. Уговор о слободној трговини са Сингапуром, земљом која има отворену економију потакнуту трговином робе и услуга, био је први уговор који је Европска унија закључила са ASEAN земљама и који је увео посебну могућност да азијски прехрамбени производи уђу у Европску унију без царине.⁷⁰⁵

⁷⁰⁵ International Institute for Democracy and Electoral Assistance. (2009). „The ASEAN – EU Free Trade Agreement: Implications for Democracy Promotion in the ASEAN Region“, Stockholm. Доступно на: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/the-role-of-the-european-union-in-democracy-building/eu-democracy-building-discussion-paper-28.pdf>

Упркос деомократском дефициту и у ситуацији гушења људских права у неким чланицама ASEAN⁷⁰⁶, уз висок степен неједнакости у економском развоју, те без обзира на околност да се ова организација у највећем дијелу ослањала на меко право (soft law), државе чланице Европске уније су одлучиле да Комисија настави билатералне преговоре о слободној трговини са земљама ASEAN-а. Између 2010. и 2017. године потписани су уговори са Сингапуром, Малезијом, Вијетнамом, Тајландом, Филипинима и Индонезијом. Како би се успјешно постигла дјелотворност одредби из тих уговора, сва поглавља о трговини и одрживом развоју садрже одредбе о механизмима за праћење и надзор усклађености са обавезама и условима који укључују питање животне средине и рада.

Питање надлежности Европске уније за закључивање уговора о слободној трговини 'нове генерације', односно питање обима заједничке трговинске политике, представља једно од најпроблематичнијих питања, које је постављено Суду правде усред жустре јавне расправе о коначном тексту СЕТА уговора о којем је преговарано између Уније и Канаде и замрзнутих преговора о Трансатлантском трговинском и инвестиционом партнерству између Уније и САД. Својеврстан подстрек за налажење одговора садржан је управо у Мишљењу 2/15 које је дао општи правобранилац *Sharpston*, а које се односи на Уговор о слободној трговини између Европске уније и Сингапура.

Ријеч је о уговору састављеном од 17 поглавља, који је био изложен различитим угловима гледања за вријеме консултација у Одбору за трговинску политику. Консултације су се углавном тикале природе надлежности Уније за закључење тог уговора. Са једне стране Комисија је сматрала да је закључивање тог уговора у искључивој надлежности Европске уније, те да све његове одредбе, уз изузетак оних које се односе на прекограничне прометне услуге и индиректне стране инвестиције улазе у област примјене заједничке трговинске политике како је одређено чланом 207(1) УФЕУ

⁷⁰⁶ ASEAN је иницијално формиран као „безбједносна заједница“ и у његовом централном фокусу, у првих 25 година, било је спречавање политичког конфликта између држава чланица ове организације и осигурање од политичког утицаја са стране. Значајно помјерање према економској интеграцији догодило се у раним деведесетим годинама XX вијека када је успостављена ASEAN зона слободне трговине која је у почетку била посвећена само смањењу тарифа у интра-ASEAN трговини. Економска интеграција у тим годинама довела је до промјена у бројним владама. У 2003. години, ова организација се обавезала на успостављање јединственог тржишта и производне базе до 2020. године (The Bali Concord), који је годину дана касније био праћен детаљним акционим планом за либерализацију трговине у 11 сектора (The Vientiane Action Plan). Процес је даље унапријеђен усвајањем ASEAN повеље у 2008. године, којом је први пут успостављена процедура одлучивања у организацији, и кроз *Cebu* самит у 2007. години којим је утврђен план за успостављање ASEAN економске заједнице до краја 2015. године. ASEAN трговински уговор и даље дозвољава заштитне мјере и мало је на основу тог уговора постигнуто у отклањању техничких баријера у трговини, иако је 90 % царина на интра-ASEAN трговину отклоњено. Либерализација услуга има позитиван тренд, међутим дубока либерализација је на кристалним ногама. Супротно од тога, ASEAN уговорнице су се договориле о сигнификантној заштити директних страних инвестиција између држава. <https://asean.org/>

и самим тим у искључиву надлежност Уније из члана 3(1) (е) УФЕУ. Комисија је заузела позицију да прекограничне прометне услуге такође улазе у искључиву надлежност Уније из члана 3(2) УФЕУ, с обзиром на одредбе секундарног права Уније које су на снази у тој области, као и да индиректне стране инвестиције такође спадају у искључиву надлежност Уније због преклапања, с једне стране, обавеза из тог уговора везаних за инвестиције и, с друге стране, забране ограничења кретања капитала и платног промета између држава чланица и трећих земаља из члана 63 УФЕУ.⁷⁰⁷ Одбор за трговинску политику (који је именован од стране Савјета сходно члану 207(3) УФЕУ) предмет је упутио Одбору сталних представника (COREPER) и затражио од њега да позове Комисију да, у својству преговарача у име Европске уније и држава чланица прилагоди текст Уговора са Сингапуром будући је ријеч о мјешовитом уговору, који треба за закључе заједно Унија и државе чланице са трећом земљом.⁷⁰⁸ Поменимо да је Комисија, без обзира што је преговарачким смјерницама било предвиђено закључивање мјешовитог уговора, Уговор са Сингапуром испреговарала као уговор између Европске уније и Сингапура, те се и општи правобранилац запитао да ли је на тај начин Комисија занемарила члан 218(4) УФЕУ као и принцип искрене сарадње из члана 13(3) УЕУ⁷⁰⁹, о којем смо говорили у првом дијелу овог рада.

Мишљење општег правобраниоца о Уговору са Сингапуром садржи 570 пасуса и носи епитет најобимнијег мишљења икада написаног у оквиру јуриспруденције Суда правде, чија се тежина базира на детаљној дискусији о природи подјеле надлежности између Уније и држава чланица и детаљном образложењу о специфичним аспектима уговора о слободној трговини – као што су су транспортне услуге, заштита инвестиција, јавне набавке, одрживи развој и рјешавање спорова. Пажљивим читањем Мишљења 2/15 може се доћи до закључка да су уговори о слободној трговини 'нове генерације' извори права на којима Европска унија оснива своју трговинску стратегију, састављену од WTO споразума и нормативних одредби о људским правима, социјалној димензији и одрживом развоју. Када је ријеч о општем правобраниоцу, он је сматрао да није потребно да Суд правде утврђује ко има надлежност у односу на сваку поједину одредбу Уговора са Сингапуром.⁷¹⁰ Подсјетио је да је тај суд, у Мишљењу 2/00, под претпоставком да је надлежност за закључење међународног уговора подијељена између Уније и држава чланица, указао да прецизан досег искључиве надлежности Уније и подијељене (или искључиве) надлежности држава чланица у погледу одређеног уговора не може као такав

⁷⁰⁷ Пара. 12-16 Мишљења Суда у предмету 2/15

⁷⁰⁸ Параграф 7 Мишљења општег правобраниоца у предмету 2/15

⁷⁰⁹ Параграф 83 Мишљења општег правобраниоца у предмету 2/15

⁷¹⁰ Параграф 80 Мишљења општег правобраниоца у предмету 2/15

имати утицај на надлежност Уније за закључење тог уговора те, генерално говорећи, на материјалну или процесну ваљаност одлуке Уније да тај уговор закључи. Упозорио је да конкретна сврха поступка из плана 218(11) УФЕУ јесте да пријечи потешкоће које би могле да се појаве на међународној равни и равни Уније у случају да се утврди да је одлука о закључењу уговора неважећа. Такође, упозорио је да није на Суду правде да, у контексту тог поступка, пружи одређене смјернице о томе ко има надлежност у односу на сваку поједину одредбу предметног уговора те о томе ко би требао бити одговоран за испуњавање међународне обавезе коју тај уговор подразумева.⁷¹¹

Суд правде је 16. маја 2017. године донио Мишљење 2/15 о расподјели надлежности између Европске уније и држава чланица код закључивања Уговора о слободној трговини између Европске уније и Сингапура у којем је између осталог закључио да у суштини Европска унија ужива искључиву надлежност у свим питањима обухваћеним тим уговором, осим у области индиректних страних инвестиција, рјешавања инвестиционих спорова везаних за све врсте инвестиција и помоћних одредби о индиректним страним инвестицијама.⁷¹² Оваквим дјеловањем Суд је утврдио да Европска унија ужива веома широке искључиве надлежности у преговарању и закључивању трговинских уговора са трећим земљама. Наведено производи и закључак да, под утицајем Мишљења 2/15, Европска унија више не би требала да инсистира на политици комбинованог приступа, у смислу да и трговину и инвестиције третира једним уговором.⁷¹³

Суд је нагласио да је, у поступку прибављања Мишљења 2/15, његова надлежност била ограничена само на питање расподјеле надлежности између Уније и држава чланица да потпишу и закључе Уговор са Сингапуром, с тим да је Комисија, која је претходно испреговарала овај уговор на начин да се закључује између Уније и Сингапура и без држава чланица⁷¹⁴, посебно захтијевала да Суд одлучи о исправности таквог поступања и да одреди које одредбе Уговора третирају материју из искључиве надлежности Европске уније, које одредбе третирају материју која припада у заједничке надлежности Уније и држава чланица, а које третирају материју која припада само у надлежност држава чланица.⁷¹⁵ Овај захтјев Комисије указује на околност да УЕУ и УФЕУ нису ријешили суштинска уставна питања, а то су питања права и дужности Уније да дјелује

⁷¹¹ Параграф 81 Мишљења општег правобраниоца у предмету 2/15

⁷¹² Параграф 305 Мишљења Суда правде у предмету 2/15.

⁷¹³ Hainbach, Philip. (2018). „The CJEU's Opinion 2/15 and the Future of EU Investment Policy and Law-Making“, *Legal Issues of Economic Integration*, 45(2), стр. 199. Доступно на: <https://doi.org/10.54648/leie2018010>

⁷¹⁴ Параграф 1 Мишљења општег правобраниоца у предмету 2/15

⁷¹⁵ Параграф 1 т. 1-3 Мишљења 2/15.

у одређеним подручјима, док је сама анализа Суда била примарно посвећена испитивању оних дијелова Уговора са Сингапуром који припадају у заједничку трговинску политику, дефинисану чланом 207(1) УФЕУ⁷¹⁶, која сходно члану 3(1)(е) УЕУ спада у искључиву надлежност Европске уније.

Када је ријеч о приступу тржишту, не изненађује чињеница да је Суд правде утврдио да оне одредбе о трговини робом које обухватају одредбе Уговора са Сингапуром о националном третману на тржишту робом (Поглавље 2 Уговора), правним љековима у трговини (Поглавље 2 Уговора), техничким баријерима у трговини (Поглавље 4 Уговора), санитарне и фитосанитарне мјере (Поглавље 5 Уговора) и царине и олакшавање тровине (Поглавље 6 Уговора) спадају у заједничку трговинску политику. Слично томе, Суд је утврдио да су обавезе у погледу нецаринских баријера у трговини и улагања у производњу обновљиве енергије (Поглавље 7 Уговора) и јавне набавке (Поглавље 10 Уговора) области које спадају у искључиву надлежност Уније, с обзиром на досег заједничке трговинске политике. Међутим, конкретизовао је да је та искључива надлежност у вези са јавним набавкама ограничена на обавезе из Поглавља 10 Уговора са Сингапуром које се не тичу транспортних услуга које не спадају у досег заједничке трговинске политике. Још спорније питање је било до које мјере обавезе у погледу услуга, пословног настањивања и електронске трговине (Поглавље 8 Уговора) такође спадају у заједничку трговинску политику. Док је трговина услуга на генералној равни питање које је изричито идентификовано у члану 207(1) УФЕУ, Суд правде је на општу корист појаснио да ово значи да сва четири модалитета услуга обухваћених WTO споразумима – испорука услуге са територије једне чланице WTO на територију друге чланице, испорука услуге на територији једне чланице потрошачу друге чланице, испорука услуге од стране пружаоца услуге једне чланице путем трговинског присуства на територији друге чланице, те испорука услуге од стране пружаоца услуге једне чланице кроз присуство физичких лица једне чланице на територији друге чланице – дакле спадају у заједничку трговинску политику.⁷¹⁷

⁷¹⁶ Суд правде је своје мишљење, углавном ослањао на изреци у предмету *Daiichi Sankyo* да би примјенио „тест специфичне везе“ како би утврдио да ли одређена одредба сингапурског уговора о слободној трговини спада у дјелокруг члана 207 УФЕУ. Према устаљеној судској пракси, сама чињеница да акт Уније, као што је дотични уговор, може имати импликације на трговину са једном или више трећих земаља није довољна да се закључи да се акт мора класификовати као дио заједничке трговинске политике. С друге стране, акт Уније спада у ту политику ако се посебно односи на такву трговину у којој је у суштини намијењен промовисању, олакшавању или управљању таквом трговином и има директно дејство на њу. Из тога произлази да само оне компоненте тог уговора које показују специфичну везу, у наведеном смислу, са трговином између Европске уније и Републике Сингапура спадају у област заједничке трговинске политике. Суд је примјенио овај тест у Мишљењу а што је резултирало широким разумијевањем дјелокруга члана 207 УФЕУ, што је потврђено у складу са претходном судском праксом динамичног тумачења дјелокруга заједничке трговинске политике.

⁷¹⁷ Параграф 54 Мишљења Суда правде у предмету 2/15.

Истовремено, чак и након ступања на снагу Уговора из Лисабона и проширења дефиниције заједничке трговинске политике, члан 207(5) наставља да искључује међународне уговоре из области транспорта из заједничке трговинске политике.⁷¹⁸ Суд правде је интерпретирао тај изузетак тако да не обухвата само услуге превоза саме по себи, већ и друге услове који су инхерентно повезани са физичким чином премјештања лица или робе са једног мјеста на друго превозним средством.⁷¹⁹ Што се тиче ове посљедње категорије, Суд је утврдио да услуге поправке и одржавања авиона током којих се авион повлачи из употребе, продаја и маркетинг услуга ваздушног саобраћаја и услуге компјутерског система резервација не спадају у опсег транспортног изузетка и стога спадају у заједничку трговинску политику.⁷²⁰ За остале транспортне и са транспортом повезане услуге обухваћене Уговором са Сингапуром, није било могуће закључити да ти дијелови Поглавља 8 такође спадају у искључиве надлежности Европске уније у контексту заједничке трговинске политике.⁷²¹ То такође није оспорила већина страна у поступку, иако је Комисија изнијела аргумент који је ишао у прилог ограничавања обима изузетка у транспорту из члана 207(5) УФЕУ. Суд се стога усредсриједио на друге основе из УФЕУ како би испитао да ли Унија има искључиву надлежност. Конкретно, Суд је испитао да ли, сходно члану 3(2) УФЕУ, одредбе Уговора са Сингапуром које се односе на услуге међународног поморског транспорта, услуге жељезничког транспорта, услуге друмског транспорта, услуге унутрашњег пловног саобраћаја и услуге које су инхерентно повезане са услугама тог превоза спадају у искључиве надлежности Уније на основу тога што те одредбе, у суштини, утичу на заједничка правила која је Европска унија усвојила у погледу тих услуга. Примјењујући своју претходну праксу у вези са основом за искључиве надлежности, Суд је закључио да је, у погледу међународног поморског транспорта услуга, жељезничког транспорта услуга и друмског транспорта услуга, Европска унија усвојила заједничка правила и да обавезе стипулисане у Уговору из Сингапура у великој мјери покривају та заједничка правила. Додао је да су обавезе у вези са унутрашњим пловним путевима изузетно ограниченог обима и стога не би требало да се узимају у обзир при одлучивању о расподјели надлежности у контексту Поглавља 8 Уговора. За обавезе из Уговора са Сингапуром које се односе на јавне набавке у сектору транспортних услуга, Суд правде је такође утврдио да те обавезе припадају, по истом основу, у искључиве надлежности Европске уније.

⁷¹⁸ Параграф 57 Мишљења Суда правде у предмету 2/15.

⁷¹⁹ Параграф 61 Мишљења Суда правде у предмету 2/15.

⁷²⁰ Параграф 68 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

⁷²¹ Параграф 69 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

Што се тиче заштите интелектуалног власништва (Поглавље 11 Уговора), Суд правде је утврдио да одредбе тог поглавља које се односе на ауторска и сродна права, жигове, географске ознаке, дизајне, патенте, податке о испитавању биљне сорте обављају постојеће мултилатералне међународне обавезе и билатералне обавезе између Европске уније и Сингапура.⁷²² Ове одредбе гарантују да предузећа Уније и Сингапура уживају адекватан ниво заштите својих права интелектуалног власништва. Осигуравањем да ова предузећа уживају, на територији друге уговорнице, стандарде заштите права интелектуалног власништва које показују степен хомогености, те одредбе стога доприносе њиховом равноправном учешћу, у слободној трговини робом и услугама између Европске уније и Сингапура. Исти закључак се, са једне стране, односио на одредбе Уговора са Сингапуром које обавезују уговорнице да предвиде одређене категорије поступака и грађанских судских мјера које омогућавају заинтересованим лицима да се ослоне на своја права интелектуалног власништва и остварују их, а са друге стране одредбе Уговора са Сингапуром захтијевају од сваке уговорнице да успоставе методе за идентификацију фалсификоване или пиратске робе од стране царинских органа и да обезбједи могућност за носиоце права интелектуалног власништва да остваре суспензију у контексту пуштања те робе у промет ако се утврди кршење или се сумња на пиратство. У том контексту, Суд правде није понудио детаљнија објашњења о вези између тих стандарда заштите права интелектуалног власништва и трговине робом и услугама. Коначно, у вези са моралним правима, Суд је утврдио да је упућивање у Уговор са Сингапуром на мултилатералне уговоре, укључујући морална права, недовољно да се закључи да морална права представљају, сама по себи, засебну компоненту тог уговора.⁷²³ Као резултат тога, Суд правде није донио никакве посебне закључке о расподјели надлежности у погледу моралних права. Из наведеног слиједи да читаво поглавље Уговора са Сингапуром о заштити интелектуалног власништва спада у искључиве надлежности Европске уније.⁷²⁴

У погледу конкуренције (Поглавље 12 Уговора), у складу са очекиваним, Суд је утврдио да одредбе тог поглавља, које такође укључују одредбе о подстицајима, формирају дио либерализације трговине између Уније и Сингапура. Посебно је важно да многе од тих одредби стоје у вези са борбом против антиконкурентног понашања и концентрација чији је циљ или ефекат да спријече да се трговина између Уније и Сингапура одвија у здравим условима конкуренције. Посљедично, Суд је утврдио да

⁷²² Пара. 112 и 113 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

⁷²³ Параграф 129 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

⁷²⁴ Параграф 130 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

читаво поглавље спада у искључиву надлежност Европске уније у погледу заједничке трговинске политике.⁷²⁵

Одредбама Уговора са Сингапуром о одрживом развоју (Поглавље 13), Суд правде је дао на значају наглашавајући да се кроз њих као дијелом уговора о трговини нове генерације желе обухватити „класични“ елементи трговинске регулативе, као и остали аспекти релевантни или чак есенцијални за међународну трговину. У том контексту, Суд је подвукао да Уговори експресно предвиђају да заједничка трговинска политика треба бити вођена у складу са принципима и циљевима спољног дјеловања Европске уније, које укључује принципе и циљеве везане за одрживи развој који је повезан са очувањем и унапређењем квалитете животне средине и одрживог управљања глобалним природним ресурсима. У том контексту, Суд је утврдио да циљеви одрживог развоја сада формирају интегрални дио заједничке трговинске политике. У складу са тим, Суд је сматрао да Поглавље 13 које обухвата, посебно, заштиту животне средине и социјалну заштиту радника, као и тумачење, медијацију и рјешавање спорова из обавеза које произилазе из тог поглавља, спадају у заједничку трговинску политику. Реферишући се на члан 21(3) УЕУ и чл. 205 и 207 УФЕУ, Суд је извео закључак да Унија има обавезе да integriше циљеве и принципе заштите животне средине у своју заједничку трговинску политику. Додатно, реферисао се и на чл. 9 и 11 УФЕУ, сходно којима социјални и захтијеви заштите животне средине треба да су интегрисани у све политике Уније те закључио да циљеви одрживог развоја формирају интегрални дио заједничке трговинске политике. Савјет је тврдио да одредбе о одрживом развоју у својој свеукупности нису дио заједничке трговинске политике и посебно је подвукао да дио који се односи на конвенције MOR из члана 13.3(3) Уговора са Сингапуром укључују питања која нису у искључивој надлежности Европске уније. У ту сврху, Савјет је истакао да члан 153(5) УФЕУ експлицитно искључује сваку надлежност, између осталог, права на удруживање радника. Суд се суочио са овим аргументом налазећи да Уговор са Сингапуром само реферише на такве уговоре, без било каквио импликација на њихов досег или подјелу надлежности. Децидније говорећи, Суд је, одбијајући аргументе Савјета, извршио конфирмацију свог утврђења у пресуди у случају *Daiichi Sankyo*⁷²⁶, гдје је већ, између осталог, констатовао да постојање посебне повезнице између TRIPS и међународне трговине оправдава закључак да се TRIPS, односно трговински аспекти интелектуалног власништва, тичу подручја заједничке трговинске политике.⁷²⁷

⁷²⁵ Пара. 131-138 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

⁷²⁶ Judgment of 18 July 2013, *Daiichi Sankyo*, C-414/11, ECLI:EU:C:2013:520, pp. 54-58.

⁷²⁷ Пара. 139-167 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

У погледу институционалних одредби Уговора са Сингапуром о размјени информација, нотификацији, верификацији сарадње, медијацији, овлашћењу за одлучивање и транспарентност, Суд је утврдио да њихово присуство у том уговору не може утицати на природу надлежности Уније да закључи тај уговор. Такве одредбе су помоћне у односу на материјалне одредбе које прате и као резултат тога питање расподјеле надлежности у вези са тим одредбама мора се рјешавати заједно са закључцима о искључивој или подијељеној надлежности у погледу тих материјалних одредби. Овај закључак се такође примјењује и на одредбе о инвестицијама у Уговору са Сингапуром.⁷²⁸

Посебну пажњу Суд је посветио одредбама о рјешавању спорова између Европске уније и Сингапура (за разлику од одредаба о рјешавању спорова између инвеститора и државе). Наглашавајући да се његови закључци у вези са тим одредбама односе само на расподјелу надлежности, а не на њихову материјалну усклађеност са Уговорима, Суд је потврдио да надлежност Европске уније у подручју међународних односа и њен капацитет да закључује међународне уговоре нужно подразумева и овлашћење да се подвргне одлуци суда који је формиран или одређен таквим уговорима да тумачи и примјењује њихове одредбе. Узимајући у обзир и чињеницу да одредбе о рјешавању спорова између инвеститора и државе, не ексклудирају спорове из надлежности судова држава чланица или, како је додао Суд правде, надлежност Европске уније у погледу тих одредаба морала је бити паралелна са њеном надлежношћу у погледу материјалних одредби Уговора са Сингапуром.⁷²⁹

Што се тиче надлежности Европске уније у области инвестиција, Мишљење 2/15, било је прва прилика за Суд да детаљно тумачи досег искључиве надлежности Европске уније у контексту директних страних инвестиција као дијела заједничке трговинске политике и да објасни расподјелу надлежности у вези са инвестиционим питањима која нису повезана са директним страним инвестицијама.⁷³⁰ На генералној равни, када је ријеч о обавезама које се односе на инвестиције, садржаним у Поглављу 9 Уговора са Сингапуром (које покрива и директне и друге типове инвестиција), Суд је објаснио да надлежности Европске уније у домену директних страних инвестиција обухватају сваку обавезу према трећој земљи која се односи на инвестиције физичких или правних лица те треће земље у Унију и обрнуто, што омогућава ефективно учешће у управљању или

⁷²⁸ Пара. 257-279 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

⁷²⁹ Пара. 285-304 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

⁷³⁰ Vedder, Christoph. (2021). "From ERTA to Singapore", in: EU external relations law; shared competences and shared values in agreements between the EU and its eastern neighbourhood, edited by Stefan Lorenzmeier, Roman Petrov and Christoph Vedder, Springer, стр. 33.

контроли предузећа које обавља привредну дјелатност. Значајно је да се такве обавезе могу односити и на заштиту директних страних инвестиција након њиховог пријема.⁷³¹

Важно је и то што је Суд такође протумачио укључивање директних страних инвестиција у дефиницију заједничке трговинске политике тако да творци УФЕУ нису имали намјеру да укључе друге врсте страних инвестиција у заједничку трговинску политику.⁷³² Питање расподјеле надлежности у погледу обавеза из Уговора са Сингапуром у погледу таквих индиректних инвестиција дакле мора бити ријешено у оквиру посебних одредби тог уговора. У том смислу, Комисија је заговарала искључиву надлежност на основу члана 3(2) УФЕУ, посебно по истом основу по којем је Суд закључио да Европска унија има искључиву надлежност у погледу обавеза из Поглавља 8 Уговора са Сингапуром о транспорту и са њим повезаним услугама.⁷³³ Међутим, Суд је одбио тај нови приједлог Комисије према којем би Унија уживала (имплицитну) искључиву надлежност јер би обавезе према Уговору са Сингапуром у вези са индиректним инвестицијама утицале на „заједничка правила“ из члана 63 УФЕУ у погледу слободног кретања капитала. Термин „заједничка правила“ је раније тумачен, као у суштини секундарни пропис усвојен на основу Уговора, а не примарно право. Узимајући у обзир историјско поријекло и образложење члана 3(2) УФЕУ, Суд није могао да подржи Комисију по овом начелном питању. Међутим, прихватио је да такве обавезе спадају у заједничку надлежност јер се закључење међународног уговора из домена индиректних инвестиција може показати неопходним како би се, у оквиру политика Европске уније, постигло успостављање слободног кретања капитала и плаћање.

Посебно питање које се појавило у контексту поглавља о инвестицијама из Уговора са Сингапуром, било је питање надлежности Европске уније да закључењем тог уговора укине и замијени инвестиционе уговоре држава чланица и Европске уније. То питање је Суд ријешио успостављањем генерално примјењивог принципа према којем, када год Европска унија захтијева искључиву надлежност у одређеном подручју и преговара и закључује са трећом земљом уговор из тог подручја, Унија заузима мјесто држава чланица. Као резултат, Европска унија има искључиву надлежност да откаже или замијени такве постојеће уговоре све док се они тичу материје која спада у искључиву надлежност организације, што значи у овом контексту одредбе о директним инвестицијама.⁷³⁴

⁷³¹ Пара. 80-109 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

⁷³² Параграф 59 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

⁷³³ Параграф 61 Мишљења Суда правде у предмету 2/15

⁷³⁴ Параграф 232 Мишљења Суда правде у предмету 2/15.

Важно је поменути и то да је напријед већ поменути случај COTIF разјаснио и одређене недоумице које су обиљежиле праксу Суда правде посвећену уговорима о слободној трговини 'нове генерације', реферишући се управо на Уговор са Сингапуром. Како смо већ навели, у Мишљењу 2/15 у вези са Уговором о слободној трговини између Европске уније и Републике Сингапур, Суд је утврдио да већи дио области које регулише тај уговор спада у искључиву надлежности Уније, али портфолио (индиректне) инвестиције и рјешавање спора ипак припадају у области које Унија и државе чланице треба да регулишу заједно те самим тим Унија нема право да сама, без својих конституената, закључи уговор са Сингапуром. Према оваквом одређењу, више не би постојала „факултативна мјешовитост“ у смислу да Европска унија може сама закључити уговор којим се уређују области из заједничке надлежности ако савјет тако одлучи. Ову ситуацију је разријешао управо случај COTIF, у којем је Суд правде потпуно јасно утврдио да „мјешовитост“ још увијек подразумјева да Уније, уколико се Савјет са тим сложи, може сама да закључи уговор о слободној трговини, без партиципације држава чланица. Конкретно, у случају COTIF Суд је истакао да постојање Унијине спољне надлежности ни у ком случају није условљено претходним постојањем њене нормативне надлежности на унутрашњем плану у предметном подручју и позвао се на, како је навео, видљиво резонување Суда у параграфу 243 Мишљења 2/15 из којег произилази да су релеватне одредбе Уговора са Сингапуром, које се односе на индиректне стране инвестиције, обухваћене надлежношћу коју Унија дијели са својим државама чланицама, иако међу уговорницама није било спорно да Унија уопште није поступала на унутрашњем плану, доношењем секундарних прописа у том подручју. Међутим, параграф 243 није тако кристално јасан и не имплицира у потпуности оно што Суд у пресуди у случају COTIF утврђује. У том параграфу се децидирано наводи следеће: „Из т. 80-100 и 226-242 овог мишљења произлази да обавезе из одјељка А поглавља 9. предложеног уговора припадају заједничкој трговинској политици Уније, и самим тим, њеној искључивој надлежности на основу члана 3(1)(е) УФЕУ када се односе на директне стране инвестиције сингапурских држављана у Унији и обратно. Напротив, те обавезе припадају у заједничку надлежност Уније и држава чланица на основу члана 4 (1) и (2)(а) УФЕУ када се односе на друге врсте инвестиција.“.

Осим општих закључака Суда правде у вези са институционалним одредбама Уговора са Сингапуром о размјени информација, нотификацији, верификовању сарадње, медијацији, овлаштењем за доношење одлука и транспарентности, он се бавио одвојено

одредбама Поглавља 9 тог уговора о рјешавању спорова између инвеститора и државе. За разлику од других институционалних одредби, Суд правде је утврдио да одредбе члана 9 нису биле чисто споредне природе јер режим који они успостављају уклања спорове из надлежности судова држава чланица. Стога се такав режим не може створити без сагласности држава чланица.

Суштина мишљења Суда огледа се у конституисању двају принципа чија се снага протеже изван контекста трговинских и инвестиционох уговора. Према првом принципу, када Унија преговара и закључује с трећом земљом уговор из подручја у којем она има искључиву надлежност, она преузима правни положај својих држава чланица, што је јасно још од пресуде у предмету *International Fruit Company*, која датира још из прве половине седамдесетих година XX вијека. Наиме, према тој пресуди Унија може бити правни сљедник држава чланица у њиховим међународним обавезама када су државе чланице на Унију пренијеле, на основу оснивачких уговора, своју надлежност везану уз те обавезе.⁷³⁵ Према другом принципу, међународни уговори који успостављају механизме за рјешавање спорова који се тичу предмета који такође спадају у надлежност судова држава чланица нужно захтијевају сагласност држава чланица.⁷³⁶

Сумарно приказано, Суд је закључио да Европска унија има искључиву надлежност у погледу дијелова Уговора који се односе на сљедећа питања: приступ тржишту Европске уније и тржишту Сингапура у погледу робе и услуга (укључујући све услуге превоза) и у подручјима јавних набавки⁷³⁷ и производње енергије из одрживих нефосилних извора⁷³⁸; одредбе које се односе на заштиту директних страних инвестиција држављана Сингапура у Европску унију (и обрнуто)⁷³⁹; одредбе о правима интелектуалног власништва⁷⁴⁰; одредбе намијењене борби против активности против тржишне конкуренције и утврђивању оквира за концентрације, монополе и субвенције⁷⁴¹; одредбе које се односе на одрживи развој (Суд утврђује да је циљ одрживог развоја сада саставни дио заједничке трговинске политике Европске уније и да је предвиђени уговор намијењен либерализацији трговине између Европске уније и Сингапура под условом да странке испуњавају своје међународне обавезе у погледу социјалне заштите радника и заштите животне средине)⁷⁴²; правила која се односе на

⁷³⁵ Параграф 248 Мишљења Суда у предмету 2/15.

⁷³⁶ Параграф 303 Мишљења Суда у предмету 2/15

⁷³⁷ Параграф 224 Мишљења Суда у предмету 2/15

⁷³⁸ Параграф 72 Мишљења Суда у предмету 2/15

⁷³⁹ Пара. 82 и 83 Мишљења Суда у предмету 2/15

⁷⁴⁰ Параграф 130 Мишљења Суда у предмету 2/15

⁷⁴¹ Пара. 131-137 Мишљења Суда у предмету 2/15

⁷⁴² Параграф 147 Мишљења Суда у предмету 2/15

размјену информација и обавезе које уређују обавјештавање, провјеру, сарадњу, посредовање, транспарентност и рјешавање спорова између странака, осим ако се та правила не односе на подручје директних страних инвестиција⁷⁴³. У коначници, Суд правде је оцијенио да Уговор о слободној трговини између Европске уније и Сингапура припада искључивој надлежности Уније, осим у дијелу одредби која се односе на индиректне стране инвестиције (портфолио инвестиција извршена без икакве намјере утицаја на управљање и контролу предузећа), одредби које се односе на режим уређивања рјешавања спорова између инвеститра и држава и у погледу само два аспекта Уговора. Такође, одредбе поглавља 1 тог уговора (циљеви и опште дефиниције), 14 (транспарентност), 15 (рјешавање спорова између уговорница), 16 (механизам посредовања) и 17 (институционалне, опште и завршне одредбе), у дијелу у којем се односе на одредбе поглавља 9 (инвестиције) припадају у надлежност Уније у мјери у којој не припадају подијељеној надлежности између ње и држава чланица.⁷⁴⁴ Остаће забиљежено да су општи правобранилац и Суд правде у погледу спољних надлежности које Европска унија има сходно одредбама Уговора о слободној трговини са Сингапуром заступали опречна стајалишта, при чему је посљедњу ријеч свакако имао Суд. Наиме, општи правобранилац је у свом мишљењу утврдио да Европска унија са државама чланицама дијели вањске надлежности у сљедећим дијеловима Уговора са Сингапуром: одредбе о трговини услугама у ваздушном промету, услугама поморског промета и промета унутрашњим пловним путевима, укључујући услуге инхерентно повезане с тим услугама промета (осмо поглавље Уговора); одредбе о врстама инвестиција осим директног страног инвестирања (девето поглавље, секција А); одредбе о јавним набавкама ако се односе на прометне услуге и услуге инхерентно повезане са прометним услугама (десето поглавље); одредбе које се односе на нетрговинске аспекте права интелектуалног власништва (једанаесто поглавље); одредбе којима се утврђују темељне норме о раду и заштити животне средине те које стога спадају у подручје примјене социјалне политике или политике заштите животне средине (тринаесто поглавље); одредбе из деветог поглавља, секција Б, чл. 13.16 и 13.17, те одредбе од четрнаестог до седамнаестог поглавља ако се односе на дијелове Уговора са Сингапуром за које Унија има искључиву спољну надлежност. Такође, према мишљењу општег правобраниоца, Европска унија нема спољну надлежност да пристане да буде обавезана чланом 9.10.1. Уговора са Сингапуром (девето поглавље, секција А), којим се раскидају билатерални

⁷⁴³ Пара. 24, 76, 221, 280-284 Мишљења Суда у предмету 2/15

⁷⁴⁴ Параграф 305 Мишљења Суда у предмету 2/15

уговори закључени између одређених држава чланица Уније и Сингапура јер та надлежност искључиво припада државама чланицама.⁷⁴⁵

Како би Европска унија имала искључиву надлежност у подручју индиректних страних инвестиција, закључивање уговора морало би имати могућност да утиче на акте Европске уније или промијени њихов досег. Како то није случај, Суд правде је закључио да Европска унија нема такву надлежност. С друге стране, има надлежност подијељену са државама чланицама у напријед наведеним подручјима. Из тога произлази да предметни уговор о слободној трговини могу закључити само Европска унија и државе чланице заједно. У овој ситуацији би могло да се са пуном сигурношћу закључи да би без неколико инвестиционих одредби, Уговор о слободној трговини између Европске уније и Сингапура, као и други уговори Европске уније о слободној трговини, били само „спољни“ уговори у искључивој надлежности Уније, са свим правним посљедицама које се односе на искључиву природу уговора које је закључила Унија. Што је најважније, такве трговинске уговоре не би морала да ратификује свака држава чланица.

5. Инвестиционо СЕТА судовање кроз призму Суда правде

Главни циљ СЕТА је да се створи подручје слободне трговине између Европске уније и Канаде, чиме се улази у прву и најједноставнију могућу фазу економске интеграције. Овај уговор не укључује само међусобну либерализацију робне размјене, како је то у свом моделу економске интеграције предвиђао *Balassa*⁷⁴⁶, већ и либерализацију услуга, што је природно на садашњем степену економског развоју обију уговорницама, у ситуацији превладавајуће улоге услуга у њиховом економском расту и запошљавању. Међутим, СЕТА се односи и на многа друга подручја друштвено-економског живота, мање или више повезана са трговином, као што су либерализација јавних услуга, међусобно признавање професионалних квалификација, дерегулација и либерализација финансијских тржишта, заштита права интелектуалног власништва, сарадња у заштити тржишне конкуренције и стварању нове регулативе, односно заштити међусобних инвестиција.

Уговор са Канадом сматра се најпрогресивнијим уговором који је Европска унија икада закључила. Наведена карактеристика овог уговора произилази из околности да он третира заштиту инвестиција и регулаторну сарадњу, те интегрише обавезе уговорница

⁷⁴⁵ Закључак у оквиру Мишљења општег правобраниоца у предмету 2/15, параграф 570, т. 1-4.

⁷⁴⁶ Balassa, Bella. (1961). "The Theory of Economic Integration: An Introduction", Copyright 1961 by Greenwood Publishing Group, стр. 178-180. Доступно на: [http://ieie.itam.mx/Alumnos2008/Theory%20of%20Economic%20Integration%20\(Belassa\).pdf](http://ieie.itam.mx/Alumnos2008/Theory%20of%20Economic%20Integration%20(Belassa).pdf)

(Европске уније и Канаде) у области примјене међународних норми о правима радника, заштити животне средине и климатским промјенама. Поред тога што елиминише скоро 99% постојећих тарифа, овај правни посао омогућава пословним субјектима да се надмећу за јавне уговоре (јавне набавке), олакшава им да инвестирају (директне стране инвестиције) и омогућава међусобно признавање неких професионалних квалификација.⁷⁴⁷ Оцјењујући да је СЕТА уговор пријатељски оријентисан и сусретљив према WTO споразумима, Wang истиче да два кључна аспекта конституишу користан оквир за разумијевање компликованих правила „дубоких“ уговора о слободној трговини какав је СЕТА и њиховог образложења – регулаторна дисциплина и рјешавање спорова.⁷⁴⁸

У контексту мале подршке грађана Европске уније том уговору, интересантно је указати на промишљање које протежира Petersmann⁷⁴⁹, осврћући се на неуспјех преговора Доха рунде од 2001. године те самим тим неуспјех да се либерализује свјетска трговина. Он сматра да управо ти неуспјеси утичу на појаву све већег броја уговора о слободној трговини и других плурилатералних трговинских уговора изван WTO, с ризиком распада правног и трговинског система WTO. Помиње он и одредбе УЕУ о „унапријеђеној сарадњи“ међу неким државама чланицама (члан 20. УЕУ), као и одредбе о повлачењу из Уније (члан 50 УЕУ) које како истиче додатно потврђују да су регулаторна конкуренција, разноликост и правна фрагментација демократски неизбјежни дијелови регионалне интеграције. Ипак, истиче да се „унапријеђена сарадња“⁷⁵⁰ не односи на искључиве надлежности Уније попут заједничке трговинске политике. Све мања подршка грађана СЕТА, све већа неспремност националних и европских парламената да одобре „мјешовите уговоре о слободној трговини“ и недостатак повјерења грађана у међувладине преговоре о уговору о слободној трговини, како истиче овај аутор, поткопавају демократску способност Уније да преузме вођство у међународној трговини и инвестиционом праву.

⁷⁴⁷ https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/october/tradoc_157468.pdf

⁷⁴⁸ Wang, Heng. (2018). „The Future of Deep Free Trade Agreements: The Convergence of TPP (and CPTPP) and CETA?“, *Journal of World Trade*, 53(2), стр. 26. Доступно на: https://www.gob.mx/cms/uploads/attachment/file/581254/TheFutureofdeepFTA-SSRN-id3242990__1_.pdf

⁷⁴⁹ Petersmann, Ernst-Ulrich. (2016). „Transatlantic Free Trade Agreements: Lack of EU Leadership for Reforming Trade and Investment Law?“, *De Boeck Supérieur* | « *Revue internationale de droit économique*, 2016/4 t. XXX, стр. 455. DOI 10.3917/ride.304.0455.

⁷⁵⁰ „Касније су, Уговором из Амстердама, одредбе о *ближој сарадњи* преименоване у наслов о *ојачаној или проширеној сарадњи* (enhanced cooperation)“. Видјети у: Вукадиновић, Радован. (2015). „Ојачана сарадња: пут ка интеграцији или дезинтеграцији Европске уније“, *Српска политичка мисао*, 49(3), стр. 19. Доступно на: <https://doi.org/10.22182/spm.4932015.1>; Драгишић, Радмила. (2018). „Институт унапријеђене сарадње у функцији `европеизације` норми међународног приватног права“, *ЈУ Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука*, стр. 62.

Према схватањима Краљевине Белгије, било је потребно да се Суд правде одреди о томе да ли је СЕТА, у дијелу који се односи на рјешавање инвестиционих спорова између инвеститора и држава (Одјелјак F из осмог поглавља), у складу са оснивачким уговорима и основним правима, односно да се одреди о одговору на реакцију против традиционалног рјешавања спорова између инвеститора и државе који је Комисија дала, предложивши оснивање мултилатералног суда за инвестиције.⁷⁵¹ Конкретно, чл. 8.18. до 8.45. Уговора са Канадом утврђује се механизам за рјешавање спорова који се односе на инвестиције између инвеститора и држава (механизам ISDS). У ту сврху, у члану 8.27. предвиђа се оснивање суда након ступања на снагу СЕТА, а у члану 8.28 оснивање жалбеног суда. Такође, у члану 8.29 предвиђа се накнадно успостављање мултилатералног суда за инвестиције и жалбеног механизма чијим формирањем треба да престану дјеловати суд СЕТА и Жалбени суд СЕТА. Посредством СЕТА се тако предвиђа формирање система судова за инвестиције (ICS), при чему Суд СЕТА и Жалбени суд представљају етапу (пут) до формирања ICS. Премда је насловљен „Рјешавање инвестиционих спорова између инвеститора и држава“, одјелјак F осмог поглавља СЕТА односи се такође на спорове између канадског инвеститора и Уније.

Своје промишљање о усклађености напријед наведених одредби СЕТА Суд правде је, поступајући по захтјеву државе чланице у примјени члана 218 УФЕУ а не по захтјеву институције Уније (Парламента, Савјета или Комисије) што је дозвољено али ипак помало неубичајено, започео са позивом на своју позицију према којој међународни уговори којима се предвиђа оснивање међународног суда чије су одлуке обавезујуће за Европску унију, у начелу, нису у супротности са правом Европске уније, под условом да се поштује аутономност, као *semperverde*⁷⁵² сваког разматрања природе правног поретка Уније, која је зајемчена правосудним системом успостављеним на основу оснивачких уговора, који предвиђа искључиву надлежност Суда правде за коначно тумачење њеног права (члан 267 УФЕУ).⁷⁵³ Иницијално је Суд оцијенио да околност да је СЕТА ICS изван правосудног система Уније не значи, сама по себи, да негативно утиче на принцип аутономности јер реципрочна природа међународних уговора и потреба да се задрже надлежности Уније у међународним односима изискују да она може закључити уговор којим се оснива међународни суд који не подлијеже тумачењима тог уговора које дају национални судови било које државе уговорнице.⁷⁵⁴

⁷⁵¹ Riffel, Christian. (2019). “The CETA Opinion of the European Court of Justice and its Implications – Not that Selfish After All”, *Journal of International Economic Law*, vol. 22, стр. 503. DOI: 10.1093/jiel/jgz021.

⁷⁵² У овом контексту: „вјечни принцип“.

⁷⁵³ Пара. 70-75 СЕТА мишљења Суда правде.

⁷⁵⁴ Параграф 115 СЕТА мишљења Суда правде.

Ипак Суд је процјењивао два параметра – први се тичао тога да СЕТА суд нема надлежност да тумачи или примјењује одредбе права Европске уније које нису одредбе СЕТА с обзиром на правила и начела међународног права примјењивог на уговорнице а други се тичао околности да СЕТА нема надлежност да доноси одлуке које би имале за посљедицу спречавање рада институција Уније у складу са њеним конституционалним оквиром.⁷⁵⁵ Што се првог параметра тиче, Суд је истакао да је надлежност СЕТА трибунала ограничена на тумачење и примјену релевантних одредби СЕТА, у складу са начелима и правилима међународног права примјењивог међу уговорницама, при чему је важно да члан 8.31(2) изричито наводи да његова тијела неће имати надлежност за утврђивање законитости мјере, која наводно представља кршење тог уговора, према домаћем пропису уговорнице. Дакле, ове одредбе јемче да Трибунал неће имати надлежност тумачења и примјене права Европске уније и то је оно што, према оцјени Суда, разликује СЕТА од других уговора које је Суд сматрао спорним.⁷⁵⁶ Овај уговор има за циљ да заштити независност права Европске уније, што опет омогућава Суду правде да размишља у складу са дуалистичком логиком, чија је главна особина да се међународно право и домаћи прописи посматрају као засебни правни системи, који се могу дефинисати као самостални јер унутар сваког система једина постојећа правила су она која су дио система. Она правила која нису створена унутар система могу ипак бити релевантна за систем ако се на њих позива правило укључено у систем.⁷⁵⁷

Одредба о раздвајању из члана 8.31(2) прискрбила је четворострани приступ. Прво се наводи да ISDS неће имати надлежност да утврђује законитост мјере за коју се тврди да представља кршење СЕТА; као друго се истиче да се може узети у обзир, ако је прикладно, домаћи пропис уговорнице као ствар чињенице; као треће, истиче се да ће се слиједити превладавајуће тумачење које домаћем пропису дају судови те уговорнице; четврто, било какво значење које Међународни суд даје домаћем праву неће бити обавезујуће за судове или друге органе те уговорнице. И општи правобранилац и Суд установили су да су заштитне мјере у СЕТА довољне да обезбиједе кристално јасну дистинкцију између ситуације у којој домаћи судови примјењују домаће право и ISDS механизма који примјењује СЕТА. Они су наине увјерени да се ISDS механизам не упилће у право Европске уније. Међутим, одговор на питање да ли је овакав став

⁷⁵⁵ Параграф 119 СЕТА мишљења Суда правде.

⁷⁵⁶ Пара. 70-78 и 106-119 Мишљења Суда правде у предмету 1/17

⁷⁵⁷ Moreno-Lax, Violeta & Gragl, Paul. (2016). „Introduction: Beyond Monism, Dualism, Pluralism. The Quest for a (Fully-Fledged) Theoretical Framework: Co-implication, Embeddedness, and Interdependency between Public International Law and EU Law“, 35(1), Yearbook of European Law, стр. 455. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/yel/yew016>

оправдан зависиће од тога да ли ће СЕТА формално успјети да штити концептуалну правну аутономност права Европске уније и омогуће Суду правде да настави да расуђује у контексту дуалистичке логике у погледу међународног права.⁷⁵⁸ Додатно, треба да се укаже да у пара. 130 и 131, а у вези са параграфом 122 СЕТА мишљења Суд правде истиче да се надлежност за тумачење и примјену која је додијељена СЕТА суду не ограничана на одредбе СЕТА и да се такво тумачење или примјена мора проводити у складу са правилима и начелима међународног права које се примјењује међу странкама. Међутим, према оцјени Суда, ово утврђење не може довести у питање члан 8.31(2) СЕТА који предвиђа да при утврђивању усклађености мјере са СЕТА, Суд СЕТА према потреби може узети у обзир домаће законодавство уговорне странке као чињенично стање и утврђује да суд притом слиједи превладавајуће тумачење домаћег законодавства на судовима и у тијелима те уговорнице, додајући да мишљење које је Суд СЕТА дао о домаћем законодавству није обавезујуће за судове и тијела те уговорнице. Ова појашњења немају другу сврху осим да одразе околност да ће Суд СЕТА, када буде позван да испита усклађеност са СЕТА мјером коју инвеститор побија, а коју је донијела држава у коју се улаже или Унија, неизбежно морати, на основу информација и аргумената које ће му наведени инвеститор као и та држава или Унија изнијети, испитати досег наведене мјере. Сасвим је могуће да ће, оцјењује Суд правде, за то испитивање, зависно од случаја, морати узети у обзир домаће законодавство уговорнице којој је захтјев упућен. Међутим, као што се то недвосмислено наводи у члану 8.31(2) СЕТА, наведено испитивање не може се изједначити с тим да Суд СЕТА тумачи то домаће законодавство, него се оно, напротив, састоји од узимања у обзир тог законодавства као чињеничног стања с обзиром на то да је тај суд, у том погледу, обавезан слиједити преовладавајуће тумачење наведеног законодавства које дају судови и органи наведене уговорнице, при чему штовише мишљење које наведени суд даје у њихову домаћем законодавству није обавезујуће за те судове као ни за те органе.⁷⁵⁹

Суд је указао на разлику између случаја *Achmea* и случаја СЕТА, апострофирајући да се напријед поменуто начело међусобног повјерења, које је имало главну улогу у образлагању у предмету *Achmea*, не примјењује на уговоре између Европске уније и трећих земаља. Што се тиче другог параметра, Суд је установио да пресуде које доноси СЕТА суд неће имати такво дејство да спријече институције Европске уније да раде у складу са њеним уставним оквиром. Суд је признао да принцип аутономности искључује

⁷⁵⁸ Eckes, Christina. (2020). "The autonomy of the EU legal order", 4(1): 1, *Europe and the World: A law review*, [19], стр. 15. DOI: <https://doi.org/10.14324/111.444.ewlj.2019.19>

⁷⁵⁹ Параграф 130 СЕТА мишљења Суда правде.

закључивање уговора који може имати за посљедицу да Унија, или држава чланица током провођења прописа Европске уније, мора измијенити или ставити ван снаге прописе због процјене нивоа заштите јавног интереса од стране суда изван правосудног система Европске уније које су, у складу са конституционалним оквиром Уније, успоставиле њене институције.⁷⁶⁰

Сумарно приказано, Суд правде је у мишљењу 1/17 утврдио да је рјешавање ISDS, представљено у СЕТА, компатибилно са правом Европске уније, те да тај уговор не подрива аутономност њеног правног поретка. Наведено утврђење изазвало је различите коментаре у доктрини. Тако на примјер *Koutrakos*⁷⁶¹ тврди да осцилације у позивању на принцип аутономности које се приписују Суду правде, узрокују да досег овог принципа бива сматран небулозним, а његове границе „болесно“ садржински одређеним, док је њихова функција у својој суштини повезана са ојачавањем моћи Суда правде. Из Мишљења 1/17 произилази да је принцип аутономности увијек специфично везан за контекст конкретног случаја који Суд разматра, при чему једини континуитет, како произилази из устаљене судске праксе⁷⁶², има мали дио његовог садржинског одређења који се огледа у захтјеву да базични карактер овлашћења која, у складу са оснивачким уговорима имају Европска унија и њене институције, остане непромијењен. Сем тог захтјева, принцип аутономности, као „принцип свих принципа“ у спољнотрговинском дјеловању Уније, потпуно је либералан (прилагодљив потребама изношења и уских и широких интерпретација) и погодан за манипулацију од стране Суда правде када просуђује о усклађености одредаба међународних уговора са правом Европске уније а што се посебно показује код међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације'. Тако је Суд, одређујући се о захтјеву Краљевине Белгије, цијенио да је природа уговора између Европске уније и треће земље погодна за уску интерпретацију начела аутономности и интеракцијски однос међународног и права Европске уније, док је у случају *Achmea*, у којем је ријеч о односу између држава чланица и Европске уније, оваплоћеном у различитој природи предмета који су били у његовом фокусу, произведена примјена широке интерпретације аутономности од стране Суда. На међународном али и на унутрашњем плану увијек се подразумијева да је неопходно, било кроз уску или широку интерпретацију принципа аутономности, осигурати да се не подрива аутономност правног поретка Европске уније. Међутим, само наизглед се чини

⁷⁶⁰ Пара. 126 и 127 СЕТА мишљења Суда правде.

⁷⁶¹ Koutrakos, Panos. (2019). „The Autonomy of eu Law and International Investment Arbitration, *Nordic Journal of International Law*“, 88(1), стр. 6, DOI: <https://doi.org/10.1163/15718107-088010003>

⁷⁶² Opinion of 15 December 1991, ECLI:EU:C:1991:490, pp. 60-65; Opinion of 10 April 1992, ECLI:EU:C:1992:189, paragraph 32; Opinion of 18 April 2002, ECLI:EU:C:2002:231, paragraph 12.

да не постоје конзистентне смјернице које јуриспруденција Суда ставља на располагање онима који преговарају и име Уније, било на интра ЕУ или на међународној равни. Само се наизглед доима да је интерпретација одредби међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације' коју врши Суд правде као „ненавођена ракета“. Чињеница да примјена принципа аутономности може довести до запањујућих исхода нипошто не значи да Суд издаје неконзистентне смјернице у домену принципа аутономности. Напротив, стиче се утисак да Суд управо користи двосмисленост и флексибилност тог концепта да би јасно усмјеравао оне који преговарају у име и за рачун Европске уније у области заједничке трговинске политике. Истина, поглед Суда усмјерен према одредбама међународних уговора о слободној трговини 'нове генерације', није коинцидирајући са оним на који је усмјерен Уговор о приступању Европске уније Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и који је исказан у Мишљењу 2/13. У том мишљењу Суд правде је утврдио да Уговор о приступању Европске уније Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода није у складу са чланом 6(2) УЕУ ни са Протоколом број 8 који се односи на члан 6(2) УЕУ о приступању Уније ЕКЉП. Као разлоге за наведено Суд је, између осталог, навео могући утицај на посебне одлике и аутономност права Уније. Чини се да све зависи од тога како Суд правде схвата везу између права Европске уније и међународног права.

У коначници, према ставу уговорница СЕТА, овај уговор се одлучно удаљава од традиционалног приступа у рјешавању инвестиционих спорова и установљује независне, непристрасне и сталне инвестиционе судове, надахнуте начелима јавних правосудних система у Европској унији и њеним државама чланицама и Канади, као и међународних судова попут Међународног суда и Европског суда за људска права. У складу са тим, чланови тих судова ће, како се предвиђа, бити лица квалификована за обављање правосудне функције у својој земљи а именоване их Европска унија и Канада.⁷⁶³ Предмете ће водити три насумично одабрана члана. Утврђена су стриктна етичка правила за та лица како би се зајамчили њихова независност и непристрасност, непостојање сукоба интереса, пристрасности или привида пристрасности.⁷⁶⁴

У СЕТА мишљењу велики нагласак је стављен на реципрочну природу међународних уговора као и на потребу да се задрже надлежности Уније у међународним односима. Конкретно, Суд истиче да међународни уговори као саставни дио права Уније могу бити предмет захтјева за претходну одлуку, при чему се позива на своје одлуке у

⁷⁶³ О томе говори и Суд правде у Мишљењу 1/17. Вид. параграф 54 тачка ф).

⁷⁶⁴ Joint Interpretative Instrument on the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada and the European Union and its Member States, OJ L 11, 14.1.2017.

предметима *Haegeman*⁷⁶⁵, *Brita*⁷⁶⁶ и *Aebtri*⁷⁶⁷. Они се исто тако односе и на треће земље и могу их једнако тако тумачити судови тих земаља.⁷⁶⁸ Изричито помињање реципроцитета представља својеврстан доказ о политичком упливу јер би утврђење да СЕТА уговор није усклађен са принципом аутономности било прилично храбро и негативно би дјеловало на настојање Европске уније да модернизује инвестициону арбитражу. На аргумент „реципрочности“ Суд се ослањао и приликом одбијања могућности непосредног дејства WTO споразума када је исто тако узео у обзир да се они оснивају на начелу преговора вођених сходно реципрочним и узајамно корисним аранжманима те би непосредно дејство могло узроковати недостатак реципроцитета у односу на друге чланице WTO и самим тим довести до најуједначене примјене права ове организације. Међутим, Суд правде је јасно раздвојио ове двије ситуације, будући се његова пракса у вези са правом WTO тичала дејства међународног уговора у правном поретку Европске уније, док се СЕТА случај односи на усклађеност спољног механизма за рјешавање спорова са правом Европске уније.

Кроз пажљиво разматрање пресуде у случају СЕТА, веома се јасно уочава демаркациона линија коју се Суд повукао између правне и политичке компоненте спора, али је разматрао ове компоненте и када је ријеч о пресуди у предмету *Achmea*, цијенећи да је у потоњем сам контекст интра-ЕУ уговора био проблематичан до те мјере да су се питања и праву Европске уније могла појавити пред арбитражним судовима који *per se* не чине дио правосудног система Европске уније.⁷⁶⁹ Будући да не постоји могућност упућивања претходног питања Суду правде, то би негативно утицало на начело међусобног повјерења као и на очување специфичности правног система Европске уније и његове аутономности. Схватање ове правосудне институције руковођено је идејом да је правосудни систем Европске уније основан на међусобном повјерењу и искреној сарадњи између њених конституената и као такав је некомпатибилан са могућношћу да конституенти успоставе, билатералним путем, механизам паралелног рјешавања спорова који се може односити на тумачење и примјену права Европске уније. Интра-ЕУ БИТ-ови, према оцјени Суда правде, немају никакве везе са СЕТА, те је у својој одлуци истакао да начело међусобног повјерења није примјењиво у односима СЕТА уговорница, па СЕТА зато и не може негативно да утиче на то начело. Истина, СЕТА суд, за разлику од оног у случају *Achmea*, може узети у обзир право Европске уније, али само као

⁷⁶⁵ Пара. 5-6.

⁷⁶⁶ Параграф 39.

⁷⁶⁷ Параграф 50.

⁷⁶⁸ Параграф 117.

⁷⁶⁹ Пара. 126 и 127 СЕТА мишљења.

чињеницу и то не значи ништа друго до да искључиви прерогатив Суда правде да даје обавезујућа тумачења није подривен те да се не ниподаштава принцип аутономности. Међутим, иако је Суд наклоњен промишљању да је аутономност чаробна формула за улазак у спољни свијет и спољну интеракцију са правним системима те да се њом управља као инструментом за истицање супрематије права Европске уније над међународним правом, угао гледања у СЕТА мишљењу је другачији јер је Суд апострофирао реципрочну природу међународних уговора и отворио пут за стварање одређе блиске интеракције између СЕТА и права Европске уније. У прилог наведеном говори и околност да је у Мишљењу 2/13 и у случају *Achmea* чак и условно или претпостављено мијешање у правни поредак Европске уније било dostatно за утврђивање неусклађености, међутим када је ријеч о СЕТА могућност оваког мијешања није у потпуности искључена што имплицира одређену отвореност права Европске уније према међународном праву. Додатно, мишљење општег правобраниоца *Watheleta* у случају *Achmea* показује да постоје алтернативни начини разумијевања аутономности који су у служби изграђивања повезнице између два правна поретка. Суд никада, без обзира на маневрисање између уских и широких концепција аутономности, није одсупио од оригинарне концептуалне основе чији је прерогатив одвојено и независно постојање правног поретка Европске уније. Колебања између ужег и ширег концепта аутономности могу се објаснити контекстом и начином на који Суд гледа на однос између међународног и права Европске уније у сваком конкретном случају. Неспорна је чињеница да је СЕТА мишљење принцип аутономности приближило ранијој судској пракси а самим тим и оригинарним исходишним тачкама, међутим приступ Суда је и даље у супротности са широким схватањем усвојеним у Мишљењу 2/13 и пресуди у случају *Achmea*. Пракса Суда правде о аутономности одувијек обликује природу односа између међународног и права Европске уније и она ће то наставити учинити и кроз учешће Европске уније у међународним механизмима за рјешавање спорова.

Поменимо још да су аутори као што је *Petersmann* критиковали СЕТА због тога што знатно превазилази друге уговоре о слободној трговини у одредбама о инвестиционој заштити, примарно Уговор са Сингапуром о чему Комисија никада није јавно понудила разлоге.⁷⁷⁰ Умјесто тога, Европска комисија је оцијенила да је ријеч о привилегованом партнерству за одрживи раст и сигурно снабједвање те да ће се кроз СЕТА укинути царине, помоћи да компаније из Европске уније буду конкурентније у

⁷⁷⁰ Petersmann, Ernst-Ulrich. (2015). „Transformative Transatlantic Free Trade Agreements without Rights and Remedies of Citizens?“, *Journal of International Economic Law*, 18(3), стр. 579. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/jiel/jgv030>

Канади, олакшати компанијама из Уније да се надмећу за канадске јавне уговоре, отворити канадско тржиште услуга компанијама из Уније, отворити тржишта за извоз хране и пића из уније, заштитити традиционални европски производи хране и пиша (географске ознаке/географско поријекло) од копирања, смањити трошкови извозника из Уније без смањења стандарда, користити мала и средња предузећа из Уније, пружити корист потрошачима из Уније, олакшати професионалцима из Уније рад у Канади, омогућити међусобно признавање неких квалификација, створити предвидљиви услови за инвеститоре из Уније и Канаде, олакшати компанијама из Уније да инвестирају у Канаду, помоћи креативним индустријама, иноваторима и умјетницима из Европске уније.⁷⁷¹

6. Непосредно дејство Уговора о слободној трговини 'нове генерације'

Унутрашње дејство међународних уговора које закључује сама Европска унија није експлицитно регулисано оснивачким уговорима а дипломатска пракса ове организације већ дуго показује изузетан отпор да се у тексту тих уговора изричито регулише ово питање. Суд правде се различито одређивао по овом питању, као што смо могли видјети у првом дијелу ове дисертације, дјелујући афирмативно када је непосредно дејство у функцији јачања правилног провођења принципа у складу са којима право Европске уније дјелује или пак ускраћујући непосредно дејство одредбама међународних уговора које је Унија закључила под оправдањем да је потребно спријечити угрожавање тих принципа и заштитити њен правни поредак.

Према устаљеној пракси Суда правде, када уговорнице нису у међународном уговору посебно навеле какво ће бити дејство њихових одредби у њиховим правним системима, на то питање ће одговорити надлежни судови, а посебно Суд правде у оквиру своје надлежности сходно оснивачком уговору, у истом маниру у којем се одговара на свако питање о тумачењу о примјени уговора у Европској унији. У том смислу је потребно видјети предмете *Portuguese Republic v Council of the European Union*⁷⁷² и *Kupferberg*⁷⁷³. Ријеч је о томе да је Суд заузео позицију да су у складу са начелима међународног јавног права, комунитарне институције које су надлежне да преговарају и закључују уговор са трећом земљом слободне да се сложе са том државом о томе какво дејство ће одредбе уговора имати у унутрашњем правном поретку уговорница.

⁷⁷¹ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_5654

⁷⁷² Judgment of 23 November 1999, *Portuguese Republic v Council of the European Union*, C-149/96, ECLI:EU:C:1999:574, paragraph 34.

⁷⁷³ Judgment of 16 October 1982, *Kupferberg*, C-104/81, ECLI:EU:C:1982:362, paragraph 17.

Ексклудирање непосредног дејства, уколико су га унилатерално вршиле институције Уније, не може бити узето здраво за готово будући да то питање спада у искључиву надлежности Суда. Посљедње тенденције, како смо навели, Европске уговорне праксе и у трговинском и у инвестиционом домену креће се у правцу укључивања посебних уговорних одредби о искључивању било каквог непосредног дејства од стране уговорница.

Када је ријеч о образложењу разлога за закључивање уговора без непосредног дејства, важно је да се укаже да је њих потребно тражити у могућем међудејству између различитих (али повезаних) принципа на којима почива право Европске уније. Први од њих је принцип аутономности њеног правног поретка у односу на међународно право, тј. заштита специфичних карактеристика и аутономности правног поретка Европске уније (укључујући и њен правосудни систем) од обавеза из међународног права и спољних правосудних механизма установљених међународним уговорима између Европске уније и трећих страна. Други релевантни принципи су принципи према којима уговори које закључује Европска унија формирају интегрални дио њеног права и обавезујући су за њене институције и државе чланице. Неизоставне поуке у вези са овим монистичким приступом, како је утврђено у оснивачким уговорима и традиционално слијеђено од стране Суда правде, јесу оне које извиру из принципа непосредног дејства и супрематије међународног права у односу на секундарно законодавство Европске уније. Премда, овај монистички приступ је неочекиван будући да су двије од три државе оснивачи ЕЕЗ, Италија и Њемачка⁷⁷⁴, државе са стриктним дуалистичким системом.

Поменути принципи и њихово међудејство, као и јуриспруденција Суда правде, били су широко истраживани и изучавани. Како се може запазити из јуриспруденције Суда правде, аутономност правног поретка Европске уније (укључујући и правосуђе) у односу на међународно права чини се да је више у опасности када одредбе међународног уговора закљученог између Уније и трећих страна имају непосредно дејство у правном поретку Уније и када се тим међународним уговорима установљује посебан правосудни механизам. Опција за склапање уговора без непосредног дејства и посљедично раздвајање обавеза из међународних уговора од оних из права Европске уније имају за циљ избјегавање могућих мијешања између правосудног система Уније и међународних правосудних механизма које је Унија уговорила са трећим странама. Изостављање

⁷⁷⁴ Cartabia, Mart. (1990). "The Italian Constitutional Court and the Relationship Between the Italian Legal System and the European Community", *Michigan Journal of International Law*, 12(1), стр. 176. Доступно на: <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol12/iss1/7/>; Cozzi, Alessia et al. (2016). "Comparative study on the Implementation of the ECHR at the National Level", Council of Europe, Office in Belgrade, стр. 10. и 11. Доступно на: <https://rm.coe.int/16806fbc14>

одредби о непосредном дејству штити, не само право Европске уније и правосудни систем те Европске уније од међународног права, већ штити и међународно право и међународне правосудне механизме од уплива права Европске уније.

Како смо напријед навели питање правне ваљаности прописа Европске уније у свјетлу њених уговорних обавеза повезано је са традиционалним монистичким схватањем Суда правде које засигурно представља *fait accompli*⁷⁷⁵ и подразумева да уговори које закључује Европска унија формирају интегрални дио њеног права и обавезујући су за њене институције и државе чланице. Посљедица овог приступа је принцип супрематије међународног права над секундарним прописима Европске уније. То је сам Суд правде објаснио утврдивши да правна ваљаност комунитарних прописа може бити испитивана у вези са потенцијалном неусклађеношћу са правилима међународног права (предмет *Racke*⁷⁷⁶). Наведени принципи савршено описују отвореност правног поретка Европске уније према међународном праву коју је правосуђе Европске уније гајило до средине деведесетих година XX вијека. У јануару 2015. године, Суд је прилично апстрактно поново указао на горенаведене принципе кроз предмет *Council of the European Union and Others v Vereniging Milieudefensie and Stichting Stop Luchtverontreiniging Utrecht*⁷⁷⁷. Наиме, Суд је у потоњој пресуди⁷⁷⁸, толико ограничио обим примјене свог првобитног монистичког приступа посљедњих година да је могућност преиспитивања законитости европских аката у односу на уговорне обавезе Европске уније постала изузетак а не опште правило. У погледу напријед поменуте судске праксе која повезује супрематију међународних одредби са њиховим непосредним дејством у праву Европске уније, чини се мало вјероватним да ће Суд размотрити одредбе трговинских уговора нове генерације у контексту њихове способности да функционишу као параметри за утврђивање законитости правних аката Уније а у складу са његовом праксом која се односи на WTO обавезе, иако се ова могућност не може у потпуности искључити. Наиме, тешко је повјеровати да би Суд правде уговорима о слободној трговини 'нове генерације' признао далекосежнија правна дејства од оних која су у његовој пракси већ прихваћена у контексту WTO споразума. Поред тога, како је сам Суд правде утврдио, чак и ако уговор садржи одредбе које немају непосредно дејство, у смислу да не стварају права и обавезе за индивидуалне субјекте

⁷⁷⁵ Срп. „свршен чин“.

⁷⁷⁶ Параграф 27.

⁷⁷⁷ Judgment of 13 January 2015, Joined cases C-401/12 P – C-403/12 P, *Council of the European Union and Others v Vereniging Milieudefensie and Stichting Stop Luchtverontreiniging Utrecht*, ECLI:EU:C:2015:4, paragraph 52.

⁷⁷⁸ Пара. 56-59.

пред судовима, та чињеница не искључује преиспитивање од стране судова да ли се поштују обавезе које има Заједница као страна у том уговору.⁷⁷⁹ У сваком случају, одредбе међународних уговора одржаће принцип посредног дејства (конзистентне интерпретације) у праву Европске уније.

Поменимо још у овом дијелу да је Суд у случају *Stichting Natuur*⁷⁸⁰ утврдио да није могуће одредити дејства у правном поретку Уније одредаба уговора који је она закључила са државама нечланицама а да се притом не узме у обзир међународно поријекло тих одредаба. Сходно начелима међународног права, институције Уније које су надлежне да преговарају и закључе такав уговор слободне су да се са државама нечланицама споразуме о дејствима које ће одредбе тог уговора производити у унутрашњем поретку уговорница. Ако то питање није било изричито уређено у том уговору, о њему морају одлучити надлежни судови, посебно Суд правде Европске уније у оквиру своје надлежности у складу са УФЕУ, као и о сваком другом питању и тумачењу примјене предметног уговора у Унији, ослањајући се притом посебно на дух, структуру и садржај тог уговора. Овом приликом Суд је подсјетио на своју праксу из предмета *FIAMM*⁷⁸¹, према којој дејства одредби уговора које је Заједница закључила са државама нечланицама унутар Заједнице не могу утврдити без узимања у обзир међународног поријекла тих одредби. У складу са начелима међународног јавног права, институције Заједнице које су надлежне за преговарање и закључење таквог уговора слободне су да се договоре са заинтересованим државама нечланицама о утицају одредби тих уговора на унутрашњи поредак уговорница. Ако то питање није аброгационо уређено у уговору, судови су надлежни да га ријеше а нарочито Суд правде, у оквиру своје надлежности према Уговору о Европској заједници и то на исти начин као и свако друго питање које се односи на тумачење и примјену Уговора у Заједници. На истој равни је и пракса Суда у случајевима *Kupferberg*⁷⁸² и *Portugal v Council*⁷⁸³. У случају *Stichting Natuur*, Суд је подсјетио да се у прилог тужби за поништење акта секундарног права Европске уније или приговору утемељеном на незаконитости таквог акта, на одредбе међународног уговора у којем је Унија уговорна страна може позивати само под условом да, с једне

⁷⁷⁹ Judgment of 9 October 2001, *Kingdom of the Netherlands v European Parliament and Council of the European Union*, C-377/98, ECLI:EU:C:2001:523, paragraph 54.

⁷⁸⁰ Judgment of 13 January 2015, *Stichting Natuur*, Joined Cases C-404/12 P and C-405/12 P, ECLI:EU:C:2015:5, pp. 45-48.

⁷⁸¹ Judgment of 9 September 2008, *FIAMM*, Joined Cases C-120/06 P & C-121/06 P, ECLI:EU:C:2008:476, paragraph 108.

⁷⁸² Параграф 17.

⁷⁸³ Параграф 34.

стране, то није противно природи и структури тог уговора и, с друге стране, да су те одредбе садржајно безусловне и довољно прецизне.

Конфузија око непосредног дејства нових билатералних трговинских уговора, сматра *Reynolds*⁷⁸⁴, произилази из чињице да они дијеле карактеристике у својој структури, циљевима и „широј логици“ како са WTO споразумима (који немају непосредно дејство), тако и са ранијим билатералним уговорима о слободној трговини (који то дејство имају). Могло би се рећи да нови уговори леже негдје између ова два типа споразума. У напријед поменутом случају *Haegeman*, Суд правде је одлучивао о дејству међународног права у националном правном поретку те је аутоматски, а што треба да значи да је то право и дужност Суда да о томе одлучује и да на својеврстан начин, често изостављајући било какву јасну правну логику, филтрирао међународно право кроз своју праксу и тако бивао врховни доносилац одлуке о томе да ли и у којој мјери ће међународне обавезе утицати на право Европске уније. Често у литератури наилазимо на покушаје да се одлуке које је Суд правде доносио у вези са непосредним дејством међународних уговора који чине интегрални дио правног поретка Европске уније, сврстају у својеврсне кластере који се формирају на основу испуњавања услова из различитих „тестова“. Један од тих тестова је и онај под називом „*Kupferburg*“, према којем међународни уговор треба да буде тестиран с обзиром на своју природу или генералну шему како би се одлучило о његовом непосредном дејству, као и тестиран с обзиром на то да ли су дотичне одредбе тог уговора у задовољавајућој мјери јасне и безусловне да би производиле непосредно дејство. Овај тест Суд није примјењивао у конзистентном маниру.

Већ смо поменули да стране у међународном уговору одлучују о дејству тог уговора у њиховим респектабилним правним порецима и ако стране то прецизирају у уговору, Суд ће њихов договор поштовати. Уколико то није тако, Суд ће одлучити уз примјену „*Kupferburg*“ фомуле. На равни Европске уније, уобичајено је да у дио поступка преговарања и закључивања међународног уговора улази и дио који се односи на изјаву да дотични међународни уговор нема непосредно дејство и та изјава се обично појављује у форми одлуке Савјета. Међутим, ријеч је о политичкој изјави кроз коју се назире намјера институције Уније у релевантном дијелу, али истовремено не може представљати доказ о сагласности воља уговорница. На питање непосредног дејства, у случају када се о томе Европска унија и друга страна уговорница нису договориле, може одговорити једино Суд. Међутим, Суд је склон да такве изјаве узима у обзир о чему

⁷⁸⁴ Reynolds, Paul. (2012). „The EU’s New Trade Policy and the Doctrine of Direct Effect: The Final Crossroads?“, Master Thesis, Tilburg University, стр. 15. Доступно на: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=127439>

најбоље свједоче случајеви у којима је одлучивао о непосредном дејству WTO уговора. Значајно је поменути да је управо у вези са овим уговорима Суд расправљао о њиховој општој природи и разматрао да ли њихова структура преклудира непосредно дејство те им то дејство, најчешће, одрицао управо због њихове структуре, док се структуром и флексибилношћу уговора који нису припадали и групи WTO споразума често и није бавио. Била би наиме чиста заблуда размишљати на начин да је Суд био стриктно против мултилатералних уговора, јер то напосто није тако о чему говоре уговори закључени са земљама АКР чијим је одредбама признавао непосредно дејство. Непосредно дејство је, у области мултилатералних уговора, Суд правде одбијао признати WTO уговорима. Донедавно је то, како наводи *Reynolds*, био једини случај да се због природе, духа и структуре одбије признати непосредно дејство међународном уговору те се одбијање није односило само на уговоре већ и на извјештаје Тијела за рјешавање спорова у оквиру WTO.

Ако странке, како смо већ истакли, наведу какво дејство уговори имају у домаћем правном поретку, оне ће утврдити да и његове одредбе имају или немају непосредно дејство. Тако на примјер уговор 'нове генерације' између Европске уније и Перуа/Колумбије не говори ништа о директном дејству тј. не садржи одредбу о томе да ли уговор има или нема непосредно дејство. Исти је случај и са уговором 'нове генерације' између Европске уније и Јужне Кореје. Наведено ће довести до тога да Суд на основу напријед поменутог теста о томе одлучује.

Што се тиче правног основа, уговори са Корејом, Перуом и Колумбијом почивају на члану 206 УФЕУ, док *Cotonou* уговори на примјер почивају на члану 217 УФЕУ (ex члану 133 УЕЗ). Ово никако не наговјештава да су ранији уговори били привилеговани у смислу да су претендовали да имају специјалан третман од стране Суда правде. У суштини, виши ниво економске интеграције не конституише специјалан однос ако је базиран на чистом економском интересу а о чему свједоши то што WTO уговори немају непосредно дејство. Извјесно је да Европска унија заузима став према којем, уколико је партнерска земља релативно мала у поређењу са Унијом, онда су и користи које та земља остварује од уговора о слободној трговини много веће од оних које остварује Унија. И Јужна Кореја и Колумбија и Перу су мање од Европске уније, међутим само је неколицина држава у свијету које се, уз САД и Кину, могу упоређивати са Унијом. Уговор са Корејом укључује свега неколико одредби о развоју, док Уговор са Колумбијом и Перуом, међутим, које су земље у развоју, садрже такве одредбе. Генерална је тенденција да нових уговора да трговинске обавезе буду реципрочне.

Већ смо поменули значај случаја *Kupferberg* за промишљање о принципу непосредног дејства. Поменимо на овом мјесту да је у овом случају Суд утврдио да ако судови једне стране у међународном уговору који је закључила Заједница сматрају да су одређене одредбе у уговору непосредно примјенљиве, док судови друге стране то не признају, то самим тим представља недостатак реципроцитета у провођењу уговора.⁷⁸⁵ У уговорним аранжванима са земљама које су развијеније, остварује се много више реципроцитета.

Суштина је у томе да сви међународни инвестициони уговори које закључује Европска унија експлицитно искључују непосредно дејство, а што се често тумачи као настојање да се заштите инвестиције. Уз то се обично садржи и стипулација да то неће утицати на извршност одлука. Одсуство непосредног дејства одбацује могућност поништавања или преиспитивања секундарног законодавства Европске уније, међутим то не искључује општи захтјев за конзистентно тумачење као облик индиректног дејства. Међутим, ово је ограничено на тумачење конзистентно са СЕТА и ISDS механизмима из СЕТА.⁷⁸⁶ Генерално, најновија пракса политичких институција Европске уније која се фаворизује код потписивања и закључивања међународних трговинских уговора огледа се у изричитом порицању непосредног дејства тих уговора.

Још прије ступања на снагу Лисабонског уговора, комунитарне институције су заузеле начелну позицију о непостојању непосредног дејства уговора о слободној трговини 'нове генерације'. СЕТА и Уговор о слободној трговини са Сингапуром експлицитно ексклудирају могућност да њихове одредбе имају непосредно дејство у правним порецима уговорница. Члан 17.15 Уговора о слободној трговини са Сингапуром садржи наслов „Без непосредног дејства“, у оквиру којег је прописано да се ништа у том уговору неће тумачити као додјеливање надлежности или увођење обавеза за индивидуалне субјекте, осим оних које су створене између уговорница у складу са међународним јавним правом. Члан 30.6 параграф 1 СЕТА, под насловом „Приватна права“, прво дословце репродукује формулацију напријед поменутог члана Уговора са Сингапуром, а затим даље наводи и још јасније услове да се ништа у овом уговору не може тумачити као да дозвољава непосредно позивање на овај уговор у домаћим правним системима уговорница. Штавише, члан 30.6 параграф 2 прецизира да уговорница неће предвидјети право тужбе у складу са својим правима против друге уговорнице на основу тога што је мјера друге стране у супротности са овим уговором. И

⁷⁸⁵ Параграф 18.

⁷⁸⁶ У параграфу 40. Мишљења 1/17 Суд правде експлицитно подсјећа да је чланом 30.6. став 1. СЕТА прописано да одредбе тог уговора немају непосредно дејство.

управо овакво јасно одређивање о одрицању непосредног дејства одредбама уговора о слободној трговини 'нове генерације' представљају новину и „скорашњи феномен“ у трговинским уговорима које закључује Европска унија.⁷⁸⁷ Надаље, у Уговору о слободној трговини 'нове генерације' између Европске уније и Јапана, у члану 23.5 садржана је одредба о одрицању од непосредног дејства, док је код Уговора са Јужном Корејом у члану 8 Одлуке Савјета 2011/265/EU⁷⁸⁸ одређено да тај уговор неће бити формулисан на начин да се њиме дају права или уводе обавезе на које се може непосредно позивати пред Унијиним или судовима држава чланица. Премда, овдје је ријеч о нелегислативном акту и питање је колико је у дјелокругу Савјета да одлучује о непосредном дејству те је такође упитно да ли наведено може да утиче на овај уговор о слободној трговини који ступањем на снагу постаје интегрални дио правног поретка Европске оуније. Уговор о слободној трговини са Јужном Корејом, који је био широко означен као уговор који представља нову европску праксу у трговинским питањима, иако закључен након ступања на снагу Уговора из Лисабона, преговаран у складу да предлисабонским уговорним одредбама о заједничкој трговинској политици. Међутим, инструмент искључивања непосредног дејства одредбама међународног уговора кроз преамбулу (или укључивањем посебних одредби о томе) или одлуком о закључивању уговора које усваја Савјет нису подобне саме по себи да се са приличном сигурности доносе закључци у том смислу, посебно ако се сагледа пракса Суда правде. Наиме, пријемчљивије је да о томе одлучује Суд.

Ситуацију донекле усложњавају одредбе о непосредном дејству одредби Уговора са земљама Средње Америке, будући да је чланом 356 прописано да непосредног дејства у принципу нема, уколико другачије није предвиђено домаћем законодавству. Надаље, у члану 17.20 Уговора са Вијетнамом прописано је одредбе тог уговора немају непосредно дејство, при чему је одређено да Вијетнам може другачије да предвиди у свом домаћем праву. У тачки 9 Преамбуле и члану 7 Одлуке о потписивању у име Уније и привременој примјени Уговора о трговини између Европске уније и њених држава чланица, с једне, и Колумбије и Перуа, с друге стране⁷⁸⁹ прописано је да Уговор није израђен како би

⁷⁸⁷ Semertzi, Alik. (2014). „The preclusion of direct effect in the recently concluded EU free trade agreements“, *Common Market Law Review*, 51(4), стр. 1125. Доступно на: <https://doi.org/10.54648/cola2014088>

⁷⁸⁸ Council Decision of 16 September 2010 on the signing, on behalf of the European Union, and provisional application of the Free Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part (2011/265/EU), OJ EU L 127/2 of 14.05.2011.

⁷⁸⁹ 2012/735/EU: Council Decision of 31 May 2012 on the signing, on behalf of the Union, and provisional application of the Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Colombia and Peru, of the other part, OJ L 354, 21.12.2012.

повјеравао права или утврђивао обавезе на које се може директно позивати пред Унијиним или судовима држава чланица. Иста одредба садржана је и у члану 336 тог уговора. Међутим, овдје је оправдано примјетити да се оваквим поступањем не ексклутира само непосредно дејство, већ и класично судско рјешавање. Додатно, Код одређивања у вези са евентуалним непосредним дејством Уговора о слободној трговини 'нове генерације', потребно је поставити једно много конкретније питање а то је да ли ће одредбе тих уговора посредством којих се уређују инвестиције и замјењују постојећи билатерални инвестициони уговори (BIT) које су државе чланице Европске уније закључиле са трећим земљама имати непосредно дејство у праву Европске уније.

7. Поступање у случају проширивања чланства у Европској унији

Међународни уговори о слободној трговини 'нове генерације' који су у фокусу овог истраживања, са изузетком Уговора са Јужном Корејом, садрже одредбе о поступању у случајевима нових проширења Европске уније. Чланови уговора у којима се предметне одредбе садрже носе различите називе – „Будућа приступања Европској унији“ (члан 23.7 Уговора са Јапаном, члан 16.19 Уговора са Сингапуром и члан 17.23 Уговора са Вијетнамом); „Приступање нових држава чланица Европској унији“ (члан 328 Уговора са Перуом и Колумбијом); „Приступање нових земаља“ (члан 359 Уговора са земљама Средње Америке).

У предметним одредбама се, углавном, садржи обавеза Европске уније да обавијести другу уговорницу о сваком захтјеву за приступање треће земље тој организацији, с тим што код Уговора са Сингапуром стоји да Унија то чини без неопходног одлагања. Међутим поред тога се, на примјер код Уговора са Јапаном, предвиђа да ће, у мјери у којој је то потребно, уговорнице прије ступања на снагу уговора о приступању треће земље Европској унији измијенити тај уговор или посредством одлуке заједничког одбора извршити сва потребна прилагођавања и предвидјети прелазне мјере у вези са тим уговором.

У Уговору са земљама Средње Америке утврђено је да, у току преговора између земље уговорнице Средње Америке и земље која се пријављује за придруживање политичким и економским интеграционим процесима у Средњој Америци, земља уговорница из Средње Америке доставља Европској унији све релевантне информације, а Унија са своје стране преноси своја стајалишта (ако их има) тој земљи Средње Америке како би их могла у потпуности узети у обзир. Земља Средње Америке која је уговорница у овом уговору обавјештава Европску унију о сваком приступању процесима политичке

и економске интеграције у Средњој Америци. Према овом уговору се Одбор за придруживање обавјештава о сваком захтјеву треће земље да постане чланица Европске уније и о сваком захтјеву треће земље да се придружи политичким и економским интеграционим процесима у Средњој Америци, те ће уговорнице, у контексту Одбора за придруживање, испитати дејство таквог приступања на овај споразум. Савјет за придруживање одлучује о свим потребним прилагођавањима и прелазним мјерама које се одобравају у складу са унутрашњим правним прописима сваке уговорнице.

У новој генерацији уговора о слободној трговини прописано је и да, за вријеме преговора између Европске уније и треће земље (земље кандидата за чланство,) уговорница из тог уговора, на властити захтјев, од Уније прибавља све информације у вези са било којим питањем обухваћеним тим уговором, те да Унија узима у обзир изражене забринутости уговорнице из уговора о слободној трговини. У Уговору са Јапаном одређено је да ће заједнички одбор испитати сва дејства приступања треће земље Европској унији на тај уговор и то прије датума таквог приступања, док је у Уговору са андским земљама предвиђено да у оквиру Одбора за трговину, и прије датума ступања на снагу приступања треће земље Европској унији, Европска унија и андске земље потписнице испитују сва дејства таквог приступања на тај уговор а исти одбор ће одлучити о неопходним прилагођавањима и прелазним мјерама. Уговор са Сингапуром садржи одредбу према којој ће уговорнице, у контексту Одбора за трговину и довољно унапријед од датума приступања треће земље Унији, испитати могућа дејства таквог приступања на овај Уговор. Уговорнице могу, одлуком Одбора за трговину, извршити потребна прилагођавања и утврдити прелазне мјере. Када је ријеч о Уговору са Вијетнамом, Одбор за трговину испитује, довољно унапријед прије датума приступања треће земље Унији, сва дејства које то приступање може имати на овај Уговор. Уговорнице могу, одлуком Одбора за трговину, извршити потребна прилагођавања и одредити прелазне мјере. Код Уговора са Канадом одређено је да довољно прије датума приступања земље Европској унији, Заједнички одбор СЕТА испитује сва дејства на овај уговор и одлучује о свим потребним прилагођавањима или прелазним мјерама, док свака нова држава чланица Европске уније приступа овом уговору од дана приступања Европској унији путем клаузуле у том смислу у акту о приступању Европској унији. Ако акт о приступању Европској унији не предвиђа аутоматско приступање државе чланице Европске уније овом уговору, дотична држава чланица Европске уније ће приступити овом уговору полагањем акта о приступању код Главног секретаријата Савјета Европске уније и Министарства спољних послова, трговине и развоја Канаде или њихових правних сљедника. Посебна одредба којом је децидирано утврђена обавеза да Европска унија

обавијести другу уговорницу о ступању на снагу уговора о приступању нове државе чланице садржана је у уговорима са Сингапуром, Вијетнамом, Канадом и андским земљама, док та одредба није експлицитно садржана у уговорима са Јапаном и земљама Средње Америке, иако би потоње о самом ступању на снагу могле и требале сазнати из радњи које истом претходе а одвијају се у заједничким тијелима уговорница из уговора о слободној трговини 'нове генерације'.

Из напријед дате анализе, сасвим је извјесно да је правна природа уговора о слободној трговини 'нове генерације' таква да они утичу на преговоре који се одвијају у фазама придруживања и приступања нових чланица Европској унији и то на начин да је изгледно да будуће чланице треба да безпоговорно прихвате обавезе из ових уговора, будући они по ступању на снагу постају интегрални дио правног поретка Европске уније. Једнако тако је изгледно и сасвим логично да њихова правна природа подразумјева да треће земље кроз њих могу да утичу на правне поретке држава чланица и Европске уније и обрнуто.

Општа хипотеза са почетка ове дисертације подразумева да су међународни уговори о слободној трговини 'нове генерације' јединствен правни алат и централна саставница трговинске стратегије Европске уније (захваљујући еволуцији уговорног оквира и јуриспруденцији Суда правде која треба да допринесе јасноћи уговорне норме и на тај начин буде заговорник већег степена економске, али и свеопште интеграције), да су базично техничке природе и да имају дубоке импликације по грађанска права, животну средину и демократију.

У прилог потврде дијела опште хипотезе према којем је ријеч о уговорима који представљају јединствен правни алат и централну саставницу трговинске стратегије Европске уније, говори чињеница да нова генерација међународних уговора о слободној трговини представља двостране правне послове настале консензусом Европске уније и трећих земаља чији је начин закључивања препуштен уговорницама. Без обзира на разлику у номотехници која карактерише Уговоре о слободној трговини нове генерације, они у претежитом дијелу имају исту садржину и у функцији су механизма за унапређење нормативног положаја Европске уније у спољним односима. О томе најбоље најбоље говори околност да спољно дјеловање Европске уније, данас више него раније, доприноси обликовању међународног идентитета ове организације, будући да се базични аспект њеног дјеловања на међународној равни огледа управо у њеној присутности и капацитету. Ови уговори представљају правни инструмент посредством којег Европска унија остварује своју нормативну позицију, тежећи да, брже него што је то чинила у претходном периоду, обликује свој међународни идентитет, излажењем из контура регионалне интеграције и улазећи у ангажман великог пројекта либерализације и управљања на међународној равни – ангажман дубље и свеобухватне економске интеграције кроз спољну присутност Европске уније. Овај ангажман за основу има претходно остварене резултате, у смислу да нова генерација уговора о слободној трговини своју супстанцу преузима из преференцијалних трговинских уговора, WTO правила, других међународних обавеза те међународних инвестиционих уговора, надограђујући и превазилазећи их. Поред тога, израз „дубоки и свеобухватни“ подразумева да Европска унија приступа уговорима о слободној трговини као дијелу конституционалног оквира за подршку демократији, али и политичкој стабилности и поштовању људских права те да нова генерација трговинских уговора црпи свој легитимитет и из обавеза преузетих у домену људских права која се на равни Европске Уније први пут помињу у Јединственом европском акту. Дакле, нова генерација уговора

о слободној трговини не бави се ефемерним и маргиналним консензусом и то је један од разлога зашто се називају „дубоким и свеобухватним“ уговорима.

Међународни уговори о слободној трговини 'нове генерације' које закључује Европска унија постају дио њеног правног поретка од њиховог ступања на снагу, те значајан дио доктрине сматра да такви уговори имају исти ранг (правни статус) као акти секундарног права и рангира их испод примарног права, што самим тим подразумева да подлијежу превентивној и накнадној контроли њихове законитости од стране Суда правде. Мјесто у хијерархијској скали зависи од двије кумулативне хипотезе, претпоставке или услова – од значаја и карактера друштвено-економских односа који се међународним уговором уређују и од положаја његовог доносиоца. Међутим, стоји и чињеница да је распоред по правној снази правних извора Европске уније Суд правде креирао у својој пракси, па је на примјер у *Kadi* пресуди утврдио да у примарно право улазе оснивачки уговори и општа правна начела која чине основна права, док су на другом мјесту Повеља Уједињених нација, односно међународни уговори закључени на основу некадашњег члана 300 УЕЗ, а данас члана 218 УФЕУ, те потом акти секундарног права Заједнице. Наведено резонување Суда може да се схвати на начин да међународни уговори, па тако и нова генерација уговора о слободној трговини, представља издвојен корпус права који не би требало да се сврстава ни у примарне ни у секундарне изворе већ треба бити измјештен у засебан правни ескадрон. У прилог наведеном говоре одређене чињенице које смо идентификовали у овом истраживању.

Прво, када говоримо о принципима на којима почива правни поредак Европске уније, принцип аутономности у функцији је заштите тог поретка од међународног правног поретка, те због своје двосмислености и прилагодљивости представља погодан механизам помоћу којег Суд правде цијени да ли су одредбе међународног уговора усклађене са правом ове организације. Ексклудирање непосредног дејства одредби нове генерације уговора о слободној трговини такође је у функцији заштите правног поретка Европске уније и уговорнице ових уговора су углавном прибјегавале да ексклудирање прецизирају у уговору, а у ситуацијама у којима то није било могуће договорити, Савјет би у својој одлуци утврђивао да такво дејство не постоји када је ријеч о Европској унији, премда те одлуке немају баш никаквог учинка на треће земље уговорнице јер је ријеч о интерним актима ове организације. Принцип супрематије је послужио да се оригинални УЕЕЗ измјести из међународног у „нови правни поредак“ а сама супрематија међународних уговора у односу на секундарне изворе права говори у прилог ставу да ти уговори, и у оквиру њих нова генерација уговора о слободној трговини, требају бити засебно третиран. И принцип искрене сарадње је, примарно, искориштен на спољном

плану и то тако што је Суд правде дјеловао у два правца – развио је ЕРТА учење које је његовало позицију имплицитних надлежности према којој се унутрашње и спољне надлежности врше паралелно и установио је принцип искрене сарадње и ставио га у службу у ситуацијама, додуше изузетним, када у недостатку унутрашњих прописа надлежност може бити додијељена Европској унији. Када је ријеч о принципу посредног дејства, он највише говори о мјери утицаја који уговори о слободној трговини 'нове генерације' имају на друге изворе права Европске уније. Наиме, овај је принцип „исклесао“ Суд правде да би се разјаснила супрематија међународних уговора које је закључила Унија над одредбама њеног секундарног законодавства а разјашњава се тако што се те одредбе тумаче на начин који је у складу са тим међународним уговорима. Употреби овог принципа погодује сваки конфликт између права Европске уније и међународног права, посебно када одредбе међународног уговора немају непосредно дејство те су WTO споразуми нарочито инспиративна подлога за његову примјену.

Друго, изведеног истраживања веома јасно се уочава селективност у примјени неких општих правних начела, попут начела солидарности којим је инспирисан читав правни поредак Европске уније и које своје корјене има у међународном праву, за које је Суд правде у мишљењу поводом закључивања СЕТА јасно ставио до знања да се то начело исцрпљује на интра ЕУ плану. Уосталом, у проведеном истраживању јасно је указано на околност да према схватању Суда правде не постоји стриктан захтјев у оснивачким уговорима да се свеобхватно оправда различит третман трећих земаља што уистину имплицира да постоји селективна међународна солидарност Европске уније са неким али не и свим партнерима. У истом мишљењу, Суд правде је утврдио да се начело међусобног повјерења, посебно када је ријеч о поштовању права на ефикасан правни лијек пред независним судом, не примјењује у односима између Уније и трећих земаља. Исто тако, а како смо напријед истакли, веома је тешко наћи оправдање за изузимање од примјене општег правног начела међусобног повјерења у аранжманима са трећим земљама и међународним организацијама како се то чини посредством мишљења Суда у предметима 2/13 и 1/17. То је посебно тешко ако су аранжмани са тим трећим међународним јавноправним субјектима у вези са начелом слободне трговине, које је фундаментални принцип када је ријеч о интегративном моделу на којем иницијално, али и у континуитету почивају и Европска унија и Свјетска трговинска организације. Из наведеног произилази да, када је ријеч о примјени општих правних начела, нова генерација међународних уговора о слободној трговини има дијаметрално супротан третман од третмана осталих секундарних извора права Европске уније те да је сасвим

логично да се, заједно са осталим међународним уговорима, требају посматрати из различите призме у односу на секундарну групацију извора права Уније.

Уговори о слободној трговини 'нове генерације' јединствени су и по томе припадају оним изворима права Европске уније у које је индукован највећи корпус међународног права, односно који су базирани на међународноправним инструментима, међутим без обзира на то што највише подсјећају на секундарне изворе права (уредбе и директиве) из подручја правде, слободе и безбједности, будући да су међународне норме биле извор инспирације за некадашњи трећи стуб пиларизоване интеграционе структуре, они представљају другачију врсту правних аката који су усвојени у поступку преговарања и закључивања међународних уговора за разлику од уредби и директива које се усвајају у складу са прописаним законодавним поступком. Поменута техника индуковања међународних извора права „на мала врата“ уведена је ЕРТА пресудом у којој је Суд, између осталог утврдио да се, умјесто одредби уредбе, на одређене облике међународног друмског превоза примјењује Европски споразум. У сваком случају, правна природа нове генерације уговора о слободној трговини омогућује да ови уговори утичу на испуњавање међународних обавеза трећих земаља о чему најбоље говори испуњење обавезе Вијетнама о приступању WIPO. У својој садржини, поједини уговори нове генерације (на примјер онај са земљама Централне Америке) садрже еволутивну клаузулу. Међутим, њихова правна природа утиче и на приступ трећих земаља Европској унији.

Међународни уговори о слободној трговини 'нове генерације' кроз своју садржину говоре о томе да се они као правни алат користе да се „послажу“ надлежности на унутрашњем ЕУ плану, те да троугао (Комисија, општи правобранилац и Суд правде) тежи да кроз ове инструменте доврши распоређивање компетенција Уније на начин који је за њих пријемчљив, при чему их уопште не брине међународно поријекло ових инструмената и ситуација у којој треће земље посредно доприносе да се, како смо навели, одређене ствари „посложе“ на начин како поједини актери мисле да треба. Наиме, како од Лисабонског уговора секундарна легислатива може бити извор надлежности Европске уније да закључује међународне уговоре, то се секундарни извори права стављају у функцију примарних извора. Из угла кориштења нове генерације уговора о слободној трговини у сврху распореда компетенција може да произађе закључак да Европска унија не може да се одрекне своје „међународности“, без обзира на тенденцију Суда правде да кроз своје дјеловање изнађе одговор на готово сваки извор међународног права, штитећи аутономност правног поретка Уније. Овај сегмент правне природе уговора нове генерације говори о томе да троугао дјелује *ultra vires*, будући да питања надлежности

уређује кроз праксу Суда правде иако та питања због свог значаја треба да припадају у досег конституционалних аката или неких секундарних извора права које усвајају институције Уније и који су много веће правне снаге, међутим то за Суд правде, како се може видјети из напријед предоченог историјског ходограма, никада није представљало потешкоћу те се, штавише, чини више него јасним да је Европска унија, у недостатку спољних трговинских норми, увијек посезала за „спасоносним“ рјешењем које би исходао Суд правде својим дјеловањем које много више личи на дјеловање позитивног законодавца него на дјеловање које се карактерише само позитивним судским активизмом јер тај суд није никада дјеловао по *dolce far niente* матрици⁷⁹⁰, што потврђује да ову веома интригантну правосудну институцију одликују велико стрпљење, марљивост и досљедност. У сваком случају, напријед наведено потврђује двије подхипотезе из ове дисертације. Наиме, нова генерација међународних уговора о слободној трговини, између осталог, учинила је да се индиректна страна улагања (портфолио инвестиције) и рјешавање спорова сврстају у заједничке надлежности Европске уније и њених држава чланица, те да се тако ипак доприноси јасноћи и пружа се подршка садржинском одређењу питања о којима би требало заједно да преговарају Унија и државе чланице и потенцијално се уобличавају посебни уговори који прате различите поступке ратификације *мјешовитих уговора* у односу на оне који су у искључивој надлежности Европске уније. Истовремено Суд је, кроз захтјев да, уз наднационални ниво, национални парламенти одобравају трговинске уговоре, учинио да дође до потенцијалне дезинтеграције и могућих компликација у будућим трговинским преговорима.

У плејади различитих контроверзи везаних за нову генерацију трговинских уговора, важно је да се укаже да је Савјет штитио оснивачки уговор, а Суд правде и Комисија су штитили своју претензију за јачањем интегративног модела, међутим Савјет, иако је могао предвидјети, углавном није успио отклонити функционалну себичност Суда и фигурирао је као својеврстан опсерваторијум из којег се као из сваког опсерваторијума посматрало и владало се сувише слабо да би се дјеловало у складу са својим увјерењима. Ипак, овдје је потребно застати и запитати се да ли овакво дјеловање Суда нужно фаворизује кохезију умјесто хаоса. Из визуре напријед поменутог троугла могуће је да произилази да је блокирање прилаза правном поретку Уније, које Суд врши управљајући односима на три равни – на равни држава чланица, Европске уније те међународној равни - у служби кохезије, међутим могуће је исто тако да је овдје ријеч о

⁷⁹⁰ *Срп. „блажена доколица“*

правном хаосу, будући се права и дужности Европске уније уређују кроз више извора права различитог поријекла (међународног и ЕУ) и правним актима различитог правног ранга, а што може имати снажне импликације по унутрашњи ЕУ правни поредак и правни поредак држава чланица. У сваком случају, овим се потврђује онај дио хипотезе из дисертације који говори о томе да је Суд предузимао мјере у правцу развоја и унутрашње и спољне аутономности правног поретка Европске уније, али се стварају и одређене недоумице у вези са тим да ли његова јурспруденција доприноси правној јасноћи уговорне норме, а самим тим и већем степену економске, али и интеграције на генералној равни.

Положај уговора о слободној трговини 'нове генерације' у праву Европске уније је донекле „захтјевнији“ од положаја WTO уговора у том праву, будући да је ипак ријеч о „дубљој“ интеграцији. Такође ријеч је о уговорима који врше утицај на законодавства уговорница – трећих земаља – те доводе до европеизације правних поредака трећих земаља, при чему Суд правде, одређујући се о новој генерацији међународних уговора о слободној трговини потенцијално ниподаштава неке древне принципе међународног права, пропуштајући се, на примјер у Мишљењу 2/15, реферисати на принцип додијељених надлежности који је кључан у међународном организовању саме Европске уније. У суштини, наизглед исте околности воде различитим интерпретацијама Суда правде, па је могуће и промишљати да државе чланице, у интегративном моделу какав фаворизује Суд, имају све, осим својих надлежности. Већ се, додуше, од ЕРТА пресуде, која се из непознатих разлога често запоставља, при чему је јасно да она не може имати статус какав имају пресуде *Van Gend* или *Van Dyn*, али засигурно треба да има статус какав на примјер имају пресуде *Solange*, могло разазнати да је Суд, позивајући на удружен рад комунитарних институција, „стао на црту“ принципу додјељених надлежности, крајње га релативизујући. Ипак, кроз пажљиву анализу преговарања и касније конципиране садржине нове генерације трговинских уговора, сасвим је јасно да тумачење и примјена правила међународне трговине све више постају посебно подручје у којем Унија ипак не фигурира као глобални регулатор с једностраним усвајањем његових правила од стране трећих земаља.

CONCLUSION

The general hypothesis from the beginning of this dissertation implies that international ‘new generation’ free trade agreements are a unique legal tool and central component of the European Union trade strategy (thanks to the evolution of the contractual framework and jurisprudence of the Court of Justice which should contribute to the clarity of the contractual norm and thus be an advocate of a higher level of the economic, but also general integration), that they are basically of technical nature and have deep implications for civil rights, the environment and democracy.

A part of the hypothesis according to which they are agreements representing a unique legal tool and central component of the European Union trade strategy is supported by the fact that the new generation of international free trade agreements represents bilateral legal activities stemming from the consensus between the European Union and third countries, with the way of concluding them left to contracting parties. Regardless of the difference in nomotechnics that characterises new generation free trade agreements, they majorly have the same content and serve as a mechanism for improving the normative position of the European Union in foreign affairs. It is best explained by the circumstance that external actions of the European Union, today more than before, contribute to shaping the international identity of this organisation, as the basic aspect of its actions at the international level is precisely reflected in its presence and capacity. These agreements represent a legal instrument through which the European Union accomplishes its normative position, striving to shape, faster than before, its international identity, by exiting the contours of regional integration and entering the engagement of a large project of liberalisation and governance at the international level – the engagement of deeper and comprehensive economic integration through the external presence of the European Union. Previously achieved results are the basis for this engagement, in the sense that the new generation of free trade agreements takes its substance from preferential trade agreements, WTO rules, other international obligations and international investment agreements by upgrading and exceeding them. Also, the expression “deep and comprehensive” means that the European Union approaches free trade agreements as a part of the constitutional framework for supporting democracy, but also political stability and respecting of human rights and that the new generation of trade agreements draws its legitimacy also from obligations taken in the domain of human rights mentioned for the first time at the level of the European Union in the Single European Act. Therefore, the new generation free trade agreements do not deal with ephemeral and marginal consensus, and that is one of the reasons for calling them “deep and comprehensive” agreements.

International new generation free trade agreements concluded by the European Union become a part of its legal order once they enter into force, and a significant part of the doctrine considers that such agreements have the same rank (legal status) as acts of secondary law and ranks them below primary law, which indicates that they are subject to preventive and subsequent control of their legitimacy by the Court of Justice. The place in the hierarchical scale depends on two cumulative hypotheses, assumptions or conditions – on the importance and character of socio-economic relations regulated by international agreements and the position of its signatories. However, there is also the fact that the order of European Union legal sources by legal force has been created by the Court of Justice in its case law, so, for example, in the *Kadi* judgement it determined that the founding treaties and general legal principles comprising fundamental rights are a part of primary law, while in the second place comes the Charter of the United Nations, i.e. international agreements concluded under former Article 300 of the ECT, now Article 218 of the TFEU, followed by acts of secondary Community law. This reasoning of the Court can be interpreted so that international agreements, including new generation free trade agreements, are a separate corpus of law which should not be classified as either primary or secondary sources but should be moved to a separate legal squadron. It is supported by certain facts identified in this research.

Firstly, when speaking about basic legal principles on which the legal order of the European Union rests, the principle of autonomy serves to protect the order from the international legal order, and due to its ambiguity and adjustability, it is a convenient mechanism through which the Court of Justice decides whether provisions of international agreements are in line with this organisation's law. Excluding the direct effect of provisions of new generation trade agreements also serve to protect the legal order of the European Union, and contracting parties of these agreements mostly resorted to defining the exclusion in agreements, and in situations in which it was not possible to be arranged, the Council would define in its decision that such effect did not exist when it came to the European Union, even though such decisions do not have any effect whatsoever on third countries as contracting parties because they are this organisation's internal acts. The basic legal principle of supremacy served to move the original TEEC from the international to a "new legal order" and it is the supremacy of international agreements in relation to secondary sources of law that supports the position that such agreements, including new generation free trade agreements, should be treated separately. The principle of sincere cooperation has been used, primarily, on the external level, by the Court of Justice acting in two directions – it developed the ERTA doctrine which values the position of implicit competences according to which internal and external competences are carried out in parallel and determined the principle of sincere cooperation and

put it into service in situations, admittedly exceptional, when in the absence of internal regulations competences can be assigned to the European Union. When it comes to the basic legal principle of indirect effect, it mostly refers to the level of impact new generation free trade agreements have on other sources of European Union law. Namely, this principle was “carved out” by the Court of Justice to clarify the supremacy of international agreements concluded by the Union over provisions of its secondary law, and it is clarified by interpreting such provisions in a way that is aligned with these international agreements. Each conflict between European Union law and international law suits this principle, especially when provisions of international agreements do not have a direct effect and WTO agreements are particularly inspiring grounds for its application.

Secondly, from the conducted research, selectiveness can be seen very clearly in the application of some general legal principles, such as the principle of solidarity which inspired the whole legal order of the European Union and which has its roots in international law, for which the Court of Justice, in the opinion on concluding CETA clearly states that the principle is exhausted on the intra-EU plan. After all, the conducted research clearly indicates the circumstance that according to the understanding of the Court of Justice, there is no strict requirement in the founding treaties to comprehensively justify different treatments of third countries, which really implies that there is selective international solidarity of the European Union with some, but not all partners. In the same opinion, the Court of Justice determines that the principle of mutual trust, especially when it comes to respecting the right to an efficient legal remedy before an independent court, is not applied in relations between the Union and third countries. Also, as previously stated, it is very hard to find justification for the exemption from applying the general legal principle of mutual trust in arrangements with third countries and international organisations as it had been done by the opinions of the Court in cases 2/13 and 1/17. It is particularly hard if arrangements with those third international public law subjects are related to the free trade principle, which is the fundamental principle when it comes to the integrative model on which initially, but continuously, the European Union and the World Trade Organization rest. This indicates that, when it comes to the application of the general legal principles, the new generation of international free trade agreements has a diametrically opposite treatment from the treatment of other secondary sources of European Union law and that is quite logical that, together with other international agreements, they should be observed from different prisms in relation to the secondary grouping of the sources of law of the Union.

‘New generation’ free trade agreements are unique and therefore belong to those sources of European Union law into which the largest corpus of international law is inducted, i.e. which is based on international legal instruments, however, regardless of mostly reminding of

secondary sources of law (regulations and directives) from the field of justice, freedom and security, since international norms were the source of inspiration of the former third pillar of the pillar integration structure, they represent a different type of legal acts adopted in the procedure of negotiating and concluding international agreements unlike regulations and directives which are adopted under the prescribed legislative procedure. This technique of inducting international sources of law “through the back door” was introduced by the ERTA judgement in which the Court, among others, determined that instead of regulation provisions, the European Treaty would be applied to certain forms of international road transport. In any case, the legal nature of new generation free trade agreements enables them to affect the fulfilment of international obligations of third countries, which is best illustrated by Vietnam meeting obligations to join WIPO. In its content, some new generation agreements (e.g. the one with the countries of Central America) contain the evolutionary clause. However, their legal nature also affects the approach of third countries to the European Union.

Through their content, new generation free trade agreements speak of the fact that they as a legal tool are used to “arrange” competences in the internal EU plan and that the triangle (Commission, Prosecutor General and Court of Justice) aim to complete the arrangement of competencies of the Union through these instruments in a way acceptable to them, whereby they are not concerned at all about the international origin of these instruments and situations in which third countries directly contribute to, as we have stated, “arranging” certain things as certain actors think it should be done. Namely, since the Lisbon Treaty secondary legislation can be the source of the competence of the European Union to conclude international agreements, and secondary sources of law are placed in the function of primary sources. From the viewpoint of using the new generation of free trade agreements to arrange competences, it can be concluded that the European Union cannot renounce its “internationality”, regardless of the tendency of the Court of Justice to find an answer to almost every source of international law through its actions, protecting the autonomy of the legal order of the Union. This segment of the legal nature of new generation trade agreements speaks of the fact that the triangle acts *ultra vires*, since the matter of competence is regulated by the case law of the Court of Justice even though those matters due to their importance should fall within the scope of constitutional acts or certain secondary sources of law adopted by the institutions of the Union which are of much greater legal force, but that has never been an issue for the Court of Justice as can be seen from the historical timeline presented above, and, moreover, it seems to be more than clear that the European Union, in the absence of foreign trade norms, has always reached for the “salutary” solution which would result in actions of the Court of Justice more resembling actions of positive legislators than actions characterised solely by positive judicial activism,

because that court has never acted by the *dolce far niente* matrix⁷⁹¹, which proves that this very intriguing judicial institution is characterised by great patience, dilligence and consistency. In any case, the previously stated proves two sub-hypotheses from this dissertation. Namely, the new generation of international free trade agreements, among others, has made indirect foreign investments (portfolio investments) and resolving disputes are categorised in joint competences of the European Union and its member states, thus contributing to the clarity and supporting the definition of the content of issues that should be negotiated jointly by the Union and member states, and potentially formulating special agreements that follow different procedures of ratification of *mixed agreements* in relation to the ones in the exclusive competence of the European Union. At the same time, the Court, through requesting that national parliaments approve trade agreements along with the supranational level, has caused possible disintegration and complications in future trade negotiations.

In the constellation of different controversies related to the new generation of trade agreements, it is important to note that the Council protected the founding treaty and that the Court of Justice and the Commission protected their intention to strengthen the integrative model, however, the Council, although it could have foreseen it, mostly failed to remove the functional selfishness of the Court and acted as some sort of an observatory from which, as from any observatory, observations and actions were too weak to act according to own beliefs. Still, it is necessary to stop here and ask if such action of the Court necessarily favours cohesion instead of chaos. From the perspective of the previously mentioned triangle, it is possible to conclude that blocking access to the legal order of the Union, which the Court carries out by managing relations at three levels – at the level of the member states, European Union and international level – supports cohesion, however, there is a possibility that we are talking about legal chaos since rights and duties of the European Union are regulated by several sources of law of different origin (international and EU) and legal acts of different legal ranks, which can have strong implications for the internal legal order of the EU and of the member states. In any case, this confirms the part of the hypothesis from the dissertation which speaks about the Court taking measures directed towards the development and internal and external autonomy of the legal order of the European Union, but certain doubts are also created regarding its jurisprudence contributing to legal clarity of the contractual norm, thus to a higher level of economic, but also integration at the general level.

The position of ‘new generation’ free trade agreements in European Union law is somewhat “more demanding” than the position of WTO agreements in the same law, since

⁷⁹¹ Eng. “pleasant idleness”.

“deeper” integration is in question. Also, those agreements have an impact on legislation of contracting parties – third countries – and lead to the Europeanisation of legal orders of third countries, where the Court of Justice, deciding on the new generation of free trade agreements potentially disregards certain ancient principles of international law, missing, for example in Opinion 2/15, to refer to the principle of assigned powers which is crucial in international organisation of the European Union. Essentially, seemingly same circumstances lead to different interpretations of the Court of Justice, so it is possible to consider that the member states, in the integrative model favoured by the Court, have everything, except their competences. However, ever since the ERTA judgement, which is often neglected for unknown reasons even though it is clear that it cannot have the same status as *Van Gend* or *Van Dyn* judgements, but it should certainly have the status that, for example, *Solange* judgements have, it can be noticed that the Court, calling for joint work of community institutions “challenged” the principle of assigned powers, extremely relativising it. Still, by carefully analysing negotiations and later conceived content of the new generation of trade agreements it is very clear that interpretation and application of rules of international trade are increasingly becoming a specific area in which the Union does not participate as a global regulator with unilateral adoption of its rules by third countries.

БИБЛИОГРАФИЈА И ИЗВОРИ

Писани извори

1. Abbott, Roderick. (2019). „A personal history of EU trade policy“, edited by San Bilala and Bernard Hoekman, Centre for Economic Policy Research (CEPR), A VoxEU.org eBook. Доступно на: https://cepr.org/system/files/publication-files/60130-perspectives_on_the_soft_power_of_eu_trade_policy.pdf
2. Ágoston, Mohay. (2017). “The Status of International Agreements Concluded by the European Union in the EU Legal Order”, *Pravni vjesnik*, god. 33, br. 3-4. DOI: <https://doi.org/10.25234/pv/5534>
3. Alexy, Robert. (1986). „Theorie der Grundrechte“, Verlag Frankfurt am Main – Suhrkamp, 1986.
4. Alihodžić, Jasmina. (2010). „Uticaj vanjske nadležnosti EU na sklapanje međunarodnih ugovora država članica u oblasti međunarodnog privatnog prava“, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, 3/2010, No 06, 77.
5. Andrassy, Juraj; Bakotić; Božidar & Vukas, Budislav. (1998). „Međunarodno pravo“, sv. 1, Zagreb.
6. Athukorala, Prema-chandra. (2020). „Free Trade Agreements in the World Trade System: Substance and Semantics“, *Foreign Trade Review*, 55(1). DOI: 10.1177/0015732519886771.
7. Balassa, Bella. (1961). “The Theory of Economic Integration: An Introduction”, Copyright 1961 by Greenwood Publishing Group. Доступно на: [http://ieie.itam.mx/Alumnos2008/Theory%20of%20Economic%20Integration%20\(Belassa\).pdf](http://ieie.itam.mx/Alumnos2008/Theory%20of%20Economic%20Integration%20(Belassa).pdf)
8. Bard, Petra & Van Ballegooij, Wouter. (2018). “Judicial independence as a precondition for mutual trust? The CJEU in Minister for Justice and Equality v. LM”, *New Journal of European Criminal Law*, 9(3). DOI: 10.1177/2032284418801569.
9. Bartels, Lorand. (2008). „The Trade and Development Policy of the European Union“, *European Journal of International Law*, 18(4). Доступно на: SSRN:<https://ssrn.com/abstract=1148649> или <http://dx.doi.org/10.1093/ejil/chm042>
10. Bäumlér, Jelena. (2016). “Only a Brief Pause for Breath: The Judgment of the German Federal Constitutional Court on CETA”, *Investment Treaty News*, International Institute for Sustainable Development. Доступно на: <https://www.iisd.org/itn/en/2016/12/12/only-a-brief-pause-for-breath-the-judgment-of-the-german-federal-constitutional-court-on-ceta-jelena-baumlér-baeumlér/>

11. Baccini, Leonardo. (2010). "Explaining formation and design of EU trade agreements: The role of transparency and flexibility", *European Union Politics*, 11(2), Доступно на: <https://eprints.lse.ac.uk/45565/>
12. Bellora, Cecilia et al. (2020). "In-depth analysis: Trade and Biodiversity". DOI: 10.2861/25593.
13. Bergmann, Julian. (2019). „Neofunctionalism and EU external policy integration: the case of capacity building in support of security and development (CBSD)“, *Journal of European Public Policy*, 26(9). DOI: 10.1080/13501763.2018.1526204.
14. Besson, Samantha. (2008). „How international is the European legal order? Retracing Tuori's steps in the exploration of European legal pluralism“, *No Foundations*, 5, hal-02516250. Доступно на: <https://hal.science/hal-02516250/document>
15. Besson, Samantha & d'Aspremont, Jean. (2017). „The sources of International law“, *The Oxford Handbook of the Sources of International Law*, Oxford Handbooks (online edn, Oxford Academic. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/law/9780198745365.001.0001>
16. Besson, Samantha. (2017). "General Principles and Customary Law in the EU Legal Order", in Stefan Vogenauer and Stephen Weatherill (eds), *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives*, Hart Publishing.
17. Beck, Gunnar. (2016). „The Macro Level: The Structural Impact of General International Law on EU Law“, *The Court of Justice of the EU and the Vienna Convention on the Law of Treaties*, *Yearbook of European Law*, 35(1). DOI:10.1093/yel/yew018.
18. Бјелић, Предраг. (2011). „Међународна трговина – теорија, пословање, политика“, Центар за издавачку дјелатност Економског факултета у Београду.
19. Blauberger, Michael & Martinsen, Dorte Sindbjerg. (2020). „The Court of Justice in times of politicisation: 'law as a mask and shield' revisited“, *Journal of European Public Policy*, 27(3). DOI: 10.1080/13501763.2020.1712460.
20. Blockmans, Steven & Wessel, Ramses. (2012). „Introduction: Principles and Practices of EU External Representation“, In *Principles and Practices of EU External Representation* (blz. 7-11), (CLEER working papers; Nr. 2012/5). T.M.C. Asser Press.
21. Boerger-De Smedt, Anne. (2012). "Negotiating the Foundations of European Law, 1950–57: The Legal History of the Treaties of Paris and Rome", *Contemporary European History*, Towards a New History of European Law, 21(3), Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0960777312000239>.
22. Boisson de Chazournes, Laurence & Lee, Jaemin. (2022). „The European Union–Korea Free Trade Agreement Sustainable Development Proceeding: Reflections on a Ground-

Breaking Dispute“, *The Journal of World Investment & Trade*, 23(3). DOI: <https://doi.org/10.1163/22119000-12340250>.

23. Bongardt, Annette. (2015). „The transformation of the Single European from Lisbon Strategy to Europe 2020“, In: *Routledge Handbook of European Politics*, edited by José M. Magone.

24. Бордаш, Бернадет. (2009). „Осврт на последице надлежности Европске заједнице у материји Међународног приватног права“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2009.

25. Boudreaux, Donald & Ghei, Nita. (2017). „The Benefits of Free Trade: Addressing Key Myths“, Policy Brief, George Mason University. Доступно на: file:///C:/Users/User/Downloads/boudreaux_and_ghei_-_policy_brief_-_the_benefits_of_free_trade_addressing_key_myths_-_v2.pdf

26. Bouček, Vilim. (2011). „Međunarodni ugovori – izvori Međunarodnog privatnog prava na području Evropske unije“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 61(6). Dostupno на: https://www.pravo.unizg.hr/zbornik/broj6/dr._sc._v._boucek

27. Brand, Ronald. (1996-1997). „Direct Effect of International Economic Law in the United States and the European Union“, *17 Nw. J. Int'l L. & Bus*, 17(1). Доступно на: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1452&context=njilb>

28. Bressanelli, Edoardo & Chelotti, Nicola. (2016). „The shadow of the European Council: understanding legislation on economic governance“, *Journal of European Integration*, 38(5).

Доступно на:

https://eprints.lse.ac.uk/67540/1/Chelotti_The%20Shadow%20of%20the%20European%20Council.pdf

29. Breuss, Fritz. (2022), “Who wins from an FTA induced revival of world trade?”, *Journal of Policy Modeling* 44. Доступно на: <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2022.05.003>

30. Bronckers, Marco. (2009). „From Direct Effect to Muted Dialogue: Recent Developments in the European Courts – Case Law on the WTO and Beyond“, Bulterman, Hancher, McDonnell and Sevenster (eds), *Views of European Law from the Mountain*, 2009 Kluwer Law International BV, The Netherlands

31. Bronckers, Marco & Gruni, Giovanni. (2019). „Taking the Enforcement of Labour Standards in the EU’s Free Trade Agreements Seriously“, *Common Market Law Review*, 57(6).

Доступно на:

https://www.researchgate.net/publication/343770089_Taking_the_Enforcement_of_Labour_Standards_in_the_EU's_Free_Trade_Agreements_Seriously

32. Bronckers, Marco & Gruni, Giovanni. (2021). "Retooling the Sustainability Standards in EU Free Trade Agreements", *Journal of International Economic Law*, 24. DOI:10.1093/jiel/jgab007.
33. Bruno, Paolo. (2022). „Navigating Art. 218 TFEU: Third States’ Accession to International Conventions and the Position of the EU in This Respect“, *European papers*, 7(1). DOI: 10.15166/2499-8249/563.
34. Burley, Anne-Marie & Mattli, Walter. (1993). „Europe Before the Court: A Political Theory of Legal Integration“, *International Organization*, 47(1), Доступно на: <http://www.seep.ceu.hu/alpsa/articles/burley.pdf>
35. Van de Beeten, Jacob. (2023). „On Metaphor and Meaning: The Autonomy of EU Legal Order Through the Lens of Project and System“, *LSE Legal Studies Working Paper*, No. 10/2023. Доступно на: SSRN <https://ssrn.com/abstract=4408114> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4408114>
36. Van Waeyenberge, Arnaud & Pecho, Peter. (2014). "Free Trade Agreements after the Treaty of Lisbon in the light of the case law of the Court of Justice of the European Union", *European Law Journal*, 20(6).
37. Van Vooren, Bart & Wessel, Ramses. (2014). "EU external relations law", Cambridge University Press, Cambridge.
38. Van der Loo, Guillaume & Wessel, Ramses. (2017). „The non-ratification of mixed agreements: legal consequences and solutions“, *Common Market Law Review*, 54. Доступно на: https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/20336120/non_ratification.pdf
39. Van Elsuwege, Peter. (2020). „The nexus between Common Commercial Policy and Human Rights: Implications of the Lisbon Treaty“, in book: *Law and practice of the Common Commercial Policy: the first 10 years after the Treaty of Lisbon*, Brill/Martinus Nijhoff. Доступно на: <https://biblio.ugent.be/publication/8689952>
40. Van Iersel, Desiree. and Ramaglia Mota, Carlos Gabriel. (2022). "Federalising tendencies of the Principle of Sincere Cooperation in the area of Common Foreign and Security Policy", *Warwick Undergraduate Law Journal*. Доступно на: https://warwick.ac.uk/fac/soc/law/aboutus/wulj/article_2.pdf.
41. Van Son, Paul. (1983). "The Treaty Power of the European Economic Community", *Denver Journal of International Law & Policy*, 12(2). Доступно на: <https://digitalcommons.du.edu/djilp>
42. Wang, Heng. (2018). „The Future of Deep Free Trade Agreements: The Convergence of TPP (and CPTPP) and CETA?“, *Journal of World Trade*, 53(2). Доступно на:

https://www.gob.mx/cms/uploads/attachment/file/581254/TheFutureofdeepFTA-SSRN-id3242990__1_.pdf

43. Vedder, Christoph. (2021). "From ERTA to Singapore", in: EU external relations law; shared competences and shared values in agreements between the EU and its eastern neighbourhood, edited by Stefan Lorenzmeier, Roman Petrov and Christoph Vedder, Springer.

44. Weiler, Joseph Halevi Horowitz. (1981). „The Community System: the Dual Character of Supranationality“, *Yearbook of European Law*, 1(1). Доступно на: <https://doi.org/10.1093/yel/1.1.267>.

45. Weiler, Joseph Halevi Horowitz (1986). „Eurocracy and Distrust: Some Questions Concerning the Role of the European Court of Justice in the Protection of Fundamental Human Rights Within the Legal Order of the European Communities“, *Washington Law Review*, 61(3). Доступно на: <https://digitalcommons.law.uw.edu/wlr/vol61/iss3/17>.

46. Weiler, Joseph Halevi Horowitz & Haltern, Ulrich. (1996). „The Autonomy of the Community Legal Order – Through the Looking Glass“, *Harvard International Law Journal*. Доступно на: <https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/96/9610-II-2.html>

47. Weiler, Joseph Halevi Horowitz. (1997). „The Reformation of European Constitutionalism“, *Journal of Common Market Studies*, 35(1). Доступно на: <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00052>

48. Weiler, Joseph Halevi Horowitz. & Paulus, Andreas. (1997). The Structure of Change in International Law or is there a Hierarchy of Norms in International Law?, *European Journal of International Law*, 8(4). Доступно на: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.ejil.a015606>

49. Weiler, Joseph Halevi Horowitz & Sarmiento, Daniel. (2020). „The EU Judiciary After Weiss – Proposing a New Mixed Chamber of the Court of Justice“, *EU Law Live*. Доступно на: <https://ceridap.eu/the-eu-judiciary-after-weiss-proposing-a-new-mixed-chamber-of-the-court-of-justice-a-position-paper/?lng=en>

50. Velli, Federica. (2019). „The Issue of Data Protection in EU Trade Commitments: Cross-border Data Transfers in GATS and Bilateral Free Trade Agreements“, *European Papers*, vol. 4, No 3. Доступно на: https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_EF_2019_I_022_Federica_Velli_00325.pdf

51. Velluti, Samantha. (2016). "The Promotion and Integration of Human Rights in EU External Trade Relations", *Utrecht Journal of International and European Law*, 32(83). DOI: <http://dx.doi.org/10.5334/ujiel.342>.

52. Wessel, Ramses. (2008). „The EU as a party to international agreements: Shared competences, mixed responsibilities“. In: *Law and Practice of EU External Relations: Salient*

Features of a Changing Landscape, Centre for European Studies, University of Twente, Netherlands.

53. Wessel, Ramses. (2009). „The Dynamics of the European Union Legal Order: An Increasingly Coherent Framework of Action and Interpretation“, *European Constitutional Law Review*, 5. DOI:10.1017/S1574019609001175.

54. Wessel, Ramses. (2012). „Reconsidering the Relationship between International and EU Law: Towards a Content-Based Approach in Cannizzaro“, In E. Cannizzaro, R. A. Wessel, & P. Palchetti (Eds.), *International Law as Law of the European Union* 5, Martinus Nijhoff. Доступно на: <https://www.utwente.nl/en/bms/pa/research/wessel/wessel74.pdf>

55. Wessel, Ramses. (2016). „Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations“ [1949] ICJ Rep 174, in: Cedric Ryngaert, Ige F Dekker, Ramses A Wessel, Jan Wouters (eds), *Judicial Decisions on the Law of International Organizations*, Oxford University Press.

56. Wessel, Ramses. (2018). „Studying International and European Law: Confronting Perspectives and Combining Interests“, in S. Garben and I. Govaere (Eds.), *The Interface between International and EU Law*, Oxford: Hart Publishers.

57. Wessel, Ramses A. & Larik, Joris. (2020). „EU External Relations Law: Text, Cases and Materials“, 2nd edition, Oxford: Hart Publishing.

58. Wessel, Ramses. (2021). „Normative transformations in EU external relations: the phenomenon of ‘soft’ international agreements“, *West European Politics*, 44(1)1. DOI: 10.1080/01402382.2020.1738094.

59. Wessel, Ramses. (2021). „International Agreements as an Integral Part of EU Law: *Haegeman*“, in *EU External Relations Law: The Cases in Context* – Graham Butler & Ramses A. Wessel (editors), Oxford: Hart Publishing.

60. Wimmer, Michael. (2014). „The Dinghy’s Rudder: General Principles of European Union Law through the Lens of Proportionality“, *European Public Law*, 20(2). Доступно на: <https://doi.org/10.54648/euro2014022>.

61. Willems, Auke. (2019) “The Court of Justice of the European Union’s Mutual Trust Journey in EU Criminal Law: From a Presumption to (Room for) Rebuttal”, *German Law Journal*, 20(4). DOI:10.1017/glj.2019.32.

62. Woolcock, Stephen. (2010). „The Treaty of Lisbon and the European Union as an actor in international trade“, ECIPE Working Paper, No 01/2010. Доступно на: <https://ecipe.org/wp-content/uploads/2014/12/the-treaty-of-lisbon-and-the-european-union-as-an-actor-in-international-trade.pdf>

63. Woolcock, Stephen. (2010). „EU Trade and Investment Policymaking After the Lisbon Treaty“, *Intereconomics*, London School of Economics, 22. Доступно на: [eu-trade-and-investment-policymaking-after-the-lisbon-treaty.pdf](#)

64. Woolcock, Stephen. (2019). "The role of the European Union in the international trade and investment order," Jean Monet Centre of Excellence in International Trade and Globalization, Discussion Papers, No 2019/02. Доступно на: <https://iit.adelaide.edu.au/ua/media/259/Discussion%20Paper%202019-02%20S%20Woolcock.pdf>

65. Wouters, Jan; Hoffmeister, Frank; De Baere, Geert & Ramopoulos, Thomas. (2021). „The Law of EU External Relations: Cases, Materials, and Commentary on the EU as an International Legac Actor”, 3rd ed, Oxford University Press.

66. Wruuck, Patricia. (2019). „What future for EU trade policy and free trade agreements?“, in: *Perspectives on the Soft Power of EU Trade Policy*, edited by San Bilala and Bernard Hoekman, Centre for Economic Policy Research (CEPR), A VoxEU.org eBook. Доступно на: https://cepr.org/system/files/publication-files/60130-perspectives_on_the_soft_power_of_eu_trade_policy.pdf

67. Вукадиновић, Радован. (1997). „Право Европске уније у области пољопривреде“, *Право и привреда*, вол. 35, бр. 11-12.

68. Вукадиновић, Радован. (2002). „За и против европеизације приватног права“, *Европско законодавство*, год. 1, бр. 2.

69. Вукадиновић, Радован. (2002). „Европеизација приватног права: контекст интернационализације и глобализације права“, *Правни живот*, год. 51, књ. 472, бр. 12.

70. Вукадиновић, Радован. (2005). „Покушај систематизације и рангирања (хијерархије) извора права Европских заједница“, *Правни живот*, књ. 496, бр. 12.

71. Вукадиновић, Радован. (2015). „Ојачана сарадња: пут ка интеграцији или дезинтеграцији Европске уније“, *Српска политичка мисао*, 49(3). Доступно на: <https://doi.org/10.22182/spm.4932015.1>

72. Вукадиновић, Радован и Вукадиновић Марковић Јелена. (2017). „Утицај глобализације права на нови светски поредак“, *Српска политичка мисао*, 55(1). Доступно на: <https://doi.org/10.22182/spm.5512017.5>

73. Вукадиновић, Радован. (2017). „Штетно дејство арбитражног решавања спорова из интерних споразума Европске уније о заштити страних инвестиција на правни поредак Европске уније“, *Анали Правног факултета у Београду*, 65(3). DOI: 10.5937/AnaliPFB1703050V.

74. Вукадиновић, Радован и Вукадиновић Марковић Јелена. (2019). „Арбитрабилност инвестиционих спорова из Уговора о Енергетској Повељи“, *Право и привреда*, вол. 57. бр. 4-6.
75. Вукадиновић, Радован. (2019). „Јудицијализација међународних инвестиционих арбитража“, *Ревуја за европско право*, 21/2019. Доступно на: <http://pravoeu.org/archive/>
76. Радован Д. Вукадиновић, Јелена Вукадиновић, Марковић. (2020). „Увод у институције и право Европске уније“, осмо издање, Службени гласник, Београд.
77. Gazzo, Emanuele. (1967). „European Community 10th – Common Market · Coal and Steel Community · EURATOM“, *Commemorating the Signing the Rome Treaties*. Доступно на: <http://aei.pitt.edu/43747/1/A7486.pdf>
78. Gammage, Clair. (2018). “A critique of the extraterritorial obligations of the EU in relation to human rights clauses and social norms in EU free trade agreements”, 2(1), *Europe and the World: A law review*, [20]. Доступно на: https://research-information.bris.ac.uk/ws/portalfiles/portal/182606176/A_critique_of_the_extraterritorial_obligations_of_the_EU_.pdf
79. Gantz, David. (2017). „The CETA Ratification Saga: The Demise of ISDS in EU Trade Agreements?“, *Loyola University Chicago Law Journal*, vol. 49. Доступно на: <https://lawecommons.luc.edu/lucj/vol49/iss2/6>
80. Szilárd Gáspár-Szilágyi. (2015). „'Horizontal Direct Effect' of EU International Agreements: Is the Court Avoiding a Clear Answer?“, *Legal Issues of Economic Integration*, 42(2). Доступно на: <https://eprints.keele.ac.uk/id/eprint/8826/1/The%20Horizontal%20Direct%20Effects%20of%20EU%20International%20Agreements.pdf>
81. Gáspár-Szilágyi, Szilard. (2015). „The `primacy` and `direct effect` of EU international agreements“, *European Public Law*, 21(2). Доступно на: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3527683
82. Gáspár-Szilágyi, Szilárd. (2021). „Between Fiction and Reality: The External Autonomy of EU Law as a 'Shapeshifter' After Opinion 1/17“, *European Papers*, 6(1). DOI:10.15166/2499-8249/494.
83. Gerd, Droecke. (2020). “Subject of International Law and International Legal Personality”. In book: *Membership in International Organizations – Paradigms of Membership Structures, Legal Implications of Membership and the Concept of International Organization*.
84. Glavina, Monika (2020). “To Refer or Not to Refer, That Is the (Preliminary) Question: Exploring Factors which Influence the Participation of National Judges in the Preliminary Ruling Procedure”, 16 CYELP 25. DOI: 10.3935/cyelp.16.2020.366.

85. González, Jesús; Gordo, Esther & Manrique, Marta. (2017). “The EU’s new-generation trade agreements: the CETA treaty”, *Economic Bulletin*, Banco de España. Доступно на: <https://ideas.repec.org/a/bde/journal/y2017i9daan25.html>
86. Govaere, Inge. (2018). “Interconnecting Legal Systems and the Autonomous EU Legal Order: A Balloon Dynamic”, *Research Paper in Law*, 2/2018, College of Europe. Доступно на: http://aei.pitt.edu/97368/1/researchpaper_2_2018_ingegovaere.pdf.
87. Govaere, Inge. (2022). „Implied Powers of the EU, Limits to Political Expediency and Internationally Inspired Pragmatism: Commission v Council (ERTA)“, in: *EU external relations law – The cases in context* – edited by Graham Butler and Ramses Wessel, 1st edition, Hart Publishing. DOI:10.5040/9781509939725.ch-001.
88. Gorobets, Kostiantyn. (2022). “Solidarity as a Practical Reason: Grounding the Authority of International Law”, *Netherlands International Law Review*, 69(3). Доступно на: <https://doi.org/10.1007/s40802-022-00211-3>
89. Gragl, Paul. (2014). „The Silence of the Treaties: General International Law and the European Union”, *German Yearbook of International Law*, vol. 57. Доступно на: <https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/bitstream/handle/123456789/10808/Gragl%20-%20The%20Silence%20of%20the%20Treaties%20%282015%2C%20Accepted%20version%29.pdf?sequence=1>
90. Granger, Marie-Pierre. (2013). „The Court of Justice and the transformation of Europe: looking to the future, dealing with the present, but living in the past?“. Доступно на: <https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/event/8922/mpgrangereuropean-court-justice15nov2013.pdf>
91. Grossman, Gene. (2016). „The Purpose of Trade Agreements“, Paper prepared for the Handbook of Commercial Policy, edited by Kyle Bagwell and Robert Staiger, Princeton University. Доступно на: https://www.princeton.edu/~grossman/Purpose_of_Trade_Agreements_WP.pdf
92. Gstöhl, Sieglinde & Hanf, Dominik. (2014). “The EU’s Post-Lisbon Free Trade Agreements: commercial interests in a changing constitutional context”, *European Law Journal*, 20(6).
93. Guzman, Andrew. (2005). „The Design of International Agreements“, *The European Journal of International Law*, 16(4). DOI: 10.1093/ejil/chi134.
94. Guimarães, Maria Helena. (2022). „EU FTAs and divided sovereignty: Transformative shifts in trade authority“, *Perspectivas – Jurnal of Political Science*, Special Issue. DOI: <https://doi.org/10.21814/perspectivas.4500>.

95. Davies, Bill & Rasmussen, Morten. (2012). „Towards a New History of European Law“, *Contemporary European History*, 21(3), Cambridge University Press, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0960777312000215>
96. D'Aspremont, Jean. (2013). „A European Law of International Responsibility?“, *The Articles on the Responsibility of International Organizations and the European Union*, V. Kosta, N. Skoutaris and V. Tzevelekos (eds.), The EU Accession to the ECHR (Hart, 2014), Amsterdam Law School Research Paper No. 2013-19, Amsterdam Center for International Law No. 2013-04. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2236070>
97. Damestoy, Manon & Levrat, Nicolas. (2022). „The continuing Contestation of ERTA Conferral, Effectiveness and the Member States` Participation in Mixed Agreements“, in „The EU and its Member States` Joint Participation in International Agreements, Nicolas Levrat, Yuliya Kaspiarovich, Christine Kaddous and Ramses A Wessel (eds), Hart Publishing. DOI: 10.5040/9781509945900.ch-004.
98. Dashwood, Alan. (2018). „EU Acts and Member State Acts in the Negotiation, Conclusion, and Implementation of International Agreements“, *EU Legal Acts: Challenges and Transformations*, in: Marise Cremona (ed.), Claire Kilpatrick (ed.).
99. De Abreu Duarte, Francisco. (2019). „Autonomy and Opinion 1/17 – a matter of coherence?“. Доступно на: <https://europeanlawblog.eu/2019/05/31/autonomy-and-opinion-1-17-a-matter-of-coherence/>
100. De Abreu Duarte, Francisco. (2020). „A New External Equilibrium: Revisiting the 'Transformation of Europe' Under the Principle of the Autonomy of the European Union“, *EUI Department of Law Research Paper No. 2020/06*. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3624720> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3624720>
101. De Baere, Geert. (2008). „Constitutional Principles of EU External Relations“, 1st edition, Oxford University Press.
102. De Búrca, Gráinne. (2010). „The European Court of Justice and the international legal order after Kadi“, *Harvard International Law Journal*, 51.
103. De Búrca, Gráinne. (2013). „EU External Relations: The Governance Mode of Foreign Policy“, in Bart Van Vooren, Steven Blockmans, and Jan Wouters (eds), *The EU's Role in Global Governance: The Legal Dimension*, Oxford, online edn, Oxford cademic. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199659654.003.0004>
104. De Búrca, Gráinne, (2016). „Internalization of international law by the CJEU and the US Supreme Court“, *International Journal of Constitutional Law*, 13(4), DOI:10.1093/icon/mov055.

105. De Wet, Erika. (2009). „The Role of European Courts in the Development of a Hierarchy of Norms within International Law: Evidence of Constitutionalisation?“, *European Constitutional Law Review*, T.M.C. ASSER PRESS and Contributors, DOI:10.1017/S1574019609002843.
106. De Witte, Bruno. (2010). “European Union Law: How Autonomous is its Legal Order?”, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 65(1). Доступно на: <http://hdl.handle.net/1814/15564>
107. De Witte, Bruno. (2019). “The Relative Autonomy of the European Union’s Fundamental Rights Regime”, *Nordic Journal of International Law*, 88(1).
108. De Witte, Bruno. (2021). „Direct Effect, Primacy and the Nature of the Legal Order“, In: *The Evolution of EU Law*, ed. Paul Craig & Gráinne de Búrca, Oxford University Press.
109. Devuyst, Youri. (2011). „The European Union's Competence in International Trade after the Treaty of Lisbon“, *Georgia Journal of International and Comparative Law*. Доступно на: <https://digitalcommons.law.uga.edu/gjicl/vol39/iss3/14/>
110. Dworkin, Ronald. (1977). „Taking Rights Seriously“, Cambridge, Harvard University Press.
111. Devuyst, Youri. (2011). „The EU` International Trade Competences After the Treaty of Lisbon“, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 39:639(3). Доступно на: <https://digitalcommons.law.uga.edu/gjicl/vol39/iss3/14>
112. Del Bo, Dino. (1967). „European Community 10th – Common Market · Coal and Steel Community · EURATOM“, Commemorating the Signing the Rome Treaties. Доступно на: <http://aei.pitt.edu/43747/1/A7486.pdf>
113. Derlén, Mattias & Lindholm, Johan. (2014). “Goodbye van Gend en Loos, Hello Bosman? Using Network Analysis to Measure the Importance of Individual CJEU, Judgments”, *European Law Review*, 20(5). Доступно на: [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1468-0386](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1468-0386)
114. D’Erman, Valerie. (2020). „Mixed competences and ‘second generation’ trade agreements: a consideration of EU disintegration“, *Political Research Exchange*, 2:1, 1806003. DOI:10.1080/2474736X.2020.1806003.
115. Dolle, Tobias & Simões, Bruno. (2016). “Mixed Feelings about 'Mixed Agreements' and CETA's Provisional Application”, *European Journal of Risk Regulation*, 7(3). DOI: 10.1017/S1867299X00006139.
116. Dominguez, Roberto. (2016). „The EU Governance System of External Relations“, *Journal of Contemporary European Research*. 12(1). Доступно на:

file:///C:/Users/User/Downloads/lis1md,+Journal+manager,+519+Dominguez+700+complete.pdf

117. Domurath, Irina. (2012). „The Three Dimensions of Solidarity in the EU Legal Order: Limits of the Judicial and Legal Approach“, *Journal of European Integration*. DOI:10.1080/07036337.2012.704630.

118. Doroga, Sorina & Mercescu, Alexandra. (2021). „A Call to Impossibility: The Methodology of Interpretation at the European Court of Justice and the PSPP Ruling“, *European Journal of Legal Studies*, 13(2). Доступно на: <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/72948/5.-EJLS-132-Doroga-and-Mercescu.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

119. Драгишић, Радмила. (2013). „Правило `Suum cuique` у служби браћења примате и аутономије права Европске уније“, *Модерна управа – часопис за управну и правну теорију и праксу*, Бања Лука.

120. Драгишић, Радмила. (2014). „Заштита патента у Европској унији“, *Аргументи*, година VIII, број 22, UDK 347.77(4-672EU).

121. Драгишић, Радмила. (2016). „Рјешавање међународних спорова о праву мора“, *Аргументи*.

122. Драгишић, Радмила. (2018). „Институт унапријеђене сарадње у функцији `европеизације` норми међународног приватног права“, ЈУ Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука.

123. Драгишић, Радмила. (2019). „Положај, структура и организација Суда правде Европске уније у Монтан унији и римским уговорима“, *Правна ријеч*, Правни факултет Универзитета у Бањој Луци.

124. Драгишић, Радмила. (2020). Остваривање заштите од узнемиравања на раду и у вези са радом у праву Европске уније, *Sui generis*, 7(7), Сарајево, UDK 349.2:341.171(061.1EU).

125. Драгишић, Радмила. (2021). „Аутономија високошколског образовања у Европској унији – случај C-66/18 Европска комисија против Мађарске“, *Политеиа*, Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци, 11(21). DOI: <https://doi.org/10.5937/politeia0-31034>.

126. Драгишић, Радмила. (2021). „Номотехника кроз призму преузимања права Европске уније“, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука.

127. Драгишић, Радмила. (2021). „Садржај и досег члана 10. Регулативе Брисел II бис“, *Sui Generis*, Дирекција за европске интеграције, година VIII, број 8, Сарајево, UDK 343.712.3:341(061.1EU).

128. Драгишић, Радмила. (2021). „Примјена Регулативе Брисел II бис на остваривање права на контакт са дјететом ширег породичног круга лица“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 60(90), 10.5937/zrpfm0-31490, UDK: 341.24(4-672EU) 364.64.
129. Драгишић, Радмила. (2022). „Концепт редовног боравишта кроз одабране изворе међународног приватног права и јуриспруденцију Суда правде Европске уније – функционални приступ насупрот стриктног текстуализма“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, број 94, год. LXI.
130. Драгишић, Радмила. (2022). „Утицај случаја 'Achmea' на положај интра-ЕУ билатералних инвестиционих уговора“, *Зборник радова са XXX Сусрета правника у привреди Републике Србије, Удружење правника у привреди Србије, Београд*, УДК: 341.638:339.727.22/.24(4-672EU); 346.543 CERIF: S 144, DOI: 10.55836/Zbornik_PiP_2204A.
131. Драгишић, Радмила. (2022). „Опште правно начело међусобног повјерења у праву Европске уније“, *Годишњак Факултета правних наука*, DOI: 10.7251/GFP2212134D.
132. Драгишић, Радмила. (2022). „Клаузула о људским правима у уговорима о слободној трговини 'нове генерације' између Европске уније и трећих земаља – поријекло, положај и значај“, *Хармониус*, UDK 339.5.012.42(4-672EU).
133. Dony, Marianne. (2009). „The EU's external relations and their evolving legal framework“, In: *The European Union and Global Governance*, 1st edition, Routledge.
134. Duina, Francesco. (1997). „Explaining Legal Implementation in the European Union“, *International Journal of the Sociology of Law*, 25. DOI:10.1006/ijsl.1997.0039.
135. Dunbar, Rupert. (2021). „The Application of International Law in the Court of Justice of the European Union: Proportionality Rising“, *German Law Journal*, 22(4). DOI: <https://doi.org/10.1017/glj.2021.25>
136. Dunbar, Rupert. (2021). „Article 3(5) TEU a decade on: Revisiting 'strict observance of international law' in the text and context of other EU values“, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 28(4). DOI: <https://doi.org/10.1177/1023263X211015153>
137. Eeckhout, Piet. (2011). „EU External Relations Law“, 2nd edition, Oxford University Press.
138. Eeckhout, Piet. (2015). „Opinion 2/13 on EU Accession to the ECHR and Judicial Dialogue: Autonomy or Autarky“, *Fordham International Law Journal*, 38(4). Доступно на: <https://ir.lawnet.fordham.edu/ilj/vol38/iss4/2>
139. Errico, John. (2011). „The WTO in the EU: Unwinding the Knot“, *Cornell International Law Journal*, vol. 44, стр. 182. (I. Direct Effect). Доступно на: <https://ww3.lawschool.cornell.edu/research/ILJ/upload/Errico-final.pdf>

140. Етински, Родољуб; Ђајић Сања и Тубић Бојан. (2021). „Међународно јавно право“, девето измењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Новом Саду.
141. Eckes, Christina. (2019). “The Paradox of EU External Relations: Taking Back Control“, (Inaugural lecture; No. 601). Universiteit van Amsterdam. Доступно на: https://pure.uva.nl/ws/files/38010050/Eckes_The_Paradox_of_EU_External_Relations_inaugural_lecture_2018_11_09.pdf
142. Eckes, Christina. (2020). “The autonomy of the EU legal order”, 4(1), *Europe and the World: A law review*, [19]. DOI: <https://doi.org/10.14324/111.444.ewlj.2019.19>.
143. Eckes, Christina. (2023). „The Autonomy of the EU Legal Order: The Case of the Energy Charter Treaty“, Amsterdam Centre for European Law and Governance, Research Paper No. 01, Amsterdam Law School Research Paper No. 10, European Papers in 2023 as part of a special issue, Forthcoming. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4362209>
144. Zagel, Gudrun Monika. (2005). „Agreements between the European Community and One or More Member States or International Organizations: A Commentary on Art. 300 Tec. Law of the European Union“, in H. Smit, P. Herzog, C. Campbell, & G. Zagel (Hrsg.), Smit & Herzog on The Law of the European Union. Доступно на: SSRN <https://ssrn.com/abstract=862005>
145. Zankl, Martin Wolfgang. (2019). “The Effects of CETA on the Continuous Implementation of the Precautionary Principle within the European Union”, *Global Trade and Custom Journal*, 14(4). DOI:10.54648/GTCJ2019017.
146. Ziegler, Katja. (2011). „International Law and EU Law: Between Asymmetric Constitutionalisation and Fragmentation“, in: A Orakhelashvili (1st ed), Research Handbook on the Theory of International Law, Edward Elgar Publishing. Доступно на: SSRN <https://ssrn.com/abstract=1963736>.
147. Ziegler, Katja. (2013). “The Relationship between EU Law and International Law” (January 22, 2015). D. Patterson, A. Soderston (eds.), A Companion to EU and International Law (Wiley-Blackwell, 2016) 42-61, University of Leicester School of Law Research Paper No. 15-04. Доступно на: SSRN <https://ssrn.com/abstract=2554069>
148. Ives, Eamonn. (2021). „Clean Free Trade – Championing free trade, economic growth and the environment“, Centre for Policy Studies. Доступно на: <https://cps.org.uk/wp-content/uploads/2021/07/210609191707-CPSCLEANFREETRADE.pdf>
149. Jurišić, Ksenija. (2015). „Henry Kissinger: Svjetski poredak“, *Međunarodne studije* XV, br. 4, 68. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/181459>
150. Kassoti Eva. (2017). „The Council v. Front Polisario Case: The Court of Justice’s Selective Reliance on International Rules on Treaty Interpretation (Second Part)“, *European Papers*,

https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_eJ_2017_1_5_Article_Eva_Kassoti_00147.pdf

151. Kassoti, Eva & Odermatt, Jed. (2020). „The principle of autonomy and international investment arbitration: Reflections on Opinion 1/17“, *Questions of International Law*, 73.

Доступно на: http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2020/09/01_ADR_Kassoti-Odermatt_FIN.pdf.

152. Kassoti, Eva & Wessel, Ramses (2020) (eds), „EU Trade Agreements and the Duty to Respect Human Rights Abroad: Introduction to the Theme“, Centre for the Law of EU external relation (CLEER), T.M.C. Asser Institute. Доступно на:

https://www.asser.nl/media/679745/cleer020-01_web_final.pdf

153. Kent, Avidan. (2016). „The EU Commission and the Fragmentation of International Law: Speaking European in a Foreign Land“, *Goettingen Journal of International Law*, 7(2). DOI: 10.3249/1868-1581-7-2-kent.

154. Kim, Bong-Chul; Shin, Eui-Chan, Park, Kyung-Eun. (2023). „Establishing EU Norms as a Global Actor: Application of New Concepts in FTAs“, *Journal of Global Business and Trade*, 19(1). Доступно на: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4356167

155. Klamert, Marcus. (2014). „Loyalty in the EU Treaties“, published to Oxford Scholarship Online, 9-30. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199683123.003.0001>

156. Kleimann, David. (2017). „The transformation of EU external economic governance: law, practice, and institutional change in common commercial policy after Lisbon“, Florence: European University Institute, Retrieved from Cadmus, European University Institute Research Repository. Доступно на: <http://hdl.handle.net/1814/49330>

157. Kleimann, David & Kübek, Gesa. (2018). „The Signing, Provisional Application, and Conclusion of Trade and Investment Agreements in the EU - The Case of CETA and Opinion 2/15“, *Legal Issues of Economic Integration*, 45(1), Kluwer Law International BV, The Netherlands, стр. 12. (II. `EU-only` vs. `Mixed` Trade and Investment Agreement: A Question of Competence). Доступно на:

https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/43948/RSCAS_2016_58.pdf?sequence=1&isAllowed=y

158. Кнежевић Предић, Весна и Радивојевић, Зоран. (2018). „Уговорна способност Европске уније: шест деценија после“, *Српска политичка мисао*, број 1/2018. год. 25, vol. 59. DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.5912018.4>

159. Кнежевић Предић, Весна и Радивојевић, Зоран. (2018). „Границе надлежности Европске уније – начело поверених овлашћења“, *Анали Правног факултета у Београду*, година LXVI, 3/2018.
160. Кноп, Karen. (2020). „Introduction to the Symposium on Prosper Weil, 'Towards Relative Normativity in International Law'“, *American Journal of International Law*, vol. 114, Published online by Cambridge University Press. Доступно на: <https://doi.org/10.1017/aju.2020.19>
161. Koskenniemi, Martti. (1997). „Hierarchy in International Law: A Sketch“, *European Journal of International Law*, 8(4). Доступно на: <https://academic.oup.com/ejil/article/8/4/566/438129>
162. Koskenniemi, Martti. (2007). „International Law: Constitutionalism, Managerialism and the Ethos of Legal Education“, *European Journal of Legal Studies*, 1(1). Доступно на: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/6838/EJLS_2007_1_1_1_Kos_EN.pdf?sequence=
=
163. Koutrakos, Panos. (2019). „The Autonomy of eu Law and International Investment Arbitration, *Nordic Journal of International Law*“, 88(1). DOI: <https://doi.org/10.1163/15718107-088010003>.
164. Kochenov, Dimitry & Lavranos, Nikos. (2020). “Rule of Law and the Fatal Mistake of Achmea: Could the Intra-EU BIT’s Have Been the Last Hope for Justice in Captured Illiberal Member States?”, Working Paper No. 12 – November 2020. Доступно на: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3728663> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3728663>
165. Кошутећ, Будимир; Ракић, Бранко и Миљисављевић, Бојан (2012). „Увод у право европских интеграција“, Правни факултет Универзитета у Београду.
166. Кошутећ, Будимир; Ракић, Бранко и Миљисављевић, Бојан. (2015). „Увод у право европских интеграција“, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015.
167. Кошутећ, Будимир. (2019). „Енигме о немачкој суверености и европској безбедности“, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књига CLXXXIII, Одељење друштвених наука, књига 43, „Државни поредак: суверенитет у времену глобализације“, Зборник радова са симпозијума.
168. Крећа, Миленко. (2023). „Међународно јавно право“, четрнаесто допуњено, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за издаваштво.
169. Кривокапић, Борис. (2023). „Значај Вестфалског мира (1648) за међународно право“, *Ревизија Копачичке школе природног права*, 5(1).
170. Kuijper, Pieter Jan. (2013). „It Shall Contribute to...the Strict Observance and Development of International Law...La Cour de Justice et la Construction de l’Europe:

Analyses et Perspectives de Soixante Ans de Jurisprudence”, T.M.C. ASSER PRESS, The Hague, The Netherlands and the authors.

171. Kuijper, Pieter Jan. (2018). „Recent Tendencies in the Separation of Powers in EU Foreign Relations: An Essay”, in: Constitutional Issues of EU External Relations Law, Eleftheria Neframi/Mauro Gatti (eds.), стр. 210. Доступно на: www.nomos-elibrary.de/10.5771/9783845277134.pdf?download_full_pdf=1.pdf.

172. Kuisma, Mirka & Larik, Joris. (2022). „The continuing Contestation of ERTA Conferral, Effectiveness and the Member States` Participation in Mixed Agreements“, in „The EU and its Member States` Joint Participation in International Agreements“, Nicolas Levrat, Yuliya Kaspiarovich, Christine Kaddous and Ramses A Wessel (eds), Hart Publishing

173. Kukavica, Jaka. (2021). “The Garden Grows Lusher: Completing the Narratives on Opinion 1/75”. In: Using the Historical Archives of the EU to Study Cases of CJEU – Second Part – edited by Marise Cremona, Claire Kilpatrick and Joanne Scott, *European Papers*, 6(2). DOI: 10.15166/2499-8249/500.

174. Lamy, Pascal. (2007). “The Place of the WTO and its Law in the International Legal Order”, *The European Journal of International Law*, 17(5). DOI: 10.1093/ejil/chl035.

175. Larik, Joris. (2020). “EU external relations law and Brexit: *When Pluto was a planet*”, 4(1), *Europe and the World: A law review* [18], стр.3. (2. EU external relations law: A doubly peculiar field of scholarship). Доступно на: <https://journals.uclpress.co.uk/ewlr/article/pubid/EWLR-4-3/>

176. Lenaerts, Koen & Desomer, Marlies. (2005). “Towards a Hierarchy of Legal Acts in the European Union? Simplification of Legal Instruments and Procedures”, *European Law Journal*, 11(6). Доступно на: <https://iow.eui.eu/wp-content/uploads/sites/18/2014/05/Curtin-04-Background-01-Lenaerts-Desomer.pdf>

177. Lenaerts, Koen & Corthaut Tim. (2009). “Towards an Internally Consistent Doctrine on Invoking Norms of EU Law“. In: Sacha Prechal, and Bert van Roermund (eds), *The Coherence of EU Law: The Search for Unity in Divergent Concepts*, Oxford University Press. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199232468.003.0021>

178. Lenaerts, Koen & Gutiérrez-Fons, José. (2013). „To Say What the Law of the EU Is: Methods of Interpretation and the European Court of Justice“, European University Institute – Academy of European Law, EUI Working Paper AEL 2013/9. Доступно на: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/28339/AEL_2013_09_DL.pdf?sequence=1&isAllowed=y;

179. Lenaerts, Koen. (2019). "The Authonomy of European Union Law", AISDUE. Доступно на: https://www.aisdue.eu/wp-content/uploads/2019/04/001C_Lenaerts.pdf;
180. Lenaerts, Koen; Gutiérrez-Fons José & Adam, Stanislas. (2021). "Exploring the Autonomy of the European Union Legal Order", *ZaöRV* 81 (2021). DOI 10.17104/0044-2348-2021-1-47.
181. Lerman, Eve. (1985). "The doctrine of implied powers in the area of treaty-making: a study of decisions of the European Court of Justice", Florence: European University Institute, EUI LLM theses, Department of Law - <http://hdl.handle.net/1814/49304>. Retrieved from Cadmus, EUI Research Repository.
182. Lozina, Duško. (2018). „Ricardo Guastini, Sintaksa prava“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 55(2). Dostupno na: https://www.pravst.unist.hr/dokumenti/zbornik/2018128/zb201802_499.pdf
183. Лопандић, Душко. (2018). „Заједничка трговинска политика Европске уније и нова генерација споразума о слободној трговини“, *Ревуја за европско право*, 20(1), 49-61. Доступно на: https://drive.google.com/file/d/1_FCPYikB7UffMzVXmYSzOhk01xj99uGM/view
184. Lorenzmeier, Stefan. (2021). „Exclusive and Shared Competences After the Singapore Opinion of the European Court of Justice: 2/15 Revisited“, In *EU External Relations Law – Shared competences and shared values in agreements between EU and Its Eastern Neighbourhood*, Stefan Lorenzmeier, Roman Petrov, Christoph Vedder editors, Springer.
185. Лукић Радовић, Маја (2018). „Лојалност унутар Европске уније – правна или само политичка обавеза“, *Анали Правног факултета у Београду*, 66(3).
186. Majchrowska, Elżbieta. (2017). „EU-South Korea FTA as one of New Generation Agreements – an overview of the effects of the Agreement“, *Research Papers of Wroclaw University of Economic*, nr. 486. DOI: 10.15611/pn.2017.486.15.
187. Martines, Francesca. (2014). „Direct Effect of International Agreements of the European Union“, *The European Journal of International Law*, 25(1). DOI: 10.1093/ejil/chu007.
188. Martonyi, János. (2019). „Law and Identity in the European Integration“, *Hungarian Journal of Legal Studies*, 60(3). DOI: 10.1556/2052.2019.00014.
189. Mayer, Franz. (2014). „Stellt das geplante Freihandelsabkommen der EU mit Kanada (Comprehensive Economic and Trade Agreement, CETA) ein gemischtes Abkommen dar? (Rechtsgutachten für das Bundesministerium für Wirtschaft und Energie)“, Universität Bielefeld. Доступно на: https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Downloads/C-D/ceta-gutachten-einstufung-als-gemischtes-abkommen.pdf?__blob=publicationFile&v=4

190. Mendes, Joana. (2018). „The external administrative Layer of EU law-making: International decisions in EU Law and the Case of CETA“, *European Papers*, 2(2). DOI: 10.15166/2499-8249/166.
191. Meunier, Sophie & Nicolaïdis, Kalypso. (1999). „Who Speaks for Europe? The Delegation of Trade Authority in the EU“, *Journal of Common Market Studies*, 37(3). Доступно на: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=tYGzwOIAAAAJ&citation_for_view=tYGzwOIAAAAJ:UeHWp8X0CEIC
192. Meunier, Sophie & Nicolaïdis, Kalypso. (2005). „The European Union as a Conflicted Trade Power“, *Journal of European Public Policy*, 13:6. Доступно на: https://www.researchgate.net/profile/Kalypso-Nicolaidis/publication/29993481_The_European_Union_as_a_Trade_Power/links/0912f513fbf240d9fb000000/The-European-Union-as-a-Trade-Power.pdf
193. Meunier, Sophie. (2006). „Trading Voices: the European Union in International Commercial Negotiations“, Princeton University Press, 4(04), Princeton and Oxford. DOI:10.1017/S1537592706770475.
194. Мишчевић, Тања. (2016). „Међународне владине организације – савремена пракса као израз самосталне воље“, *Анали Правног факултета у Београду*, година LXIV, 2/2016. Доступно на: <https://rfpn.fpn.bg.ac.rs/bitstream/id/369/557.pdf>
195. Monteiro, Jose-Antonio & Trachtman, Joel. (2020). „Environmental Laws“, in: *Handbook of Deep Trade Agreements*, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Edited by Aaditya Mattoo, Nadia Rocha, and Michele Ruta, p. 573 & 582. Доступно на: https://elibrary.worldbank.org/doi/10.1596/978-1-4648-1539-3_ch18.
196. Moorhead, Timothy. (2012). „European Union Law as International Law“, *European Journal of Legal Studies*, 5(1). Доступно на: <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/24819/Moorhead128UK.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
197. Moskalenko, Oleksandr. (2015). „The European Parliament in EU external relations after Maastricht: applying the federal paradigm“, *Evropský politický a právní diskurz*, 2(1). Доступно на: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-1/11.pdf>
198. Mohay, Ágoston. (2017). „The Status of International Agreements Concluded by the European Union in the EU Legal Order“, *Pravni vjesnik*, god. 33, br. 3-4. DOI: <https://doi.org/10.25234/pv/5534>.
199. Molnár, Tamás. (2016). „Revisiting the External Dimension of the Autonomy of EU Law: Is There Anything New Under the Sun?“, *Hungarian Journal of Legal Studies*, 57(2), DOI: 10.1556/2052.2016.57.2.3.

200. Moreno-Lax, Violeta & Gragl, Paul. (2016). „Introduction: Beyond Monism, Dualism, Pluralism. The Quest for a (Fully-Fledged) Theoretical Framework: Co-implication, Embeddedness, and Interdependency between Public International Law and EU Law“, 35(1), *Yearbook of European Law*. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/yel/yew016>
201. Moreno-Lax, Violeta. (2019). „The Axiological Emancipation of a (Non-)Principle: Autonomy, International Law and the EU Legal Order“, *The Interface Between EU and International Law: Contemporary Reflections*, Bloomsbury Publishing. Доступно на: <https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/handle/123456789/58097>
202. Moreno-Lax, Violeta & Ziegler, Katja. (2021). „Autonomy of the EU Legal Order – A General Principle? On the Risks of Normative Functionalism and Selective Constitutionalisation“, European University Institute, Robert Schuman Centre. Доступно на: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/73306/LAW%20WP%202021_15.pdf?sequence=1&isAllowed=y
203. Neuvonen, Päivi & Ziegler, Katja. (2022). „General principles in the EU legal order: past, present and future directions“, Research handbook on general principles in EU law. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781784712389.00007>.
204. Nijman, Janne Elisabeth. (2004). „The Concept of International Legal Personality“, Book subtitle: An Inquiry into the History and Theory of International Law, T.M.C. Asser Press, The Hague, ISBN: 987-90-6704-183-6.
205. Novoselec, Ivana i Parić, Andrijana. (2016). “Procjena učinka Transatlantskog investicijskog i trgovinskog partnerstva (TTIP) na ljudska prava i socioekonomsku (ne)jednakost u Republici Hrvatskoj, Razbor d.o.o. za Centar za mirovne studije, Projekt je financiran u sklopu programa IPA Europske unije za Republiku Hrvatsku. Dostupno na: <http://nejednakost.cms.hr/wp-content/uploads/2016/10/TTIP-Human-Rights-Impact-Analysis.pdf>
206. Norton, Joseph. (1973). „The Treaty-Making Power of the European Economic CommunityA Constitutional Crisis Facing the EEC“, *International Lawyer*, 7(3). Доступно на: <https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3954&context=til>
207. Odermatt, Jed. (2014). “The Court of Justice of the European Union: International or Domestic Court?”, *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, 3(3). DOI: 10.7574/cjicl.03.03.231.
208. Odermatt, Jed. (2016). „When a Fence Becomes a Cage: The Principle of Autonomy in EU External Relations Law“, *EUI Working Papers*, MWP 2016/17. Доступно на: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/41046/MWP_2016_07.pdf?sequence=1&isAllowed=y

209. Ott, Andrea & Wessel, Ramses. (2006). „The EU’s External Relations Regime: Multilevel Complexity in an Expanding Union“, In: S. Blockmans & A. Łazowski (eds.), *The European Union and Its Neighbours*, 2006, T.M.C. Asser Instituut, The Hague. Доступно на: https://www.academia.edu/26455818/The_Eu_S_External_Relations_Regime_Multilevel_Complexity_in_an_Expanding_Union
210. Paliwal, Suyash. (2012). „Strengthening the Link in Linkage: Defining 'Development Needs' in WTO Law“, *American University International Law Review*, 27(1), стр. 80. Доступно на: <https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1728&context=auilr>
211. Panico Ruggiero Cafari & Di Benedetto, Fabrizio. (2016). "Recent Developments in the Most Controversial Aspects of EU International Investment Agreements: Portfolio Investments and Investor-State Dispute Settlement", *Transnational Dispute Management*. Доступно на: www.transnational-dispute-management.com/article.asp?key=2317
212. Panke, Diana. (2007). “The European Court of Justice as an Agent of Europeanization? Restoring Compliance with EU Law”, *Journal of European Public Policy*, 14(6). DOI:10.1080/13501760701497709.
213. Patton, Steven. (2019). „The Peace of Westphalia and its Effects on International Relations, Diplomacy and Foreign Policy“, *The Histories*, 10(1), Article 5, 97.
214. Raczolay, Péter. (2014). “Нови правци у функционисању уставних судова Европе – улога правне традиције и континуитета у тумачењу уставности”, Конференција поводом обиљежавања 50 година Уставног суда Србије, Београд. Доступно на: <http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Publikacije.pdf>
215. Pellet, Alain. (1994). „*Les fondements juridiques internationaux du droit communautaire / The Legal Bases of Community Law in International Law*“, in Academy of European Law (ed.), *The Protection of Human Rights in Europe*, The Hague/Boston/London, Kluwer Law International/Martinus Nijhoff Publishers / Florence, Academy of European Law, European University Institute, 1997, Collected Courses of the Academy of European Law, V/2, Collected Courses of the Academy of European Law, [AEL] - <https://hdl.handle.net/1814/3019>, Retrieved from Cadmus, EUI Research Repository
216. Pellet, Alain. (2019). „Values and Power Relations – The 'Disillusionment' of International Law“, KFG Working Paper Series, No. 34, Berlin Potsdam Research Group “The International Rule of Law – Rise or Decline?”, Berlin. Доступно на: https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/43581/file/kfg_wp34.pdf
217. Pereira, Pedro Silva. (2019) „The EU-Japan Economic Partnership Agreement from the European Parliament’s Perspective: A Landmark Agreement beyond Trade“, *Journal of inter-*

regional studies: regional and global perspectives 2. Доступно на: <https://www.waseda.jp/inst/oris/assets/uploads/2018/03/304811b29cc454a7b81d755dd350d480.pdf>

218. Petersmann, Ernst-Ulrich. (2015). „Transformative Transatlantic Free Trade Agreements without Rights and Remedies of Citizens?“, *Journal of International Economic Law*, 18(3). Доступно на: <https://doi.org/10.1093/jiel/jgv030>

219. Petersmann, Ernst-Ulrich. (2016). „Transatlantic Free Trade Agreements: Lack of EU Leadership for Reforming Trade and Investment Law?“, *De Boeck Supérieur | « Revue internationale de droit économique*, 2016/4 t. XXX. DOI 10.3917/ride.304.0455.

220. Petrašević, Tunjica i Duić, Dunja. (2010). „Međunarodnopravni subjektivitet Evropske unije“, *Pravni vijesnik Pravnog fakulteta Sveučilišta Josipa Juraja Štrosmajera u Osijeku*, god. 26, br. 1.

221. Pirker, Benedikt. (2020). „Rethinking Solidarity in View of the Wanting Internal and External EU Law Framework Concerning Trade Measures in the Context of the COVID-19 Crisis“, *European Papers*, 5(1), стр. 580. Доступно на: <https://www.europeanpapers.eu/en/europeanforum/rethinking-solidarity-internal-and-external-trade-measures-during-covid-19>

222. Popović, Goran & Savić, Mirko. (2014). „The Impact of Foreign Direct Investment of Economic Growth in the European Union“, *Economics – Innovative and Economics Research Journal*, 2(1), стр. 6. DOI: <https://economicsrs.com/index.php/eier/issue/view/16>

223. Поповић, Горан. (2016). „Економија Европске уније“, ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства“ а. д. Источно Ново Сарајево.

224. Popović Goran & Erić, Ognjen. (2018). „Economic Development of the Western Balkans and European Union investments“, *Economic Research – Ekonomska istraživanja*, Taylor and Francis Group, 31(1), стр. 1540. Доступно на: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2018.1498009>

225. Поповић, Витомир. (2006). „Споразум о стабилизацији и придруживању као извор комунитарног права“, *Право и привреда*, вол. 43, бр. 5-8. Доступно на: <http://www.pravniciuprivredi.org.rs/index.php/sr/casopis>

226. Поповић, Витомир. (2010). „Споразум о стабилизацији и придруживању као извор пословног права“, *Право и привреда*, вол. 47, бр. 7-9. Доступно на: <http://www.pravniciuprivredi.org.rs/index.php/sr/casopis>

227. Prechal, Sacha. (2020). „Horizontal direct effect of the Charter of Fundamental Rights of the EU“. *Revista de Derecho Comunitario Europeo*, 66. DOI: <https://doi.org/10.18042/cepc/rdce.66.04>

228. Polzin, Monika. (2022). „Emotion and the Vertical Separation of Powers: Ultra-Vires Review by National (Constitutional) Courts, and EU and International Law“, *ICL Journal* 2022, 16(3). Доступно на: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/icl-2022-0002/html>
229. Rabinovych, Maryina. (2020). “EU Free Trade Agreements as an Instruments of Promoting the Rule of Law in Third Countries: A Framework Paper”, In *European Yearbook of International Economic Law 2019*, Marc Bunderberg, Markus Krajewski, Christian J. Tams, Jörg Philipp Terhechte, Andreas R. Ziegler ed., Springer, DOI:10.1007/8165_2019_31.
230. Радивојевић, Зоран. (2019). „Врсте овлашћења Европске уније“, *Зборник радова „Право и вредности“*, Источно Сарајево, 31-46.
231. Raporot, Cécile. (2023). „Setting Norms and Promoting a Rules-Based International Legal Order: Enhancing Strategic Autonomy Through the Autonomy of the EU Order“, *European Papers*, 8(2), 451. DOI: 10.15166/2499-8249/666.
232. Raz, Joseph. (2018). “The Law's Own Virtue”, Columbia Public Law Research Paper No. 14-609, Oxford Legal Studies Research Paper No. 10/2019, King's College London Law School Research Paper No. 2019-17. Доступно на: SSRN <https://ssrn.com/abstract=3262030> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3262030>
233. Ratner, Steven. (2022). „International Law Rules on Treaty Interpretation“, in *The Law and Practice of the Northern Ireland Protocol*, edited by Christopher McCrudden, Cambridge: Cambridge University Press, 81. Доступно на: https://repository.law.umich.edu/book_chapters/279
234. Rauchegger, Clara. (2021). „Four Functions of the Principle of Primacy in the ECJ's Post-Lisbon Case Law“, Forthcoming in: Katja Ziegler, Päivi Neuvonen and Violeta Moreno-Lax (eds), *Research Handbook: The General Principles of EU Law*, Edward Elgar. Доступно на: SSRN <https://ssrn.com/abstract=3724541>
235. Рачић, Обрад и Димитријевић, Војин. (1980). „Међународне организације“, Савремена администрација, Београд.
236. Repousis, Odysseas & Risvas, Michail. (2020). “The Achmea decision and the battle between the EU and International Rule of Law or two conceptions of Rule of Law in conflict”, ed. by Leal-Arcas, Rafael in: „International Trade, Investment and the Rule of Law“, Eliva Press.
237. Reynolds, Paul. (2012). *The EU's New Trade Policy and the Doctrine of Direct Effect: The Final Crossroads?*, Master Thesis, Tilburg University. Доступно на: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=127439>
238. Rigod, Boris. (2012). „Global Europe: The EU's New Trade Policy in its Legal Context“, *Columbia Journal of European Law*, 18(1). Доступно на: <https://hdl.handle.net/1814/25037>

239. Riffel, Christian. (2019). "The CETA Opinion of the European Court of Justice and its Implications – Not that Selfish After All", *Journal of International Economic Law*, vol. 22. DOI: 10.1093/jiel/jgz021.
240. Robbins, John. (1993). "The third dimension of power", *International Review of Sociology*, 4(2). DOI: 10.1080/03906701.1993.9971140.
241. Rosas, Allan. (2011). „The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States“, *Fordham International Law Journal*, 34(5). Доступно на: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=2305&context=ilj>
242. Rosas, Allan. (2015). „EU External Relations: Exclusive Competence Revisited“, *Fordham International Law Journal*, 38(4). Доступно на: <http://ir.lawnet.fordham.edu/ilj>
243. Rossi, Lucia Serena. (2017). "Same Legal Value as the Treaties"? Rank, Primacy, and Direct Effects of the EU Charter of Fundamental Rights", *German Law Journal*, 18(4). DOI: <https://doi.org/10.1017/S2071832200022161>.
244. Savorskaya, Ekaterina. (2015). „The concept of the European union’s normative power“. *Baltic Region*, 4(26). DOI:10.5922/2079-8555-2015-4-5.
245. Salcedo, Juan Antonio Carrillo. (1997), „Reflections on the Existence of a Hierarchy of Norms in International Law“, *European Journal of International Law*, 8(4). Доступно на: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.ejil.a015608>
246. Sandholtz, Wayne & Stone Sweet, Alec. (2010). „Neo-functionalism and Supranational Governance“. Доступно на: SSRN <https://ssrn.com/abstract=1585123> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1585123>
247. Sánchez-Barrueco, Maria-Luisa. (2020). „Litigation as a means to solve conflicts between the European Parliament and the Council: one size does not fit all“, in *Research Handbook on the Politics on EU Law*, edited by Paul James Cardwell and Marie-Pierre Granger, Edward Elgar Publishing Publishing. DOI: <https://doi.org/104337/9781788971287.00012>.
248. Svoboda, Ondřej. (2019). „The Common Commercial Policy After Opinion 2/15: no simple way to make life easier for free trade agreements in the EU“, *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 19(1). DOI:10.3935/cyelp.15.2019.350.
249. Szudoczky, Rita. (2014). „The Sources of EU Law and Their Relationships: Lessons for the Field of Taxation“, *IBFD Doctoral Series*. (3.3.1. Hierarchy between primary and secondary law). Доступно на: https://pure.uva.nl/ws/files/1701555/129841_thesis.pdf
250. Semertzi, Aliki. (2014). „The preclusion of direct effect in the recently concluded EU free trade agreements“, *Common Market Law Review*, 51(4). Доступно на: <https://doi.org/10.54648/cola2014088>.

251. Szepeľak, Katarzyna. (2020). „Judicial Extraterritorial Application of the EU Charter of Fundamental Rights and EU Trade Relations – Where do we stand today. In: Eva Kassoti and Ramses Wessel (eds), „EU Trade Agreements and the Duty to Respect Human Rights Abroad: Introduction to the Theme”, Centre for the Law of EU external relation (CLEER), T.M.C. Asser Institute. Доступно на: https://www.asser.nl/media/679745/cleer020-01_web_final.pdf
252. Slaughter, Anne-Marie. (1994). „A Typology of Transjudicial Communication“, *University of Richmond Law Review*, 29(1). Доступно на: <https://scholarship.richmond.edu/lawreview/vol29/iss1/6>
253. Спаић, Бојан. (2017). „Два поимања правних принципа“, *Анали Правног факултета у Београду*, година LXV, 1/2017. Доступно на: https://anali.rs/xml/201-/2017c/2017-1c/Anali_2017-1c-245-947-1-pb.pdf
254. Sharman, Jason. (2013). „International hierarchies and contemporary imperial governance: A tale of three kingdoms“, *European Journal of International Relations*, 19(2). DOI: 10.1177/1354066111425262.
255. Spiermann, Ole. (1999). „The Other Side of the Story: An Unpopular Essay on the Making of the European Community Legal Order“, *European Journal of International Law*, 10(4). Доступно на: <http://www.ejil.org/pdfs/10/4/609.pdf>
256. Schiek, Dagmar. (2020). „Solidarity in the case law of the European Court of Justice – opportunities missed?“. In H. Krunke, H. Petersen, & I. Mannes (Eds.), *Transnational Solidarity. Concept, Challenges and Opportunities*. Cambridge University Press. Доступно на: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3523787
257. Schimmelfennig, Frank. (2021). „Rebordering Europe: external boundaries and integration in the European Union“, *Journal of European Public Policy*, 28(3), 318. DOI: 10.1080/13501763.2021.1881589.
258. Schmidt, Julia. (2011). „Mixed Agreements Revisited: The EU and its member states in the world“, Christophe Hillion and Panos Koutrakos (eds), Oxford: Hart Publishing, *The Edinburgh Law Review*, vol. 15. DOI: 10.3366/elr.2011.0051.
259. Schilling, Theodor. (1996). „The Autonomy of the Community Legal Order: An Analysis of Possible Foundations“, *Harvard International Law Journal*. DOI:10.1017/9781108584531.006.
260. Schuster, Gunnar. (1995). „French Republic v. Commission of the European Communities“, *American Journal of International Law*, 89(1). DOI: <https://doi.org/10.2307/2203903>
261. Schütze, Robert. (2021). „European Constitutional Law“, Third Edition, Oxford University Press.

262. Tancredi, Antonello. (2019). „On the Absence of Direct Effect of the WTO Dispute Settlement Body's Decisions in the EU“, *Stylus Curiarum*. Доступно на: <https://styluscuriarum.files.wordpress.com/2019/05/9789004215528-international-law-as-law-of-the-european-union-on-the-absence-of-direct-effect-of-the-wto-dispute-settlement-bodye28099s-decisions-in-the-eu-legal-order.pdf>
263. Тасев, Јелисавета. (2019). „Поимање хоризонталног непосредног дејства извора права ЕУ“, Европско законодавство, бр. 68.
264. Tridimas, Takis. (2007). „The General Principles of EU Law“, Oxford University Press, second edition.
265. Tridimas, Takis. (2019). „Indeterminacy and legal uncertainty” in EU law in Joana Mendes (Ed), EU Executive Discretion and the Limits of the Law, OUP, *Penn State Law Research Paper* No. 07-2019.
266. Tridimas, Takis. (2021). „The General Principles of EU Law“, 2nd edition, Oxford University Press.
267. Taylor, Benjamin. (1909). „The Brussels Sugar Convention“, *The North America Review*, vol. 190.
268. Tizzano, Antonio. (1983). „Thirty years of Community Law, Commission of the European Communities“, The European Perspectives Series, ISBN 92-825-2652-6, Luxembourg. Доступно на: <http://aei.pitt.edu/93493/1/1983.pdf>
269. Tkachuk, Artsiom. (2016). „Common Commercial Policy of the European Union and its significance to the world trade“. Transatlantic Trade and Investment Partnership case study, *Rocznik integracji europejskiej*. DOI: 10.14746/rie.2016.10.30.
270. Tömmel, Ingeborg. (2016). “EU Governance of Governance: Political Steering in a Non-Hierarchical Multilevel System”, *Journal of Contemporary European Research*. 12 (1). DOI: <https://doi.org/10.30950/jcer.v12i1.695>
271. Trstenjak, Verica. (2013). “National Sovereignty and the Principle of Primacy in EU Law and Their Importance for the Member States”, *Beijing Law Review*, 4(2).
272. Тучић, Борис. (2016). „Суверенитет, јуриспруденција и уставни плурализам: оглед у правном поретку Европске уније“, ЈУ Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука.
273. Тучић, Борис и Драгишић, Радмила. (2021). “Прерогативи националног и европског конституционализма на примјеру сукоба Пољске и Европске уније у области владавине права“, Зборник радова – „Противрјечја савременог права“, Источно Сарајево, УДК/UDC 34(4-672EU).

274. Тучић, Борис и Драгишић, Радмила. (2022). „Поступак о претходном питању између интерпретативног и правностваралачког деловања Суда правде Европске уније“, Зборник радова – „Право између стварања и тумачења“, Том I, Универзитет у Источном Сарајеву, Правни факултет. Доступно на: https://www.pravni.ues.rs.ba/Download/Zbornik-Pravo_izmedju_stvaranja_i_tumacenja/Tom_1.pdf
275. Тучић, Борис и Драгишић, Радмила. (2023). „Тест сразмјерности у функцији трансформације грађанства Европске уније из деривативног у базични статус“, Паневропски универзитет Апеирон, *Годишњак Факултета правних наука*, број 13. година 13. DOI:10.7251/GFP2313106T.
276. Тучић, Борис и Драгишић, Радмила. (2023). „(Не)функционисање WTO тијела за жалбе“, Часопис “Пословне студије”, 2023. година 15, број 29-30.
277. Тучић, Борис и Драгишић, Радмила. (2023). „Институт унапријеђене сарадње у праву Европске уније – очекивања и постигнути резултати“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, број 99, година LXII/2023.
278. Yakovleva, Svetlana. (2020). „Personal Data Transfers in International Trade and EU Law: A Tale of Two Necessities”, *Journal of World Investment and Trade*, 21. DOI:10.1163/22119000-12340189.
279. Urquijo, Daniel Hakan. (2020). „How Does the EU Exercise Its Power Through Trade?”, *E-International Relations*. Доступно на: <https://www.e-ir.info/2020/04/07/how-does-the-eu-exercise-its-power-through-trade/>
280. Ћирић, Александар. (2013). „Начело слободе међународне трговине и преференцијално порекло робе“, *Теме*, XXXVII(4). Доступно на: <http://teme2.junis.ni.ac.rs/index.php/TEME/issue/view/7>
281. Ћирић, Александар и Цветковић, Предраг. (2014). „Карактеристике правног режима страних директних инвестиција у праву ЕУ“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 68/2014. Доступно на: <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z68/36z68.pdf>
282. Ћирић, Александар. (2016). „Начело пуне заштите и сигурности стране инвестиције“, *Право и привреда*, вол. 54, 7-9. Доступно на: <https://pravoiprivreda.rs/arhiva/pravo-i-privreda-2016-vol-54-7-9/>
283. Fakhri, Michael. (2014). „The institutionalisation of free trade and empire: a study of the 1902 Brussels Convention“, *London Review of International Law*, 2(1). DOI:10.1093/lril/lru006.

284. Fanou, Maria. (2020). „The CETA ICS and the Autonomy of the EU Legal Order in Opinion 1/17 – A Compass for the Future, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 22(2020). DOI: 10.1017/cel.2020.4.
285. Fontanelli, Flippo. (2019). „Anatomy of modern Free Trade Agreements“, SPICe Briefing. Доступно на:
<https://digitalpublications.parliament.scot/ResearchBriefings/Report/2019/7/26/Anatomy-of-modern-Free-Trade-Agreements>
286. Frid, Rachel. (1995). “The Relations Between the EC and International Organizations: Legal Theory and Practice”, The Hague: Kluwer Law International.
287. Fry, James. (2018). “Rights, Functions and International Legal Personality of International Organizations”, *Boston University International Law Journal*, vol 36:221. Доступно на:
<https://www.bu.edu/ilj/files/2020/04/221-248.pdf>
288. Hainbach, Philip. (2018). „The CJEU's Opinion 2/15 and the Future of EU Investment Policy and Law-Making“, *Legal Issues of Economic Integration*, 45(2). Доступно на:
<https://doi.org/10.54648/leie2018010>
280. Hartley, Trevor. (1998). „Основи права Европске заједнице: увод у уставно и управно право Европске заједнице“, Правни центар, Фонд Отворено друштво БиХ Сарајево, стр. 95.
290. Hafner-Burton, Emilie. (2005). “Trading Human Rights: How Preferential Trade Agreements Influence Government Repression”, *International Organization*, No 59, DOI:10+10170S0020818305050216.
291. Hauser, Heinz & Zimmermann, Thomas. (2003). „The Challenge of Reforming the WTO Dispute Settlement Understanding“, *Review of European Economic Policy*, 38(5), стр. 222. Доступно на: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/4498/1/MPRA_paper_4498.pdf
292. Hackenesch, Christine; Bergmann, Julian & Orbie, Jan. (2021). „Development Policy under Fire? The Politicization of European External Relations“, *Journal of Common Market Studies (CMS)*, 59(1). DOI: 10.1111/JCMS.13145.
293. Heliskoski, Joni & Kübek, Gesa. (2022). „A Typology of EU Mixed Agreements Revisited“, in: The EU and Its Member States' Joint Participation in International Agreements, Nicolas Levrat, Yuliya Kaspiarovich, Christine Kaddous and Ramses A Wessel (eds), Hart Publishing. DOI: 10.5040/9781509945900.ch-001.
294. Hilf, Meinhard. (1997). „The Role of National Courts in International Trade Relations“, *Michigan Journal of International Law*, 18(2). Доступно на:
<https://repository.law.umich.edu/mjil/vol18/iss2/3>

295. Hoang, Ha Hai & Sicurelli, Daniela. (2017). „The EU’s preferential trade agreements with Singapore and Vietnam. Market vs. normative imperatives“, *Contemporary Politics*, 23(4). DOI: 10.1080/13569775.2017.1289303.
296. Hofmann, Andreas. (2018). „Resistance against the Court of Justice of the European Union“, *International Journal of Law in Context*, vol. 14, Special Issue 2: Resistance to International Courts, стр. 25. DOI: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3138561
297. Hoffmeister, Frank. (2009). “The Contribution of EU Practice to International Law”, in Marise Cremona (ed.), *Developments in EU External Relations Law*, Collected Courses of the Academy of European Law, Oxford University Press. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199552894.003.0003>
298. Horst, Krenzler & Landwehr, Oliver. (2011). “A New Legal Order of International Law: On the Relationship between Public International Law and European Union Law after *Kadi*”, in Ulrich Fastenrath and others (eds), *From Bilateralism to Community Interest: Essays in Honour of Bruno Simma*, Oxford, online edn. Доступно на: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199588817.003.0063>
299. Caporaso, James. (1996). „The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Post-Modern?“, *Journal of Common Market Studies*. Доступно на: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1996.tb00559.x>
300. Cardwell, Paul James & Jancic, Davor. (2020). „The European Parliament and development cooperation: Democratic participation in the ‘low politics’ of EU External Relations“, in: *The European Parliament in the Contested Union, Power and Influence Post-Lisbon*, edited by: Edoardo Bressanelli, Nichola Chelotti, 1st edition, Routledge. Доступно на: <https://doi.org/10.4324/9781003030454>
301. Cartabia, Mart. (1990). “The Italian Constitutional Court and the Relationship Between the Italian Legal System and the European Community”, *Michigan Journal of International Law*, 12(1), 176. Доступно на: <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol12/iss1/7>
302. Casini, Lorenzo. (2014). “Solidarity between States in the Global Legal Space”, *European Review of Public Law*, 26(1).
303. Castellarin, Emanuel. (2019). “General Principles of EU Law and General International Law”, In: *General Principles and the Coherence of International Law*, Series: Queen Mary Studies in International Law, volume 37, Editors: Mads Andenas, Malgosia Fitzmaurice, Attila Tanzi, and Jan Wouters, Brill | Nijhoff. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004390935_011
304. Claes, Monica.(2015). „Luxembourg, Here We Come? Constitutional Courts and the Preliminary Reference Procedure“, *German Law Journal*, 16(6). Доступно на:

<https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/luxembourg-here-we-come-constitutional-courts-and-the-preliminary-reference-procedure/8BE7271B2FEFA1EF8AE9F693FF9A5A5D>

305. Cozzi, Alessia et al. (2016). “Comparative study on the Implementation of the ECHR at the National Level”, Council of Europe, Office in Belgrade. Доступно на: <https://rm.coe.int/16806fbc14>

306. Conconi, Paola; Herghelegiu, Cristina & Puccio, Laura. (2021). „EU Trade Agreements: To Mix or Not to Mix, That Is the Question“, *Journal of World Trade*, Kluwer Law International BV, The Netherlands, 55(2), стр. 232. Доступно на: https://respect.eui.eu/wp-content/uploads/sites/6/2022/02/to_mix_or_not_to_mix.pdf

307. Craig, Paul & De Búrca, Gráinne. (2020). „EU Law: Text, Cases and Materials“, Oxford University Press, 7th ed.

308. Cremona, Marise. (2021). “External Relations of the European Union: The Constitutional Framework for International Action”, In: *The Evolution of EU Law*, ed. Paul Craig & Gráinne de Búrca, Oxford University Press.

309. Cremona, Marise & Kukavica, Jaka. (2022). “Common commercial policy and the determination of exclusivity: opinion 1/75 (local cost standard)”, in Graham BUTLER and Ramses A. WESSEL (eds), *EU external relations law: the cases in context*, Oxford: Hart Publishing, 2022. Доступно на: <http://hdl.handle.net/1814/74498>

310. Curtin, Deirdre & Dekker, Ige. (2010). „Institutional and Legal Unity out of the Shadows“, In: *The European Union from Maastricht to Lisbon*, Amsterdam Centre for European Law and Governance, Working Paper Series 2010 – 02. Доступно на: www.jur.uva.nl/acelg, http://papers.ssrn.com/sol3/cf_dev/AbsByAuth.cfm?per_id=608606

311. Chalmers, Damian (2019). „Regional Organizations and the Reintegrating of International Law“, *The European Journal of International Law*, 30(1) Доступно на: <https://academic.oup.com/ejil/article/30/1/163/5498089>

312. Chowdhry, Sonali et al. (2018). „The EU-Japan Economic Partnership Agreement“, Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union PE. DOI: 10.2861/020025.

313. Šadl, Urška. (2015). “The role of effet utile in preserving the continuity and authority of European Union law: evidence from the citation web of the pre-accession case law of the court of justice of the EU”, *European journal of legal studies*, 8(1). Доступно на: <http://hdl.handle.net/1814/38651>

1. Statute of the International Court of Justice.

Доступно на: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf

2. Regulation (EEC) No 543/69 of the Council of 25 March 1969 on the harmonisation of certain social legislation relating to road transport, OJ L 77, 29.3.1969.

3. Council Decision 94/800/EC of 22 December 1994 concerning the conclusion on behalf of the European Community, as regards matters within its competence, of the agreements reached in the Uruguay Round multilateral negotiations (1986-1994), OJ L 336, 23.12.1994.

4. Council Regulation (EC) No 3286/94 of 22 December 1994 laying down Community procedures in the field of the common commercial policy in order to ensure the exercise of the Community's rights under international trade rules, in particular those established under the auspices of the World Trade Organization, OJ L 349, 31.12.1994.

5. Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction, recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and matters of parental responsibility repealing Regulation (EC) No 1347/2000, OJ L 338, 23.12.2003.

6. Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market, OJ L 376, 27.12.2006.

7. Council Regulation (EC) No 1234/2007 of 22 October 2007 establishing a common organisation of agricultural markets and on specific provisions for certain agricultural products, OJ L 299, 16.11.2007.

8. Commission Regulation (EC) No 1190/2008 of 28 November 2008 amending for the 101st time Council Regulation (EC) No 881/2002 imposing certain specific restrictive measures directed against certain persons and entities associated with Usama bin Laden, the Al-Qaeda network and the Taliban, OJ 2008 L 322.

9. Council Decision of 16 September 2010 on the signing, on behalf of the European Union, and provisional application of the Free Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part (2011/265/EU), OJ EU L 127/2 of 14.05.2011.

10. Regulation (EU) No 511/2011 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2011 implementing the bilateral safeguard clause of the Free Trade Agreement between the European Union and its Member States and the Republic of Korea, OJ L 145, 31.5.2011.

11. 2012/272/EU: Council Decision of 14 May 2012 on the signing, on behalf of the Union, of the Framework Agreement on Partnership and Cooperation between the European Union and

its Member States, of the one part, and the Republic of the Philippines, of the other part, OJ L 134, 24.5.2012.

12. 2012/735/EU: Council Decision of 31 May 2012 on the signing, on behalf of the Union, and provisional application of the Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Colombia and Peru, of the other part, OJ L 354, 21.12.2012.

13. Regulation (EU) No 654/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 concerning the exercise of the Union's rights for the application and enforcement of international trade rules and amending Council.

14. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), OJ L 119, 4.5.2016.

15. Regulation (EU) 2018/1725 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by the Union institutions, bodies, offices and agencies and on the free movement of such data, and repealing Regulation (EC) No 45/2001 and Decision No 1247/2002/EC, OJ L 295, 21.11.2018.

16. Regulation (EU) 2019/287 of the European Parliament and of the Council of 13 February 2019 implementing bilateral safeguard clauses and other mechanisms allowing for the temporary withdrawal of preferences in certain trade agreements concluded between the European Union and third countries, OJ L 53, 22.2.2019.

17. Directive (EU) 2019/1152 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on transparent and predictable working conditions in the European Union, OJ L 186, 11.7.2019.

18. Council Regulation (EU) 2020/1998 of 7 December 2020 concerning restrictive measures against serious human rights violations and abuses, OJ L 410I, 7.12.2020.

19. Regulation (EU) 2021/167 of the European Parliament and of the Council of 10 February 2021 amending Regulation (EU) No 654/2014 concerning the exercise of the Union's rights for the application and enforcement of international trade rules, OJ L 49, 12.2.2021.

Уговори

1. C029 - Forced Labour Convention, 1930 (No. 29). Доступно на:

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_COD E:C029

2. C051 - Reduction of Hours of Work (Public Works) Convention, 1936 (No. 51). Доступно на:

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312196:NO

3. C087 - Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 (No. 87). Доступно на: <https://www.ilo.org/legacy/english/inwork/cb-policy-guide/freedomofassocandrighttoorganiseno87.pdf>

4. C098 - Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 (No. 98). Доступно на: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C098

5. C100 - Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100). Доступно на: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_Ilo_Code:C100

6. Geneva Convention of 28 July 1951 relating to the status of refugees. Доступно на: <https://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html>

7. Treaty establishing a Single Council and a Single Commission of the European Communities, Merger Treaty; франц. Traité de fusion des exécutifs communautaires, Traité de fusion des institutions communautaires, Traité de fusion CE; нем. Vertrag zur Einsetzung eines gemeinsamen Rates und einer gemeinsamen Kommission der Europäischen Gem, Fusionsvertrag. – OJ 152, 13.7.1967.

8. C105 - Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105). Доступно на: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:55:0::55:P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C105,/Document

9. C111 - Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111). Доступно на: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_Ilo_Code:C111

10. 1958 Geneva Conventions on the Law of the Sea. Доступно на: <https://lega.un.org/avl/ha/gclos/gclos.html>

11. C129 - Labour Inspection (Agriculture) Convention, 1969 (No. 129). Доступно на: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312274

12. C138 - Minimum Age Convention, 1973 (No. 138). Доступно на: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=normlexpub:12100:0::no::P12100_ilo_code:C138

13. C143 - Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention, 1975 (No. 143). Доступно на:

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::p12100_instrument_id:312288

14. Convention for the Protection of the Mediterranean Sea against Pollution, (Barcelona, 1976). Доступно на: <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/barcelona-convention-and-protocols>

15. C155 - Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155). Доступно на: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C155

16. United Nations Convention on the Law of the Sea. Доступно на: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

17. Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations 1986, Done at Vienna on 21 March 1986. Not yet in force. Доступно на:

https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XXIII-3&chapter=23&clang=_en

18. Convention on a Common Transit Procedure concluded on 20 May 1987 between the Republic of Austria, the Republic of Finland, the Republic of Iceland, the Kingdom of Norway, the Kingdom of Sweden, the Swiss Confederation and the European Economic Community, OJ 1987 L 226.

19. Single European Act, OJ L 169, 29.6.1987, p. 1–28 (ES, DA, DE, EL, EN, FR, IT, NL, PT).

20. Treaty on European Union, OJ C 191, 29.7.1992.

21. Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Hungary, of the other part - Protocol 1 on textile and clothing products - Protocol 2 on products covered by the ECSC Treaty - Protocol 3 on trade between Hungary and the Community in processed agricultural products not covered by Annex II to the EEC Treaty - Protocol 4 concerning the definition of the concept of originating products and methods of administrative cooperation - Protocol 5 on specific provisions relating to trade between Hungary, of the one part, and Spain and Portugal, of the other part - Protocol 6 on mutual assistance in customs matters - Protocol 7 on concessions with annual limits - Final Act - Joint Declarations - Unilateral Declarations - Declaration concerning Annexes IXa and XIc of the Agreement, OJ L 347, 31.12.1993.

22. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts OJ C 340, 10.11.1997.

23. UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention). Доступно на: <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text>
- 24/ Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters, Aarhus, Denmark, 25 June 1998. Доступно на: <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text>
24. C182 - Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182). Доступно на: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182
25. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, OJ C 80, 10.3.2001.
26. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). Доступно на: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>
27. Convention on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters, OJ L 339, 21.12.2007.
28. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, OJ C 306, 17.12.2007.
29. Free trade agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part, OJ L 127, 14.5.2011.
30. Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Colombia and Peru, of the other part, OJ L 354, 21.12.2012.
31. Agreement establishing an Association between the European Union and its Member States, on the one hand, and Central America on the other, OJ L 346, 15.12.2012.
32. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012.
33. Charter of Fundamental Rights of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012.
34. Agreement establishing an Association between the European Union and its Member States, on the one hand, and Central America on the other, OJ L 346, 15.12.2012.
34. Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Colombia and Peru, of the other part, OJ L 354, 15.12.2012.
35. Protocol of Accession to the Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Colombia and Peru, of the other part, to take account of the accession

of Ecuador, OJ L 356, 24.12.2016. Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A22016A1224%2801%29>

36. Agreement on Cooperation and Mutual Administrative Assistance in Custom Matters, OJ EC, 1999, L 151/21.

37. Stabilisation and Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and Kosovo, of the other part, OJ EU, 2016, L 71.

38. Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part, OJ L 11, 14.1.2017.

39. Agreement between the European Union and Japan for an Economic Partnership, ST/7965/2018/INIT, OJ L 330, 27.12.2018.

40. Free trade Agreement between the European Union and the Republic of Singapore, ST/7972/2018/ADD/5, OJ L 294, 14.11.2019.

41. Free Trade Agreement between the European Union and the Socialist Republic of Viet Nam, ST/6051/2019/INIT, OJ L 186, 12.6.2020.

Судска и арбитражна пракса

1. Cour Internationale de Justice, Affaire du Détroit de Corfou, Arrêt du 9 avril 1949: C. I. J. Recueil 1949. Доступно на: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-FR.pdf>

2. Judgment of 10 December 1957, *Société des usines à tubes de la Sarre v High Authority of the European Coal and Steel Community*, Joined cases 1/57 & 14/57, EU:C:1957:13.

3. Judgment of 5 February 1963, *Van Gend en Loos*, C-26/62, ECLI:EU:C:1963:1.

4. Judgment of 15 July 1964, *Costa v ENEL*, C-6/64, ECLI:EU:C:1964:66.

5. Judgment of 16 June 1966, *Lütticke*, C-57/65, ECLI:EU:C:1966:34, Grounds of judgment.

6. Judgment of 3 April 1968, *Molkerei-Zentrale Westfalen*, C-28/67, ECLI:EU:C:1968:17.

7. Judgment of 10 December 1969, *Commission of the European Communities v French Republic*, Joined cases C-6/69 and 11/69, ECLI:EU:C:1969:68.

8. Judgment of 17 December 1970, *Internationale Handelsgesellschaft*, C-11/70, ECLI:EU:C:1970:114.

9. Judgment of 6 October 1970, *Franz Grad*, C-9/70, ECLI:EU:C:1970:78.

10. Judgment of 10 March 1971, *Tradax*, C-38/79, ECLI:EU:C:1971:24.

11. Judgment of 31 March 1971, *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*, ECLI:EU:C:1971:32.

12. Judgment of 14 December 1971, *Politi v Italy*, C-43/71, ECLI: ECLI:EU:C:1971:122, Grounds of judgment.
13. Judgment of 26 April 1972, *Interfood*, C-92/71, ECLI:EU:C:1972:30.
14. Judgment of 22 June 1972, *Frilli*, C-1/72, ECLI:EU:C:1972:56.
15. Judgment of 12 December 1972, C-21-24/72, *International Fruit Company*, ECLI:EU:C:1972:115.
16. Judgment of 7 February 1973, *Commission of the European Communities v Italian Republic*, C-39/72, ECLI:EU:C:1973:13.
17. Judgment of 12 February 1974, *Sotgiu*, C-152/73, ECLI:EU:C:1974:13.
18. Judgment of 27 March 1974, *SABAM*, C-127/73, ECLI:EU:C:1974:6.
19. Judgment of 30 April 1974, *Haegeman v Belgium*, C-181/73, ECLI:EU:C:1974:41.
20. Judgment of 21 June 1974, *Reyners*, C- 2/74, ECLI:EU:C:1974:68.
21. Judgment of 11 July 1974, *Dassonville*, C-8/74, ECLI:EU:C:1974:82.
22. Judgment of 4 December 1974, *Van Duyn*, C-41/74, ECLI:EU:C:1974:133.
23. Judgment of 22 January 1976, *Balkan-Import Export*, C-55/75, ECLI:EU:C:1976:8.
24. Judgment of 5 February 1976, *Bresciani*, C-87/75, ECLI:EU:C:1976:18.
25. Judgment of 8 April 1976, *Deffrene*, C-43/75, ECLI:EU:C:1976:56.
26. Judgment of 14 July 1976, *Kramer and others*, Joined cases 3, 4 and 6-76, ECLI:EU:C:1976:114.
27. Judgment of 15 December 1976, *Criel and Schou*, C-41/76, ECLI:EU:C:1976:182.
28. Judgment of 16 December 1976, *Rewe*, C-33/76, ECLI:EU:C:1976:188.
29. Judgment of 14 February 1978, *United Brands*, C-27/76, ECLI:EU:C:1978:22.
30. Judgment of 9 March 1978, *Simmnethal SpA*, C-107/77, ECLI:EU:C:1978:49.
31. Ruling 1/78 of the Court of 14 November 1978, Ruling delivered pursuant to the third paragraph of Article 103 of the EAEC Treaty - Draft Convention of the International Atomic Energy Agency on the Physical Protection of Nuclear Materials, Facilities and Transports, ECLI:EU:C:1978:202.
32. Judgment of 20 February 1979, *Rewe-Zentral AG*, C-120/78, ECLI:EU:C:1979:42.
33. Judgment of 5 April 1979, *Ratti*, C-148/78, ECLI:EU:C:1979:110.
34. Judgment of 4 October 1979, *Natural Rubber*, C-1/78, ECLI:EU:C:1979:224.
35. Judgment of 5 May 1981, *Dürbeck*, C-112/80, ECLI:EU:C:1981:94.
36. Judgment of 19 January 1982, *Becker*, C-8/81, ECLI:EU:C:1982:7.
37. Judgment of 5 May 1982, *Wünsche Handelsgesellschaft*, C-126/81, ECLI:EU:C:1982:144.

38. Judgment of 6 July 1982, *French Republic, Italian Republic and United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v Commission of the European Community*, Joined cases 188 to 190/80, ECLI:EU:C:1982:257.
39. Judgment of 26 October 1982, *Kupferberg*, C-104/81, ECLI:EU:C:1982:362.
40. Judgment of 23 April 1983, *Les Verts*, C-294/83, ECLI:EU:C:1986:166.
41. Judgment of 18 May 1983, *ECSC*, C-168/82, ECLI:EU:C:1983:137.
42. Judgment of 1 December 1983, *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*, C-218/82, ECLI:EU:C:1983:369.
43. Judgment of 10 April 1984, *Van Colson*, C-14/83, ECLI:EU:C:1984:153.
44. Judgment of 26 February 1986, *Marshall v Southampton*, C-152/84, ECLI:EU:C:1986:84.
45. Judgment of 26 March 1986, *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*, C-45/86, ECLI:EU:C:1987:163.
46. Judgment of 4 December 1986, *Netherlands v Federatie Nederlandse Vakbeweging*, C-71/85, ECLI:EU:C:1986:465.
47. Judgment of 12 March 1987, *Commission v Germany*, C-178/84, ECLI:EU:C:1987:126, paragraph.
48. Judgment of 26 March 1987, *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*, C-45/86, ECLI:EU:C:1987:163.
49. Judgment of 7 May 1987, *Finanze dello Stato*, C-193/85, ECLI:EU:C:1987:210.
50. Judgment of 21 May 1987, *Albako*, C-249/85, ECLI:EU:C:1987:245.
51. Judgment of 16 June 1988, *Racke GmbH & Co. v Hauptzollamt Mainz*, C-162/96, ECLI:EU:C:1998:293.
52. Judgment of 27 September 1988, *Ahlström Osakeyhtiö*, Joined cases 89, 104, 114, 116, 117 and 125 to 129/85, ECLI:EU:C:1988:447.
53. Judgment of 14 November 1988, *Hellenic Republic v Commission of the European Communities*, C-30/88, ECLI:EU:C:1989:422.
54. Judgment of 2 February 1989, *Cowan*, C-186/87, ECLI:EU:C:1989:47.
55. Judgment of 22 June 1989, *Fediol*, C-70/87, ECLI:EU:C:1989:254.
56. Judgment of 13 December 1989, *Grimaldi*, C-322/88, ECLI:EU:C:1989:646.
57. Judgment of 12 July 1990, *Foster*, C-188/89, ECLI:EU:C:1990:313.
58. Judgment of 20 September 1990, *Sevince*, C-192/89, ECLI:EU:C:1990:322.
59. Judgment of 9 October 1990, *French Republic v Commission of the European Communities*, C-366/88, ECLI:EU:C:1990:348; Judgment of 6 April 2000, *Kingdom of Spain v Commission of the European Communities*, C-443/97, EU:C:2000:190.
60. Judgment of 13 November 1990, *Marleasing*, C-106/89, ECLI:EU:C:1990:395.

61. Judgment of 12 December 1990, *Kaefer & Procacci*, joined cases C-100/89 and C-101/89, ECLI:EU:C:1990:456.
62. Judgment of 14 December 1990, *Dior and others*, Joined Cases C-300/98 and C-392/98, ECLI:EU:C:2000:688.
63. Judgment of 31 January 1991, *Kziber*, C-18/90, ECLI:EU:C:1991:36.
64. Judgment of 13 March 1991, *Cotter*, C-377/89, ECLI:EU:C:1991:116.
65. Judgment of 7 May 1991, *Nakajima*, C-69/89, ECLI:EU:C:1991:186.
66. Judgment of 11 June 1991, *Commission v Council*, C-300/89, ECLI:EU:C:1991:244.
67. Judgment of 13 November 1991, *French Republic v Commission of the European Communities*, C-303/90, EU:C:1991:424.
68. Judgment of 19 November 1991, *Frankovich*, Joined cases C-6/90 and C-9/90, ECLI:EU:C:1991:428.
69. Judgment of 24 November 1992, *Poulsen*, C-286/90, ECLI:EU:C:1992:453.
70. Judgment of 21 January 1993, *Deutsche Shell*, C-188/91, ECLI:EU:C:1993:24.
71. Judgment of 23 March 1993, *Weber*, C-314/91, ECLI:EU:C:1993:109.
72. Judgment of 16 June 1993, *French Republic v Commission of the European Communities*, C-325/91, EU:C:1993:245.
73. Judgment of 24 June 1993, *Tretter*, C-90/92, ECLI:EU:C:1993:264.
74. Judgment of 24 November 1993, *Mondiet*, C-405/92, ECLI:EU:C:1993:906.
75. Judgment of 24 November 1993, *Keck*, Joined cases C-267/91 and C-268/91, ECLI:EU:C:1993:905.
76. Judgment of 23 February 1994, *Commission v Italy*, C-236/92, ECLI:EU:C:1994:60.
77. Judgment of 5 July 1994, *Anastasiou (Pissouri) Ltd and others*, ECLI:EU:C:1994:277.
78. Judgment of 14 July 1994, *Paola Faccini*, C-91/92, ECLI:EU:C:1994:292.
79. Judgment of 9 August 1994, *French Republic v Commission of the European Communities*, C-32791, ECLI:EU:C:1994:305.
80. Judgment of 5 October 1994, *Germany v Council*, C-280/93, ECLI:EU:C:1994:367, pp. 50-51.
81. Jugment du 5 octobre 1995, *Royaume des Pays-Bas contre Commission des Communautés européennes*, C-308/95 EU:C:1999:477.
82. Judgment of 15 December 1995, *Bosman*, C-415/93, ECLI:EU:C:1995:463.
83. Judgment of 5 March 1996, *Brasserie du Pêcheur*, Joined cases C-46/93 and C-48/93, ECLI:EU:C:1996:79.
84. Judgment of 10 September 1996, *Commission v Germany*, C-61/94, ECLI:EU:C:1996:313.

85. Judgment of 3 December 1996, C-268/94, *Portuguese Republic v Council of the European Union*, ECLI:EU:C:1996:461.
86. Judgment of 20 March 1997, *French Republic v Commission of the European Communities*, C-57/95, EU:C:1997:164.
87. Judgment of 17 September 1997, *Dorsch Consult*, Case C-54/96, ECLI:EU:C:1997:413, paragraph 23.
88. Judgment of 4 May 1999, *Sürül*, C- 262/96, ECLI:EU:C:1999:228.
89. Judgment of 12 May 1998, *Martinez Sala*, C-85/96, ECLI:EU:C:1998:217.
90. Judgment of 4 July 1998, *Commission v Portugal*, C-84/98, ECLI:EU:C:2000:359.
91. Judgment of 14 July 1998, *Bettati*, C-341/95 ECLI:EU:C:1998:353.
92. Judgment of 2 March 1999, *Eddline El-Yassini*, C-416/96, ECLI:EU:C:1999:107.
93. Judgment of 4 May 1999, *Sürül*, C- 262/96, ECLI:EU:C:1999:228.
94. Judgment of 23 November 1999, *Portuguese Republic v Council of the European Union*, C-149/96, ECLI:EU:C:1999:574.
95. Judgment of 21 March 2000, *Gabalfria and Others*, Joined Cases C-110/98 to C-147/98, ECLI:EU:C:2000:145, paragraph 33;
96. Judgment of 28 March 2000, *Holz Geenen*, 309/98, ECLI:EU:C:2000:165.
97. Judgment of 11 May 2000, *Savas*, C-37/98, ECLI:EU:C:2000:224.
98. Judgment of 4 July 2000, *Commission v Portugal*, C-62/98, ECLI:EU:C:2000:358.
99. Judgment of 30 November 2000, *Österreichischer Gewerkschaftsbund*, C-195/98, ECLI:EU:C:2000:145, paragraph 24
100. Judgment of 14 December 2000, *Dior*, C-300/98, ECLI:EU:C:2000:688.
101. Judgment of 27 September 2001, *Barkoci & Malik*, C-257/99, ECLI:EU:C:2001:491.
102. Judgment of 27 September 2001, *Gloszczuk*, C-63/99, ECLI:EU:C:2001:488.
103. Judgment of 27 September 2001, *Kondova*, C-235/99, ECLI:EU:C:2001:489.
104. Judgment of 9 October 2001, *Kingdom of the Netherlands v European Parliament and Council of the European Union*, C-377/98, ECLI:EU:C:2001:523.
105. Judgment of 20 November 2001, *Jany and Others*, C-268/99, ECLI:EU:C:2001:616.
106. Judgment of 29 January 2002, *Pokrzeptowicz-Meyer*, C-162/00, ECLI:EU:C:2002:57.
107. Judgment of 27 February 2002, *Weber*, C-37/00, ECLI:EU:C:2002:122.
108. Judgment of 12 March 2002, *Omega Air and Others*, Joined Cases C-27/00 and C-122/00, ECLI:EU:C:2002:161, p. 93.
109. Judgment of 19 March 2002, *Commission v Ireland*, C-13/00, ECLI:EU:C:2002:184.
110. Judgment of 30 May 2002, *Schmid*, C-516/99, ECLI:EU:C:2002:313.

111. Judgment of 17 September 2002, C-253/00, *Muñoz and Superior Fruiticola*, ECLI:EU:C:2002:497.
112. Judgment of 5 November 2002, *Commission of the European Communities v Kingdom of Denmark*, C-467/98, ECLI:EU:C:2002:625.
113. Judgment of 9 January 2003, *P Petrotub and Republica v Council*, Case C-76/00, ECLI:EU:C:2003:4, p. 53.
114. Judgment of 8 May 2003, *Wählergruppe*, C-171/01, ECLI:EU:C:2003:260.
115. Judgment of 30 September 2003, *Biret International v Council*, C-93/02, p. 52.
116. Judgment of 1 April 2004, *Bellio F.lli*, C-286/02, ECLI:EU:C:2004:212.
117. Judgment of 8 May 2004, *Wählergruppe Gemeinsam*, C-171/01, ECLI:EU:C:2003:260.
118. Judgment of 24 June 2004, *Commune de Mesquer*, C-188/07, ECLI:EU:C:2008:359.
119. Judgment of 1 July 2004, *Commission v Belgium*, C-65/03, ECLI:EU:C:2004:402.
120. Judgment of 15 July 2004, *Pêcheurs de l'étang de Berre*, C-213/03, ECLI:EU:C:2004:464.
121. Judgment of 5 October 2004, *Pfeiffer*, C-397/01 – 403/01, ECLI:EU:C:2004:584.
122. Judgment of 7 October 2004, *Commission v France* (Étang de Berre II), C-239/03, ECLI:EU:C:2004:598.
123. Judgment of 16 November 2004, *Panayotovas*, C-327/02, ECLI:EU:C:2004:718.
124. Judgment of 1 March 2005, *Van Parys*, C-377/02, ECLI:EU:C:2005:121.
125. Judgment of 12 April 2005, *Simutenkov*, C-265/03, ECLI:EU:C:2005:213.
126. Judgment of 31 May 2005, *Syfait and others*, C-53/03, ECLI:EU:C:2005:333.
127. Judgment of 16 June 2005, *Pupino*, C-105/03, ECLI:EU:C:2005:386.
128. Judgment of 21 September 2005, Case T-315/01, *Kadi*, ECLI:EU:T:2005:332.
129. Judgment of 1 December 2005, *Italian Republic v Commission of the European Communities*, C-301/03, EU:C:2005:727.
130. Judgment of 5 December 2005, *Mangold*, C-144/04, ECLI:EU:C:2005:709.
131. Judgment of 10 January 2006, *IATA*, C-344/04, ECLI:EU:C:2006:10.
132. Judgment of 12 January 2006, *Dordrecht*, C-311/04, ECLI:EU:C:2006:23.
133. Judgment of 30 May 2006, *Mox plant*, C-459/03, ECLI:EU:C:2006:345.
134. Judgment of 10 January 2006, *IATA*, C-344/04.
135. Judgment of 12 January 2006, *Algemene*, C-311/04, ECLI:EU:C:2006:23.
136. Judgment of 7 December 2006, *SGAE*, C-306/05, ECLI:EU:C:2006:764.
137. Judgment of 18 October 2007, *Agrover*, C-173/06, ECLI:EU:C:2007:612.
138. Judgment of 3 September 2008, *Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v Council and Commission*, Joint cases 402/05 & 415/05P, ECLI:EU:C:2008:461.

139. Judgment of 9 September 2008, *Fabbrica Italiana*, Joined cases C-120/06 P and C-121/06 P, ECLI:EU:C:2008:476.
140. Judgment of 22 October 2009, *Bogiatzi*, C-301/08, ECLI:EU:C:2009:649.
141. Judgment of 19 November 2009, *Sturgeon*, Joined Cases C-402/07 and C-432/07, p. 48.
142. Judgment of 19 January 2010, *Kűcűkdeveci*, C-555/07, ECLI:EU:C:2010:21.
143. Judgment of 25 February 2010, *Brita*, C-386/08, ECLI:EU:C:2010:91.
144. Judgment of 6 May 2010, *Walz*, C-63/09, ECLI:EU:C:2010:251.
145. Judgment of 30 September 2010, *Kadi*, Case T-85/09, ECLI:EU:T:2010:418.
146. Judgment of 8 March 2011, *Lesoochranárske zoskupenie*, C-240/09, ECLI:EU:C:2011:125.
147. Judgment of the Court of 22 June 2011, *Landtová*, C-399/09, ECLI:EU:C:2011:415.
148. Judgment of 21 December 2011, *Air Transport Association*, C-366/10, ECLI:EU:C:2011:864
149. Judgment of 19 July 2012, *European Parliament v Council of the European Union*, C-130/10, ECLI:EU:C:2012:472.
150. Judgment of 19 July 2012, *Ahmed Mahamdia v People's Democratic Republic of Algeria*, C-154/11, ECLI:EU:C:2012:491.
151. Judgment of 18 July 2013, *Kadi*, Joined cases C-584/10 P, C-593/10 P & C-595/10 P, ECLI:EU:C:2013:518.
152. Judgment of 18 July 2013, *Daiichi Sankyo*, C-414/11, ECLI:EU:C:2013:520.
153. Award of the Arbitral Tribunal of 11 December 2013, *Ioan Micula et al. v. Romania*, ICSID, Case No. ARB/05/20.
154. Judgment of 18 March 2014, *Z. v A Government department and The Board of management of a community school*, C-363/12, ECLI:EU:C:2014:159.
155. Judgment of 27 February 2014, *OSA*, C-351/12, ECLI:EU:C:2014:110, p. 71
156. Judgment of 11 June 2014, *European Commission v Council of the European Union*, C-377/12, ECLI:EU:C:2014:1903.
157. Judgment of 4 September 2014, *European Commission v Council of the European Union*, C-114/12, ECLI:EU:C:2014:2151.
158. Judgment of 7 October 2014, *Federal Republic of Germany v Council of the European Union*, C-399/12, ECLI:EU:C:2014:2258.
159. Judgment of 13 January 2015, C-401/12 P – 403/12 P, *Vereniging Milieudefensie*, ECLI:EU:C:2015:4.
160. Judgment of 13 January 2015, *Stichting Natuur*, Joined Cases C-404/12 P and C-405/12 P, ECLI:EU:C:2015:5.

161. Judgment of the General Court (Eighth Chamber) of 10 December 2015, T-512/12, *Front Polisario*, ECLI:EU:T:2015:953.
162. Judgment of 23 February 2016, *Commission v Hungary*, C-179/14, ECLI:EU:C:2016:108.
163. Judgment of 5 April 2016, *Aranyosi and Căldăraru*, Joined cases C-404/15 and C-659/15 PPU, ECLI:EU:C:2016:198.
164. BVerfG, Urteil des Zweiten Senats vom 13. Oktober 2016 - 2 BvR 1368/16 -, Rn. 1-73, http://www.bverfg.de/e/rs20161013_2bvr136816.html
165. Judgment of 21 December 2016, *Front Polisario*, C-104/16 P, ECLI:EU:C:2016:973.
166. Judgment of 21 December 2016, *Swiss International Air Lines*, C-272/15, ECLI:EU:C:2016:993.
167. Judgment of 28 March 2017, *Rosneft*, C-72/15, ECLI:EU:C:2017:236.
168. Judgment of 5 December 2017, *Federal Republic of Germany v Council of the European Union*, C-600/14, ECLI:EU:C:2017:935.
169. Judgment of 27 February 2018, *Western Sahara*, C-266/16, ECLI:EU:C:2018:118.
170. Judgment of 6 March 2018, *Achmea*, C-284/16, ECLI:EU:C:2018:158.
171. Judgment of 17 April 2018, *Vera Egenberger*, C-414/16, ECLI:EU:C:2018:257.
172. Judgment of 11 September 2018, *IR v JQ*, C-68/17, ECLI:EU:C:2018:696.
173. Judgment of 6 November 2018, *Max-Planck-Gesellschaft*, C-684/16, ECLI:EU:C:2018:874.
174. Judgment of 10 December 2018, *Wightman*, C-621/18, ECLI:EU:C:2018:999.
175. Judgment of 22 January 2019, *Cresco*, C-193/17, ECLI:EU:C:2019:43.
176. Judgment of 6 October 2020, *Commission v Hungary*, C-66/18, ECLI:EU:C:2020:792.
177. Judgment of 16 July 2021, *CG v The Department for Communities in Northern Ireland*, C-709/20, ECLI:EU:C:2021:602.
178. Judgment of 21 August 2021, *A v B*, C-262/21 PPU ECLI:EU:C:2021:640.
179. Judgment of 7 September 2022, *Cilevičs and others v Latvijas Republikas Saeima*, C-391/20, ECLI:EU:C:2022:638.
180. Judgment of 7 September 2022, *Cilevičs and others v Latvijas Republikas Saeima*, C-391/20, ECLI:EU:C:2022:638.
181. Judgment of 8 June 2023, *Prestige and Limousine SL*, C-50/21, ECLI:EU:C:2023:448.
182. Opinion 1/75 of the Court of 11 November 1975, Opinion given pursuant to Article 228 (1) of the EEC Treaty, ECLI:EU:C:1975:145.
183. Opinion 1/76 of 26 April 1977, ECLI:EU:C:1977:63.

184. Opinion 1/78 of the Court of 4 October 1979, Opinion given pursuant to the second subparagraph of Article 228(1) of the EEC Treaty - International Agreement on Natural Rubber. ECLI:EU:C:1979:224.
185. Opinion 1/91 of 14 December 1991, *Draft agreement between the Community, on the one hand, and the countries of the European Free Trade Association, on the other, relating to the creation of the European Economic Area*, ECLI:EU:C:1991:490
186. Opinion of 15 December 1991, ECLI:EU:C:1991:490, para. 60-65; Opinion of 10 April 1992, ECLI:EU:C:1992:189, paragraph 32; Opinion of 18 April 2002, ECLI:EU:C:2002:231.
187. Opinion 1/91 of 10 April 1992, *Draft agreement between the Community, on the one hand, and the countries of the European Free Trade Association, on the other, relating to the creation of the European Economic Area*, ECLI:EU:C:1992:189.
188. Opinion 2/91 of 19 March 1993, Convention N° 170 of the International Labour Organization concerning safety in the use of chemicals at work, ECLI:EU:C:1993:106.
189. Opinion 1/94 of 15 November 1994, Competence of the Community to conclude international agreements concerninginfotog services and the protection of intellectual property - Article 228 (6) of the EC Treaty. ECLI:EU:C:1994:384.
190. Opinion 3/04 of 13 December 1995, Opinion pursuant to Article 228 (6) of the EC Treaty - GATT - WTO - Framework agreement on bananas, ECLI:EU:C:1995:436.
191. Opinion 2/94 of 28 March 1996, ECLI:EU:C:1996:140.
192. Opinion 1/00 of 18 April 2002, , Proposed agreement between the European Community and non-Member States on the establishment of a European Common Aviation Area, ECLI:EU:C:2002:231.
193. AG Opinion of 15 September 2005, C-301/03, EU:C:2005:550.
194. Opinion 1/03 of 7 February 2006, Competence of the Community to conclude the new Lugano Convention on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters, ECLI:EU:C:2006:81.
195. AG Opinion of 16 January 2008, *Kadi*, C-402/05 P, ECLI:EU:C:2008:11.
196. Opinion of 16 January 2008, *Kadi*, Joined Cases C-402/05 P & C-415/05 P, ECLI:EU:C:2008:11.
197. Opinion 1/08 of 30 November 2009, General Agreement on Trade in Services (GATS) - Schedules of specific commitments - *Conclusion of agreements on the grant of compensation for modification and withdrawal of certain commitments following the accession of new Member States to the European Union*, ECLI:EU:C:2009:739.
198. Opinion 1/09 of 8 March 2011, *Draft agreement - Creation of a unified patent litigation system - European and Community Patents Court*, ECLI:EU:C:2011:123.

199. AG Opinion of 6 October 2011, *Air Transport Association*, C-366/10 ECLI:EU:C:2011:637.
200. Opinion in joined cases C-584/10 P, C-593/10 P and C-595/10 P of 19 March 2013, ECLI:EU:C:2013:176.
201. Opinion 2/13 of 18 December 2014, *Draft international agreement — Accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, ECLI:EU:C:2014:2454.
202. Opinion of 13 September 2016, *Front Polisario*, C-104/16 P, ECLI:EU:C:2016:677.
203. Opinion 2/15 of 16 May 2017, *Free Trade Agreement between the European Union and the Republic of Singapore — ‘New generation’ trade agreement negotiated after the entry into force of the EU and FEU Treaties*, ECLI:EU:C:2017:376.
204. Opinion 1/15 of 26 July 2017, *Transfer of Passenger Name Record data from the European Union to Canada*, ECLI:EU:C:2016:656.
205. AG Opinion of 5 September 2017, *Federal Republic of Germany v Council of the European Union*, C-600/14, ECLI:EU:C:2017:296.
206. AG Opinion of 12 December 2017, *Kingdom of Belgium v European Commission*, C-16/16 P, ECLI:EU:C:2017:959.
207. Opinion 1/17 of 30 April 2019, *Accord ECG UE-Canada*, EU: C:2019:341.
208. AG Opinion of 14 January 2020, *Rina*, C-641/18, ECLI:EU:C:2020:3.

Други извори

1. Universal Declaration of Human Rights. Доступно на: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
2. Commission of the European Communities (1981). „Thirty years of Community Law“, Rudolf Bernhardt et al., *The European Perspectives Series*, ECSC-EEC-EAEC, Brussels · Luxembourg.
3. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Доступно на: https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf
4. Protocol on the Exercise of Shared Competence, OJ 2012 C 326.
5. Declaration in relation to the delimitation of competences, OJ 2016 C 202.
6. European Parliament – 50th birthday series (2009). „Building Parliament: 50 years of European Parliament history 1958-2008“, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Доступно на: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/11573/Building_Parliament.pdf

7. Council Resolution of 21 December 1989 on a global approach to conformity assessment, OJ C 10, 16.1.1990.
8. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Global Europe - Competing in the world - A contribution to the EU's Growth and Jobs Strategy {SEC(2006) 1228} {SEC(2006) 1229} {SEC(2006) 1230} /* COM/2006/0567 final */
9. Council of the European Union, 'EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy', Luxembourg, 25 June 2012. Доступно на: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/131181.pdf
10. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. (2009). „The ASEAN –EU Free Trade Agreement: Implications for Democracy Promotion in the ASEAN Region“, Stockholm. Доступно на: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/the-role-of-the-european-union-in-democracy-building/eu-democracy-building-discussion-paper-28.pdf>
11. Verellen, Thomas. (2016). „Shared powers: the elephant in the room in the division of powers-debate“, [verfassungsblog.de /shared-powers-the-elephant-in-the-room-in-the-division-of-powers-debate/](http://verfassungsblog.de/shared-powers-the-elephant-in-the-room-in-the-division-of-powers-debate/)
12. Joint Interpretative Instrument on the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between Canada and the European Union and its Member States, OJ L 11, 14.1.2017.
13. Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on implementation of Free Trade Agreements (1 January 2016 – 31 December 2016), Brussels, 9.11.2017, COM(2017) 654 final.
14. European Parliament. (2018). „Trade Agreement Between the European Union and Columbia and Peru“, European Implementation Assessment. Доступно на: [file:///C:/Users/User/Desktop/%D0%9B%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%90%20%D0%97%D0%90%20%D0%A2%D0%95%D0%97%D0%A3/EPRS_STU\(2018\)621834_EN.pdf](file:///C:/Users/User/Desktop/%D0%9B%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%90%20%D0%97%D0%90%20%D0%A2%D0%95%D0%97%D0%A3/EPRS_STU(2018)621834_EN.pdf)
15. Rosas, Allan. (2018). „The European Court of Justice and Public International Law“, Meeting of the Council of Europe Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI), Strasbourg. Доступно на: <https://rm.coe.int/statement-delivered-by-judge-allan-rosas-at-the-55th-cahdi-meeting-55t/16807b3b04>
16. Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Implementation of Free

Trade Agreements, European Commission, COM (2019) 455 final, {SWD (2019) 370 final}, Brussels

17. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Trade Policy Review – An Open, sustainable and Assertive Trade Policy, COM(2021) 66 final.

18. World Trade Organization. (2022). „Statement by H.E. Mr Valdis Dombrovskis – Executive Vice-president of the European Commission“, Ministerial Conference Twelfth Session Geneva, 12-15 June 2022, WT/MIN(22)/ST/22. Доступно на: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/MIN22/ST22.pdf&Open=True>

19. Ministère de la transition écologique et solidaire / Commissariat général au développement durable (2018). “Vers des accords de 3e génération?”. Доступно на: <https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/Thema%20-%20Commerce%20international%20et%20environnement.pdf>

20. Lenaerts, Koen. (2020). „The Primacy of EU Law and Principle of the Equality of the Member States before the Treaties“, VerfBlog: <https://verfassungsblog.de/no-member-state-is-more-equal-than-others/>

21. European Commission - Press release, Panel of experts confirms the Republic of Korea is in breach of labour commitments under our trade agreement, Brussels, 25 January 2021. Доступно на: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_203

22. Вијест од 6. јануара 2020. године, UN calls for S. Korea to ratify core ILO conventions. Доступно на: http://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_international/923345.html

23. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Trade Policy Review – An open, Sustainable and Assertive Trade Policy, COM(2021) 66 final, Brussels 18.2.2021.

24. News from October 14, 2016 from “Politico”. Доступно на: <https://www.politico.eu/article/walloon-parliament-rejects-ceta-deal/>

25. The official method of citing the practice of the Court of Justice of the EU. Доступно на: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/P_126035/en/

26. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:11951K/TXT&from=EN>

27. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_5654

28. Steenhard, Rens. (2021). „Categorizing EU as a New Subject of International Law“, The Peace Palace Library. Доступно на: <https://peacepalacelibrary.nl/blog/2021/categorizing-eu-new-subject-international-law>
29. United Nation Charter. Доступно на: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
30. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/ugovor_o_eu_i_funkcionisanju_eu_prociscena_verzija_jul_20.pdf
31. <https://www.dw.com/bs/evropski-sud-pravde-rat-sudija-za-nadle%C5%BEnost/a-53511724>
32. https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/october/tradoc_157468.pdf
33. <https://www.equalrightstrust.org/sites/default/files/ertdocs//rometreaty.pdf>
34. <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/celebrating-the-55th-anniversary-of-the-merger-treaty/>
35. https://history.state.gov/historical_documents/frus1902/d70.
36. <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>
37. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RULES-9-2023-05-08-TOC_EN.html
38. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/6/sources-and-scope-of-european-union-law>
39. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/trade-policy/trade-agreements/>
40. <https://enterprise.gov.ie/en/what-we-do/trade-investment/free-trade-agreements/>
41. https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/trade_en
42. https://www.eeas.europa.eu/_en
43. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2010-0432_EN.html
44. The International Comparative Legal Guide - Investor-State Arbitration 2022 - Japan Chapter.pdf (mhmjapan.com)

БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

Радмила (Драган) Драгишић, рођ. Штрбац, рођена је 23. октобра 1973. године у Загребу. Дипломирала је 16. децембра 1997. године на Правном факултету Универзитета у Приштини. Магистрирала је 28. септембра 2018. године на Правном факултету Универзитета у Бањој Луци, одбранивши магистарску тезу под насловом „Институт унапријеђене сарадње у функцији `европеизације` норми међународног приватног права“. Докторске студије на Правном факултету Универзитета у Бањој Луци уписала је шк. год. 2019/2020. Правосудни испит положила је 10. септембра 2009. године. Студирала је енглески језик и књижевност. Поред енглеског, служи се руским и њемачким језиком. Објавила је четири монографије и више од 35 научних и стручних радова.

Лиценцирани је тренер за преузимање прописа Европске уније у домаћи правни систем, као и лиценцирани тренер за преговарање у процесу европских интеграција. Завршила је Дипломатску академију у организацији Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци. Стални је едукатор при Центру за едукацију судија и јавних тужилаца у Републици Српској за област „Европско право“. Члан је Комисије за полагање стручног испита за рад у управи Републике Српске, те члан Одбора за жалбе Регионалне школе за јавну управу (ReSPA).

Приправнички стаж обавила је у Општинском суду у Приштини. Радилa је више од осам година у привреди, обављајући послове помоћника директора за правне послове. Обављала је послове начелника Одјелјења за усклађивање законодавства Републике Српске са прописима Европске уније и праксом и стандардима Савјета Европе, помоћника министра у Министарству за економске односе и регионалну сарадњу, првог савјетника и шефа Кабинета министра спољне трговине и економских односа БиХ, замјеника директора Републичког секретаријата за законодавство. Тренутно обавља послове помоћника министра за европске интеграције у Министарству за европске интеграције и међународну сарадњу. Стални је члан Комисије за европске интеграције у систему координације процеса европских интеграција у БиХ испред Републике Српске и члан Савјетодавног тијела у том систему испред Кабинета председника Владе Републике Српске. Мајка је двоје дјеце. Живи и ради у Бањој Луци, у Републици Српској.